

КАМІТЭТ ПА АРХІВАХ І СПРАВАВОДСТВУ
ПРЫ САВЕЦЕ МІНІСТРАЎ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

НАЦЫЯНАЛЬНЫ ГІСТАРЫЧНЫ АРХІЎ БЕЛАРУСІ

*Серыя «Гісторыя, архівазнаўства,
крыніцазнаўства»*

АРХІВАРЫЎС

**Зборнік навуковых паведамленняў і артыкулаў
Выходзіць з 2001 года**

Выпуск 4

Мінск
2006

УДК [930.22+94(476)«15119»](082)

ББК 79.3(4Бел)+63.3(4Бел)41

А87

Серыя заснавана ў 1998 г.

Рэцэнзенты: доктар гістарычных навук Э. Р. Іофе,
кандыдат гістарычных навук С. У. Жумар

Рэдакцыйная калегія

Галоўны рэдактар доктар гістарычных навук Ю. М. Бохан

Члены калегіі:

У. І. Адамушка, Г. Я. Галенчанка, А. К. Галубовіч, У. М. Дзянісаў,
М. М. Забаўскі, А. М. Люты, А. Я. Рыбакоў, І. В. Саверчанка,
М. Ф. Шумейка, З. В. Шыбека, З. Л. Яцкевіч (адказны рэдактар)

Рэкамендавана да друку Навуковай радай
Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі

Архіварыус: зб. навук. паведамл. і арт. Вып. 4 / рэдкал.:
А87 Ю. М. Бохан [і інш.] — Мн.: НГАБ, 2006. — 220 с. — (Серыя
«Гісторыя, архівазнаўства, крыніцазнаўства»).

Нацыянальным гістарычным архівам Беларусі падрыхтаваны чацвёрты выпуск штогодніка «Архіварыус», на старонках якога асвятляецца шырокае кола пытанняў па айчыннай гісторыі, архівазнаўстве, крыніцазнаўстве, археаграфіі і іншых спецыяльных гістарычных дысцыплінах. У навуковы ўжытак уведзіцца шэраг новых, раней невядомых дакументаў і фактаў.

Прызначаецца гісторыкам, архівістам, краязнаўцам, усім, хто цікавіцца старонкамі мінулага Беларусі.

УДК [930.22+94(476)«15119»](082)

ББК 79.3(4Бел)+63.3(4Бел)41

© Нацыянальны гістарычны
архіў Беларусі, 2006

I. АРХІВАЗНАЎСТВА

Брэгер Г. М.

АРХІЎ МАЁНТКА ГЛЫБОКАЕ ЗЯНОВІЧАЎ І РАДЗІВІЛАЎ У ГАЛОЎНЫМ АРХІВЕ СТАРАЖЫТНЫХ АКТАЎ У ВАРШАВЕ*

Упершыню Глыбокае як маёнтак, што належаў вядомаму роду Зяновічаў, згадваецца ў дакументах пачатку XVI ст. Аднак, несумненна, гэтая назва павінна была фігураваць у пацвярджальным прывілеі 1414 г. вялікага князя літоўскага Вітаўта баярыну Зенаву Братошычу — родапачынальніку Зяновічаў — на дзедзічныя і пажалаваныя каралём Ягайлам маёнткі. На жаль, змест прывілея вядомы толькі ў кароткіх фрагментах, дзе ўпамінаюцца землі між Глыбокім і Паповічамі. Пасля смерці Юрыя Зяновіча (каля 1524 г.) яго чатыры сыны падзялілі бацькоўскія маёнткі, Глыбокае дасталося Мікалаю Зяновічу. Але хутка ён загінуў пад час так званай Старадубскай вайны 1534—1535 гг., пакінуўшы малых дзяцей. Асноўныя зяновічаўскія маёнткі — Смаргоні, Глыбокае з Порплішчам, частка Паставаў з Полавам і інш. — атрымаў яго сын Юры Мікалаевіч Зяновіч, полацкі кашталян, чачэрскі і прапойскі староста. Пасля яго смерці ў 1582 г. дзедаўская зямельная спадчына з маёнткамі дасталася сыну Юрыя Крыштафу Зяновічу, будучаму берасцейскаму ваяводзе (памёр у 1614 г.). Яго сын Мікалай Багуслаў Зяновіч не на шмат перажыў бацьку (памёр у 1622 г.), пакінуўшы пасля сябе толькі дзвюх дачок — Ганну Зофію і Зофію. Першая, атрымаўшы асноўную спадчыну, выйшла замуж за Альбрэхта Уладзіслава Радзівіла, троецага кашталяна, а пасля яго смерці — за любельскага кашталяна Францішка Жэбрыдоўскага. Перажыўшы сваіх мужоў, яна памерла ў 1664 г. Глыбокае і Смаргоні дасталіся яе дзвюм дочкам ад першага шлюбу, якія прынялі манаства. У 1667 г. іх стрыечны брат і апякун віленскі кашталян Міхал Казімір Радзівіл выкупіў гэтыя маёнткі. З таго часу Смаргоні да пач. XIX ст., а Глыбокае да пач. XX ст. знаходзіліся ва ўладанні Радзівілаў.

* Артыкул падрыхтаваны дзякуючы дапамозе «Касы імя Юзафа Мянюўскага. Фонд падтрымкі навукі» пры Польскай акадэміі навук.

Архіў Зяновічаў размяшчаўся ў галоўным маёнтку роду ў Смаргоні і, як можна зразумець з саміх дакументаў былога архіва, захоўваўся ў лёхах мураванага кальвінскага збору (пазней — каталіцкі касцёл). Там зберагаліся ўсе асноўныя дакументы Зяновічаў. У астатніх маёнтках, у тым ліку ў Глыбокім, захоўвалася бягучая гаспадарчая дакументацыя. Недзе ў 2-й пал. XVIII ст., калі Смаргоні і Глыбокае трапілі да Радзівілаў, смаргонскі архіў быў перавезены ў Нясвіж — галоўную рэзідэнцыю Радзівілаў, дзе на яго было складзена апісанне. На адваротах (затылках) апошніх аркушаў дакументаў, звязаных у адзінае, захаваліся тагачасныя сінтэты з пазначэннем прыналежнасці архіва (Смаргоні і Глыбокае або толькі Смаргоні), нумароў дакументаў і фасцыкулаў. У пач. XIX ст. Радзівілы прадалі маёнтак Смаргоні Пшаздзецкім. Відаць, тады частка дакументаў архіва, якая непасрэдна датычылася Смаргоняў, была выдзелена з архіва і перададзена Пшаздзецкім. Цяпер смаргонскі архіў захоўваецца ў Гістарычным архіве Літвы ў фондзе 525 (Віленска-Ковенская палата дзяржмаёмасцяў), восьмым вопісе (архівы канфіскаваных у дзяржказну маёнткаў). Тая частка архіва, што засталася ў Радзівілаў — так званы архіў маёнткаў Глыбокае і Порплішча — была зноў апісана і пранумаравана. На затылках дакументаў, якія цяпер захоўваюцца ў Гістарычным архіве старажытных актаў (AGAD, Варшава), можна пабачыць двайную нумарацыю, дзе старая закрэслена. У міжваенны час (20—30-я гады XX ст.) Радзівілы здолелі перавезці значную частку свайго архіва з Нясвіжа ў Варшаву. У той час на большую частку Радзівілаўскага архіва былі складзены на польскай мове новыя вопісы, якімі карыстаюцца і зараз.

Архіў маёнткаў Глыбокае і Порплішча Зяновічаў і Радзівілаў цяпер захоўваецца ў Галоўным архіве старажытных актаў у Варшаве, у фондзе «Архіў Радзівілаў», у частцы XXIII (дакументы маёнткаў), у шасці скрынях № 59—64 (tekі). Кожная скрыня падзяляецца на звязкі, у якіх дакументы сабраныя па пэўнай тэматыцы, і змяшчае ад 350 да 550 аркушаў дакументаў XVI—XVIII стст. У скрыні 59 — 6 звязак, 524 арк.: дакументы вячыстыя Зяновічаў (купля-продаж, падзелы, тэстаменты), судовыя працэсы Зяновічаў, Радзівілаў, Чартарыйскіх і інш. аб правах уласнасці. У скрыні 60 — 8 звязак, 435 арк.: тэстаменты Зяновічаў, перадшлюбныя «угоды» і запісы Зяновічаў, Радзівілаў, Кішкаў, судовыя працэсы і дакументы аб грашовых пазыках, тэстамент А. У. Радзівіла. У скрыні 61 — 24 звязкі, 360 арк.: тэстамент Ю. М. Зяновіча, судовыя працэсы і застаўныя дакументы на маёнткі Глыбокае і Порплішча, а таксама на маёнткі Зяновічаў Палоннае, Цяпін, Казлоўшчына, Дзякаўшчына, Гадуцішкі, Зембін, Гаць і інш., падатковыя квіты. У скрыні 62 —

11 звязак, 554 арк.: судовыя працэсы Зяновічаў з Корсакамі, Долмат-Ісайкоўскімі, Друцкімі-Сакалінскімі і інш. аб збеглых сялянах, шкодах войскаў у маёнтках, рухомай маёмасці ў Смаргонях, арэндныя кантракты, падатковыя квіты, лісты глыбоцкіх ураднікаў. У скрыні 63 — 11 звязак, 367 арк.: суплікі сялян і шляхты маёнтка Глыбокае, дакументы маёнткаў Казлоўшчына, Варатынічы, Астремеч, Койтава, Дrajна, Кісялевічы Лепельскага староства, апека над Ю. і Я. Я. Зяновічамі і інш. У скрыні 64 — 16 звязак, аркушы не нумараваныя: дакументы судовых працэсаў па маёнтках Турэц, Касцяневічы, Ятвекс, Лапленае, Замошша, Міхальцы, Казлоўшчына, Полава, Дrajна, Беліца, Варонь, Зулава і інш.; па рухомай маёмасці Зяновічаў і Пацаў, Хамцоў, Кунцэвічаў, Сапегаў. У дадатку мы падаем спіс найбольш цікавых дакументаў XVI—XVII стст. з Глыбоцкага архіва Зяновічаў і Радзівілаў, выбраных са скрыняў (нумары скрыняў пазначаны перад кожным спісам дакументаў з адпаведнай скрыні). Нумарацыя дакументаў агульная. Мова дакументаў — старабеларуская і польская. Пасля кожнага загаловка дакумента пазначаны: месца і дата складання дакумента, старонка дакумента па нумарацыі ў скрыні (для скрыні 64, дзе аркушы не пранумараваныя, пазначаны нумары звязак і дакументаў). У загаловках выкарыстоўваюцца абедзве формы прозвішча Зяновічаў, як і ў адпаведных дакументах — «Зяноўевіч» (выкарыстоўвалася да 70-х гг. XVI ст.) і «Зяновіч» (пазнейшая форма).

Дадатак Скрыня 59

1. Дэкрэт вялікага князя літоўскага Жыгімонта I па скарзе Мікалая і Юрыя Зяноўевічаў на гасп. падчашага Яна і ўшпольскага і пнянскага дзяржаўцу Станіслава Мікалаевічаў [Радзівілаў] аб захопе бацькам апошніх нябожчыкам віленскім ваяводам Мікалаем [Радзівілам] іх маёнтка Вапленае з дворцам Порплішча. Вільня, 25.07. [1522], с. 1.

2. Ліст Юрыя, Міхайлы і Яна Юр'евічаў Зяноўевічаў выдзелу свайму брату Мікалаю Зяноўевічу ва ўзнагароду за адзінаасобную службу ў войску сяла і дворца Порплішча пры падзеле маёнтка Вапленцы. Паставы, 2.02.1529, с. 3.

3. Ліст Барбары Багушоўны Андрэвай Сушынскай, былой Ваўрынцавай Дамінікоўскай, яе зяціў і дачок Станіслава Захарэўскага з Аляксандрай Дамінікоўскай і Івана Касцюшковча-Юрэўскага з Гальшкай Дамінікоўскай продажу берасцейскаму ваяводзе Крыштафу Зяновічу дворца Мышкаўскага ў Ашмянскім пав. Ашмена, 2.03.1592, с. 15—16.

4. Рэстр спісання (інвентар) і падачы К. Зяновічу гэтага дворца Мышкаўскага. Мышкаўскі дварац, 29.02.1592, с. 13.

5. Ліст Юрыя Янавіча Зяновіча, уласніка маёнтка Мосар, продажу берасцейскаму ваяводзе Крыштафу Зяновічу сваіх аддаленых зямель, якія ля-

жаць каля сёлаў Карабы і Шарабай маёнтка Глыбокае. Глыбокае, 26.09.1596, с. 24—26.

6. Выпіс з кніг Ашмянскага земскага суда ад 8.07.1597 ліста Станіслава Янавіча Альшэўскага продажу зямель, аддаленых ад яго маёнтка Рпа (Арпа), берасцейскаму ваяводзе К. Зяновічу да яго маёнтка Касцяневічы. Касцяневічы, 28.06.1597, с. 37—40.

7. Ліст Мікалая Янавіча Хамца і яго жонкі Раіны Мікалаеўны Зяновічаўны продажу зямель, аддаленых ад іх маёнтка Казлоўшчына, К. Зяновічу да яго маёнтка Глыбокае. Мядзел, 16.07.1604, с. 42—44.

8. Выпіс з кніг Ашмянскага гродскага суда ад 2.04.1607 інтрамісійнага квіта ашмянскага вознага Фёдара Левашковіча падачы К. Зяновічу вёсак Лапленае, Верацейкі, Навалока і Навасёлкі, прададзеных яму смаленскім кашталіанам Янам Зяновічам і яго жонкай княжной Фядорай Крошынскай, з пералікам сямлі і апісаннем зямель і межаў. Лапленае, 19.03.1607, с. 52—54.

9. Выпіс з кніг Ашмянскага земскага суда ад 3.11.1607 ліста смаленскага кашталіяна Яна Янавіча Зяновіча продажу ад свайго маёнтка Міхальцы вышэй згаданых сёлаў (№ 8) К. Зяновічу. Глыбокае, 8.03.1607, с. 83і—83м.

10. Выпіс з кніг Ашмянскага гродскага суда ад 4.02.1613 ліста смаленскага кашталіяна Я. Я. Зяновіча і яго жонкі Ф. І. Крошынскай і іх сына Яна Зяновіча продажу свайму сыну, а брату апошняга, трабскаму старосце Мікалаю Зяновічу маёнтка Міхальцы з фальваркам Хвастова. Міхальцы, 12.01.1613, с. 73—82.

11. Выпіс з кніг Менскага гродскага суда ад 5.08.1586 угодлівага ліста кіеўскай кашталіянавай княгіні Міхайлавай Вішнявецкай Гальшкі Юр'еўны Зяновічаўны, дадзены брату берасцейскаму кашталіану Крыштафу Юр'евічу Зяновічу, наконт падзелу мацярызных (па маці Зофіі Янаўне Глябовічаўне) маёнткаў, гэта значыць ёй — маёнткі Дзяксяны, Гранічы, сёлы Коркава, Гасцілавічы і Мсціжа ў Менскім пав., а яму — маёнтка Касцяневічы з мястэчкам у Ашмянскім пав., сёлы Прусавічы і Гаць Менскага пав. і маёнтка Беліца Аршанскага пав. Дзяксяны, 31.07.1586, с. 110—113.

12. Угодлівы і зрэчны ліст той жа Гальшкі Зяновічаўны, дадзены брату К. Ю. Зяновічу, аб атрыманні належных ёй грошаў з чацвёртай часткі айчызных (па бацьку смаленскім кашталіане Юрыю Мікалаевічу Зяновічу) маёнткаў Смаргоні, Гаўцэвічы, Паставы, Полава, Глыбокае і Порплішча Ашмянскага пав. Менск, 5.08.1586, с. 116—117.

13. Выпіс з кніг Галоўнага трыбунала ВКЛ у Наваградку ад 24.10.1664 інтрамісійнага квіта наваградскіх енералаў ЯКМ Мікалая Кажаноўскага і Мікалая Банкоўскага аб падачы віленскаму кашталіану Міхалу Казіміру Радзівілу ў апякунскае валоданне маёнткаў Смаргоні і Глыбокае з фальв. Порплішча па смерці яго цёткі любельскай кашталіянавай Гальшкі Зофіі Зяновічаўны Францішкавай Жэбрыдоўскай, па першаму мужу Альбрыхтавай Уладзіслававай Радзівілавай, якая памерла 10.10.1664, не спісаўшы тэстамента, і пакінуўшы толькі дачок. 15—18.10.1664, с. 158—160.

14. Ліст Анэлі, старшай Віленскага кляштара кармелітак пры касцёле

Св. Юзафа, і Канстанцыі (у пострыгу Калумбы) Радзівілаўны, камелітанкі, спадчынніц па бацьках А. У. Радзівілу і Г. З. Зяновічаўне, продажу віленскаму ваяводзе М. К. Радзівілу сваёй часткі маёнткаў Смаргоні, Глыбокае і Порплішча за 50 000 зл. Вільня, 21.06.1667, с. 246—248.

15. Ліст М. К. Радзівіла заставы ў 50 000 зл. Віленскаму кляштару кармелітак св. Юзафа маёнтка Глыбокае на частку, набытую ў Канстанцыі Радзівілаўны, так і частку яе сястры Гальшкі Радзівілаўны, якую трымае ў апецы. Вільня, 23.06.1667, с. 281—283.

16. Ліст Альжбеты Пацаўны, старшай Нясвіжскага кляштара бенедыктынак, і Альжбеты (Гальшкі) Радзівілаўны, бенедыктынкі, спадчынніцы па бацьках А. У. Радзівілу і Г. З. Зяновічаўне, продажу М. К. Радзівілу сваёй часткі маёнткаў Смаргоні, Глыбокае і Порплішча за 50 000 зл. Нясвіж, 29.12.1667, с. 643—645.

17. Выпіс з кніг Наваградскага земскага суда ад 16.06.1629 дароўнага ліста Ганны Зофіі Зяновічаўны мужу Альбрэхту Уладзіславу Радзівілу на маёнткі Смаргоні, Паставы, Глыбокае і Порплішча. Наваградак, 15.06.1629, с. 691—695.

Скрыня 60

18. Пацвярджальны ліст караля і вялікага князя Жыгімонта III ад 27.07.1620 тэстамента полацкай кашталянавай Ганны Хадкевічаўны Мікалаевай Багуслававай Зяновічавай. 25.06.1620, с. 1—3.

19. Выпіс з кніг Ашмянскага земскага суда ад 12.01.1622 тэстамента полацкага кашталяна Мікалая Багуслава Зяновіча, напісанага перад ад'ездам на вайну з турэцкім царом. Глыбокае, 6.05.1621, с. 5—15.

20. Выпіс з кніг Галоўнага трыбунала ВКЛ дэкрэта па справе месціслаўскага харужага Самуэля Зяновіча і струкчашага і двараніна ЯКМ Міхала Зяновіча з ашмянскім земскім ўраднікамі, берасцейскай ваяводзінай Фядорай Валовічаўнай Крыштафавай Зяновічавай і інш., паводле якога другі тэстамент нябожчыка М. Б. Зяновіча, напісаны ў абозе пад час вайны і прадстаўлены скаргнікамі, быў скасаваны як няслушны, а зацверджаны першы тэстамент. Вільня, 23.05.1624, с. 68—81.

21. Выпіс з кніг Наваградскага земскага суда ад 16.06.1629 дароўнага ліста Альбрэхта Уладзіслава Радзівіла жонцы Ганне Зофіі Зяновічаўне на маёнткі ў Берасцейскім пав. і рухомыя рэчы. Наваградак, 15.06.1629, с. 230—234.

22. Ліст чачэрскага і прапойскага старосты Крыштафа Юр'евіча Зяновіча запісу сваёй жонцы віцебскай ваевадзянцы Ганне Станіславаўне Кішчанцы вена ў памеры 10 000 коп грошаў, забяспечанага на бацькоўскіх маёнтках Смургоні і Гауцевічы Ашмянскага пав. і матчыным маёнтку Беліца Аршанскага пав. Вільня, 21.02.1574, с. 483—487.

23. Выпіс з кніг Віленскага гродскага суда ад 21.11.1574 двух лістоў мужа і жонкі К. Ю. Зяновіча і Г. С. Кішчанкі аб узаемных падараваннях адзін аднаму сваіх паловаў маёнткаў Солы і Данюшава Ашмянскага пав., якія ім падаравала яго цешча, а яе маці Ганна Янаўна Радзівілаўна Крышта-

фавая Садоўская, па першаму мужу Станіслававая Кішчыная. Вільня, 19.11.1574, с. 527—531, 533—536.

24. Угодлівы ліст берасцейскага кашталяна К. Ю. Зяновіча, дадзены жамойцкаму старосце Яну Станіслававічу Кішку, аб вяртанні апошняму дзе-дзічных маёнткаў Солы і Данюшава Ашмянскага пав. і Чашнікі Полацкага пав. за заплачаную суму ў 7000 коп грошаў. Берасце, 7.08.1585, с. 548—549, 554—555.

25. Выпіс з кніг Галоўнага трыбунала ВКЛ у Вільні ад 29.05.1624 дароўнага ліста паюрскай цівуновай Ганны Пацаўны Крышпінавай Кіршэнштэйнавай сваёй дачцэ Зофіі Зяновічаўне на 10 000 зл., забяспечаных на маёнтку Глыбокае, які трымала ў заставе ад свайго першага мужа нябожчыка Мікалая Багуслава Зяновіча. Вільня, 25.05.1624, с. 573—575.

26. Выпіс з кніг Віленскага гродскага суда ад 9.01.1665 тэстамента віленскага кашталяна Альбрыхта Уладзіслава Радзівіла, які сваёй жонцы Ганне Зофіі Зяновічаўне забяспечыў грашовыя сумы на маёнтку Чарнаўчыцы Берасцейскага пав. і на фальварках Солтанава Гаць, Затурая і Кунаса Наваградскага пав., аддзеленых ад Нясвіжскай ардынацыі, а таксама адмовіўся на яе карысць з запісаных ёю яму раней маёнткаў Смаргоні, Глыбокае, Порплішча, Паставы і інш., а тром дочкам забяспечыў грашовыя сумы па 50 000 зл. кожнай. Чарнаўчыцы, 1.07.1636, с. 765—774.

Скрыня 61

27. Ліст караля і вялікага князя Стэфана Баторыя ад 14.02.1584 аб выдачы з кніг Канцылярыі ВКЛ пацверджання таго ж С. Баторыя ад 29.10.1583 тэстамента смаленскага кашталяна Юрыя Мікалаевіча Зяновіча. Смаргоні, 27.11.1582, с. 1—17.

28. Копія тэстамента Ю. М. Зяновіча, складзеная возным Клеем у Смаргонях на наступны дзень пасля пахавання нябожчыка. Смаргоні, 27.11.1582, с. 19—28.

29. Выпіс з кніг Ашмянскага гродскага суда скаргі чачэрскага і прапойскага старосты Крыштафа Зяновіча на сваю мачаху Ганну Іванаўну Слушчанку аб захопе па смерці яе мужа, а яго бацькі Юрыя Зяновіча маёнтка Смаргоні з фальваркам Гауцеўчыцы і дакументаў на іх, спадчыннікам якіх, паводле запісаў нябожчыка, з'яўляецца скаржнік. Ашмена, 18.12.1583, с. 30—38.

30. Выпіс з кніг Полацкага гродскага суда ад 10.03.1582 дароўнага ліста аршанскага старосціча Геліяша Пятровіча Корсака сваёй жонцы Марыне Андрэеўне Сулістроўскай на 2000 коп грошаў, забяспечаных на яго маёнтках Ластавіца, Пліса, Глыбокае і Славуны Полацкага ваяводства. Цяшынава, 09.1581, с. 63—65.

31. Выпіс з кніг Менскага земскага суда ад 10.01.1592 ліста крычаўскага старосціча Мікалая Мікалаевіча Служкі заставы Юрыю Ігнатавічу Нарковічу свайго маёнтка Цяпін Полацкага ваяводства за пазычаныя 350 коп грошаў. Новы Двор, 17.11.1591, с. 84—87.

32. Выпіс з кніг Ашмянскага земскага суда ад 16.07.1604 ліста Раіны Мікалаеўны Зяновічаўны заставы свайму мужу Мікалаю Хамцу маёнтка Казлоў-

шчына Ашмянскага пав. з фальваркамі Казлоўскім і Дзякаўскім і мястэчкам Асінавагарадок за 6000 коп грошаў, пазычаных для выплаты даўгоў яе першага мужа нябожчыка князя Івана Палубенскага, ляснічага слоніmsкіх пушч ЯКМ. Казлоўск, 8.07.1604, с. 90—94.

33. Выпіс з кніг Віленскага земскага суда ад 15.01.1605 ліста Станіслава Станіслававіча Кішкі заставы сваёй жонцы берасцейскай ваевадзянцы Зофіі Крыштафаўне Зяновічаўне маёнткаў Зебін Менскага ваяводства, Гадуцішкі з фальваркам Стаяцішкі, Янкава і Петрашышкі, фальварка Вежкі і сёлаў-даннікаў Докшычы, Тамілавічы, Дарагомічы, Чысць і Старына Ашмянскага пав. за пазычаныя 50 000 зл. Вільня, 28.12.1604, с. 96—101.

Скрыня 62

34. Позва ў Ашмянскі гродскі суд Крыштафу Зяновічу, уласніку маёнтка Порплішча, па скарзе Яна Мацеевіча Захарэўскага аб выкраданні падданымі Зяновіча сялян з сяла Станкі маёнтка скаржніка Старасельскага Ашмянскага пав. Ашмена, 2.03.1597, с. 29—31.

35. Выпісы з кніг Ашмянскага гродскага суда за 1601—1603 гг. скаргаў Марціна Пяткі, урадніка маёнтка Глыбокае Крыштафа Зяновіча, аб збеглых з маёнткаў Глыбокае і Порплішча падданых. [Без даты], с. 40—46.

36. Выпіс з кніг Ашмянскага земскага суда дэкрэта па справе скарбавага пісара ВКЛ Яна Дмітравіча Долмата-Ісайкоўскага аб падданых яго маёнтка Ваўкалата, якія збеглі і пасяліліся ў маёнтках Порплішча і Глыбокае Крыштафа Зяновіча. Мядзел, 4.11.1605, с. 124—136.

37. Выпіс з кніг Ашмянскага гродскага суда скаргі Марціна Пяткі, урадніка маёнтка Глыбокае К. Зяновіча, на ротмістра ЯКМ Фронца Касакоўскага, харугва якога размешчана ў Менску, аб насланні слуг на сяло Порплішча і разрабаванні маёмасці сялян. Ашмена, 29.09.1604, с. 275.

38. Выпіс з кніг Віленскага гродскага суда скаргі Казіміра Пруса-Міхалевіча, намесніка маёнтка Порплішча, падканцлера і польнага гетмана ВКЛ Міхала Казіміра Радзівіла, на харугву абознага ВКЛ Альбрэхта Цеханавецкага аб рабаванні і збіцці сялян і здзяйсненні шкодаў у двары маёнтка. Вільня, 1.07.1670, с. 280—286.

39. Выпіс з кніг Ашмянскага гродскага суда ад 25.10.1664 рээстра рухомах рэчаў і каштоўнасьцяў нябожчыцы любельскай кашталянавай Францішкавай Жэбрыдоўскай Ганны Зофіі Зяновічаўны ў двары Смаргоні, складзены завядоўцам яе скарбца Янам Эйгірдам. Смаргоні, 23.10.1664, с. 447—461.

40. Выпіс з кніг Ашмянскага гродскага суда ад 29.10.1666 тэстамента ашмянскага падкаморыя Станіслава Альбрэхта Зяновіча, які запісаў сваім сынам Крыштафу і Паўлу Зяновічам маёнтка Мыса Ашмянскага пав. Мыса, 27.11.1665, с. 519—525.

Скрыня 63

41. Увяжчы ліст Мікалая Юшковіча і яго жонкі Ганны і сына Мікалая князю Сямёну Глебавічу Пронскаму аб дазvole ўзяць ва ўласнасць азёры Клеўе, Угорына і Глыбокае, прададзеныя раней яму разам з дворцам Варнены. Варнены, 21.02.1532, с. 192.

42. Квіт ашмянскага чашніка і ротмістра Браніслава Міхала Францкевіча-Радзінскага канцлеру ВКЛ Каралю Станіславу Радзівілу аб пасылцы пад яго харугву са сваіх маёнткаў Глыбокае і Порплішча пошты ў 15 коней з рыштункам пад час попісу ў Мядзелу паводле пастановы Ашмянскага сойма і універсала маршалка і генеральнага палкоўніка Ашмянскага пав. Крыштафа Дэшпата-Зяновіча. Алькенікі, 22.11.1700, с. 245.

43. Рэстр дакументаў, выбраных Шыманаўскім для справы з генеральнага рэстра дакументаў маёнткаў Смаргоні і Глыбокае і іх атыненцый. [Месца не пазначана], 13.02.1725, с. 267—305.

44. Выпіс з кніг Ашмянскага гродскага суда ліста Мальхера Станіслававіча Райскага аб продажы Станіславу Мікалаевічу Славенскаму маёнтка Сухадолы Ашмянскага пав. [Месца не пазначана], 10.11.1592, с. 383—385.

45. Ліст вялікага князя літоўскага Жыгімонта I да князя Міхайлы Іванавіча Мсціслаўскага, каб з'явіўся на суд на Вальным сойме па скарзе Юрыя Юр'евіча Зяноўевіча аб няслушным узяцці ва ўтрыманне ў яго маёнтка. Вільня, 21.04.1528, с. 392.

46. Ліст Жыгімонта I да віцебскага ваяводы Я. Ю. Глябовіча і Я. А. Скіндэра з паведамленнем, што мсціслаўскі ўраднік Ю. Ю. Зяноўевіч узяў іх суддзямі па яго справе з княгіняй Ульянай Іванаўнай аб захопе яе мужам нябожчыкам князем М. І. Мсціслаўскім зямель маёнтка Казлоўшчына Ю. Ю. Зяноўевіча і пабудове на іх замка. Кракаў, 17.07.1530, с. 394.

47. Заручны ліст Жыгімонта I да княгіні Ульяны Іванаўны, каб пад зарукай у 500 коп грошаў не здзяйсняла шкоды людзям Ю. Ю. Зяноўевіча на Ласе да прыезда яго з Мсціслаўскага і Радамльскага замкаў. Вільня, 4.10.1533, с. 405.

48. Ліст Жыгімонта I да паноў-рады рассудзіць справу ўдавы Ю. Ю. Зяноўевіча Ядвігі і яе сыноў, уласнікаў маёнтка Казлоўскага, з княгіняй Ульянай Іванаўнай аб захопе зямлі скаржнікаў, дзе на рацэ Ласі яе муж нябожчык пабудаваў замак, а яна сама пабудавала двор, а таксама аб разбурэнні і спаленні мястэчка, якое збудавала скаржніца над ракой Ласей. Кракаў, 23.03.1538, с. 407—408.

49. Лісты Жыгімонта I, паноў-рады, віленскага ваяводы да цяжбных бакоў і розных ураднікаў і каралеўскі вырак па справе Зяновічаў з княгіняй Мсціслаўскай, у выніку чаго апошняя было загадана вярнуць Зяновічам захопленыя зямлі на рацэ Ласе і знесці пабудовы замку і дварца. 1538—1542гг., с. 410—433, 446—456.

50. Ліст ляснічай ЯКМ Іванавай Палубенскай Раіны Мікалаеўны Зяновічаўны, уласніцы маёнтка Казлоўскага, продажу берасцейскаму ваяводзе Крыштафу Зяновічу яе зямель, размешчаных між землямі яго маёнтка Глыбокае. Глыбокае, 30.06.1597, с. 460—461.

51. Дакументы па гісторыі маёнткаў Астрамеч, Пастолава, Нявішча і Варатынічы Берасцейскага ваяводства, набытых у канцы XVI ст. берасцейскім ваяводам Крыштафам Юр'евічам Зяновічам. 1549—1586, с. 467—504.

52. Дакументы па скаргах Мікалая Юр'евіча Осціка на Юрыя Мікалаевіча Зяновіча, а пазней Грыгорыя Мікалаевіча Анацковіча на К. Ю. Зяновіча

аб нападах падданных маёнтка Дrajна адказчыкаў на сялян маёнтка Койтава скаржнікаў у Віцебскім ваяводстве. [Месца не пазначана], 1555—1605, с. 505—524.

53. Дакументы па спрэчцы Мікалая Хамца і яго жонкі Раіны Мікалаеўны Зяновічаўны, уласнікаў маёнтка Казлоўскага, з Крыштафам Юр'евічам Зяновічам, а пасля яго смерці з удавой Фядорай Валовічаўнай, уласнікамі маёнтка Глыбокае, аб выдзеле належнай часткі ў сёлах Лапленае і Верацеі Ашмянскага пав. і Кісялевічы Рэчыцкага пав. 1612—1625, с. 525—613.

54. Дароўны ліст чачэрскага і прапойскага дзяржаўцы Юрыя Зяновіча свайму служэбніку Себестыяну Стэцкавічу Даўгяле на трыманне сяла Дrajнева і дварца Іванаўскага ў Віцебскім ваяводстве ў суме 120 коп грошаў. Галоўчын, 16.01.1565, с. 615.

55. Выпіс з кніг Галоўнага трыбунала ВКЛ ад 5.12.1595 пацвярдзальнага ліста Крыштафа Юр'евіча Зяновіча і яго жонкі Фядоры Валовічаўны Томашу Себестыянавічу Даўгяле на трыманне сяла Дrajна Віцебскага ваяводства ў суме 300 коп грошаў. Менск, 4.12.1595, с. 617.

56. Лісты караля Жыгімонта Аўгуста да розных ураднікаў ВКЛ аб пажалаванні полацкаму кашталю Юрыю Зяновічу ва ўтрыманне Лепельскага замка і воласці ЯKM з умовай утрымання там свайй роты для бяспекі дзяржаўных межаў ад непрыяцеля. Люблін, 22.08.1566, с. 639—640, 642.

57. Выпіс з кніг Ашмянскага земскага суда вызнання Мікалая і Юрыя Юр'евічаў Зяноўевічаў аб перадачы полацкаму кашталю Юрыю Мікалаевічу Зяноўевічу апекі над непаўнагадовымі сынамі нябожчыка Яна Міхайлавіча Зяноўевіча Юрыем і Янам Зяноўевічамі і іх маёнткам Дубраўляны і сялом Іванаўскім. Мядзел, 26.09.1568, с. 664—665.

58. Рээстр дакументаў Юрыя і Яна Янавічаў Зяновічаў на маёнткі Мосар, Дубраўляны, Вішнева і інш., якія яны перадалі на захаванне полацкаму кашталю Юрыю Зяновічу. Лепель, 29.12.1575, с. 667—668.

59. Квітацыйны ліст Ю. і Я. Я. Зяноўевічаў, дадзены свайму дзядзьку полацкаму кашталю Ю. Зяновічу, аб адсутнасці прэтэнзій пры выхадзе з-пад яго апекі і атрыманні ад яго сваіх маёнткаў. Лепель, 27.12.1575, с. 678—682.

60. Выпіс з кніг Ашмянскага гродскага суда скаргі Томка Мацяевіча, урадніка менскага зямяніна Станіслава Рамановіча, на чачэрскага і прапойскага старосту Крыштафа Юр'евіча Зяновіча, уласніка маёнтка Солы Ашмянскага пав., аб нападзе і захопе сёлаў Медрыкі і Кавалі, якія, паводле каралеўскага вырака, былі прысуджаны ва ўтрыманне С. Рамановічу. Ашмена, 3.10.1580, с. 713.

61. Квітацыйны ліст менскага зямяніна Войцеха Паўлавіча Рамановіча ад імя свайго і брата Юрыя, дадзены К. Ю. Зяновічу, аб атрыманні грашовай кампенсацыі паводле ўгодлівага ліста за захоп сёлаў Медрыкі і Кавалі, якія трымаў іх брат нябожчык Станіслаў Паўлавіч Рамановіч. Смаргойні, 17.04.1586, с. 732—733.

Скрыня 64

62. Выпіс з кніг Ашмянскага гродскага суда ад 20.12.1585 квітацыйнага

ліста берасцейскага каштальна Крыштафа Зяновіча, дадзены жамойцкаму старосце Яну Станіслававічу Кішку, аб атрыманні ад яго 12 000 коп грошаў, запісаных К. Зяновічу яго жонкай нябожчыцай Ганнай Станіславаўнай Кішчанкай, за выкуплення Я. С. Кішкам маёнткі Солы і Данюшава Ашмянскага пав. Ашмена, 10.12.1585, звязка № 2, дак. № 1.

63. Выпіс з кнігі Галоўнага трыбунала ВКЛ дэкрэта па справе віцебскага ваяводзіча Станіслава Станіслававіча Кішкі з берасцейскім ваяводам К. Ю. Зяновічам аб выплаце грошаў Гальшцы Міхалаўне Комараўне Андрэевай Астравухавай, запісаных некалі яе бацьку нябожчыку Міхалу Комару і забяспечаных на фальварку Турэц, адзеленым ад маёнтка Солы, К. Ю. Зяновічам, тагачасным трымальнікам маёнткаў Солы і Данюшава, уласнікам якіх цяпер з'яўляецца С. С. Кішка. Вільня, 22.05.1614, звязка № 2, дак. № 6.

64. Выпіс з кнігі Менскага земскага суда дэкрэта па справе сакратара ЯКМ Яна Касмоўскага і яго жонкі Ядвігі Юр'еўны Насілоўскай з Юр'евай Зяновічавай Райнай Войцахаўнай Насілоўскай і яе сынам Мікалаем Юр'евічам Зяновічам аб праве ўласнасці на частку маёнтка Жыцін Менскага ваяводства. Менск, 11.01.1590, звязка № 3, дак. № 1.

65. Пабаровыя квіты ашмянскіх паборцаў, выдадзеныя Крыштафу Зяновічу аб выплаце падаткаў яго ўраднікамі з яго маёнтка Касцяневічы. 1580—1601гг., звязка № 3, дак. № 2—8.

66. Выпіс з кнігі Галоўнага трыбунала ВКЛ ад 20.05.1609 квітацыйнага ліста ашмянскага зямліна Базыля Харэўскага Крыштафу Зяновічу і яго жонцы Фядоры Валовічаўне аб атрыманні кампенсацыі за парушэнне апошнімі ўмоваў застаўнага ліста на маёнтка Касцяневічы Ашмянскага пав. і сяло Гаць Менскага пав. Вільня, 16.05.1609, звязка № 3, дак. № 9.

67. Копія ліста Яна Янавіча Зяновіча заставы сваёй жонцы Ядвізе Пятроўне Корсакаўне маёнткаў Воўкаўшчына і Замошша Ашмянскага пав. за пазычаныя 1000 коп грошаў. Мядзел, 8.07.1597, звязка № 4, дак. № 1.

68. Выпіс з кнігі Полацкага гродскага суда скаргі Ядвігі Корсакаўны на свайго мужа Я. Я. Зяновіча аб гвалтоўным прымусе яе падпісаць ліст на продаж Крыштафу Юр'евічу Зяновічу часткі сяла Лапленае, якая належыць да яе маёнтка Воўкаўшчына. Полацк, 15.03.1606, звязка № 4, дак. № 6.

69. Выпіс з кнігі Ашмянскага гродскага суда скаргі Я. Корсакаўны на К. Ю. Зяновіча аб захопе да свайго маёнтка Глыбокае падданых яе часткі сяла Лапленае. Ашмена, 20.04.1606, звязка № 4, дак. № 10.

70. Дакументы па справе Крыштафа Зяновіча, князёў Міхала і Юрыя Міхалавічаў Вішнявецкіх, лоўчага ВКЛ Яна Мікалаевіча Нарушэвіча і іншых спадчыннікаў па віленскім ваяводзе Яне Юр'евічы Глябовічы з Марцінам Данілавічам Курчам аб праве ўласнасці на маёнтка Ятвеск Лідскага пав., які апошні трымаў паводле каралеўскага прывілея. 1598—1629, звязка № 5, дак. № 1—20.

71. Дакументы па ўзаемных скаргах Крыштафа Зяновіча і яго служэбніка ашмянскага зямліна Паўла Каспаравіча Кунцэвіча; прэтэнзіі К. Зяновіча, як

чачэрскага старосты, да П. К. Кунцэвіча, кіраўніка лясных буд у старостве, аб няслушнай справаздачы і ўтойванні грошаў; прэтэнзіі П. К. Кунцэвіча да К. Зяновіча аб няслушным зняволенні ў Рэчыцкім замку і сваіх дварах Смаргоні і Глыбокае і збіцці, ад чаго П. К. Кунцэвіч пазней памёр. 1598—1600, звязка № 6, дак. № 1—14.

72. Выпіс з кніг Ашмянскага земскага суда дэкрэта па справе ляснічага ЯКМ Слоніміскіх пушч князя Івана Палубенскага і яго жонкі Раіны Мікалаеўны Зяновічаўны з Янам Янавічам Зяновічам і яго жонкай Ядвігай Пятроўнай Корсакаўнай аб праве ўласнасці на сёлы-даннікі Іванаўскія Ашмянскага пав. Мядзел, 15.07.1599, звязка № 7, дак. № 1.

73. Выпіс з кніг Ашмянскага земскага суда дэкрэта па справе Мікалая Хамца і яго жонкі Раіны Мікалаеўны Зяновічаўны з Фядорай Валовічаўнай Крыштафавай Зяновічавай і апекунамі яе ўнучак Ганны і Зофіі Зяновічавен, дачок нябожчыка Мікалая Багуслава Зяновіча, аб падзеле сёлаў Лапленскіх, Порплішчаў і Кісялевічаў. Мядзел, 9.07.1626, звязка № 8, дак. № 10.

74. Выпіс з кніг Ашмянскага гродскага суда скаргі Андрэя Ласкага, урадніка Себестыяна Сямашкі, які трымае арэндай ад М. Хамца і яго жонкі Р. Зяновічаўны маёнтка Казлоўшчына, аб наездах падданных маёнтка Полава Крыштафа Зяновіча на Казлоўскую пушчу над ракой Албеіцай і высячэнні дрэваў. Ашмена, 4.08.1606, звязка № 8, дак. № 15.

75. Рэстр спісання (інвентар) сялян маёнтка Дражна (Дражнева) Віцебскага ваяводства Крыштафа Зяновіча. 9.09.1604, звязка № 9, дак. № 1.

76. Рэстр падачы (інтрамісія) і спісання (інвентар) сялян маёнтка Дражнева пры продажы ад К. Зяновіча Яну Войне-Ясянецкаму. 5.07.1605, звязка № 9, дак. № 5.

77. Выпіс з кніг Галоўнага трыбунала ВКЛ ад 21.06.1608 дароўнага ліста берасцейскага ваяводы К. Зяновіча і яго жонкі Ф. Валовічаўны сыну, прапойскаму і чачэрскаму старосце Мікалаю [Багуславу] Зяновічу на маёнтка Беліца Аршанскага пав. Смургоні, 18.06.1608, звязка № 10, дак. № 1.

78. Рэстр спраў на маёнткі Беліца і Варонь Аршанскага пав., вярнуты Францішкам Жэбрыдоўскім і яго жонкай Ганнай Зофіяй Зяновічаўнай у канцылярню Галоўнага трыбунала ВКЛ у Вільні абознаму ВКЛ Паўлу Сапезе. 2.07.1641, звязка № 10, дак. № 6.

79. Дароўны ліст любельскай кашталянавай Г. З. Зяновічаўны Францішкавай Жэбрыдоўскай свайму служэбніку Андрэю Акалаву і яго жонцы Кацярыне Малуюне на 6 валок зямлі Палэйкава або Прудзішча і вёску Калодкі на Іжы, аддаленыя ад яе маёнтка Смаргоні, з забеспячэннем на гэтай маёмасці 3000 злотых. Смаргоні, 26.02.1663, звязка № 13, дак. № 1.

80. Выпіс з кніг Галоўнага трыбунала ВКЛ дэкрэта па справе маршалка ВКЛ Аляксандра Людвіка Радзівіла з цеханоўскім падстоліем Станіславам Каўнацкім аб умовах арэнды апошнім маёнтка Зулава Ашмянскага пав., прададзенага А. Л. Радзівілу былым уласнікам князем Янам Уладзіславам Сангушкам. Вільня, 3.06.1647, звязка № 14, дак. № 1.

81. Інвентар маёнтка Зулава з апісаннем падданных пры выкупе яго з заста-вы віленскім кашталянам Міхалам Казімірам Радзівілам у Аляксандра Букоўскага. 15.08.1664, звязка № 15, дак. № 4.

82. Выпіс з кнігі Ашмянскага земскага суда ад 14.10.1568 рээстра спісан-ня (інвентара) маёнтка Дубраўляны пры перадачы яго разам з непаўнагадо-вымі Юрыем і Янам Янавічамі Зяновічамі ад двараніна ЯКМ Стэфана Роска-га ў апеку полацкаму кашталяну Юрыю Мікалаевічу Зяновічу. 2.10.1568, звязка № 16, дак. № 3.

83. ыпіс з кнігі Ашмянскага земскага суда ад 3.10.1578 выпіса з кніг урада Віленскага ваяводства скаргі Себестыяна Янавіча Багушоўскага на Багдану Іванаўну Канішчовіча аб няслушным трыманні і ўжыванні пасля смерці яе мужа, а брата скаржніка, Станіслава Багушоўскага яго маёнт-каў Грэбень, Пяцёўшчына, Ашмена, Лубянка і інш. Вільня, 1.04.1563, звязка № 16, дак. № 7.

84. Выпіс з кнігі Ашмянскага гродскага суда ад 10.11.1592 рээстра даку-ментаў на маёнтак Сухадолы Губінскае Пад'ашменскае пры продажы гэтага маёнтка ад двараніна ЯКМ Мальхера Станіслававіча Райскага Станіславу Славенскаму і яго жонцы Зоф'іі Багатавітаўне-Казірацкай. Сухадолы, 10.11.1592, звязка № 16, дак. № 16.

85. Выпіс з кнігі Кіеўскага гродскага суда ад 1.05.1627 тэстамента нябожчы-ка Юрыя Харлінскага, уласніка маёнтка Бышаў, служачага яго жонкі Ганны Мікулінскай. 12.05.1627, звязка № 16, дак. № 26.

Раманкевіч А. Ф.

АДЗІН СА СТАРАЖЫТНЕЙШЫХ РЭЕСТРАЎ БЕЛАРУСКІХ АРХІВАЎ (ПІНСКІ ГРОДСКІ СУД. 1522—1631 ГГ.)

Судовыя дакументы часам тояць у сабе багацейшыя фарбы жыцця. У іх ажываюць людзі, падзеі, былыя дзяржавы, лёс усяго чалавецтва. Адна з такіх ацалелых выспаў, што не згубілася ў хвалі часу, — актавая кніга Пінскага земскага суда 1652—1653 гг. Яна складалася ў тыя часы, калі абмежаваны ў сваёй уладзе кароль Рэчы Паспалітай быў вымушаны весці дыпламатычную і ўзброеную барацьбу не толькі з «казацкай вольнасцю» і суседнімі дзяржа-вамі, але адначасова і супраць свавольства ўласнай шляхты. Мена-віта ў 1652 г. упершыню сарваўся сойм Рэчы Паспалітай з-за дэпу-тата Уладзіслава Сіцінскага, які ў сваіх дзеяннях кіраваўся ўказан-нямі князя Аляксандра Радзівіла. Пасля з 55 соймаў, скліканых у 1652—1764 гг., 42 сарваліся накладаннем вета¹.

Пры стварэнні навукова-даведчнага апарату да гэтай актавай кнігі Пінскага земскага суда нам трапіўся даволі значны і унікальны, з пункту гледжання гістарычнай, архівазнаўчай і дакументазнаўчай важнасці, дакумент. Ён уяўляе сабой рэстр «адбірання» («спісання») кніг Пінскага гродскага суда ад 9 лютага 1632 г., дзе пералічана 68 кніг за 1522—1631 гг.², ледзь ні пры кожнай пералічанай кнізе ўзгадваецца староста і пісар, пад час працы якога вялося справаводства.

Пры прачытанні рэстра ў нас узнік шэраг пытанняў па часе яго складання. Па-першае, ці з'яўляліся ў Пінскім павеце падобныя рэестры раней, і калі так, то з якога часу? Па-другое, чаму ён актыкаваны ў кнігах Пінскага земскага суда толькі праз 20 гадоў пасля складання. Патрэцяе, з якімі падзеямі звязаны крайнія даты рэстра, які ахоплівае 109 гадоў.

Дакладна адказаць на пытанне, з якога часу складаліся падобныя рэестры (менавіта ў Пінскім павеце) зараз у нас няма магчымасці, паколькі НГАБ захоўвае архіў Пінскага гродскага суда толькі за 1600—1795 гг. (ф. 1733), архіў Пінскага земскага суда 1652—1798 гг. (ф. 1777) і 1796—1831 гг. (ф. 936)³. Гэта актавыя кнігі, паточныя пратаколы, рэестры сумарыйныя, ардынарыйныя, судовыя, тактавыя, пратаколы прысяг, выпісы з актавых кніг і інш.

Да Першай сусветнай вайны дакументы Пінскага гродскага судовага справаводства з 1558 да 1795 г. і Пінскага земскага суда з 1584 да 1802 г. захоўваліся ў Цэнтральным архіве ў Вільні. Сярод іх былі актавыя кнігі гродскага суда 1652 і 1653 гг., якія зараз адсутнічаюць. Але і тады ўжо не існавала актавых дакументаў за 1632 г. (час складання рэстра).⁴

Верагоднай прычынай актыкавання «рэстра спісання кніг» праз 20 гадоў пасля яго складання маглі паслужыць войны Рэчы Паспалітай з суседзямі, а таксама «казацкая рэбелія», якая стала набіраць сваю моц у першай палове XVII ст. Гэта ўсё знайшло сваё адлюстраванне ў кнізе Пінскага земскага суда.

Адчуванне небяспекі за жыццё і маёмасць мы можам назіраць у кнізе Пінскага земскага суда 1652—1653 гг. «Казацкая рэбелія» ўзгадваецца ў справе пані Гальшкі Кершценцінаўны Станіслававай Войнінай з панам Казімірам Дольскім аб «гвалтоўным наездзе», «пабранні» і «паграбенні» падданых с. Сучча (Сучья)⁵ любешоўскімі падданымі⁶. «Пад час вялікіх трывог ад казакаў» была «пабрана» рухомая маёмасць пана Жыгімонта Вілчоўскага падданымі пана Марціна Грычыны⁷. Пан Габрыэль Славута «пакладаў» выпіс з кніг гродскіх Пінскіх ад 19 верасня 1648 г. свайго апавядання «о наезде козацким на село Плотницы»⁸ и на дом его в том же селе Плотницы будучий, о забране всея мзетнос-

ти его рухомое, также листовъ справъ, што одно было и поповаше, их пошарпане, а иных попалене на огню...»⁹. На гвалтоўны наезд «казацкім спосабам» на сяло і двор Плотніцы, «пабранне» спраў, прывілеяў, запісаў скардзіўся і пінскі енерал (возны) пан Іван Астапавіч Качаноўскі¹⁰.

Вядома, што гарадскія ўмацаванні моцна пацярпелі ў 1648—1651 гг.¹¹ Восенню 1648 г. частка гараджан змовілася з казакамі атамана А. Нябабы і ўпусціла іх у горад. Каталіцкая шляхта і святары, якія не паспелі ўцячы, былі перабіты, касцёлы і кляштары разрабаваны. Маршалак Пінскага павета Л. Ельскі штурмаваў горад больш за суткі. Вялікая частка горада згарэла¹².

Гэтыя падзеі адбіліся ў памяці пінчукоў. Пан Ян Крупка ў тэстаменце, напісаным 2 верасня 1652 г., узгадвае, што «*pod czas napadnienia kozakow rebelizantow na miasto Pinsk w roku przesiym 1648 <...> woysko reczy pospolitey kozakow z Pinska znosiio y Pinsk recuperowano*»¹³.

Рээстр невыпадкава пачынаецца з 1522 г. і заканчваецца 1631 г. З гэтымі датамі звязаны пэўныя змены ў жыцці Пінскага Палесся.

Яшчэ з часоў вялікіх князёў Жыгімонта Кейстуавіча (1432—1440) і Казіміра IV Ягелончыка (1440—1492) Пінскім княствам валодалі намеснікі. Адзін з іх — князь Юрый Сямёнавіч Нарымунтавіч, нашчадак Гедыміна, атрымаў княства ў вотчыну. Пасля яго смерці ўладанне ўвайшло ў комплекс зямель вялікага князя. Казімір падараваў Піншчыну ўдаве апошняга кіеўскага князя Сямёна Алелькавіча княгіні Марыі і яе сыну, а пасля смерці апошняга (каля 1500 г.) — яе зяцю Фёдару Іванавічу Яраславічу¹⁴.

У 1508—1509 гг. Яраславічы — княгіня Аляксандра, дачка княгіні Марыі, і князь Фёдар Іванавіч — заключылі пагадненне з каралём Рэчы Паспалітай Жыгімонтам I Старым (1505—1548) аб тым, калі яны не пакінуць пасля сябе нашчадкаў, Пінскае княства павінна перайсці ва ўладанне караля і яго пераемнікаў¹⁵. У 1519 г., пасля смерці княгіні Аляксандры, фактычнай уладальніцы Пінскага княства, землі дасталіся каралеве Боне, у тым жа годзе яе ўладальніцкія правы былі пацверджаны граматай Жыгімонта I Старога. Але кароль за заслугі перад радзімай дазволіў князю Фёдару да канца жыцця быць уладаром гэтай тэрыторыі: жыхары Піншчыны спасылаліся на прывілеі часу яго праўлення нават у сярэдзіне XVII ст.¹⁶ Фактычнае праўленне каралевы Боны пачалося пасля смерці князя, нягледзячы на тое што права на ўладанне Пінскімі землямі было пацверджана даравальнай граматай караля толькі ў 1523 г.¹⁷ У 1522—1523 гг. пінскія граматы пісаліся ад імя каралевы.

Бона ўсімі шляхамі старалася павялічыць зямельную ўласнасць Ягелонаў. Пасля згасання мясцовых дынастый ёй быў падараваны шэраг княстваў: Гарадзецкае, Клецкае, Кобрынскае, Пінскае, якія фактычна пераўтварыліся ў адзіную адміністрацыйную акругу¹⁸.

З 1522 па 1555 г. Бона рэарганізавала сістэму гаспадарання на аснове ўвядзення новых форм землекарыстання і абкладання сялян новымі павіннасцямі¹⁹. Пэўныя змены адбыліся і ў сістэме адміністрацыйнага кіравання. Напрыклад, у Гарадзенскім старостве, як і ў іншых удзельных уладаннях Боны, з канца 30-х гадоў XVI ст. намеснікі староствы пачалі тытулавацца імем «спраўцы»²⁰.

З рээстра вынікае, што пінскі пісар Якуб Ялец, які вёў гродскія кнігі з 1616 па 1631 г., перадаў сваім пераемнікам панам Яну Гарайну і Яну Пласкавіцкаму на «адбіранне» і «рэвідаванне» усе пінскія гродскія кнігі, якія ён, у сваю чаргу, атрымаў ад папярэдняга пана Базыля Качаноўскага (гл. дадатак). Пісар быў абавязаны скласці такі рээстр пры перадачы спраў свайму пераемніку. Пры гэтым наяўныя кнігі не толькі пералічваліся, часам апісваўся іх стан (напрыклад, пазначалася, што былі кнігі пашарпаняны, пераплеценыя, а якія і «мышамі пагрызеныя»).

У 1631 г. пінскі староста Юры (Ежы) Збаразскі саступіў сваё месца канцлеру ВКЛ Альбрэхту Станіславу Радзівілу, што таксама магло паслужыць штуршком для стварэння рээстра актавых кніг Пінскага гродскага суда ў 1632 г.

Дзякуючы выяўленаму дакументу магчыма нават прасачыць жыццёвы шлях канкрэтнага чалавека. Пан Юры Збаразскі ў пачатку дакумента згадваецца як пінскі староста, потым становіцца каронным пісарам і ўрэшце — кракаўскім кашталінам.

Такім чынам, у рээстры «спісання» (пераліку) пінскіх гродскіх кніг можна знайсці многа цікавага для вывучэння гісторыі гродскіх і земскіх судаў, мясцовасці і тагачаснай дзяржавы ўвогуле.

Актавая кніга Пінскага земскага суда 1652—1653 гг. знаходзіцца ў даволі добрым стане, яна не рэстаўрыраваная і захавала старую нумарацыю (1668 старонак). Па сваім знешнім выглядзе дакумент нічым не адрозніваецца ад іншых спраў-лістоў дадзенай актавай кнігі. Тэкст напісаны скорапісам на старабеларускай і старапольскай мовах адным почыркам і надрэнна захаваны. Папера жоўтага колеру. На другім і трэцім аркушы рээстра ў цэнтры прагледжваюцца філіграні дыяметра 42 мм — выявы герба «Nałecz» (Наленч) з лацінскімі літарамі (сла-

ба чытаюцца «W...S...N...E») па перыметры. У атласе Э. Лаўцявічуса падобная філігрань пазначана пад № 1387 і датуецца 1641 г., такая папера выраблялася на Гарадзенскай паперні²¹.

Прыведзены ў дадатку тэкст рээстра падзелены на абзацы, чаго не рабіў пісар, асабліва сці яго мовы захоўваюцца. Абрэвіатура раскрыта ў круглых дужках, вынасныя літары пададзены курсівам, канец радка — адной вертыкальнай рысай, канец старонкі — дзвюма, знакі прыпынку расстаўлены адпаведна правілам сучаснай беларускай мовы.

Дадатак

РЭЭСТР КНІГ ПІНСКАГА ГРОДСКАГА СУДА 1522—1631 гг.²²

Актыкацыя реестру *отбирания книг* гродских Пинских

ЛЕТА *от* нарожєна С(ы)на Божє(о) тисєча шєстсот | пєтдєсят второго м(єсє)ца гєнваря осмнадцатє(о) дня. |

На рокахъ судовыхъ земскихъ о Трєхъ Кролєхъ рьмскомь | святє припалыхъ и в Пинску судовнє одправованыхъ | пєрєд нами Владыславомъ Протасовичомъ судєю Филономъ | Кгодєбскимъ подсудкомъ а Казимєромъ Во(и)ною пи|саромъ врадниками судовыми земскими повєту Пинског(о) | постановившиєє очевисто пань Стефанъ Грудиньскии | оповєдалъ и ку активованью до книгъ земскихъ повєту | Пиньского подаль реєстръ списанья книгъ гродскихъ | пинскихъ, просєчы, абы тот реєстръ для вшєлякое потрєбы до книгъ земскихъ повєту Пинского принят и уписанъ был. | Мы врад того реєстру оглєдавши до книгъ уписат єсмо велєли, | и слово *от* слова так сє в сєбє маєть.

Registr odbirania xięg | grodzkich Pinskich anno tysięc trzydzieste(*go*) wtorego | m(ie)s(ia)ca february dziewiętє(*go*) dnia. Przez nas mnie Jakuba Ogrodzinskie(*go*) sekretarza Je(*go*) K(ro)ro(liewskoy) M(os)ci, a mnie Mikołaiа Kuncewiczа | podstaroscie(*go*) Pinskiego od x(iąż)єcia Je(*go*) Mosci pana kanclєrza W(ielkie)(*go*) | X(ięstw)(a) Li(tewskie)(*go*) starosty Pinskie(*go*)²³ a nas mnie Jana Horayna y mnie Jana | Płaskowickiego, od Ich M(o)sciov panow obywatelow powiatu Pin"skiego na odbiranie y rewidowanie xięg grodzkich Pinskich | od pana Jakuba Jelca pisarza bywsze(*go*) grodzkie(*go*) Pinskiego y pod"piska onego Benedykta Wysockiego, zesłanych y deputowalnych na przod.

Piersze xięgi, anno tysięc pięćset dwudzięstego wtorego — за starostwa pana Iwana Michajłowicza — rozných | spraw szlacheckich y mieiskich.

Drugie xięgi, anno tysięc | pięćset trzydzięstє(*go*) siódmego, trzydzięstє(*go*) osmego, trzydzięstego dziewiętє(*go*), czterdzięstє(*go*), czterdzięstє(*go*) pierszego, | czterdzięstego wtorego rozných spraw zapisywania.

Trzєćcie xięgi, anno tysięc pięćset czterdzięstego trzєcie(*go*) — poszar|pane y około karty myszy obiedli.

Czwarte xięgi, anno tysięc | pięćset czterdzieste(*go*) czwarte(*go*), czterdzieste(*go*) piąte(*go*), czter|dzieste(*go*) szoste(*go*), czterdzieste(*go*) siódme(*go*), czterdzieste(*go*) osme(*go*) | — w iednym mieyscu introgowano — za starostwa niebozczyka | pana Piotra Kordeiewicza Mylskiego.

Pięte xięgi, anno tysięc | pięćset piędziesiąt osmego, piędziesiąt dziewiętego — za starostwa | pana Stanisława Falczewskiego.

Szoste xięgi, anno tysięc | pięćset szesćdziesiąt(*go*), szesćdziesiąt pierszego, szesćdziesiąt wtorego, szesćdziesiąt trzeciego — w iednym mieyscu || introgowane — za starostwa niebozczyka pana Stanisława | Falczewskie(*go*), a za pisarstwa pana Iwana Cypli.

Siodme | xięgi, anno tysięc pięćset szesćdziesiąt piętego — za starostwa godney pamięci pana Stanisława Dowoyny.

Osme | xięgi, anno tysięc pięćset szesćdziesiąt piętego, szesć|dziesiąt szostego — w iedne xięge introgowana — za starostwa | pana Wasila Tyszkiewicza.

Dziewięte xięgi, anno tysięc | pięćset szesćdziesiąt dziewiętego — za starostwa pana Wasila Tyszkiewicza.

Dziesiąte xięgi, anno tysięc pięćset | siedmdziesiąt(*go*) — za starostwa pana Wasila Tyszkiewicza | woiewody Smolenskigo, a za pisarstwa pana Bogdana | Połkotyckie(*go*).

Jedenaste xięgi, a(nn)o tysięc pięćset siedmdziesiąt(*go*), siedmdziesiąt pierszego — za starostwa Je(*go*) M(*o*)sci pana Ławryna Woyny, a za pisarstwa pana Timofeia Bokieia.

Dwunaste xięgi, anno tysięc pięćset siedmdziesiąt pierszego | — za starostwa Je(*go*) M(*o*)sci pana Ławryna Woyny, za pisarstwa pana | Timofeia Bokieia.

Trzynaste xięgi, anno tysięc pięćset | siedmdziesiąt wtorego — za starostwa godney pamięci pana | Ławryna Woyny, za pisarstwa pana Timofeia Bokieia. |

Czternaste xięgi, anno tysięc pięćset siedmdziesiąt wtore(*go*), | siedmdziesiąt trzecie(*go*) — za starostwa godney pamięci pana | Ławryna Woyny, za pisarstwa pana Timofeia Bokieia. |

Piętnaste xięgi, anno tysięc pięćset siedmdziesiąt czwar|tego — za starostwa godney pamięci Je(*go*) Mosci pana Ławryna | Woyny.

Szesnaste xięgi, anno tysięc pięćset siedmdziesiąt | piętego — za starostwa tegoż godney pamięci pana Ławryna | Woyny, a za pisarstwa pana Alexandra Kaczanowskie(*go*). |

Siedmnaste xięgi, anno tysięc pięćset siedmdziesiąt | szostego — za starostwa godney pamięci Je(*go*) Mosci pana | Ławryna Woyny, a pisarstwa p(ana) Alexandra Kaczanowskie(*go*). |

Osmnaste xięgi, anno tysięc pięćset siedmdziesiąt osme(*go*) — za starostwa godney pamięci segoż Je(*go*) Mosci pana Ła[wryn]a | Woyny, a za pisarstwa pana Alexandra Kaczanowskiego. |

Dziewiętnaste xięgi, anno tysięcy pięćset siedmdziesiąt | dziewięte(*go*) — za starostwa p(ana) Ławryna Woyny starosty Pin”skie(*go*), a za pisarstwa pana Alexandra Kaczanowskie(*go*).

Dwudzieste xięgi, anno tysięcy pięćset osmdziesiątego — za starostwa pana Ławryna Woyny, a za pisarstwa pana | Alexandra Kaczanowskiego.

Dwudzieste piersze, xięgi | anno tysięcy pięćset osmdziesiąt pierszego — za starostwa | tegoż pana Ławryna Woyny, a za pisarstwa pana Alexandra | Kaczanowskiego.

Dwudzieste wtore xięgi, anno tysięcy | pięćset osmdziesiąt wtorego — za starostwa x(iażę)cia Je(*go*) M(os)ci | Janusza Zbarazskiego, a za pisarstwa pana Alexandra | Kaczanowskiego. W tych xięgach z poszrodku myszy karty | ogrzyzli.

Dwudzieste trzecie xięgi, anno tysięcy pięćset | osmdziesiąt trzeciego — za starostwa x(iażę)cia Je(*go*) M(osci) Janusza Zbarazskie(*go*), | a pisarstwa pana Alexandra Kaczanowskiego.

Dwudzie|ste czwarte xięgi, anno tysięcy pięćset osmdziesiąt szostego — | za starostwa tegoż x(iażę)cia Je(*go*) Mosci Ianusza Zbarazskiego, a pi|sarstwa pana Alexandra Kaczanowskie(*go*).

Dwudzieste pięte | xięgi, anno tysięcy pięćset osmdziesiąt osmego — za starostwa | tegoż x(iażę)cia Je(*go*) Mosci Zbarazskie(*go*), a za pisarstwa pana Ale|xandra Kaczanowskie(*go*).

Dwudzieste szoste xięgi, anno | tysięcy pięćset osmdziesiąt dziewiętego — za starostwa tegoż | x(iażę)cia Je(*go*) Mosci Zbarazskiego, a za pisarstwa pana Ale|xandra Kaczanowskie(*go*).

Dwudzieste siodme xięgi, anno tysięcy pęcset dziewiędziesiątego — za starostwa tegoż | x(iażę)cia Je(*go*) Mosci Janusza Zbarazskiego, za pisarstwa pana Ale|xandra Kaczanowskie(*go*).

Dwudzieste osme xięgi, anno ty|sięć pięćset dziewiędziesiąt piersze(*go*) — za starostwa tegoż | x(iażę)cia Je(*go*) Mosci Janusza Zbarazskie(*go*), a za pisarstwa pana | Alexandra Kaczanowskiego.

Dwudzieste dziewięte xięgi, | anno tysięcy pięćset dziewiędziesiąt wtorego — za starostwa x(iażę)|cia Je(*go*) Mosci Jerzego Zbarazskiego, a za pisarstwa pana Alexan|dra Kaczanowskie(*go*).

Trzydzieste xięgi, anno tysięcy pięćset | dziewiędziesiąt trzecie(*go*) — za starostwa tegoż x(iażę)cia Je(*go*) M(os)ci | Jerzego Zbarazskie(*go*), a za pisarstwa pana Alexandra Ka|czanowskiego.

Trzydzieste piersze xięgi, anno tysięcy pięć|set dziewięcdziesiąt czwarte(*go*) — za starostwa tegoż x(iażę)cia | Je(*go*) Mosci Jerze(*go*) Zbarazskie(*go*), a za pisarstwa pana Alexan|dra Kaczanowskie(*go*).

Trzydzieste wtore xięgi, anno tysięcy | pięćset dziewiędziesiąt piętego — za starostwa tegoż x(iażę)cia | Je(*go*) Mosci Jerzego Zbarazskiego, za pisarstwa pana || Alexandra Kaczanowskie(*go*).

Trzydzieste trzecie xięgi, an|no tyŸsiec pięćset dziewiędziesiąt szostego) — za starostwa | tegoż x(iąże)cia Je(go) Mosci Zbarazskie(go), za pisarstwa pana | Alexandra Kaczanowskie(go).

Trzydzieste czwarte xięgi, | anno tyŸsiec pięćset dziewiędziesiąt siódmego — za starostwa | tegoż x(iąże)cia Je(go) Mosci Jerze(go) Zbarazskie(go), za pisarstwa | pana Alexandra Kaczanowskiego.

Trzydzieste pięte xięgi, anno tyŸsiec pięćset dziewiędziesiąt ósmego — za starostwa tegoż x(iąże)cia Je(go) Mosci Jerze(go) Zbarazskie(go), za pisarstwa | pana Alexandra Kaczanowskie(go).

Trzydzieste szostе xięgi, anno tyŸsiec pięćset dziewiędziesiąt dziewiętego) — za starostwa tegoż x(iąże)cia Je(go) Mosci Jerze(go) Zbarazskie(go), za pisarstwa p(ana) Alexandra Kaczanowskiego.

Trzydzieste siódme | xięgi anno tyŸsiec szescsetnego — za starostwa tegoż x(iąże)cia | Je(go) Mosci Jerzego Zbarazskiego, za pisarstwa pana Alexan|dra Kaczanowskie(go).

Trzydzieste ósme xięgi, anno tyŸsiec | szescset pierwszego — za starostwa tegoż x(iąże)cia Je(go) Mosci Jerze(go) | Zbarazskie(go), za pisarstwa pana Alexandra Kaczanow|skiego.

Trzydzieste dziewięte xięgi, anno tyŸsiec szescset wtorego — za starostwa tegoż x(iąże)cia Je(go) Mosci Jerze(go) Zbarazskie(go), a za pisarstwa pana Alexandra Kaczanowskiego. |

Czterdzieste xięgi, anno tyŸsiec szescset trzeciego) — za starostwa x(iąże)cia Je(go) Mosci Jerze(go) Zbarazskie(go), za pisarstwa | pana Alexandra Kaczanowskiego.

Czterdzieste pierwsze | xięgi, anno tyŸsiec szescset czwartego — za starostwa | x(iąże)cia Je(go) Mosci Jerze(go) Zbarazskiego, a za pisarstwa pana | Alexandra Kaczanowskiego.

Czterdzieste wtore xięgi, | anno tyŸsiec szescset piętego — za starostwa x(iąże)cia Je(go) M(os)ci Zbarazskie(go), a za pisarstwa p[ana] Alexandra Kaczanowskiego. |

Czterdzieste trzecie xięgi, anno tyŸsiec szescset szóstego — | za starostwa x(iąże)cia Je(go) Mosci Jerze(go) Zbarazskiego, a pisarstwa pana Alexandra Kaczanowskie(go).

Czterdzieste czwar|te xięgi, anno tyŸsiec szescset siódmego) — za starostwa te|goż x(iąże)cia Je(go) M(os)ci Jerzego Zbarazskie(go), a pisarstwa pana | Alexandra Kaczanowskiego.

Czterdzieste pięte xięgi, | anno tyŸsiec szescset ósmego — za starostwa tegoż x(iąże)cia | Je(go) M(os)ci Jerze(go) Zbarazskiego, a pisarstwa pana Alexan|dra Kaczanowskie(go).

Czterdzieste szostе xięgi, anno tyŸsiec szescset dziewiętego) — za starostwa x(iąże)cia Je(go) M(os)ci || Jerze(go) Zbarazskie(go), a pisarstwa pana Alexandra Kacza|nowskiego.

Czterdzieste siodme, roki anno tysięcy szesc|set dziesiątego — za starostwa tegoż x(iąże)cia Je(go) M(osci) Jerzego | Zbarazskiego, a pisarstwa pana Alexandra Kaczano|wskiego y pana Mikołaja Jelskiego.

Czterdzieste osme | xięgi, anno tysięcy szescset iedenastego — za starostwa | x(iąże)cia Je(go) Mosci Jerze(go) Zbarazskie(go), a pisarstwa pana | Mikołaja Jelskiego.

Czterdzieste dziewięte xięgi, anno | tysięcy szescset dwunastego(go) — za starostwa tegoż x(iąże)cia Je(go) | Mosci Jerze(go) Zbarazskiego, a pisarstwa p(ana) Mikołaja Jelskie(go).|

Piędziesiąte xięgi, anno tysięcy szescset trzynastego(go) — za sta|rostwa tegoż x(iąże)cia Je(go) Mosci Zbarazskie(go), a pisarstwa | p(ana) Mikołaja Jelskie(go) y p(ana) Cypryana Lebedziewskiego.

Piędziesiąt piersze xięgi, anno tysięcy szescset czternastego — | za starostwa tegoż x(iąże)cia Je(go) Mosci Jerzego Zbarazskiego | kraycze(go) koronne(go), za pisarstwa pana Cypryana Lebedzie|wskiego y p(ana) Bazila Kaczanowskie(go).

Piędziesiąt wtore xięgi, anno tysięcy szescset piętnastego — za starost|wa tegoż x(iąże)cia Je(go) Mosci pana Zbarazskie(go) krayczego | koronnego, za pisarstwa pana Bazila Kaczanowskie(go).|

Piędziesiąt trzecie xięgi, anno tysięcy szescset szesnastego(go) — | za starostwa x(iąże)cia Je(go) M(os)ci pana Zbarazskie(go) krayczego | koronne(go), a pisarstwa p(ana) Bazila Kaczanowskie(go) y pana | Jakuba Jelca.

Piędziesiąt czwarte xięgi, anno tysięcy | szescset siedmnastego(go) — za starostwa x(iąże)cia Je(go)Mosci Jerze(go) | Zbarazskie(go) kraycze(go) koronne(go), a pisarstwa p(ana) Jakuba | Jelca.

Piędziesiąt pięte xięgi, anno tysięcy szescset osmnastego — | za starostwa x(iąże)cia Je(go) M(os)ci Jerze(go) Zbarazskie(go) krayczego | koronne(go), a pisarstwa p(ana) Jakuba Jelca.

Piędziesiąt | szoste xięgi, anno tysięcy szescset dziewiętnastego — | za starostwa x(iąże)cia Je(go) M(os)ci Jerze(go) Zbarazskie(go) podczasje(go) | koronnego, za pisarstwa p(ana) Jakuba Jelca.

Piędziesiąt siodlme xięgi, anno tysięcy szescset dwudziestego — za staro|stwa x(iąże)cia Je(go) Mosci Jerze(go) Zbarazskiego kasztelana | Krakowskie(go), za pisarstwa pana Jakuba Jelca.

Piędziesiąt | osme xięgi, anno tysięcy szescset dwudziestego(pierszego) — | za starostwa x(iąże)cia Je(go) Mosci Jerzego Zbarazskie(go) kasz|telana Krakowskiego, za pisarstwa pana Jakuba Jelca. ||

Piędziesiąt dziewięte xięgi, anno tysięcy szescset dwu|dziesiątego wtorego — za starostwa x(iąże)cia Je(go) Mosci Jerze(go) Zba|razskie(go) kasztelana Krakowskie(go), a pisarstwa pana | Jakuba Jelca.

Szescdziesiąte xięgi, anno tysięcy szes[c]|set dwudziestego trzeciego — za starostwa tegoż x(iąże)cia | Je(go) Mosci pana Jerzego Zbarazskiego kasztelana

Kra|kowskie(go), a pisarstwa pana Jakuba Jelca.

Szescdzie|siet piersze xięgi, anno tysięc szescset dwudzieste(go) | czwartego — za starostwa tegoż x(iąże)cia Je(go) M(os)ci pana Jerze(go) | Zbarazskie(go) kasztelana Krakowskie(go), a pisarstwa pana | Jakuba Jelca.

Szescdziesiet wtore xięgi, anno tysięc szesc|set dwudzieste(go) piętego — za starostwa tegoż x(iąże)cia Je(go) M(os)ci | pana Jerzego Zbarazskie(go), a pisarstwa pana Jakuba | Jelca.

Szescdziesiet trecie xięgi, anno tysięc szescset | dwudzieste(go) szoste(go) — za starostwa tegoż x(iąże)cia Je(go) Mosci | pana Zbarazskiego, a pisarstwa pana Jakuba Jelca. |

Szescdziesiet czwarte xięgi, anno tysięc szescset dwu|dziesiątego siódmego — za starostwa tegoż x(iąże)cia Je(go) M(os)ci | pana Zbarazskiego kasztelana Krakowskiego, a pisar|stwa pana Jakuba Jelca.

Szescdziesiet pięte xięgi, | anno tysięc szescset dwudzieste(go) osmego — za staros|twa tegoż x(iąże)cia Je(go) M(os)ci pana Krakowskiego, a pisarstwa | pana Jakuba Jelca.

Szescdziesiet szoste xięgi, anno ty|sięc szescset dwudziestego dziewiątego — za starostwa tegoż | x(iąże)cia Je(go) M(os)ci Jerzego Zbarazskiego kasztelana Krakowskiego, a pisarstwa pana Jakuba Jelca.

Szescdziesiet | siódme xięgi, anno tysięc szescset trzydziestego — | za starostwa tegoż x(iąże)cia Je(go) Mosci Jerzego Zbaraz|skiego kasztelana Krakowskiego, a pisarstwa tegoż | pana Jakuba Jelca.

Szescdziesiet osme xięgi, anno | tysięc szescset trzydzieste(go) pierwszego — za starostwa | tegoż x(iąże)cia Je(go) Mosci Jerzego Zbarazskiego kaszte|lana Krakowskiego, a pisarstwa tegoż pana Jakuba Jelca.

Summą wszytki xięg szescdziesiet osm.

У того | реестру при печатехъ подписы рукъ тыми словы: Ja|kub Ogrodziensky sekretarz Je(go) K(oro|liewskiey) Mosci Mikołay | Kuncewicz podstarosci Pinski, Jan Płaskowicky ręką swą, — Jan Horain ręką swą.

Которыи тотъ реестръ за поданем | и прозбою pana Стефана Грудинского до книгъ | земскихъ повету Пинского есть уписанъ.

¹ Юхо Я. А. Кароткі нарыс гісторыі дзяржавы і права Беларусі. Мн., 1992. С. 212.

² НГАБ, ф. 1771, воп. 1, спр. 1, арк. 381—387.

³ Там жа, ф. 936, 1733, 1777.

⁴ Горбачевский Н. Каталог древним актовым книгам. Вильна, 1872. С. 455—463.

⁵ Сучча — сучаснае Судча Вальнскай вобл., Украіна.

⁶ НГАБ, ф. 1771, воп. 1, спр. 1, арк. 53—57.

⁷ Там жа, арк. 64—70.

⁸ Плотніца — вёска, цэнтр Плотніцкага с/с Столінскага р-на, гл.: Рапано-віч Я. Н. Слоўнік назваў населеных пунктаў Брэсцкай вобласці. Мн., 1980. С. 105.

⁹ НГАБ, ф. 1771, воп. 1, спр. 1, арк. 360.

¹⁰ Там жа, арк. 336—337.

¹¹ [Аўтар не пазначаны]. Пінска абарона 1648 // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі / Пад рэд. Г. П. Пашкова. Мн., 1999. Т. 5. С. 495—496.

¹² Там жа. С. 496.

¹³ НГАБ, ф. 1771, воп. 1, спр. 1, арк. 594.

¹⁴ Любавский М. К. Великое княжество Литовское за время от заключения Люблинской унии до смерти Стефана Батория (1569—1586). СПб., 1901. С. 84.

¹⁵ Грушевский А. Пинское Полесье (XIV—XVI вв.). Киев, 1903. С. 24—25.

¹⁶ НГАБ, ф. 1771, воп. 1, спр. 622, 630.

¹⁷ Там жа, арк. 31—33.

¹⁸ Камінскі М. І., Насевіч В. Л. Адміністрацыйна-тэрытарыяльны падзел Беларусі // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі / Пад рэд. М. В. Біч і інш. Мн., 1993. Т. 1. С. 55.

¹⁹ Там жа. Т. 2. С. 56.

²⁰ Леонтович Ф. И. Очерки истории Литовско-русского права: Образование территории Литовского государства. СПб., 1894. С. 124.

²¹ Лауцявичус Э. Бумага в Литве в XV—XVIII вв. Вильнюс, 1967. С. 198.

²² НГАБ, ф. 1771, воп. 1, спр. 381—387.

²³ Маецца на ўвазе князь Альбрэхт Станіслаў Радзівіл — канцлер ВКЛ (1623—1656), староста Пінскі (1631—1656). Гл.: Urzędniczy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV—XVIII wieku // Oprac. H. Lulewicz i A. Rachuba. Kórnik, 1994. S. 232.

II. ПУБЛІКАЦЫІ І АРХЕАГРАФІЧНАЯ АПРАЦОЎКА АРХІЎНЫХ ДАКУМЕНТАЎ

Антановіч З. В., Залівака А. С.

ІНСТРУКЦЫЯ ў РАДНІКАЎ І АБЫВАЦЕЛЯЎ МІНСКАГА ВАЯВОДСТВА ПАСЛАМ НА ВАЛЬНЫ СОЙМ 1722 г.

У фондзе «Менскі гродскі суд» НГАБ захоўваюцца дакументы канца XVI ст. — 1795 г. У адной з актавых кніг за 3.01.1720—9.12.1726 гг. намі знойдзены дакумент: «Інструкцыя ўраднікаў і абывацеляў Мінскага ваяводства паслам на вальны сойм, прынятая на антыкаміцыяльным¹ соймаку ў Мінску 20.08.1792 г.»². У дадзеную кнігу ўваходзіць 1406 спраў на 1545 аркушах, сярод якіх шмат цікавых дакументаў: скаргі, аповеды, сазнанні, выракі, тэстаменты, інвентары і інш. з жыцця беларускай шляхты. У справе прыводзіцца рэестр дакументаў, у якім дадзеная інструкцыя пазначана як «Акт інструкцыі Мінскага ваяводства» («Акт instrukcyi w[oiewodstwa] Micskiego»)³.

Памянёны дакумент з’яўляецца даволі цікавай інструкцыяй (іншая назва — «навука»). Гэта арганізацыйна-распарадчы дакумент. Падобнымі інструкцыямі вызначаліся правы, абавязкі, паўнамоцтвы і парадак дзеяння паслоў, якія накіроўваліся на сойм, да караля, у вышэйшыя дзяржаўныя ўстановы, Галоўны трыбунал і інш. Яны выдаваліся цэнтральнымі і мясцовымі ўраднікамі з розных нагодаў. Пытанні, якія выносіліся т. зв. гаспадаром на абмеркаванне сойма, звычайна спачатку распаўсюджваліся для абмеркавання на павятовыя соймакі легатамі (пасламі), якіх гаспадар накіроўваў у цэнтры павеатаў з адпаведнымі лістамі. Калі на сойме ўзнімаліся пытанні, якія не былі прадугледжаны да абмеркавання, або рашэнне па якіх ускладнялася, гаспадар мог прапанаваць павятовым паслам вынесці іх на абмеркаванне выбаршчыкамі. Соймавая канстытуцыя 1613 г. вызначыла, што выбранне паслоў на сойм і некаторыя іншыя пытанні вырашаюцца простаі большасцю галасоў. Паводле канстытуцый XVIII ст. рашэнні прымаліся як большасцю галасоў, так і аднагалосна. Пасяджэннямі соймаку кіраваў найвышэйшы па пасадзе ўраднік або павятовы маршалак⁴.

У 1722 г. на вальны сойм з Мінскага ваяводства былі накіраваны два паслы — старосты мінскі Ігнаці Завіша і аршанскі Юрый Крышпін-новіч. На павятовым соймаку Мінскага ваяводства вырашаліся 52 пытанні. Артыкулы 1—10 датычацца агульнадзяржаўных пытанняў і знешнепалітычных зносін. У астатніх артыкулах былі прадстаўлены пытанні мясцовага характару. Напрыклад, у артыкуле 11 змешчана справа ардынацыі князёў Астрожскіх; у 17 — аб памеры салянога падатку ў Мінскім ваяводстве; у 31 — аб фундушы кляштара бенедыктынаў, які быў заснаваны ў г. Мінску на Койданаўскай вуліцы (цяпер вул. Рэвалюцыйная) пані Стэцкевіч у 1700 г.; аб актыкацыі дэкрэта пра маёмасць Полацкага калегіума, які быў выдадзены каралём Стэфанам Баторыем у 1699 г.; у 33 — аб справе Райскага з Цадроўскім; у 37 — аб фундушы кляштара францішканцаў, які знаходзіўся у Мінску на Зборавай вуліцы (сёння частка вул. Інтэрнацыянальнай ад Гарадскога вала да пл. Свабоды), з 1680 г. ад мінскага падкаморыя князя Караля Друцкага Горскага і мінскага ротмістра Станіслава Заблоцкага; аб фундушы кляштара базыліянак, які знаходзіўся ў Мінску на Траецкай гары ад пісаравай земскай мінскай пані Вязовіч па прывілеі караля Уладзіслава; у 38 — аб пабудове дзвюх камяніц у Вільні на Конскай вуліцы на грошы жаночага базыліянскага манастыра Святога Духа ў Мінску і дамініканаў мінскіх і г. д.

Дакумент напісаны дастаткова разборлівым скорпісам на сярэднепольскай мове з характэрнымі тагачаснаму справаводству лацінізмамі (напрыклад, *locum solitum consiliorum, lege publica* і інш.). Чорны атрамант з цягам часу выцвіў і стаў светла-карычневым. Літары загалоўка крыху большыя за літары ўсяго дакумента. Пастаўленая атрамантам нумарацыя — уверсе справа — не змянялася. На аркушах з 505 адв. па 508, 511 і 511 адв. у самым нізе знаходзіцца кустод, упрыгожаны завітком. На аркушы 505 пасярэдзіне дзве атрамантавыя рыскі, зробленыя, магчыма, неабачліва. На верхніх кутах таго ж аркуша злева і справа стаяць атрамантавыя плямы (ад левага кута да сярэдзіны аркуша бачны адбіткі трох пальцаў), з-за чаго вельмі дрэнна бачны загалоўка, дата і першыя сем радкоў. На паперы прагледжваецца філігрань: тарча з крыжам унізе. На тарчы з правага боку — лацінская літара «S», з левага — літара «G». Папера з падобнай філігранню выраблялася на Расейнскай (Raseiniai) паперні ў 1690 г.⁵

Пры перадачы тэкстаў былі выкарыстаны метадычныя рэкамендацыі па выданню і апісанню Літоўскай метрыкі А. Л. Харашкевіч і С. М. Каштанавы⁶, актавая археграфія С. М. Каштанавы⁷. Згодна з імі,

скарочаныя словы дакумента раскрываліся ў круглых дужках, а прапушчаныя месцы — у квадратных. Пры параўнанні філіграняў быў выкарыстаны атлас філіграняў Э. Лаўцявічуса⁸.

Дадатак

ІНСТРУКЦЫЯ ў РАДНІКАў І АБЫВАЦЕЛЯў МІНСКАГА ВАЯВОДСТВА ПАСЛАМ НА ВАЛЬНЫ СОЙМ, ПРЫНЯТАЯ НА АНТЫКАМІЦЫЛЬНЫМ СОЙМІКУ ў МІНСКУ 20.08.1722 г.

Akt instrukcyi od nas dygnitarzów urzędników ziemskich grodzkich rycerstwa szlachty obywatelów wodztwa Mińskiego na seymik anteńomicjalny seymu walnego sześcioniedzielnego.

Roku tysiąc siedmsetnego dwódziesiątego wtorego m[e]s[ią]c[a] augusta dwódziesiątego dnia

Na urządzie ich m[iłości] grodzkim mińskim przedo mnoy Andrzejem Benedyktem Karnickim, łowczym y podstarościm sądowym wo[iewó]dztwa Mińskiego stanowszy personaliter ich m[iłości] pan Władysław Bogucki i[ch] m[ościów] calego przeswetnego mająco wo[iewó]dztwa Mińskiego ad acta xiąg grodu Mińskiego podał seqwent tenorem instrukcyja od nas dygnitarzów urzędników ziemskich grodzkich rycerstwa szlachty obywatelów wo[iewó]dztwa Mińskiego na seymik anteńomicjalny Seymu Walnego sześcioniedzielnego za innotescenciami Najśniejsze Króla i[ego] m[iłosci] Augusta wtórego Pana naszego miłościwego pro die vigesima 4varta augusti w roku teraz[nieszym] tysiąc siedemsetnym dwudziestym wtorym in locum solitum consiliorum do Mińska zgromadzonych wielm[ożnemu] i[ego] m[iłosci]c[i] panu Ignacemu na Baksztach Zawiszy staroście Mińskiemu y wielm[ożnemu] panu i[ego] m[iłosci]c[i] Jerzemu Kryszpinowi Kirszenszteinowi Generału leytenantowi Hub[ernskiemu]⁹ staroście Orszańskiemu zgodnie i jednostaynie obranym posłom dana et ad promovendum statibg Rz[eczy] P[ospo]litye zleconac już była in vida sortis malicia państwa Rz[eczy] P[ospo]litye plus quam decumanis fluctibus zalać un[...]ła¹⁰ y nato iuż domowych już postronnych na przemiany rozruchów [арк. 505 адв.] furentium tempestatum obrociła burzec aby ią bez podzwignienia do ostatney napędzi by toni ale miraculore DEI providentia za niezniajączym¹¹ I[ego] m[iłosci]c[i] Pana naszego miłościwego ramieniem do tąd in profundo zginienia zatopieni nie iesteśmy u własnych niezagrzebieni ruinach owszem sorena paus malacia pod wielowtadną I[ego] K[orolewskiej] M[iłosci]c[i] Pana naszego miłościwego fruimur ręką za to nieprzebrane miłosierdzie chwalemy Boskie a I[ego] K[orolewskiej] m[iłosci]c[i] Pana naszego mił[ościwe]go confitemur dominum.

Naprzod tedy i[ch] m[iłosci]c[i] p[anowie] posłowie nasi I[ego] K[orolewskiej] m[iłosci] i Panu naszemu mił[ościwemu] przyniosą wo[iewó]dztwa Miń[skiego] pełne ufności serca iako oysca, pełne reverency jako panu y te życzliwości niezblakowaney wyrażą vota aby fortunnie wolnym panuicą narodom amor populi dicatur, jakoż wapić nietrzeba, że I[ego] Kr[ó]lewska m[iłosci]ć Pan nasz Mił[ościwi]

na miłości żarliwych narodów bezpiecznie panowania Swego kłaść może pradsidia kiedy libertati ad clementiam I[ego] K[rólewskiej] m[iłości] pulsanti dobrośliwego pozwoliwszy ucha będzie raczył w tey Rz[eczy] P[ospolitey] una cum ordinibus przez seym ze[r]wany collapsa engere sparsa colligere deforma reformare a nadewszy[s]tko dulcedinem pacis darowac oyczynie a tak za szczęśliwą fortuna Deo juvante et volente domino swobody y wolności Rz[eczy] P[ospolitey] usochte y nadwałtne rozkwitną iako arbor secus decursum aquarum plantata.

1. Nieoszacowanej wagi iestymy kleynot nad wszy[s]tko przełożony Rz[eczy] P[ospolitey] pokoj iako in victum w sobie zachowuje robur tak primitiialiter et principaliter na seymie konservuiąc aby do żadnych implikacyj y ligi niewochozduc z postronnymi bonum publicum prospicere raczyli etiam cum dcerimine seymu [apk. 506].

2. Licznemi dobra ziemskie [...]zone¹² na walnościami zadnych znieść niemogąc ciężarów, na żadne nowe podatki nobilitacye lenności wniesienie sum pozwolić ich m[iłości] p[anowie] posłowie nie mogą mieć mocy.

3. Correctura Trybunału Gł[ównego] W[ielkiego] X[ięstwa] L[itowskiego] y arzędów ziemskich grodzkich na przeszłym niedoszłym seymie proiective napisana że nie iest fundamentalna ex quo processus iudiciarius alias postępek prawny z wielu okoliczności nieskonafy potrzebuie jaśnieszey i wyraźnieszey expressy nakształt Koronnego i[ch] m[iłość]c[i] p[anowie] pisarze ziemscy trybunalscy grodzcy aby nadustawe w Statucie W[ielkiego] X[ięstwa] L[itowskiego] opisaną y według Constitucij pisarzach trybun[alskich] nie pratendowali ali nic więcej ali tiganibus na co rzetelney circumscripty potrzeba distincte, wiele na co płacie ktora qwantitas aby przez ordynacyą wszy[s]tkim wiadoma była. Plebej aby w Trybu[nale] Gł[ównym] patronami nie byli pany oraz decorrupcto iudicesolo a nic decorrumpente parte aby były założone.

4. Z Najjaśn[iejszym] Cezarzem I[ego] M[iłość]c[i] Chrześcianańskim iako naybezpieczniej zachować jura vicinitatis nie wchodząc u zadne partykularne traktaty evadendo ofendicula pogranicznych inszych monarchów.

5. Krolewszczyzny y starostwa do płacenia Hybern[ii] należące ponieważ przez te lata do swey przyszly perfekcyi a z dobr dziedzicznych ziemskich dotąd podymne woysku W[ielkiego] X[ięstwa] L[itowskiego] o cum sum[m] a szlachty pieszaria wypłaca się przy tym sub praetextu Constitucij 1717 roku ich m[iłość]c[i] p[anowie] starostowie mimo prawo Statutowe y dawność ziemską po kilkakroć razy przemilczaną po większa usurpato titulo przez lat kilka w starostwach swoich zamieszkałych a potym do osady ziemskiej wyszłych regviruiąc poddanych onych niesłusznie apossessaribus [apk. 506 адв.] jure terrestri gaudentibus częścią prawem częścią prawem częścią per potentiam adbieraią curabunt ich m[iłość]c[i] p[anowie] posłowie w tych dwóch punktach tak Constitucije seymowe względem Hybern[ii] iakoy Statut W[ielkiego] X[ięstwa] L[itowskiego] względem dawności ziemskiej ad primam reducirere formam z objaśnieniem aby ze wszystkich dobr chłop wyszedly czy to w pańskich czy to w duchownych czy w inszych dobrach znajdujący się sine contradictione z tym z czym przyszedł był wydawany dzieci zaś splodzone

y wychodowane ad fundum. Gdzie się porodziły należec maia prowenta tak że w starostwach in pro prium usum od possessorów auktionowane y inne ab usus poczynione cum detrimento przysz[ty]ch inportancij aby według dawnych zwyczajów były regulowane bo to uczynie molumentum Rz[eczy] P[ospo]litye.

6. Duchowieństwo ponieważ excedendo Constitucij seymowych orbitamo fundusze o dobra ziemskie o legacya y o inne seculari iudicio należące praetensy y mere do Trybunału W[ielkiego] X[ięstwa] L[it]t[owskie]go do urzędów ziemskich y grodzkich reguluiące się in competenter przed Sąd Konsistoryjski Kapitulny y do prześwietney Kunciatyury litigantes assevit przez te czasy pociągac dla tego osobliwyszemu ich m[ilości] p[anów] posłów recom[m]endatur staraniu reasumptio in hac materia zaszyłych Konstitucij mianowicie roku 1588, 1635, 1676 y innych od hanc materiam sciągaiących się.

7. Bspieczestwo Handłów opisać nosząc cto audionis subsidiorum przy tym wszelkie prz[...]yta¹³ z zabieraniem wszystkiej fortuny handlującego ale satius aby in triplo cto zapłacił kto ominie komore albo towar zatajnantach W[ielkiego] X[ięstwa] Lit[owskie]go pisarze aby byli przysięgli y jurgieltowi a ieden tylko pisarz na koźdey komorze cto zaś [apk. 507] stare bene possessiona[rze]¹⁴ ziemscy trzymań¹⁵ maia et eaquantitas która zawsze dochodzi importowana ma bydz.

8. Zelus i[asno] w[ielmożneg]o i[ego] m[ilośc]i x[o]dza biskupa Wilenskiego in puncto religionis iako iest laudabilis tak słusznie ad definitivam całej Rz[eczy] P[ospo]litye remittitur sententiam.

9. Taxy dobr zagęszczone z wielko szkodą realnych kredytorów przez porównanie wszelkich praetenij potrzebuia pilnie restritty Rz[eczy] P[ospo]litye ile gdy przez to znaczna krzywda ioprassy dzicie się kredytorom i possessorom.

10. Kommenda zupełna ich m[ilości] p[anom] hetmanom oboyga narodów aby była przywocona ex quo Rz[eczy] P[ospo]litye niepewna iest praw wolności swoich kiedy cudzoziemski hetman będzie miał potorea partem woysk w swoiey kom[m] endzie wszelkiemi racyami ich m[ilości] p[anowie] postlowie domawiac sie skutecznie maiać.

11. Materia ordynacij Ostrogskiej ze concernit nie tylko publicum interesse ale tez et privatum juris successivi et naturalis do nich X[ię]żny Iey M[ilość] Sanguszkowey marszałkowey nadworney W[ielkiego] X[ięstwa] L[it]t[owskiego] ex directa linea od xiazat Ostrogrogskich pochodzącej przeto specialiter ich m[ilośc]i p[anom] posłom naszym zlecamy azeby ten interes na terazniejszym seymie de integro mógł bydz uspokioiny y zeby uchylwszy malty do tych ze dobr wszelkie praetensye iako prawom y interessom Rz[eczy] P[ospo]litye szkodliwe elcumstata na stronie¹⁶ zgadzaiące się poniewaz przezto accrescerent znacznie iurysdykcye y dobra duchowne, y exoticus praepotens ordo discriminosis swego czasu et exitiosus Rz[eczy] P[ospo]litye wyprowadzony byłby prawo successjonalne X[ię]żney Iey M[ilość] Sanguszkowey i successorow Jey utwierdzone y approbowane było salvo iednak servitei bellico y [apk. 507 adw.] stanowienia ludzi z tych dobr na uslugę Rz[eczy] P[ospo]litye iuxta praescripta et veteres ususare niedawno cum injuria stanów Rz[eczy] P[ospo]litye które expressa

Constitutione anni 1677 titulo recessi ordinancij Ostrogskiej caverunt uspokojenie tego Interessu na seymie per congregatos comitaliter omnes tres ordines administracya y Kom[m] issya ad regvi sitionem prywatnych osob sua emolimenta propria szukaiących emanarunt z czego interconcives ad dессidia et collisiones ventum więc insistent ich m[iloś]c[i] p[anowie] posłowie nasi ażeby te actus consequentie niebezpieczne za sobą pociągające zkassowane y annihilowane były praz publico nomine convenient ich m[ilości] panow pieczętarów oboya narodów ażeby podobnych instrumentów cum convulsione jurium et kaesione praerogativae Rz[eczy] P[ospo]lity kancelariom swoim wydawać inhiherent ci zaś i[ch] m[iloś]c[ie] którzy zaprzeczonymi wyniesionymi in juste przez to wyraznemu prawu com[m] issijmi y administracyami sumptu obtento publicae utilitatis prywatne largicye znacznie indebite extorjerunt zeby one ad fiscum Rz[eczy] P[ospo]lity wróciły et necessitates publican instabunt ich m[iloś]c[ie] p[anowie] posłowie.

12. Ratione praetensyi Cara I[ego] M[iloś]c[i] do Kurlandy respondebunt ich m[iloś]c[ie] ze xiąże I[ego] M[iloś]ć Kurlanski faeudatarius nie miał mocy zaciągać długów a choć by miał tedy trzeba by na to kommissy ieżeli nie więcej Kurlandia wydała na woysko Cara Ich M[iloś]cy aby ad corpus Reipublicae postdecessum terazniejszego possessora iako ostatniego ex linea directa przytączona była caveatur lege futura.

13. Ratione dandi tituli regis x[ię]ciu I[ego] M[iloś]c[i] Pruskiemu informuie Konstitucya a[nni] 1611 titulo lenność Pruska folio 3tio że Ioanni Sigismundo y braci jego [apk. 508] Iego data Rz[ecz] P[ospo]lita prawo lenne poko miecza stanie a post decessum z tey familij idących ut ad dispositiones Reipublicae ducatus rediret potym przez pacta Bydgoskie lubo sita defalkowano iednak ex faeudo niewypuszczono teraz tedy ieżeli x[ię]że Pruskie chce być uznany¹⁷ za króla conceditur his conditionibus ut Rex sit faeudatarius z do aby posiłki iako y przedtym dawać ten catur 3tio aby kleynoty Rz[eczy] P[ospo]lity in pignus dane wrócił iż sum[m] y trzechkroć sta tysięcy tall[arów] bidt[ych] na obłągu zapisane y gwitował y zapis oddał.

14. Expediowane do tąd ingsisiege calculacye verificacie przez ich m[ilos]ci panow deputatow trybunalstwa W[ielkiego] X[ięstwa] L[itewskiego] że prasamem litigantibus partibus y exvisceracyą substancy przynosiły dekretem tedy tegoż trybunału niechay będą do wdztw y powiatow urzędow ziemskich grodzkich ubi bona conscitant przeniesione cum distincta pensione onym że.

15. Zadnego warta aby niebyła libertacya od hiberny excepto Wilna.

16. Wielm. i[ego] m[iloś]ć Krysypin, starosta orszanski, generał leytynant i[ego] K[o] r[olewskiej] m[ilości] in virtute generalney amnestij roku 1712 a do tego że a parte svetica przed ląty dziesięciu recessit aby przy starostwie swym orszanskim był actualiter zachowany przez publiczną deklaracyą łaski i[ego] K[o] r[olewskiej] m[ilości] pan mill[ościwy] y przez annikilacyą danego przy wileju x[ięzie] cie i[ego] m[ilości] menzykowi cudzoziemskiemu ministrowi na też starostwo.

17. Solny podatek reczkowy konstitucyą pacificationis postanowiony uttollatur omnino recomendamus.

18. Ze znacznie dobra ziemskie z wielką krzywdą stanu szlacheckiego do stanu duchownego z wiecznym na żadnie powrotem odchodzą przez uyniesienie sum z bytecznych iako nayskuteczniej za brzeć [арк. 508 адв.].

19. Legacye przy watne przeciw prawu staiące się aby od tąd abrogowane były sollicitabunt ich m[ilości] panow posłowie.

20. In desideryi i[ego] w[ielmożniego] i[ego] m[ilości] pana Sapiehy, starosty bobruyskiego in aggravatione dobr i[ego] m[ilości] na pograniczu będących przez in vazię woysk cesarza i[ego] m[ilości] cum consulsione iuvum i[ego] x[ięże] cia i[ego] m[ilości] w[oiewo]dy nowogrodzkiego za konflagratę tak że fortum i[ego] m[ilości] grasante hostilitate w W[ielkim] X[ięstwie] L[itewskim] do uspokoienia ad qvata media procurabunt ich m[ilości] panow posłowie.

21. Za i[ego] m[ilość] panem Jozefem Przeździeckim instabunt ich m[ilości] panow posłowie aby perconstitutionem relaxen tur dekreta obtenta na i[ego] m[ilości] w sądach marszałkowskich oraz provideatur securita zdrowia y fortuny i[ego] m[ilości].

22. Ponieważ podatek trzy złotawy dekretem trybunal skarbowego na w[oiewo]dztwo nulla autoritate in pono[...]sany¹⁸ osmdziesiąt d[ziewiąty] w z zastawia zniesionych y od[...]z¹⁹ de od ciętach a do w[oiewo]dztwa nowogrodzkiego przyłączono przynosi gravitatem a z tąd niewy płacenia podatku in sunsficientiam zaczym skassowania dekretow trzech skarbowych stante protestatione stałych upraszać będą im panow posłowie.

23. Ministeria Rz[eczy] P[ospo]litye aby non percessionem ale ad ultis et bene meritis dowane były studebunt.

24. Pensie ich m[ilości] panow hetmanom aby umnicszone były tak że proportionaliter innym ich m[ilościami] a i[ego] m[ilości] p[anowiu] instigatorowi W[ielkiego] X[ięstwa] L[itewskiego] susticit zll[oty]ch pięcsett tak że pod regimentami innumerus numerus ich m[ilości] p[anowie] officerow aby byt diminuowany konservacya oraz aby szlachty a nie cudzoziemskich zaciężnych ludzi.

25. Gwardia krola i[ego] m[ilości] ruinie prawie partem X[ięstwa] L[itewskiego] dobra słuckie ekonomie niejednemu krolowi ale krolom należące co aby daley nie było obwaruią lege publica ich m[ilości] panow posłowie.

26. Ponieważ hereditas dobr neyburskich alias X[ięstwa] słuckiego, Birzańskiego i inszych wchodzi in disquisitionem nim Rz[eczy] P[ospo]lita pleno jure rostrychnie ktorych dobr competenter osiągnie hdreditatem ich m[ilości] panow posłowie nasi ze chcą dołożyć vigilanciam aby takowa odmiana dziedzistwa nieprzyniosła najmniejszego [арк. 509] uszczerbku zastawnych ich m[ilości] antigvitus wniesionych na rozne dobra słuckie y aby specialiter perconstitutionem takowych sum obwarowana byla securritas a że per exoticos dobr słuckich administracya czyni dcicomoda niezmiernie et violencjach stanowi szlacheckiemu curabunt ich m[ilości] panow posłowie obwarować aby rządy ekonomiczne penes possessionatos tak że administracye y szlachtą rodowitą do dalszey Rz[eczy]

P[ospo]lity decyzy zostawały.

27. Ze od skarbu W[ielkiego] X[ięstwa] L[itewskiego] szlachta handlująca y cupcy ponoszą krzywdę w braniu kwitowego po tall[eru] bitt[emu] kilkanascie od wiciny na kazdey komorze cave atur tedy[aby]²⁰ abhine po jednym talaru ad wiciny branona komorze pierszey tak w doł iako y w gure na sredniey zas y ostatniey nie brać niepowinni.

28. Sądy duchowne konsistorskie zewielkie czynią stanowi szlacheckiemu gravamine przez po ciągnie extraforum a naybarzieszy przez używanie zalada okazały miecza duchownego idą kłatwy zaczy[m] ich m[iłości] panow posłowie starascię omnimode będą aby miały swoią circum scriptią reassumendo constitucją a[nno] 1635 in cavi civilibus mere.

29. Nietayna Rz[eczy] P[ospo]lity i[ego] w[ielmoźniego] i[ego] m[iłości] pana Zawiszy, marszałka seymu przeszłego praca niemniey też w[oiewo] dstwu minskiemu erga bonum publicum ochota nie tylko wiekopomną zasłużyła artismacją ale też me retur pramia ażtąd naznak wdzięczności estare laboris namowioney na przeszłym seymie kotentacy singulari redditur promotioni.

30. O abiurate nową i eżeli będzie generalis assensus curabunt ich m[iłości] panow posłowie.

31. Fundacya W. W. ich m[iłości] ew x[ię]cy jezuitow słuckich przez w[ielmoźniego] i[ego] m[iłości] pana Heronima Kłokockiego, starosty niegdys rzeczywyciego crigowana miedzy tak wiele j terezy y dysumtow in medio prawie prawa nationis propaganda fider orthodoxa potrzebna y już na radzie warszawskiey statibus r[espu] blica doniesiona tak że fundusz klasztoru ich m[iłości] w x[ię]cy zy Benedyktynow w Mińsku na Koydanowskiey ulicy[...]²¹ oblogventiam [арк. 509 адв.] alius od jeynę pani Stetkiewiczowey chorązney mińskiey niemniey fundusz W. W. O. O. bonifiatelow tak że w Mińsku na starym rynku przez i[ego] m[iłości] pana Wańkowicza crigowany salocioneribus respublica aby konfirmowane były ich m[iłości] panow posłom studio et curd oddaiemy.

Dobra collegium Połockiego soc jezu dekretem uroc komissarzow perconstitutionem naznaczonych za ziemskie uznane et perconstitutionem et 1699 approbowane gvondam od N[aiasniejszego] Krola i[ego] m[iłości] Batorego nadane circa imunitat es dobr ziemskich podług tey że konstitucy confirmationem urigebunt ich m[iłości] panow posłowie tak że approbaty privilegiiy w roku 1707 w Sandomirzu dnia 15 danego m[e] s[ię] c[a] july domowią się.

Comissya teraznieysza w roku 1722 w ekonomiy Mohilewskiey niedawno expeditowana ponieważ wielu graniczącym dobrom ziemskim z tą ekonomią sumam intulit in juriam osobliwie i[ego] m[iłosci] panu Dominikowi Jozefowiczowi, straznikowi orszanskiemu peravulsa od dobr dziedzicznych i[ego] m[iłości] nienazwanych Chackowiczew powiecie orszanskim miedzy dobrami ekonomicznymi leżących tak że gdy indendit seymowe y assessorskie dekreta o dobra ante uniemem odeszłem mianowicie brakowice y samutki instabant tedy ich m[iłości] panow posłowie aby konstitucją assekurowane były salva appellatione

degramine do assessorij od sądow komissarskich.

32. W panstwie Pruskim że nie tylko in comercyos obywatele W[ielkiego] X[ięstwa] L[itewskiego] przez niesłuszne arezsta maią zatrudnienia a z tąđ fortuny własney ponosic muszą detrimentum ale też ci k tarzy wyzuwszy z praw oyczystych z panstwa y granic Korony Polskiej y W[ielkiego] X[ięstwa] L[itewskiego] successynie zagranicę polską do prusnie mało wywiozszy fortuny in praviu dicitum praw dziwych de lege successorow protectione dominy prussici waszczyciając się onych pratensoribus legitimisnie chcą wrocic w regencyach y wszelkich sądach g[...]²² ie S. szukaią sprawiedliwosci przko paktom zawartym nigdy oney asiegi nie mogą ante omnia należy [apk. 510] ich m[iłości] panow posłom succurre in hac materia injuriatis pracipue zas dokładamy in terez i[ego] m[iłości] pana Michała z Nezatyecz, karlika, stolnika inflantskiego ktory in pari casu przez tyle lat o successią po oycu y stryiu swoim rodzonym przez jey m[iłości] panią Mikrandrową konsiliarzową panstwa Pruskiego zabraną sprawiedliwosci niedoydzie w tym in cum bit ich m[iłości] panow posłom starac się o nayskuteczniejszą satisfaktią.

33. Interesia w krzywdach i[ego] m[iłości] pana Rayskiego y i[ego] m[iłości] pana Cedrowskiego osobliwey i[ego] K[o]r[olewskiej] m[iłosci] ich m[iłości] panow posłowie żalecą clementy niemniej i[ego] m[iłości] pana Przesieckiego panskiej recomendabunt munificenty aby togvod semel locutus dominus niewobi et nicach ale skutkiem vigore assignacyi dochodzie i[ego] m[iłosci].

34. Dobra ziemskie duchowne ritus uniti aby[...]²³ penesimmunitates zachowane recommen[...]²⁴ ich m[iłosci]cem panom posłom.

35. Błogosławiony Jozafat dawny męczeniky patron W[ielkiego] X[ięstwa] L[itewskiego] meretur kanonizacy medium do tego upraszac będą ich m[iłosci] panow posłowie in facie Rz[eczy] P[ospolitej] bez podatkovania w[oiewo] dztw y powiatow.

36. Miasto Mińsk domicilium trybunałow W[ielkiego] X[ięstwa] L[itewskiego] y innych publicznych sądow aby vigore zarzley in antecessum konstitucy gaudeat sua immunitate committitur cura ich m[iłosci] panow posłow.

37. Approbationem fundacy ich m[iłosci] ew x[ięcy] franciszkanow nazborowey ulicy w Mińsku będący przez w[ielmożniego] i[ego] m[iłosci] pana G. P. Karola Druckiego Horskiego, podkomorzego w[oiewo] dstwa Mińskiego y samey jey m[iłosci] oraz nieboszczyka i[ego] m[iłosci] pana Stanisława Zabłockiego, rotmistrza i[ego] K[o]r[olewskiej] m[iłosci] ci jako też i[ego] m[iłosci] pan G. P. Teodora Wańkowicza, stolnika w[oiewo] dstwa Mińskiego z klasztorem y jurysdykami do tey fundacy należącymi immunitate terrestri gaudentibus tudzień approbationem fundacy ich m[iłosci] panien Bazylianek ritus graci u niti na Troieckiej Gurze przez jey m[iłosci] panią wiazowiczową pisarzową ziemską Mińską vigore [apk. 510 adv.] privilegy N[aiasniejszego] Krola i[ego] m[iłosci] Władysława z placami do tegoż klasztoru należącymi curbunt ich m[iłosci] panow posłowie salvis iednak oneribus respublica.

38. Olibertacyą kamienic dwuch w Wilnie na ulicy Konskiej będących ich m[ilos]c panien bazylianek mińskich S. Ducha ritus graci uniti tak że kamienicy W. W. O. O. dominikanow mińskich w Wilnie przed s Janem będącey ich m[ilości] panow poslowie do to żą starania.

39. W[ielmożnemu] i[ego] m[ilości] panu podskarbiemu exeqvo należący qwitacy pravia in toto z prowentow Rz[eczy] P[ospo]litye cakulatione domowią się ich m[ilości] panow poslowie.

40. Słobody ze się w Xięstwie Litt[owskim] cum gravamine ich m[ilości] panow obywatelow zagęscitylew ziemskich dobrach zniesienia onych curabunt waruiąc sub panis aby szlacheckich przymowac newazyli się a wyszłych exnune wydawano ze wszelkich dobr.

45²⁵. O zydach aby chrzescianskiej czeladzi katolickiej utresesdz lexis niechowali reassumantur dawnieuió oto konstitucye et subpolney executy urzędowej de mandentur.

46. Plebejuszowie aby titulo szlachectwa zadnych dobr ziemskich ni arędownym ni zastawnym prawem nie trzymali.

47. Placow dwoch w Krasnym Siele kościołowi apsslikowanych y iuz libertowanych per privilegium K[o]r[olewskiej] m[ilości] 1704 upraszac konfirmacyi.

48. Miasta K[o]r[olewskiej] m[ilości] aby się mogły restawrowac perrevocatio nem swych mieszczan a cupcy chzescianie lepsze handle prowadzic według naidanych sobie zdawna przywileiow niecierpiąc daley abusus w tym zydow ze się ultro wszędy wpieraią.

49. Cursus monety w tynfach ze variacyą czyniet ad ag[...]²⁶ do talarowi po czterdziesta groszy niech[...]²⁷ orogowany będzic [apk. 511].

50. Poniewaz contra constitute o nem nowebla legis ex conventicules starszych zydow promanat aggravatia kahatowi mińskiemu y syna godze w tym ze w[oiewo]dztwie zostaiący przez partibularne assygnacyc auctionowaną taryfę y nienależyło extor się przy publicznym podatku pogłowne z kąd pochodzi nie punktualnosc w satesfacy tak kredytorom iako innemu dość uczynieniu zaczym ich m[ilości] panow poslowie ne fiant takowe abusus lege cavere starac się będą.

51. Juryzdyka do starostwa Mińskiego należąca perinjuriarum temporum da rante kosbilitate et pestilentia ze cale iest desalowana nec sufficit wypłaceniu się swoich dymow ich m[ilości] panow poslowie tedy procurabunt media[...]²⁸ aby levamen y reparacyą miec mogłas.

52. Listy zarczne vigore dawnych konstitucy zaszyłych oto aby ratifikowane y reassumowane były:

U tey Instrukcyi Podpisy Rąk temi słowy Stefan Antoni Wołodkowicz podsądek rotmistrz, Franciszek Wołodkowicz Woyski, Dominik Wołodkowicz stolnik Wodztwa Mińskiego, Karol Uniechowski pisarz ziemski Wodztwa Mińskiego, Antoni Kostrowicki podstoli Wodztwa Mińskiego, Andrzej Karnicki łowczy y

podstarości Wodztwa Mińskiego, Teofil Żyziemski pisarz grodzki Wodztwa Mińskiego, Mikolaj Józef Rotkiewicz stolnik Starobubowski regent Wodztwa Mińskiego, Tomasz Wańkiewicz czesznik Wodztwa Mińskiego, Tomasz Ian Żyziemski czesznik Starodubowski, Stefan Dubowski scarbnik Mscislawski, Rafat Sepiowski czesznik Wodztwa Mińskiego, Antoni Waliszewski podczaszy Slonimski, Piotr Kazimierz Wołodkiewicz podczaszy Mielnicki, Samuel Stefan Stankiewicz, Marcin Bykowski, Ian Antoni Bucholewy, Michał Piotrowicz, Antoni Boguszewski, Benedykt Bochuszewicz scarbnik Wodztwa Mińskiego, Franciszek Woyna Antoni Chłopiccki, Michał Chłopiccki, Władusław Wyszynski, Benedykt Hranicki, Antoni Zambrzycki, Michał Horbaczewski, Stanisław Józef Swiecicki, Kazimierz Antoni Bochdanowicz, Jakub Antoni Rzepnicki, Antoni Jabłoński, Florian Buywid, Tomasz Jurewicz, Dominik Szukała, Dominik Przysiecki, Woyciech Odyniec, Antoni Przysiecki, Piotr Kazimierz z Wilczewa Wilczewski, Michał Tyszkiewicz, Mikołaj Bratoczewa Cedrowski strażnik Wodztwa Mińskiego, Dominik Żyziemski, Augustin Telczewski, Franciszek Antoni Stachowski, Krzysztof Pan Walicki starosta Buchnowski, Andrzej Walicki, Stefan Pomorski, Miołay Lewkowicz, Mikołaj Gedwił, Mikołaj Michał Manowski, Stefan Zaliwaka, Michał Ignatowski, Krzysztof Zakrzewski, Antoni Graiewski, Władysław Bogucki. Która ta Instrukcyja Za podaniem Oney Przez wyszmienioną Osobę do Akt Iest do Xiąg Grodzkich Mińskich przyjeta y wpisana.

¹ Антыкаміціяльны соймак — сход шляхты павета, на якім выбіраліся паслы ад павета (па 2) на сойм і абмяркоўваліся пытанні, вынесеныя або прапануемыя да разгляду на агульназемскім сходзе, а затым складалася інструкцыя для паслоў. Звычайна праводзіўся не пазней як за 6 тыдняў да сойма.

² НГАБ ф. 1727, воп. 1, спр. 8, арк. 505—512.

³ Там жа, арк. 413.

⁴ Радаман А. Соймак // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: у 6 т. Т. 6. Кн. 1. Мн., 2001. С. 383—385.

⁵ Лауцявичюс Э. Бумага в Литве в XV—XVIII вв. Атлас. Вильнюс, 1967, С. 79.

⁶ Методические рекомендации по изданию и описанию Литовской Метрики / Сост. А. Л. Хорошкевич, С. М. Каштанов. Вильнюс, 1985.

⁷ Каштанов С. М. Актовая археография. М., 1998.

⁸ Лауцявичюс Э. Бумага в Литве в XV—XVIII вв. С. 79.

⁹ Дапісана над радком.

¹⁰ На сярэдзіне слова старонка забруджана атрамантам.

¹¹ Выпраўлена.

¹² Старонка пашкоджана.

¹³ Немагчыма прачытаць, таму што слова замалявана атрамантам.

¹⁴ На канцы слова старонка пашкоджана.

¹⁵ Над словам выпраўлена: «trzumaś».

¹⁶ Дапісана над радком.

- ¹⁷ Выпраўлена.
¹⁸ Частка тэксту пашкоджана.
¹⁹ Частка тэксту пашкоджана.
²⁰ Слова напісана зверху алоўкам.
²¹ Частка тэксту пашкоджана.
²² Частка тэксту пашкоджана.
²³ Частка тэксту пашкоджана.
²⁴ Частка тэксту пашкоджана.
²⁵ У тэксце памылкова азначана нумарацыя. Замест нумароў 45—52 трэба пісаць 41—48.
²⁶ Частка тэксту пашкоджана.
²⁷ Частка тэксту пашкоджана.
²⁸ Частка тэксту пашкоджана.

Галубовіч В. У.

НАДВОРНЫ СКАРБ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА Ў СВЯТЛЕ СПРАВАЗДАЧ ПАДСКАРБІЯЎ ЗА 1643—1646 ГГ.

Адной з малавядомых старонак у гісторыі дзяржаўнага ўпарадкавання Вялікага княства Літоўскага з’яўляецца такая ўстанова, як скарб, адказная за эканамічнае становішча ў краіне, і, у першую чаргу, за збор падаткаў. Першыя звесткі пра дзейнасць гэтай установы ў ВКЛ з’яўляюцца ў першай палове XV ст., аднак як дзяржаўная структура яна канчаткова ўсталёўваецца толькі напрыканцы праўлення Казіміра Ягелончыка¹. На чале скарбу быў ураднік, які называўся земскім ці вялікім падскарбіем. Гэтая пасада ўпершыню згадваецца ў 1429 г.² Вядомы польскі даследчык К. Пяткевіч дапускае, што «пачаткова скарб знаходзіўся пад апекай канцлера», бо менавіта слугі канцэлярыі ВКЛ выконвалі «рэвізіі гаспадарскіх добраў, разлікі дзяржаў, ключоў, мыт і г. д.»³. Скарб з’яўляўся месцам, дзе захоўваліся матэрыялы дзяржаўнага справаводства — Метрыка ВКЛ (соймавая пастанова 1607 г. абавязала захоўваць старыя кнігі Метрыкі «у літоўскім скарбе», а новыя — пры канцлерах⁴). У XVI—XVII стст. скарб меў сталую сядзібу ў Віленскім замку, дзе прымаліся ўхваленныя на соймах падаткавыя зборы⁵.

Важнейшымі крыніцамі па фінансавай гісторыі ВКЛ у XVII ст. з’яўляюцца справаздачы ці квітэнцыі земскім падскарбіям па выніках іх дзейнасці за час ад ухвалення падаткаў на сойме да наступнага сойма. Найбольш поўна захаваліся справаздачы падскарбіяў у выглядзе

копіяў у кнігах запісаў Метрыкі ВКЛ. Сама працэдура падвядзення вынікаў працы земскага і надворнага скарбаў ВКЛ адбывалася падчас соймаў ці неўзабаве пасля яго, калі прызначаліся дэпутаты для кантролю за выдаткамі падскарбія. Большасць квітанцый характарызуюць дзейнасць дзяржаўнага (земскага) скарбу ВКЛ, і толькі малая частка адлюстроўвае працу надворнага скарбу. Надворны скарб займаўся зборам і выдаткаваннем сродкаў на патрэбы двара вялікага князя. Фармальна ён падлягаў кампетэнцыі надворнага падскарбія, але на практыцы фінансамі вялікага князя апекаваўся земскі падскарбі. У кнігах запісаў Метрыкі ВКЛ, складзеных у перыяд праўлення Уладзіслава Вазы (1633—1648), захавалася шэсць земскіх справаздач і толькі дзве — адносна надворнага скарбу. Да апошніх адносяцца дзве квітанцыі выданыя: першая — Янушу Кішку, вялікаму гетману і полацкаму ваяводзе за яго брата, падскарбія ВКЛ у 1640—1644 гг., нябожчыка Мікалая Кішку; другая — Гедэону Міхалу Трызне, падскарбію ВКЛ у 1644—1652 гг., па фінансавым становішчы надворнага скарбу за час ад красавіка 1644 г. да 17 снежня 1646 г. Абедзве квітанцыі былі прадстаўлены 17 снежня 1646 г., г. зн. праз тыдзень пасля заканчэння звычайнага варшаўскага сойма, які адбываўся з 25 кастрычніка па 10 снежня 1646 г. Квітанцыі былі зацверджаны 20 снежня таго ж года і ўпісаны ў кнігу запісаў Метрыкі ВКЛ за № 119. Напісаны дакументы на польскай, так званай «канцылярскай» мове, прынятай у польскай каралеўскай канцылярыі ў апошняй чвэрці XVI ст.⁶ На жаль, у адзіным даследаванні, прысвечаным гісторыі скарбу ВКЛ за час праўлення двух першых Вазяў, не былі выкарыстаны дадзеныя квітанцый⁷.

Справаздачы па выдатках надворнага скарбу адрозніваюцца паміж сабой. Калі справаздача Г. М. Трызны ў цэлым адпавядае структуры земскіх квітанцый, то такі ж дакумент па выніках дзейнасці М. Кішкі мае спецыфічны характар. Па-першае, справаздача за 1643—1644 гг. слухалася перад вызначанымі дэпутатамі: холмскім біскупам Станіславам Пстраконскім, варшаўскім кашталінам Станіславам Ласкоўскім і надворным маршалкам ВКЛ Антоніем Янам Тышкевічам ужо пасля смерці самога падскарбія, які памёр 31 сакавіка 1644 г., а таксама пасля перадачы (рэзыгнацыі) 30 жніўня 1645 г. пасады скарбнага намесніка падскарбія ад Станіслава Бейнарта да яго брата Самуэля⁸. Па-другое, квітанцыю прадстаўлялі, адначасова вызваляючыся ад прэтэнзій з боку караля, брат М. Кішкі — Януш і былы скарбны Станіслаў Бейнарт. Па-трэцяе, у квіце асобна распісаны выдаткі, якія былі зроблены падскарбіем і скарбным.

Выдаткі, якія былі зроблены асобна падскарбіем ВКЛМ. Кішка і скарбным С. Бейнартам зведзены ў табліцы № 1 (гл. дадатак). За 1643—1644 гг., згодна з квітанцыяй, у надворны скарб было сабрано 683 008 зл., 21 гр., 16 пн., з якіх М. Кішка выдаткаваў 454 037 зл., 27 гр., 9 пн., а С. Бейнарт — адпаведна 229 000 зл., 24 гр., 6 і $\frac{3}{4}$ пн. Сума ж усіх выдаткаваных падскарбіем і скарбным грошаў склала 745 224 зл., 7 гр., 4 і $\frac{3}{4}$ пн., што перавышала прыбыткі, якія былі сабраныя скарбам на 62 185 зл., 15 гр., 7 пн. Атрымалася, што падскарбі М. Кішка выплаціў болей на 59 237 зл., 24 гр., 1 і $\frac{1}{2}$ пн., а перарасход скарбнага С. Бейнарта склаў 2947 зл., 21 гр., 5 і $\frac{1}{2}$ пн. Розніца ў перавышэнні выдаткаў над прыбыткамі, зробленая падскарбіем, была пакрыта часткова за кошт дзяржаўнага скарбу: М. Кішка выдаў на патрэбы караля 20 354 зл., 13 гр., 9 і $\frac{1}{2}$ пн., т. зв. квартавага падатку. Рэшту сумы, відаць, заклалі з уласных сродкаў падскарбі і скарбны. Апошні павінен быў пакрыць свае выдаткі за кошт будучых падаткаў, а падскарбі памёр, не паспеўшы атрымаць грошы. У сувязі з гэтым у Януша Кішкі, які жадаў атрымаць за свайго брата з надворнага скарбу належныя яму грошы, і ўзнікла праблема. Пасля таго як з агульнай сумы доўгу было вылічана 6269 зл. для крэдытораў полацкага і віцебскага ваяводаў (Януша і Крыштапа Кішкаў), скарб застаўся вінаваты Я. Кішку толькі 32 614 зл., 9 гр., 9 пн. і вымушаны быў выплаціць гэтую суму з будучых прыбыткаў.

Выдаткі скарбу ВКЛ за час падскарбства Г. М. Трызны зведзены ў табліцы № 2 (Гл. дадатак). Як вынікае з квітанцыі, дадзенай падскарбію Г. М. Трызне і ўжо былому скарбнаму С. Бейнарту, у надворны скарб з красавіка 1644 г. па снежань 1646 г. паступіла 1 338 048 зл., 2 гр., 10 і $\frac{5}{24}$ пн. Выдаткаваная за гэты ж час сума, як відаць з табліцы 2, значна перавышала прыбыткі. У выніку перарасход склаў 102 220 зл., 24 гр., 15 з паловай і $\frac{2}{3}$ пн. Як і ў папярэднім выпадку, праблему дэфіцыту Уладзіслаў Ваза вырашаў за кошт пазыкаў у сваіх скарбовых ураднікаў. Падскарбі, атрымаўшы гарантыю (асэкурацыю) на гэту суму 19 жніўня 1645 г., даў «do szkatuii naszej» 70 000 зл., а да таго яшчэ 6805 зл., 16 гр., 8 і $\frac{7}{8}$ пн. Астатнюю частку грошаў — 25 315 зл., 8 гр., 6 і $\frac{2}{3}$ пн. пазычыў скарбны С. Бейнарт.

Супастаўленне выдаткаў з двух квітоў паказвае на выразныя дыспарорцыі ў размеркаванні грашовых сродкаў. Так, паводле квітанцыі за 1643—1644 гг., выдаткі на юргельты склалі 12 132 зл., 3 гр., што вельмі мала ў параўнанні з выдаткамі на юргельты, зробленымі ў наступныя 1644—1646 гг., і тым больш у папярэднія 1640—1643 гг.,

калі сума, вылучаная на юргельты, склала 179 992 зл., ці 14,6 % ад усіх выдаткаў надворнага скарбу⁹. З 1643 па 1646 г. істотна павялічыліся выдаткі на іншаземных паслоў. Адным з галоўнейшых артыкулаў выдаткаў у 1644—1646 гг. стала выплата жоўду надворнай пяхоце, што не адлюстравана ў квітанцыі за 1643—1644 гг., дзе таксама асобна не вылучаюцца выплаты на музыкаў і паляванне. У сваю чаргу квітанцыя Я. Кішку зафіксавала суму выдаткаў скарбу на пахаванне памерлай 24 сакавіка 1644 г. каралевы Цэцыліі Рэнаты¹⁰.

Вельмі паказальным для характарыстыкі памераў прыбыткаў надворнага скарбу з’яўляецца іх параўнанне з прыбыткамі дзяржаўнага скарбу ВКЛ за прыблізна аднолькавы час. Так, калі надворны скарб за 1643—1646 гг. сабраў больш за 2 млн. злотых, то згодна з квітанцыяй Г. М. Трызне, зацверджанай 9 красавіка 1645 г. пасля сойма 1645 г., прыбыткі дзяржаўнага скарбу за 1643—1645 гг. склалі толькі 44 581 зл., 6 гр., 11 і 1/8 пн., а выдаткавана было 18 108 зл., 23 гр., 6 і 1/6 пн.¹¹

Прааналізаваныя справаздачы кіраўнікоў надворнага скарбу з’яўляюцца унікальнай крыніцай па шэрагу маладаследаваных праблем гісторыі ВКЛ і, спадзяемся, у нечым дапоўняць праведзеныя да гэтага часу даследаванні ў галіне эканамічнай гісторыі Беларусі.

Дадатак

Табліца 1. Выдаткі надворнага скарбу ВКЛ за 1643 — пач. 1644 г.¹²

Артыкул выдаткаў	Выдаткі падскарбія	Выдаткі скарбіага
На розныя патрэбы караля	455 199 зл., 9 гр., 9 і 1/2 пн.	195 781 зл., 26 гр., 3 і 1/4 пн.
На пахаванне каралевы	22 977 зл., 18 гр.	19 247 зл., 6 гр., 9 пн.
На сукно для двара	3011 зл., 25 гр.	—
На сукно для каралевы	1420 зл., 5 гр.	—
На юргельты	4883 зл., 3 гр.	7249 зл.
На кухню	5000 зл.	—
На стайні	2000 зл.	—
На зарплату двара	2806 зл.	—
На паслоў і ганцоў ініаземных	4300 зл.	—
На паслоў нашых і ініаземных	—	2660 зл.
На пасланцоў і фурманаў	5177 зл., 20 гр.	1393 зл., 20 гр.
На правізію замка Дынабургскага	5000 зл.	—
На заробак падскарбіа	1500 зл.	—
На служэбнікаў	—	915 зл., 15 гр.
На будынкі	—	1945 зл., 26 гр.
На рассылку універсалаў і розныя патрэбы скарбу	—	2755 зл., 20 гр.
Разам:	513 270 зл., 21 гр., 10 і 1/2 пн.	231 948 зл., 15 гр., 12 і 1/4 пн.

Табліца 2. Выдаткі надворнага скарбу за 1644—1646 гг.¹³

Артыкул выдаткаў	Сума
<i>На розныя патрэбы караля</i>	607 162 зл., 19 гр., 3 і 7/8 пн.
<i>На юргельты</i>	97 709 зл., 7 гр., 9 пн.
<i>На правізію дацкаму каралю</i>	4000 зл.
<i>На паслоў і ганцоў ініяземных</i>	38 722 зл., 20 гр.
<i>На паслоў і ганцоў нашых</i>	9900 зл.
<i>На камісараў для размежавання з Масквой</i>	230 зл.
<i>На зарплату двара</i>	79 759 зл., 6 гр., 9 пн.
<i>На музыкаў</i>	21 305 зл., 25 гр.
<i>На пяхоту віленскага замка</i>	3963 зл., 25 гр.
<i>На надворных казакаў</i>	20 660 зл.
<i>На надворную пяхоту</i>	25 8985 зл., 13 гр., 15 і 3/4 пн.
<i>На розныя будынкі (замкі і двары караля)</i>	37 619 зл., 24 гр., 6 і 3/4 пн.
<i>На паляванне ініяземнае і польскае</i>	34 331 зл., 25 гр.
<i>На пошту па справах караля</i>	16570 зл.
<i>На пасланцоў і фурманаў па справах караля і скарбу</i>	15 839 зл., 6 гр.
<i>Заробак (сабяр'юм) падскарбію</i>	1500 зл.
Разам:	1440268 зл., 27 гр., 8 і 3/8 пн.

¹ Urzędnicy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV—XVIII wieku / Spisy. Opracowali Henryk Lulewicz i Andrzej Rachuba // Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII—XVIII wieku. Spisy / Pod red. A. Gąsiorowskiego. T. XI. Kórnik: Biblioteka Kórnicka, 1994. S. 155.

² Там жа.

³ Pietkiewicz K. Wielkie księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiełłończyka: Studia nad dziejami państwa i społeczeństwa na przełomie XV i XVI w. Poznań, 1995. S. 15.

⁴ Rachuba A. Kancelarie pieczętarzy WKSL w latach 1569—1765 // Lietuvos Metrika: 1991—1996 metu tyrinėjimai. Lithuanian metrika: Investigations 1991—1996. Vilnius, 1998. S. 264.

⁵ Filipczak-Kocur A. Skarb litewski za pierwszych dwu Wazów 1587—1648. Wrocław, 1994. S. 27.

⁶ Szymański J. Nauki pomocnicze historii. Warszawa, 2002. S. 347.

⁷ Filipczak-Kocur A. Skarb litewski za pierwszych dwu Wazów 1587—1648.

⁸ Urzędnicy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV—XVIII wieku. S. 157, 183.

⁹ Filipczak-Kocur A. Skarb litewski za pierwszych dwu Wazów 1587—1648. S. 26.

¹⁰ Wisner H. Władysław IV Waza. Wrocław—Warszawa—Kraków, 1995. S. 154.

¹¹ НГАБ, КМФ-18, воп. 1, спр. 119, арк. 167—168.

¹² Там жа, арк. 555—557.

¹³ Там жа, арк. 555—559.

Гарбачова В. В.

ІГНАЦІЙ ДАМЕЙКА І СВЯТКАВАННЕ ГАДАВІНЫ ЛІСТАПАДАЎСКАГА ПАЎСТАННЯ Ў ФРАНЦЫІ Ў 1832 г.

Постаць Ігнація Дамейкі з'яўляецца знакавай у беларускай гісторыі. У асобе гэтага незвычайнай эрудыцыі чалавека ўвасобіліся ўсе супярэчлівасці бурнага XIX ст. Дамейка на працягу ўсяго свайго жыцця заставаўся чалавекам пэўнай грамадскай пазіцыі, што адлюстравалася ў яго публіцыстычнай спадчыне і прывяло да шматлікіх выпрабаванняў. Акрамя гэтага, ён дасягнуў навуковых вяршынь у розных галінах навукі — гэта і знакамiты геолог, у гонар якога названы мінерал дамейкіт; і батанік, аб чым нагадвае фіялка дамейкіяна; і зоолаг, з якім звязана малюска науцілус дамейкус; і этнограф, знаўца жыцця і быту народаў Чылі; і хімік, які ўзначальваў кафедру хіміі Чылійскага ўніверсітэта; географ і падарожнік, якім складзена некалькі карт. Улічыўшы заслугі нашага земляка, чылійцы ў яго гонар назвалі горад і горны хрыбет.

Падчас вучобы ў Віленскім ўніверсітэце Дамейка становіцца сябрам студэнцкай суполкі «Саюз сяброў», пасля ўваходзіць у склад таварыства філаматаў, за што восенню 1823 г. трапляе пад арышт, а ў выніку судовай пастановы высылаецца пад нагляд паліцыі ў вёску Заполле Лідскага павета без мажлівасці працаваць на дзяржаўнай службе. Тут ён і сустракае паўстанне, якое з вясны 1831 г. ахапіла беларускія землі, а ў канцы мая ўступае ў корпус Дзэідэрыя Хлапоўскага, атрымаўшы прызначэнне на пасаду ад'ютанта 25-га пяхотнага палка. Пасля паражэння паўстання, знаходзячыся на тэрыторыі Прусіі, Дамейка прымае рашэнне аб эміграцыі, і з пачатку 1832 г. распачынаецца яго жыццё як выгнанца.

Амаль сем гадоў свайго жыцця Дамейка правёў у Францыі, дзе ён сфарміраваўся як грамадскі дзеяч і публіцыст. Найбольш шчыльна ў эміграцыі Ігнацій Дамейка быў звязаны з дзейнасцю Таварыства Літоўскага і зямель рускіх (ТЛЗР. — В. Г.), сябрам якога стаў 6 жніўня 1832 г. адначасова з Адамам Міцкевічам, Аляксандрам Ялавіцкім, Станіславам Ворцалем і Багданам Залескім¹.

З самага пачатку Дамейка выступае адной з актыўнейшых асоб сярод літвінаў у эміграцыі. Праз месяц знаходжання ў Парыжы ён, зведаўшы праблемы, якія непакоілі эмігрантаў, распрацоўвае праект рэфармавання ТЛЗР, а па сутнасці прапаноўвае новыя накірункі дзей-

насіці літвінаў у эміграцыі. Толькі карэкціроўка мэты, «...якая будзе прыносіць у большай ступені карысць для краіны, для нашай Айчыны, для нашых суайчыннікаў, чым для Еўропы»², здолее аб'яднаць літвінаў. Улічваючы ўсе перавагі эміграцыі, Дамейка вызначае асноўную мэту ТЛЗР наступным чынам: «Разумеючы патрэбы краіны... мы можам урэгуляваць, заклікаць да гэтай мэты жадаючых працаваць выгнанцаў дзеля сумесных дзеянняў і, агульна навучаючыся, выходзіць і ўплываць на ажыўленне нацыянальнай ідэі і польскага патрыятызму»³.

Па прапанове Дамейкі кожны сябар літвінскай арганізацыі абавязваўся абраць для сябя пэўную галіну навуковых ведаў і ў гэтым накірунку праводзіць даследаванні, карысныя для краіны. Дамейкам таксама рабіўся націск на неабходнасць даследчыцкага падыходу ў зборы і апрацоўцы крыніцзнаўчага матэрыялу да працы, накіраванай на аднаўленне гісторыі «Літоўскага паўстання»⁴.

Яшчэ адно новаўвядзенне Дамейкі тычылася выдавецкай справы. Ён прапаноўваў намаганнямі ТЛЗР распачаць стварэнне падручнікаў для пачатковай школы, якія, на яго думку, сталі б карыснымі таксама для суайчыннікаў у Беларусі і Літве. Заўважым, што ўжо на пачатку фарміравання эміграцыі Дамейкам падымасца пытанне захавання і падтрымкі нацыянальнай самасвядомасці.

Ігнацій Дамейка адыграў сваю ролю і ў традыцыі святкавання гадавіны паўстання 1830—1831 гг. Падчас іх арганізацыі прадпрымаліся спробы захаваць у народнай памяці нядаўнія падзеі, іх герояў, а таксама падтрымаць у эмігранцкім асяроддзі патрыятычныя пачуцці. Польскі даследчык Х. Жалінскі пісаў: «штогадовае свята 29 лістапада было для эмігрантаў не толькі днём горкіх разважанняў і патрыятычнай настальгіі, а разам з тым абнадзейвала і мабілізавала да трываласці з надзеяй на хуткі зварот да вольнай Польшчы»⁵.

Першае святкаванне адбылося ў Парыжы на вул. Таран (Taranne) 29 лістапада 1831 г. Імпрэзу ініцыяваў Камітэт генерала Лафаста і нешмалікая група эмігрантаў былой Рэчы Паспалітай, якія знаходзіліся ў Парыжы. Менавіта тады і была прынята пастанова аб штогодным святкаванні «лістападаўскай ночы».

Святкаванне з нагоды другой гадавіны паўстання адбывалася ў іншых палітычных абставінах. У 1832 г. большасць паўстанцаў ужо апынулася ў эміграцыі і падзялілася на асобныя плыні. Падрыхтоўчы працэс быў даручаны Антонію Астроўскаму і Юзафу Дзвярніцкаму. А 17-й гадзіне ў парыжскім абацтве Сен-Жэрмен дэ Прэ ў зале Яна Казіміра сабраліся больш за 500 эмігрантаў, ураднікі, члены сената, пасольстваў, міністры, генералы⁶. Урачыстасці распачаліся выступленнямі

арганізатару Астроўскага і Дзвярніцкага, ад французу першае слова ўзяў генерал Лафае, пасля якога па-французску выступалі таксама Лялевель, Ворцэль, Тадэвуш Крампавецкі і іншыя выхадцы з зямель былой Рэчы Паспалітай, сярод якіх прысутнічалі і літвіны ⁷.

З вясны 1832 г. сябры ГЛЗР угодкі лістападаўскага паўстання сталі святкаваць асобна, прызначыўшы ўрачыстасць на 25 сакавіка ⁸. Эміграцыя ў цэлым, як сцвярджаецца ў польскай гістарыяграфіі ⁹, пры арганізацыі адпаведных мерапрыемстваў на пачатковым этапе яшчэ не ставіла перад сабой аб'яднаўчых мэтаў, але літвінскае асяроддзе свядома з самога пачатку дзейнічала ў гэтым накірунку.

Першая святочная ўрачыстасць была праведзена 25 сакавіка 1832 г. у Парыжы на вул. Рывалі, 18. Зала, увешаная польскімі, французскімі і амерыканскімі штандарамі, сабрала каля 400 чалавек. Каля партрэта Касцюшкі, абранага сімвалам гэтай імпрэзы «не толькі з-за сваіх заслуг, але і беларускага паходжання», адкрыў пасяджэнне ганаровы сябар генерал Лафае. Пасля выступілі старшыня таварыства Цэзары Плятэр, які нагадаў прысутным асноўныя накірункі і мэты арганізацыі, Іахім Лялевель, Францішак Шэмет, Уладзіслаў Плятэр, Леанард Ходзька, Караль Вадзінскі. Ад імя гасцей — французскі палонафіл, рэдактар «Энцыклапедычнага агляду» («Revue Encyclopédique») Марк Антоній Жульен і паэт Людвік Леметр. З нагоды падзеі са спецыяльна напісанай одай выступіў Юліуш Славацкі. Зачыніў святочнае пасяджэнне а 10-й гадзіне вечара Лафае ¹⁰.

Асноўным матывам выступленняў літвінаў і прадстаўнікоў украінскіх зямель стала ўслаўленне гераічнага мінулага Літвы і яе народа, дзеянні якога расцэньваліся як прыклад самаахвярнасці і адданасці Радзіме: «У гэтым паўстанні... можна было падумаць, што нацыя — гэта адзін чалавек... ніхто не лічыў сябе вольным ад службы; кожны прапапоўваў сябе, ахвяраваў сабой і як гонар расцэньваў атрыманне найбольш небяспечнай пасады. Па першаму ж закліку адраджаемай айчыны яе дзеці ахвяравалі ўсё, людзей, маёнткі...» ¹¹. Другім важным момантам, які акрэсліўся ў выступленнях прадстаўнікоў ГЛЗР, стала пытанне нацыянальнага самавызначэння.

У працэсе падрыхтоўкі святкавання другой гадавіны «літоўскага паўстання» найбольш надзённай праблемай стала з'яўленне недакладнай інфармацыі пра падзеі, якія адбываліся ў час лістападаўскага паўстання на беларуска-літоўскіх і ўкраінскіх тэрыторыях. Літвінамі адзначалася, што такія факты сустракаліся ў дакументах Дэмакратычнага таварыства, а таксама ў выступленні Т. Крампавецкага на святкаванні 29 лістапада 1832 г. Для змянення сітуацыі, якая склалася на той час,

была створана спецыяльная камісія па зборы інфармацыі па прадухіленні недакладнага асвятлення падзей на землях былога Вялікага княства Літоўскага¹². Можна меркаваць, што менавіта камісія абрала кандыдатуру Дамейкі для выступлення ад імя літвінаў і русінаў на ўрачы-стасцях 29 лістапада 1833 г.¹³

Святкаванне гадавіны рыхтавалася Нацыянальным камітэтам польскай эміграцыі пад кіраўніцтвам Ю. Дзвярніцкага разам з Французска-польскім камітэтам. Эмігранты сабраліся ў касцёле Сен-Жэрмен дэ Прэ а 10.30 гадзіне на набажэнства, а вечарам у памяшканні генерала Лафаэта адбылася другая частка святкаванняў. Такі парадак быў абраны з пэўнай мэтай, рабілася спроба прадухілення выступленняў нахштальт мінулагодняга даклада Крампавецкага. Прысутных напачатку павітаў гаспадар, пасля якога выступілі Дзвярніцкі, Астроўскі, Гофман, Свентаслаўскі, Вянгерскі, Семяненка, Нямцэвіч і Дамейка¹⁴.

Аднак разрыў у эміграцыйных колах, які стаў назірацца ўжо ў лістападзе 1832 г., праявіўся сярод прысутных у генерала Лафаэта яшчэ больш яскрава. Супрацьстаянне паміж прадстаўнікамі арыстакратычнага лагера, ад імя якога выступіў Юльян Нямцэвіч, і дэмакратычнага, пазіцыі якога на гэты раз спрабаваў адстаяць Пётр Семяненка¹⁵, прывяло да істотных зменаў у святкаванні. З наступнага года у дзень 29 лістапада эмігранты сустрэкаліся разам толькі на ранішніх набажэнствах.

Неадназначна і досыць негатыўна было ўспрынята прысутнымі і выступленне Ігнація Дамейкі. Сам Дамейка пазней адзначаў, што галоўны акцэнт ім рабіўся на адлюстраванне станоўчых момантаў, якія вынікалі з самога акта паўстання¹⁶. Але адначасова ён закрануў некалькі досыць балючых для эміграцыі пытанняў. Перш за ўсё — нерашучасць польскага паўстанцкага ўрада па разгортванні змагання на беларуска-літоўскіх землях. Звяртаючыся да гасцей словамі «і доўга Літва паўстанцаў з Кароны чакала», Дамейка, рэалізуючы мэту ТЛЗР, спрабаваў аднавіць гістарычную справядлівасць, паведаміўшы, што дапамога польскага рэгулярнага войска падаспела ў Літву і Беларусь толькі напрыканцы мая 1831 г. Ён падкрэсліў, што паўстанцкаму ўраду спатрэбілася амаль шэсць месяцаў, каб здзейсніць канкрэтныя мерапрыемствы па пашырэнні паўстання на былыя ўскраінныя землі Рэчы Паспалітай. Дамейка спрабаваў аднавіць справядлівасць, адзначыўшы вялізны ўклад літвінаў у барацьбу супраць агульнага ворага, што з пачаткам эміграцыі, праўда, не толькі стала забывацца і замоўчвацца, але нават скажацца карэннымі палякамі, якія называліся «караняжамі», лічылі сябе «найвышэйшым гатункам палякаў і з пагардай паглядалі на землякоў з-за Нёмана і Буга»¹⁷.

Другім вострым пытаннем стаў зварот Дамейкі да праблемы самасвядомасці эмігрантаў. Тэкст яго выступлення на святкаванні 1833 г. быў намі знойдзены ў фондах Музея Адама Міцкевіча ў Парыжы сярод разнастайных папер, датаваных 1833—1850 гг.¹⁸. Справа, у якой яны знаходзяцца, падзелена на тры асобныя папкі, першая з якіх утрымлівае, акрамя пазначанай прамовы, лісты Дамейкі да Адама Міцкевіча і Гераніма Кайсевіча, а таксама яго нататкі, датаваныя 1846 г.

Нягледзячы на шчыльны інтарэс да ўсіх выступленняў, што адбыліся ў тых часы ў Парыжы¹⁹, і эміграцыі, і польскіх навукоўцаў, якія займаліся адпаведнай праблематыкай, да сённяшняга часу тэкст выступлення І. Дамейкі не друкаваўся.

Тэкст выступлення напісаны рукой самога выступоўцы чорным атрамантам на чатырох аркушах паперы жаўтаватага колеру памеры школьнага сшытка. Назва звароту дапісана іншай асобай у правым верхнім куце першага аркуша. Рукапіс не пагінаваны. Дакумент польскамоўны, пераклад зроблены намі на сучасную беларускую мову.

Дадатак

ПРАМОВА І. ДАМЕЙКІ НА СВЯТКАВАННІ ГАДАВІНЫ ПАЎСТАННЯ 1830—1831 ГГ. ПАРЫЖ 29 ЛІСТАПАДА 1833 Г.²⁰

Mowa miana na obchodzie rocznicy powstania Polskiego w 1833 na pokojach u Generała Lafayette'a

Bracia!

Kiedy sąd ludu wyrokował godzinę powstania w Warszawie, jeszcze głucha, smrotna spokojność panowała na Litwie. Pierwszy wystrzał narodowego działa wyczytaliśmy pierwiej w przestrichu Moskiewskich żołnierzy nim wieść rewolucyjna od braci naszych nad Niemen przybiegła. Natychmiast stutysięcznym odgrodzeni wojskiem tłumić w sobie pierwszy zapal przymuszeni na całą wściekłość barbarzyńców wydani byliśmy. A tym czasem gońce biegly do stolicy, z palmą pokoju jechali parlamentarze. I długo Litwa na powstańców z korony czekała: chytrzy nieprzyjaciele i przyjaciele fałszywi usiłowali nas układnym pokojem uspić; ale narodowy instynkt, męczeńskie przecucie odgadło wojnę stanawczą, zbawienną.

Komuż pamiętną nie jest owa chwila przygotowań. Po klasztorach i sklepach znoszono proch i strzelby, nocami w zamkniętych kuźniach ostrzono piki, wyprostowywano kosy, młodzież szkolna łała kule, myśliwi gotowali się na grubszego zwierza. Starzy i wytrawniejsi co już po-trzykroć podźwignienia Polski probowali, na tajemnych zmwach układali plany, ważyli środki, zawody. Gardziły strojną młodzieżą kobiety²¹, braci swych, mężów i synów do broni nagliły. Lud się po kościołach modlił, a niejeden z kochających ojczyznę kapłanów powtarzał mu:

za każdą kroplę za was krwi przelanej przed Bogiem zdacie sprawę i opieszałości waszej w domu braciom ratunku.

Tymczasem już starsi bracia krwią napoili Grochowskie pole i coraz skorsze, coraz szczęśliwsze wieści od Wisły biegały po kraju, jak ogień po gmachu napełnionym palnemi składami. Na dwóch odległych krańcach Polski jednocześnie na Żmujdzi i Ukrainie odżyła sławna niepodległość: tysiące nowego żołnierzu cisnęło się pod narodowe znaki.

[арк. 2] Jak potem było, jak połączone w jedną całość prowincye, ożywione zasiłkiem bitnego, zwyciężkiego wojska^b stawily kroki przeciw przemożnej Moskwie; jaką kolejną najpiękniejsze poświęcenia zmarnowane wydały nas na tułactwo, a kraj na niewolę, tem was, niemając rzeczą Bracia, zasmucać dziś na świetną uroczystość zebranych.

Kojąc tylko lży przypomnienia, dozwolcie mi w dzisiejszym tułactwie rzucić oko na te korzyści, jakie przy wydarciu nam zwycięstwa, sama nawet przegrana, sama niedola dla nas zapewniła.

Najcenniejszą z tych korzyści Ziomkowie, jest moralne związanie długo oddalonych od siebie prowincyi, jednej starożytnej Polski. Nietajacy przed sobą, że od ostatniej Europejskiej wojny przez dwadzieścia lat blisko, na cztery główne części rozplątany naród, celnemi komorami, różnaitością praw, administracyi, a nadewszystko, niejednostajnością losu podzielony, jak gdyby do spoczynku zabierać się pragnął i mało jedne o drugich prowincye wiedziały: — mało o męczeństwach Litwy Wielkopolanie, mało o Austryackich zdzierstwach i niemczeniu Litwini wiedzieli. Kiedy koronacją dla siebie Car^c w Warszawie wyprawiał, zaludniano Bobrujsk, Nierczyńsk, Wilejskimi, Kroskimi uczniami. Kiedy w polskim kontuszu cesarski rządca podawał postulatą Lwowskiemu sejmowi, król Pruski prowincjonalniami stanami bawił Wielko Polskę i rosły miasteczka w kongresowej Polsce, w ten czas właśnie do szczętu nasze zadziwiskie ziemie niszczył nieprzyjaciel, tępił do reszty język, religią i miłość ojczyzny: pustoszył kraj i moskwicił miliony ludzi. Kolej szła na Litwę: już Inflantom kazano było dziękować za wydarcie sobie reszty praw i nadanie tytułu starej Rosyji: tulił już do miłościwego serca Mińskie powiaty Car i żelazną ręką sięgał dalej, coraz dalej, gdy pamiętny dzień nastał którego dziś rocznicę święcimy. Od tąd otwarte dzielące braci naszych granice. Poznańskie legiony napoily konie swoje w Świętej rzecie i Niewiarzy; Ukraińce jeńci swoją «Sława Bohu» biegli śpiewać nad Wisłę; starożytny Kraków młodzież wysłał pod chorągwie; tysiące galicyan śpieszyło na ratunek matki, a cały naród wrzał jednymże ogniem, jedną miłością ojczyzny i nigdy, może od Zygmunów nie była Polska tak silną, potężną i wielką.

[арк. 3] Dziś jednostojną męczarnią wszystkie nasze ziemie ożenione, ich synowie w jedno proste uczucie wiązać się muszą; dziś za też same cnoty katują w Wilnie co w Kijowie, w Warszawie, co w Brünie i za też same cnoty legalnością swoją sądzi potępia, rabuje poznańskie, cywilizowany filozof, niby to ojciec swoich poddanych król Pruski.

Lecz równie wielką, zbawienną korzyścią jest odgłos wolności jakiśmy^{d-d} ostatnią

wojną obudzili w massie Polskiego narodu. Pamiętacie towarzysze, gdziekolwiek zatknięto chorągiew powstania, tam zarówno wolność stanów, jak braterstwo ludu i niepodległość kraju ogłoszono w czym jeszcze niżsi niedosyć słuszni byliśmy Ziomkowie, poprawić się dziś i pokutować przystoi^e na tułactwie, ale to magiczne słowo wolność^f zamieszkało już między ludem: pamięć pobicia Moskałów wiecznie w krajowcach trwać będzie wespół z nadzieją poprawy moralnego jak fizycznego ich^g bytu. Do wyobrażenia Moskał, dziś jeszcze wydatniej, silniej przywiązane jest słowo poddaństwa, niewoli, ciemnoty. I jeśli w pielgrzymce naszej przez środek Europy nieraz się o uszy obił okrzyk wolności, wespół z najżywczą miłością^h dla Polski, jakże też same uczucia kwitując muszą na ziemi, świeżo zroszonej krwią patriotów, w ojczyźnie ich mogli.

Czy nam Bog dozwoli wrócić gromadnie, czy przed dojściem wyginąć do jednego, bądźmy pewni, rzućmy nasiona wejda: — nasza poważna, stara narodowość odmłodnieje szczersem braterstwem; wolność rolnika i jego uwłaszczenie tam musi wziąć byt, na miejscu, gdzie się tyle krwi przelało, i tem obfitrze wydać dla ludzkości plony, im się gdzie wyższe poświęcenie objawi: bo gdzież jej ożyć jeśli nie wszczepie ludu co od wieków osłaniał niewdzięczną Europę od Tatarów, Turków i Moskwy.

Dziś nawet kiedy my w kraju pokuty, u ciwilizowanych ludów żebrząc rossądnej sympaty, uczymy się postępu idei, a wzajem, obrazem niedoli naszej dajemy naukę doktrynerskiemu światu, a przyjaciółom naszym ostrzeżenie, dopełnia się miara ofiar w kraju a propaganda nasza, już się nad Irtysz, nad Bajkał pomknęła.

[арк. 4] Bądźmy z niej dumni ziomkowie, nieśmy cześć mięczennikom Polskiej wolności, a idąc z postepem wieku, strzeżmy się nadewszystko wynarodowienia polskiej duszy, by jeśli kto z nas dobieży ranami osłabły, donieść braciom o świeżych zwycięstwach, niezapytano go, czy rodem był z Polski, i z kąd przychodzi.

Прамова на святкаванні гадавіны польскага паўстання ў 1833 г. у пакоях генерала Лафаета

Браты!

Калі народным судом была вызначана гадзіна паўстання ў Варшаве, яшчэ глыбокая, ганебная цішыня панавала ў Літве. Аб першым стрэле нацыянальнай гарматы дазналіся мы ад перапуду маскоўскіх жаўнераў, раней чым рэвалюцыйная вестка трапіла да Нёмана ад нашых братоў. І ў гэты момант мы, акружаныя стотысячным войскам, вымушаны былі стрымліваць свае першыя памкненні, паколькі былі адданы на лютасць варвараў. А тым часам ганцы сляшаліся ў сталіцу, з паходняй міру ехалі парламентары. І доўга Літва паўстанцаў з Кароны чакала²¹: хітрыя непряцелі і фальшывыя сябры спрабавалі нас перамовамі ўсыпць, але нацыянальныя пачуцці, пакутніцкія прадчуванні дапамаглі распазнаць рашучую, вызваленчую вайну.

Хто не памятае гэтых падрыхтоўчых хвілін. У кляштары і склепы зносілі порох і стрэльбы, начамі ў зачыненых кузнях вастрылі пікі, выраўноўвалі косы, школьная моладзь адлівала кулі, паляўнічыя рыхтаваліся на тлшчэзна-

га звера. Старэйшыя і выбітнейшыя, якія ўжо тройчы зведалі змены ў Польшчы²², на тайных сходах складалі планы, уважалі сродкі, абставіны. Не звяртаючы ўвагі на прыгажосць маладосці, жанчыны прыспяшалі братоў сваіх, мужоў і сыноў да зброі. Народ маліўся ў касцёлах, ні адзіны з закаханых у сваю айчыну капеланаў паўтаралі за ім: «За кожную кроплю пралітай вамі крыві адкажаце перад Богам, за марудлівасць вашу ў дапамогу братам».

Тым часам старэйшыя браты ўжо напалі крывёю Грахоўскае поле²³ і ўсё хутчэй, усё шчаслівей навіны распаўсюджваліся ад Віслы па краіне, як агонь па будынку, запоўненаму запальнымі рэчамі. На дзвюх ускраінах Польшчы, адначасова на Жмудзі і Украіне²⁴, адраділася славутая незалежнасць: тысячы новых жаўнераў збіраліся пад нацыянальныя сімвалы.

Як далей было, як аб'яднання ў адзінае цэлае правінцыі, адноўлення з дапамогай храбрага, пераможнага войска прадпрымалі крокі супраць насільніцкай Масквы; як затым найяскравейшыя прыклады самаахварнасці, бескарысна растрачаныя, прывялі нас да выгнання, а край да няволі, тым вас, Браты, якія сабраліся сёння на святочнай урачыстасці, не патрэбна засмучаць.

Стрымліваючы падступаючыя пры ўспамінах слёзы, дазвольце мне ў сённяшнім выгнанні звярнуць увагу на тую выгаду, якой пад час адабрана ў нас перамогі, нават сам прайгрыш, сама нядоля нас забяспечыла.

Найважнейшай, Землякі, з'яўляецца духоўная сувязь доўга адарваных адна ад другой правінцыі адзінай старажытнай Польшчы. Не забываючы, што пасля апошняй еўрапейскай вайны прайшло каля дваццаці гадоў, што народ быў раздзелены на чатыры часткі мытнямі, адрозненнямі ў правах, адміністрацыі, а праца таго, не аднолькаваасцю лёсу падзелены, як калі б ён да адпачынку імкнуўся, і мала адны правінцыі пра другія ведалі: мала аб пакутах Літвы ў самой Вялікапольшчы, мала аб аўстрыяцкіх здэках і анямечванні літвіны ведалі. Калі каранацыю арганізаваў цар для сябе ў Варшаве, запоўнены былі Бабруйск, Нерчынск крожскімі і вілейскімі вучнямі. Калі ў польскім кунтушы царскі спраўнік прадстаўляў патрабаванні львоўскаму сойму, прускі кароль правінцыяльным узроўнем весяліў Вялікую Польшчу і раслі мястэчкі ў кангрэсвай Польшчы, менавіта ў гэты час дашчэнтну вынішчаў нашыя задзвінскія землі непрыяцель, тапіў да рэшты мову, рэлігію і любоў да айчыны: спусташаў край і масквіцў мільёны людзей. Чарга падышла да Літвы: ужо Інфлянты павінны былі дзякаваць за тое, што ў іх аднялі рэшты праў і атрыманага тытулу ў старажытнай Расіі: ужо туліў да любячага сэрца цар мінскія паветы і жалезную руку працягваў далей, усё далей, пакуль не настаў той памятны дзень²⁵, якога сёння мы святкуем гадавіну. З той пары адчынены падзяляўшыя нашых братоў межы. Познаньскія легіёны напалі сваіх коней у Святой рацэ²⁶ і Нявяжы²⁷; украінскія нявольнікі беглі спяваць сваю «Слава Богу» да Віслы; старажытны Кракаў выслаў моладзь пад харугвы, тысячы галічан спяшалася на ратаванне маці, і ўвесь народ кіпеў адзіным агнём, адзінай любоўю да айчыны, і ніколі, мажліва, ад Жыгімонтаў не была Польшча такой моцнай, магутнай і вялікай.

Зраз аднастайнымі пакутамі ўсе нашыя землі ахоплены, іх сыны адзінымі

пачуццямі мусяць быць звязаны; сёння за тья ж самыя варгасці катуюць у Вільні так, як і ў Кіеве, Варшаве, як і ў Брынэ²⁸, і за тья ж самыя дабрачыннасці сваёй законнасцю зараз асуджае, рабуе познаньшчыну цывілізаваны філосаф, нібы бацька сваіх падданных, прускі кароль.

Але таксама значнай дабрачыннай карысцю з'яўляецца водгук вольнасці, які мы ў апошняй вайне абудзілі ў масе польскага народу. Памятайце, сябры, дзе б ні была ўзнята харува паўстання, там як вольнасць варстваў, так і брацтва народу і незалежнасць краю абвешчана, у чым яшчэ недастаткова правільнымі былі мы, Землякі, выпраўляцца зараз і пакутаваць прыйшлося нам у выгнанні, але гэтае магічнае слова вольнасць затрымалася ўжо сярод людзей: памяць перамогі над маскалямі назаўсёды сярод суайчыннікаў захоўвацца будзе разам з надзеяй аб паліпшэнні як духоўнага, так і фізічнага іх стану. Слова маскаль зараз яшчэ мацней атаясамляецца з паняццем падуладнасці, няволі, цемры. І калі ў пілігрымцы праз цэнтр Еўропы не раз да вушэй далятаў водгук вольнасці разам з найжывучым каханнем да Польшчы, гэтыя ж самыя пачуцці мусяць квітнець у айчыне іх могілак на зямлі, свежа акраплёнай крывёю патрыётаў.

Ці дазвольці нам Бог вярнуцца грамадой, ці перад выйсцем загінуць усім, мы ўпэўнены, што кінутае зерне ўзыйдзе: а наша паважанае, старая нацыянальнасць памаладзее больш пашыраным брацтвам; вольнасць селяніна і яго вызваленне не там павінны пачаць сваё існаванне, на месцы, дзе было праліта столькі крыві, і гэтым стварыць шчодры ўраджай для чалавецтва, але там, дзе для гэтага будзе вышэйшае прызначэнне: бо дзе ж ёй адрадіцца, калі не даводзіць адпаведнае народу, які з даўніх часоў прыкрываў няўдзячную Еўропу ад татараў, туркаў і Масквы.

Зараз, нават калі мы знаходзімся на ўскрайку пакуты, просячы ў цывілізаваных народаў аб разумнай сімпатыі, вучымся развіццю ідэі, а замест таго вобразам нашых бедстваў вучым дактрынёрскі свет і сяброў нашых асцерагаем, расце колькасць ахвяр у краіне, і наша прапаганда ўжо да Іргыша, да Байкала распаўсюдзілася.

Будзем гэтым ганарыцца, землякі, панясем частку польскай свабоды пакутнікам, а рухаючыся разам з прагрэсам, будзем асцерагацца разрыву з народамі, польскай душой, бо калі хто з нас дабяжыць, аслабеўшы ад ран, паведаміць братам аб свежых перамогах, каб у яго не пыталіся, ці нарадзіўся ён у Польшчы і з якога месца паходзіць.

¹ Biblioteka Narodowa w Warszawie (далей — BN), rkps II. 7871. Odpisy dokumentów Towarzystwa Litewskiego i Ziemi Ruskich z lat 1831—1836, k. 135.

² Biblioteka Czartoryskich w Krakowie (далей — B. Czart.), rkps 5356 III. Projekt Ignacego Domeyki względem założenia w Towarzystwie Litewskim i Ziemi Ruskich wydziału naukowego, k. 170.

³ Там жа, к. 172.

⁴ Там жа, к. 169—170.

⁵ Żaliński H. *Stracone szanse. Wielka Emigracja o powstaniu listopadowym*. Warszawa, 1982. S. 83.

⁶ Gadon L. *Wielka Emigracja w pierwszych latach po powstaniu listopadowym*. Paryż, [1958]. S. 296—298.

⁷ Дамейка ў сваіх успамінах пазначае, што на святкаванні 29.11.1832 г. ён прысутнічаў разам з А. Міцкевічам. Гл.: Domeyko I. *Moje podróże. Pamiętniki wygnańca* / Wyd. E. Nieciowa. Wrocław, 1962. T. 1. S. 176.

⁸ У адпаведнасці з пратаколамі ТЛІЗР, ніякіх асобных мерапрыемстваў, прысвечаных святкаванню 29 лістапада, таварыства не праводзіла. 22 студзеня 1832 г. прымаецца рашэнне аб святкаванні гадавіны літоўскага паўстання. Гл.: BN, rkps II. 7871. *Odpisy dokumentów Towarzystwa Litewskiego*, k. 42 (protokół posiedzenia z 22.1.1832).

⁹ Konarska B. *Świadomość narodowa emigrantów polistopadowych i ich potomków we Francji // Miscellanea historico-archivistica*. Warszawa, 1996. T. VI. S. 161; Straszewska M. *Życie literackie Wielkiej Emigracji we Francji (1831—1840)*. Warszawa, 1971. S. 91.

¹⁰ BN, rkps II. 7871. *Odpisy dokumentów Towarzystwa Litewskiego*, k. 93—94; Gadon L. *Wielka Emigracja...* S. 459—461; Wernicki A. *Leonard Chodźko i jego prace*. Lwów, 1880. S. 234—241; Straszewska M. *Życie literackie...* S. 92—93; Nowak A. *Emigracyjne Towarzystwo Litewskie i Ziem Ruskich (1831—1833): w laboratorium rozpadu «przednowoczesnego» narodu Rzeczypospolitej // Nowak A. Od imperium do imperium. Spojrzenia na historię Europy Wschodniej*. Warszawa, 2004. S. 206—207.

¹¹ *Les Polonais, les Lithuaniens et les Russiens célèbrant en France les premiers anniversaires de leur révolution nationale du 29 novembre 1830 et du 25 mars 1831* / Wyd. J. Lelewel. Paris, 1832. S. 43.

¹² BN, rkps II. 7871. *Odpisy dokumentów Towarzystwa Litewskiego*, k. 177.

¹³ Аб атрыманні адпаведнага статусу Дамейка пазначае ў сваіх успамінах. Гл.: Domeyko I. *Moje podróże*. T. 1. S. 200.

¹⁴ Żaliński H. *Stracone szanse*. S. 86; Wójcik Z. *Ignacy Domeyko. Litwa-Francja-Chile*. Warszawa; Wrocław, 1995. S. 222.

¹⁵ Żaliński H. *Stracone szanse*. S. 86.

¹⁶ Domeyko I. *Moje podróże*. T. 1. S. 200.

¹⁷ Gadon L. *Emigracja polska*. T. 3. S. 37.

¹⁸ Muzeum Adama Mickiewicza (далей — MAM), rkps 1019. 1) Pisma I. Domeyki i papiery rozmaite; a) Mowa na obchodzie rocznicy powstania Polskiego 1833 na pokojach u gen. Lafayeete'a. 29.11.1833.

¹⁹ Святочныя прамовы, прысвечаныя 29 лістападу, акрамя перыёдыкі былі надрукаваныя ў шэрагу асобных выданняў. Гл.: *Discours sur la révolution polonaise du 29 novembre 1830. 1832—1853*. Paryż; *Zdanie sprawy z czynności Komitetu narodowego Polskiego od grudnia 1831, do maja 1832*. Paryż, 1832. T. 1—2; *Zdanie sprawy z dziesięcioletnich prac Towarzystwa Literackiego Polskiego w Paryżu*. Paryż, 1843.

²⁰ MAM, rkps 1019.

^{a-a} Закрэслена фраза «lud się j».

^b Напісана над радком замест закрэсленага «zołnierzu».

^c Напісана над радком замест закрэсленага «Nesarz».

^{d-d} Закрэслена слова «obudzili».

^e Напісана над радком замест закрэсленага «przyszło».

^f Падкрэслена.

^g Напісана над радком.

^h Напісана над радком замест закрэсленага «uczucia».

²¹ Палітыка польскага паўстанцкага ўрада ў адносінах да паўстання на беларуска-літоўскіх зямлях была непаслядоўнай. Толькі ў лютым 1831 г. пасля Грохаўскай бітвы паўстала пытанне аб неабходнасці пашырэння паўстання на землі былога ВКЛ, аднак усё абышлося толькі размовамі. З пачаткам паўстання ў Літве польскі паўстанцкі ўрад зразумеў, што новыя абставіны могуць паўплываць на змяненне агульнай сітуацыі. У канцы красавіка 1831 г. галоўнакамандуючы Я. Сکشынцкі прыняў рашэнне аб арганізацыі дапамогі жыхарам беларуска-літоўскіх зямель. Аднак толькі 11 мая на дапамогу літвінам накіроўваецца атрад Д. Хлапоўскага, пасля яго рушыў і 12-тысячны корпус генерала А. Гелгуда. Гл.: Гарбачова В. В. Паўстанне 1830—1831 гг. на Беларусі. Мн., 2001. С. 52—58.

²² Тры падзелы Рэчы Паспалітай.

²³ Бітва пад Грохавам (Каралеўства Польскае) адбылася 25 лютага 1831 г.

²⁴ Пачаткам паўстання на Жмудзі прынята лічыць выступленне пад Расіенамі, якое адбылося 25 сакавіка.

²⁵ 29 лістапада 1830 г., пачатак паўстання ў Каралеўстве Польскім.

²⁶ Рака, якая працякае па Вількамірскаму і Свянцянскаму паветам.

²⁷ Рака ў Ковенскай губерні, якая ўпадае ў Вілію.

²⁸ Горад Брун (Брно) у Маравіі.

Канановіч У. І.

«STUDIUM» НА КАРАЛЕЎСКІМ ДВАРЫ: РАСКЛАД ЗАНЯТКАЎ КАРАЛЕВІЧАЎ АЛЯКСАНДРА І КАНСТАНЦІНА САБЕСКІХ, СКЛАДЗЕНЫ ЯНАМ ІІІ САБЕСКІМ У ПІЛЯШКАВІЧАХ 16 ВЕРАСНЯ 1685 г.

Сярод шматлікіх і разнастайных папер Дома Сабескіх з фонду князёў Радзівілаў, што зберагаюцца ў Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі, маецца невялічкі дакумент на лацінскай мове пад назвай «*Ordinatio scripta Pielaszkoviciis 16 Septembris 1685*» (Пастанова, напісаная ў Піляшкавічах 16 верасня 1685 года)¹. Дакумент быў уласнаручна складзены каралём Рэчы Паспалітай Янам ІІІ Сабескім у маёнтку Піляш-

кавічы (сучасная тэрыторыя Польшчы, Люблінскае ваяводства). Гэты маёнтак вядомы з XVI ст. як Піляскавічы. Кароль Ян III Ваза падараваў Піляскавічы надворнаму харужаму Марку Сабескаму, дзеду Яна III Сабескага. Сабескія валодалі Піляскавічамі да смерці Якуба Сабескага (1737 г.). Яшчэ ў XIX ст. існавалі вёска, фальварак і маёнтак Піляскавічы². Пра гэта сведчыць тагачасны запіс, зроблены на французскай мове на арк. 2: «Ordination écrite a Pielazcovicze (sic) en 1685 de la main de S.A.R: asigné du Roy» (Пастанова, напісаная ў Піляскавічах уласна-ручна Яго Каралеўскай Вялікасцю, і падпісаная каралём). У дакуменце гаворка ідзе пра выхаванне сыноў караля Яна Сабескага, прынцаў Аляксандра і Канстанціна.

Выканаўшы сваю ролю, дакумент апынуўся, як і іншыя паперы архіва Сабескіх, у родавым архіве ў Алаве (Ohlau, Olawa), каля Брэслава (Вроцлава) у Сілезіі (Шлёнску, сучасная тэрыторыя Польшчы). У 1741 г. Алава ўвайшла ў склад Прусіі, і родавы архіў Сабескіх адпаведна перайшоў пад апеку прускіх уладаў³. Толькі ў 20-я гады XIX ст. архіў быў перавезены ў Берлін, дзе быў размешчаны ў Прускі Тайны Дзяржаўны Архіў (Preussisches Geheimes Staatsarchiv), у якім і знаходзіўся да самага заканчэння Другой сусветнай вайны, пра што сведчаць надрукаваная на тытульным лісце назва гэтага архіва і запіс нямецкага архівіста на лаціне: «Ordinatio scripta Pielaszkowicis a rege Iohanne III de educatione filiorum» («Пастанова, напісаная ў Піляскавічах каралём Янам III, аб выхаванні сыноў»). Пасля 1945 г. частка родавага архіва Сабескіх, у тым ліку і «Ordinatio scripta Pielaszkowicis...», апынулася ў Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі.

Згаданы дакумент ужо быў скарыстаны даследчыкамі, пра што сведчыць фармуляр. Яшчэ ў 1938 г., калі дакумент знаходзіўся ў Берліне, яго праглядаў польскі гісторык Атон Ляскоўскі (Otton Laskowski), аўтар манаграфіі пра Яна Сабескага⁴. Праз амаль 50 год польскі даследчык Войцэх Крыгсайзэн (Wojciech Kriegseisen) меў мажлівасць азнаёміцца з дакументам ужо ў Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі⁵.

Пра выхаванне сыноў караля Яна Сабескага пісаў польскі навуковец Хенрык Барыч⁶, ён, хугчэй за ўсё, быў знаёмы з дадзеным дакументам ці ягонай копіяй, на што паказвае кніга Ірэны Камасары⁷, якая ў сваім даследаванні абапіралася на працы Барыча.

Дакумент напісаны на паперы жаўтаватага колеру, чорным атрантам, які пакрысе пачынае выцвітаць. Філігрань уяўляе сабой тарчу з выявай паштовага ражка і каронай на версе. Збоку маецца манаграма «L G». Філігрань падобная да апісанай у каталозе Э. Лаўцявічуса пад

нумарам 3037⁸. Папера з такой філігранню ўпершыню з’явілася ў Італіі ў XIV ст., а ў XV ст. ужо шырока выраблялася папернямі Германіі. У XVII—XVIII стст. папера з выявай ражка атрымала назву *Notenpapier*⁹ ці *Postpapier*¹⁰.

Гэтая папера шырока ўжывалася ў разнастайных установах у сталіцы Вялікага княства Літоўскага — Вільні ў 1691 і 1693 г. Падобны знак меўся і на паперы, на якой у снежні 1691 г. каралевіч Аляксандр напісаў ліст да свайго старэйшага брата Якуба Людвіка¹¹. Папера з філігранню — тарча з паштовым ражком і каронай — шырока выкарыстоўвалася прынцамі Сабескімі ў іх карэспандэнцыі канца XVII — пач. XVIII ст.

Цяжэй расшыфраваць манаграму. Відаць, яна належала майстру, што вырабляў паперу. Манаграма прысутнічала не толькі ў філіграні нашага дакумента. Яна мелася на філігранях № 47 і 48, апісаных у каталозе Э. Лаўцявічуса. Гэта былі т. зв. аламадальныя знакі з выявай галантных сцэн. Філігрань пад № 48 мела дадатковы надпіс «IHS I DEI», што магло сведчыць пра прыналежнасць паперняў, якія выраблялі паперу з гэтым знакам, да каталіцкіх манастыроў або цэркваў. Манаграма «L G» таксама сустракаецца на філіграні № 3232а таго ж каталога Э. Лаўцявічуса¹². Папера з гэтай філігранню выкарыстоўвалася ў Магілёве ў 1690 г. Падобная манаграма «L G ZIESER», але з надпісам прозвішча майстра з вядомага роду Цызараў, маецца на філіграні № 2461¹³. Надпіс прысутнічае каля выявы Маці Божай з дзіцем на руках і з рэгаліямі царкоўнай улады. Папера са згаданай філігранню таксама выкарыстоўвалася ў Вільні і ў Троках у 1776 і 1780 г. Яшчэ адна філігрань пад № 3407 мае падобную манаграму «L G Z»¹⁴, што сведчыць, відавочна, пра яе прыналежнасць да сlynнага майстра папяровых спраў Людвіга Цызара (Ludwig Zieser), які пабудаваў у 1734 г. паперню ў Кяўтане (Усходняя Прусія).

Аднак у нас няма падстаў атаясаміць манаграму «L G» на паперы, на якой была складзена *Ordinatio* 1685 г., з імём Цызараў, бо гэтыя майстры працавалі значна пазней, зарэкамендаваўшы сябе вядомымі майстрамі толькі ў другой трэці XVIII ст. Пакуль цяжка правесці, ці выкарыстоўвалася папера Цызараў у паўднёва-ўсходняй частцы Рэчы Паспалітай. Можна толькі меркаваць, што гэтыя літары з’яўляліся ініцыяламі майстра, які працаваў на адной са шматлікіх паперняў Сілезіі ці іншай нямецкай зямлі. Сабескія заўседы мелі трывалыя сувязі з нямецкімі краінамі, з Сілезіяй у прыватнасці. Сілезская папера, як вядома, карысталася асаблівым попытам у Польшчы і ў ВКЛ.

З раскладу заняткаў Аляксандра і Канстанціна Сабескіх добра відаць, што галоўную ролю ў выхаванні каралеўскіх дзяцей адыгрывала чытанне гістарычных твораў і практыкаванне ў напісанні тэкстаў. На гэта, дарэчы, ужо звярнуў увагу Х. Барыч, а пазней і І. Камасара. Такія метады выхавання моцна паўплывалі на станаўленне асобы і характар каралеўскіх дзяцей. *Lectura* (чытанне) і *Scriptura* (пісанне) былі падмуркам іх хатняй адукацыі. Гэтыя дысцыпліны засталіся ўлюбёнымі заняткамі прынцаў на ўсё жыццё. З самага ранняга дзіцяства каралевічы не толькі рэгулярна чыталі, але і выпрацавалі звычку да сістэматычнага пісання лістоў. Аляксандр і Канстанцін ужывалі ў карэспандэнцыі не толькі польскую і французскую, але і лацінскую, італьянскую, нямецкую мовы. Пра характар, змест, стыль і асаблівасці пісьма братаў Сабескіх дае ўяўленне іх карэспандэнцыя, што зберагаецца ў НГАБ¹⁵.

Канстанцін зарэкамендаваў сябе яшчэ і апантаным бібліяфілам¹⁶, які істотна памножыў бацькоўскую бібліятэку¹⁷. Аляксандр, у сваю чаргу, у спектаклях, якія ён ставіў на сцэне свайго тэатра, нярэдка звяртаўся да гістарычнай тэматыкі¹⁸, цікавасць да якой ён, безумоўна, вынес з чытання шматлікіх гістарычных твораў.

У дадатку прыводзіцца сам дакумент на мове арыгінала (латынь) і ў нашым перакладзе.

Дадатак

ORDINATIO SCRIPTA PELASZKOVICIIS ¹⁹

16 Septembris 1685

Surgendum est precise hora septima. Ad vestiendum se et ad preces matutinas et genitaculum hora assignatur a septima usque ad octavam.

Hora octava venturus est R.P. Vota qui ad decimam usque hoc est duabus horis quotidie commorabitur. Prima hora impendenda erit lectioni Philosophiae quam in Enchyridion redigere oportet.

Secunda Historiae universali Cosmographiae et Geographiae et aliis eiusdem partibus. Sacrum deinde et prandium.

Post prandium hora tertia venturus est iterum R.P. Vota et usque ad quartam in compendium redactas. Europae novum principum rationes explicaturus et D. Ocar vero a quarta ad quintam Geographiam et Fortificationem.

Libri familiares ad continuam lecturam quae omnium basis et fundamentum. Hi eunde cubitum per legendi erunt.

Pro Historia Romana

Lucius Florus
Titus Livius
Svetonius
Taciti Annales
Caesaris Commentarii
Plutarchi Vitae Romanorum
Salustius

Pro Divisione Imperii

Zleidanus

Historia Anglica

Camdeni et de revolutionibus anglicis

Historia Germanica

Krancii
Saxonis
Leutiscii

Historia Polonica

Kromeri et etc.

Historia Constantinopolitana etGraeco moderna

Calcondilii
Leonclavii

Historia Regni Lusitaniae

Vasconcelos

Pro Historiae Graeca

Tucidides
Diodorus Siculus
Xenophon
Diogenes Laertius
Quintus Curtius
Vitae Spartanorum Plutarchi

Historia Gallica

Mezeray
Duplecii et Avilae

Historia Hispanica

Marianae et de Rogatis
Vita Caroli Quinti et
Philippi Secundi

Historia Hungarica

Nicolai Iszvampii

Historia Italica Recentior

Sigonii, Guicciardini, Sabellicii et Paulii
Jovii

Historia Sociae, Suaeciae, Daniae,etc.

Olaus Magnus

Ad exercendum vero stilum ut iam pridem in iunctum erat scribende sunt ad R.D. Winckler semel omnibus septimanis litterae per postam quae cum mutuo rescriptis mihi semper, cernendae porrigantur. Litterae vero compleentur nova undique venientia et Gazetos quae vulgo nova typis impressa appellatur.

Haec ergo est voluntas nostra. Simulque vetamus ne quidpiam horum immutetur.
Johannes Rex

РАСКЛАД, УКЛАДЗЕННЫ Ё ПЛЯШКАВІЧАХ

16 верасня 1685 г.

Пад'ём дакладна а сёмай гадзіне. Для прыбірання, ранішніх малітваў і сядання прызначаны час ад сёмай да восьмай гадзіны.

А восьмай гадзіне прыходзіць вялебны айцец Вота, які знаходзіцца тут штодзённа да дзесятай гадзіны.

Пад час першай гадзіны адбываюцца выклады па філасофіі, а таксама заняткі з энхірыдыёнам [Падручнікам па гісторыі права].

Пад час другой гадзіны [адбываюцца выклады] па агульнай гісторыі, касмаграфіі і геаграфіі, а таксама па другіх падобных дысцыплінах. Потым [настае час] для Святой імшы і абеда.

Пасля абеда, а трэцяй гадзіне, ізноў прыходзіць вялебны айцец Вота, які да чацвёртай гадзіны ўключна тлумачыць артыкулы кампендыума [падручніка] пра ўзаемаадносіны сучасных уладароў Еўропы. Доктар Окар [выкладае] геа-

графію і фартыфікацыю ад чацвёртай гадзіны да пятай.

Хатнія кнігі прызначаюцца для сістэматычнага чытання, што з'яўляецца асновай і фундаментам усіх рэчаў. Гэтыя [кнігі] служаць і для чытання перад адыходам да сну.

Да рымскай гісторыі

Люцыя Флора
Ціта Лівія
Святонія
Аналы Тацыта
Нататкі Цэзара
Жыцці рымлянаў Плутарха
Салюсцыя

Да падзелу Імперыі

Злейдануса

Гісторыя Англіі

Камдэнуса і
аб англійскіх рэвалюцыях

Гісторыя Германіі

Кранца
Саксона
Леўцісцыя

Гісторыя Польшчы

Кромера і інш.

Гісторыя Канстанцінопаля і сучаснай Грэцыі

Халкандзіла
Леанклавія

Гісторыя каралеўства Лузітанія

Васканцэласа

Да грэчаскай гісторыі

Фуکیدзіда
Дзіядора Сікулоса
Ксенафона
Дыягена Лаэртцыя
Квінтуса Курцыя
Жыцці спартанцаў Плутарха

Гісторыя Галіі

Мезрэ
Дзюплецыя і
Авілы

Гісторыя Іспаніі

Марыяна і дэ Рагацыя
Жыцці Караля Пятага і
Філіпа Другога

Гісторыя Венгрыі

Мікалая Ішвампія

Найноўшая гісторыя Італіі

Сігонія, Гвічардзіні, Сабелікуса, Паўла
Ёвія і інш.

Гісторыя Шатландыі, Швецыі,

Даніі

Олаўса Магнуса

Дзеся практыкавання стылю, як было ўжо раней дамоўлена, адна копія рукапісу раз на тыдзень пасылаецца па пошце да найшаноўнейшага доктара Вінклера, а другую для прагляду атрымліваю я сам. Пасля таго як заканчваецца навука пісання, настае час для азнаямлення з навінамі, што прыходзяць адусюль, а таксама газетамі, як звыкла называюцца навіны, што [распаўсюджаюцца] друкарскім шляхам.

Такая ёсць нашая воля. Разам з тым, мы забараняем, каб штосьці з вышэйназванага было б зменена.

Ян Кароль

¹ НГАБ, ф. 694, воп. 12, спр. 416, арк. 1—2.

² [Br. Ch]. Pilaszkowicze // Polski Słownik Geograficzny. T. VIII. Warszawa, 1887. S. 129—30.

³ Kriegseisen W. Źródła do historii Rzeczypospolitej szlacheckiej w Narodowym Archiwum Historycznym Białorusi w Mińsku // Kwartalnik Historyczny. Rocznik CV. 1998. № 4. S. 97—98.

⁴ Laskowski O. Jan III Sobieski. London, 1941.

⁵ НГАБ, ф. 694, воп. 12, спр. 416; Kriegseisen W. Źródła do historii Rzeczypospolitej szlacheckiej w Narodowym Archiwum Historycznym Białorusi w Mińsku. S. 87—105.

⁶ Barycz H. Studia nad wychowaniem królewiczów Sobieskich // Sprawozdania PAU za 1952 rok. № N 7/10. Kraków, 1954; Nowe i stare elementy w wychowaniu rodziny Sobieskich // Studia Pedagogiczne. T. 3. 1956.

⁷ Komasara I. Jan III Sobieski — miłośnik ksiąg. Wrocław, 1982. S. 55.

⁸ Laucevicius E. Popierius Lietuvoje. XV—XVIII a. Atlasas. Vilnius, 1967. P. 407.

⁹ Ням.: «Ног» — рог, ражок.

¹⁰ Лауцявичюс Э. Бумага в Литве в XV—XVIII веках. Вильнюс, 1979. С. 133.

¹¹ НГАБ, ф. 694, воп. 12, спр. 349, арк. 1—2.

¹² Laucevičius E. Popierius Lietuvoje. XV—XVIII a. P. 447.

¹³ Там жа. P. 340.

¹⁴ Там жа. P. 221.

¹⁵ НГАБ, ф. 694, воп. 12, спр. 148, 348, 349, 350.

¹⁶ Напрыклад, у адным лісце да караля Аўгуста II Канстанцін пісаў з непрыхаванай радасцю пра знаходку ў доме барона Глаўбіца чатырох томікаў «Дон Кіхота» Сервантаса. Гл.: НГАБ, ф. 694, воп. 12, спр. 350, арк. 170—171.

¹⁷ Poraziński J. Sobieski Konstanty Władysław // Polski Słownik Biograficzny. T. XXXIX/4. Z. 163. Warszawa—Kraków, 2000. S. 499—501.

¹⁸ Poraziński J. Sobieski Alexander Benedykt Stanisław // Polski Słownik Biograficzny. T. XXXIX/4. Z. 163. Warszawa—Kraków, 2000. S. 481—483.

¹⁹ НГАБ, ф. 694, воп. 12, спр. 416, арк. 1—1 адв.

Лашкевіч А. А.

СУПРАЦЬПАЎСТАНЦКАЯ ДЗЕЙНАСЦЬ ВАЙСКОВА-ЦЫВІЛЬНЫХ УЛАДАЎ ВІЦЕБСКАЙ ГУБЕРНІ Ў 1863—1864 ГГ.

Дзейнасць расійскай вайскова-цывільнай адміністрацыі па правуліенню распаўсюджання паўстання 1863/64 гг. на тэрыторыі ўсходніх рэгіёнаў Беларусі дагэтуль не асветлена найлепшым чынам. У дадзенай публікацыі на аснове шэрагу спраў двух фондаў НГАБ («Вайсковы

начальнік Веліжскага і Суражскага паветаў»¹ і «Вайсковы начальнік Дрысенскага павета»², агульнай колькасцю 61 адзінка захоўвання) мы пастараемся крыху выправіць гэты прабел.

Звычайна пад тэрмінам «супрацьпаўстанцкая (контрпаўстанцкая) дзейнасць (барацьба)» разумеюць шырокі комплекс мераў не толькі вайскова-паліцэйскага, але і сацыяльна-палітычнага, эканамічнага, інфармацыйна-прапагандысцкага характару, накіраваных на тое, каб абмежаваць сацыяльную базу паўстанцаў у тым ці іншым рэгіёне, краіне і прымусіць насельніцтва, як мінімум, адмовіцца ад падтрымкі паўстанцкага руху. Тэрмін звычайна выкарыстоўваюць даследчыкі пры вывучэнні гісторыі паўстанцкіх (партызанскіх) рухаў з часоў Другой сусветнай вайны (Савецкі Саюз, Югаславія, В'етнам, Афганістан, сучасныя лакальныя войны). На наш погляд, дадзены тэрмін можна выкарыстоўваць і для больш ранніх перыядаў, бо падобныя з'явы мелі месца ўжо ў часы Французскай рэвалюцыі і пазней, прычым самага рознага сацыяльна-палітычнага і ідэалагічнага накірунку. Прыкладам можа быць дзейнасць брэтонскіх шуанаў, якія змагаліся пад раялісцкім сцягам супраць якабінскага ўрада ў часы рэвалюцыі; барацьба паўстанцаў у Іспаніі; партызанаў, якія ваявалі з напалеонаўскімі войскамі; удзельнікаў паўстанняў 1830—1831 гг. і 1863—1864 гг. на землях былой Рэчы Паспалітай, далучаных да Расійскай імперыі і інш.

У Віцебскай губерні, як і ў іншых губернях «Паўночна-Заходняя» краю Расійскай імперыі, г. зн. Беларусі і Літвы, спалучаліся вайсковыя і цывільныя структуры кіравання. Паводле загада генерал-губернатора М. М. Мураўёва губерня была падзелена на дзве часткі. У Дынабургскім, Рэжыцкім, Люцынскім, Себежскім, Дрысенскім, Полацкім і Лепельскім паветах вайсковая адміністрацыя і паліцыя падпарадкоўваліся ваеннаму начальніку губерні генерал-лейтэнанту Э. К. Длатоўскаму, грамадзянская ўлада — цывільнаму губернатару, які таксама з'яўляўся кадравым вайскоўцам — генерал-маёру У. М. Вяроўкіну. У Віцебскім, Невельскім, Гарадоцкім, Веліжскім і Суражскім паветах уся вайсковая і грамадзянская ўлада належала віцебскаму цывільнаму губернатару, які адначасова займаў пасаду ваеннага губернатара горада Віцебска, аб чым сведчыць цыркуляр Э. К. Длатоўскага вайскова-павятовым начальнікам ад 28 чэрвеня 1863 г.³

У канцы ліпеня 1863 адбылося некаторае пераразмеркаванне падначаленасці паветаў паміж кіраўнікамі губерні. Пераемніку Длатоўскага генерал-маёру Кавалеўскаму перадаваліся ў падпарадкаванне Дынабургскі, Рэжыцкі, Люцынскі, Себежскі і Дрысенскі паветы Віцеб-

скай губерні, а таксама Нова-Аляксандраўскі Ковенскай і Дзісенскай Віленскай губерні. Астатнімі ж павятамі Віцебшчыны кіраваў губернатар Вяроўкін⁴.

Перадача часткі павятаў Віцебскай губерні спецыяльна прызначанаму вайсковаму начальніку, на наш погляд, можа служыць доказам таго, што менавіта гэтая тэрыторыя разглядалася расійскімі ўладамі патэнцыйна небяспечнай у плане верагоднага ўзнікнення новых ачагоў паўстання. І сапраўды, у Дынабургскім павеце ўладам давялося змагацца з атрадам графа Ляона Плятэра, а ў Полацку за спачуванне паўстанцам арыштавалі шэраг выхаванцаў мясцовага кадэцкага корпуса.

З мэтай прадухілення пашырэння паўстання была ўзмоцнена сістэма нагляду за насельніцтвам і асабліва за службоўцамі мясцовага паходжаньня. У прыватнасці, на вайскова-павятовых начальнікаў ускладаўся абавязак кантраляваць дзейнасць мясцовай паліцыі, паведамляючы аб усіх іх аб'явах працы цывільнаму губернатару, а пры палітычнай нядобранадзейнасці супрацоўнікаў — адхіляць іх ад займаемых пасадаў і арыштоўваць⁵.

У сувязі з тым, што расійскія ўлады шмат каго са службоўцаў мясцовай паліцыі лічылі нелаяльнымі, генерал-лейтэнант Длатоўскі 24 мая 1863 г. даслаў вайсковым начальнікам павятаў цыркуляр, у якім, дзеля ўсталявання надзейнага нагляду, загадаў падзяліць падпарадкаваныя яму гарады на кварталы і прызначыць у кожны з іх двух вайскоўцаў (унцэр-афіцэра і радавога) для выканання паліцэйскіх функцый. 29 верасня 1863 г. вайсковы начальнік Інфлянцкіх павятаў* запатрабаваў ад кіраўнікоў павятаў сабраць звесткі аб сацыяльным паходжанні службоўцаў лясной варты з мэтай высвятлення патэнцыйнай палітычнай нядобранадзейнасці, каб, пры выпадку, быць гатовымі высласць іх ва ўнутраныя губерні імперыі⁶.

Як і ў іншых беларускіх і літоўскіх** губернях, быў усталяваны пільны нагляд за ўсімі асобамі, якія па свайму сацыяльнаму становішчу, грамадскіх поглядах і веравызнанню маглі быць патэнцыйна небяспечнымі для расійскіх уладаў. Нават калі абвінавачванне не пацвяр-

* У шэрагу дакументаў пасада вайсковага начальніка Віцебскай губерні называецца «вайсковы начальнік Інфлянцкіх павятаў», магчыма з-за таго, што большая частка тэрыторыі падначаленых павятаў знаходзілася на тэрыторыі Латгаліі (ранейшая назва Інфлянты).

** Пад «беларускімі» і «літоўскімі» губернямі ў дадзеным выпадку маюцца на ўвазе Віленская, Віцебская, Гродзенская, Ковенская, Магілёўская, Мінская губерні, большая частка тэрыторыі якіх уваходзіць у склад сучасных дзяржаў Рэспубліка Беларусь і Літоўская Рэспубліка.

джалася, яны звычайна заставаліся пад «строгим полицейским надзором». Падобнае здарылася са шляхцічам Уладычанскім, эканомам фальварка Усвяты Суражскага павета, якога западозрылі ў тым, што ён забяспечаў паўстанцаў хлебам⁷.

Уладальнікам гасцініц, пастаяльных двароў, рэстаранаў, кавярняў, корчмаў і іншых піцейных устаноў, а таксама домаўладальнікам загадвалася сачыць за сваімі жыхарамі і наведвальнікамі, не дапускаць пражывання асоб без належных дакументаў, без дазволу мясцовага начальства немагчыма было праводзіць сходы. Пра ўсё гэта распавядалася ў цыркуляры вайсковага губернатара горада Віцебска і віцебскага цывільнага губернатара ад 4 кастрычніка 1863 г. За парушэнне патрабаванняў на вінаватых накладаўся грашовы штраф. Дзеля ўзмацнення нагляду за мясцовым насельніцтвам віцебскі губернатар 13 сакавіка 1864 г. загадаў вайскова-павятовым начальнікам асабіста альбо праз добранадзейных службоўцаў праводзіць праверку дамоў і кватэраў з мэтай вышуку падазроных асоб. На падставе загада генерал-губернатара ён патрабаваў уносіць у гільдзейскія пасведчанні купцоў 2-й гільдыі асаблівыя прыкметы ўладальнікаў⁸.

3 ліста дырэктара вучэльні ў Віленскай навучальнай акругі суражскаму вайскова-павятовому начальніку можна даведацца, што з бацькоў і апекуноў навучэнцаў, якіх адпускалі на вакацыі, павінны быць узяты падпіскі, што яны будуць пільна наглядаць за апошнімі, у выпадках невыканання гэтага патрабавання ім пагражаў грашовы штраф⁹.

9 верасня 1863 г. цывільны начальнік Віцебскай губерні загадаў вайсковым начальнікам паветаў, каб тыя прыцягвалі да адказнасці гарадскія і сельскія грамады, якія не прадставілі звесткі аб сваіх жыхарах, што вярнуліся з паўстанцкіх атрадаў. За «неданасіцельства» аб апошніх спаганяўся грашовы штраф¹⁰.

Уладамі былі ўзяты пад кантроль рух і ліставанне мясцовага насельніцтва. Па загадзе вайсковага начальніка Інфлянцкіх паветаў ад 2 кастрычніка 1863 г. кіраўнікі паветаў мелі права даваць дазвол на паздкі толькі ў межах сваіх адміністрацыйных адзінак. Для выезду па-за межы паветаў патрабаваўся ўжо дазвол губернскага кіраўніцтва. Праз некалькі дзён, 11 кастрычніка таго ж года, вайсковы начальнік губерні ўсё ж дазволіў па даведцы вайскова-павятовых начальнікаў выязджаць па-за межы паветаў, але толькі сялянам і габрэям¹¹. Для ўзмацнення кантролю над ліставаннем палітычных ссыльных, каб яны не пазбягалі перлюстрацыі, сваякам і знаёмым забаранялася адрасаваць да іх лісты на імя іншых асоб: аб гэтым сведчыць загад віцебскага губернатара веліжскасуражскаму вайскова-павятовому начальніку ад 24 лістапада 1864 г.¹²

Па-за ўвагай уладаў не засталіся гандаль і транспартныя сродкі. З дапамогай апошніх можна было арганізаваць забеспячэнне паўстанцаў зброяй, харчам і іншым рыштункам. 26 верасня 1863 г. вайсковы начальнік Інфлянцкіх павеатаў запатрабаваў ад вайскова-павятовых начальнікаў устанавіць нагляд за гандлем таварамі, што дастаўляюцца па Пецярбургска-Варшаўскай чыгунцы і якія могуць быць выкарыстаны паўстанцамі¹³. 2 чэрвеня 1863 г. ваенны начальнік Віцебскай губерні праінфармаваў сваіх падначаленых аб загадзе генерал-губернатара М. М. Мураўёва па абавязковаму агляду на Дзвіне і іншых суднаходных рэках губерні ўсіх параходаў, баржаў і лясных сплаваў. У выпадку знаходжання там падазронах асоб альбо грузаў, затрыманню падлягалі не толькі яны, але і ўсе, хто абслугоўваў дадзеныя плаўсродкі¹⁴. З рапарта веліжскага павятовага спраўніка ад 29 лютага 1864 г. вынікала, што на падставе прадпісання генерал-губернатара і па загадзе вайсковага начальніка Веліжскага і Суражскага павеатаў у абшарнікаў «польскага паходжання»* былі адабраны лодкі. У рапарце ад 5 сакавіка 1864 г. суражскі павятовы спраўнік нават ставіў пытанне аб дазvole сялянам вырабляць лодкі на продаж¹⁵.

Супраць мясцовага насельніцтва, якое расійскія ўлады лічылі патэнцыйна нелаяльным, таму што з яго асяроддзя паходзілі ўдзельнікі і прыхільнікі паўстання, быў ужыты шэраг нейтралізацыйных мераў. Рэалізацыя гэтых мераў з'яўлялася адным з асноўных накірункаў дзейнасці вайскова-павятовых начальнікаў, якія павінны былі весці назіранне за абшарнікамі і шляхтай, што пражывалі ва ўзначальваемых імі павеатах¹⁶. Апошнія былі абмежаваныя ў сваіх правах па выбары месца жыхарства і свабодзе перамяшчэння. Як і ў іншых губернях Беларусі і Літвы, у Віцебскай губерні вайсковым начальнікам генерал-лейтэнантам Длатоўскім 29 мая 1863 г. да вайскова-павятовых начальнікаў быў даведзены загад генерал-губернатара Мураўёва аб вяртанні абшарнікаў і шляхты з гарадоў, дзе яны знаходзіліся на той момант, да месцаў свайго сталага жыхарства. Пры гэтым яны падлягалі прыцягненню да адказнасці ў выпадках аказання дапамогі паўстанцкім атрадам у сваіх уладаннях або за непаведамленне ўладам аб іх з'яўленні¹⁷. Сведчаннем недаверу ўладаў да прадстаўнікоў дваранскага саслоўя можа служыць ліст віцебскага цывільнага губернатара вайсковому начальніку Веліжскага і Суражскага павеатаў ад 29 сакавіка 1864 г., дзе згадваецца пра

* Пад асобамі «польскага паходжання» ў большасці выпадкаў разумеліся не столькі этнічныя палякі, колькі мясцовыя жыхары (абшарнікі, шляхта, мяшчане, сяляне) каталіцкага веравызнання.

адмову ў хадайніцтве губернскага маршалка шляхты аб выдачы дэпутатам ад дваранства сталых адпускных білетаў для службовых паездак у межах губерні¹⁸.

Калі абшарнікі адсутнічалі ў сваіх маёнтках, на іх распаўсюджвалася тая ж рэпрэсіўная сродкі, што і на асоб, якія былі западозраны «в сношениях с мятежническими шайками»: іх маёмасць падлягала секвестру. Доказам гэтага служаць цыркуляры выконваючага абавязкі віцебскага цывільнага губернатара віцэ-губернатара А. І. Пятніцкага і вайсковага начальніка губерні генерал-лейтэнанта Э. К. Длатоўскага адпаведна ад 13 і 16 чэрвеня 1863 г.¹⁹ У цыркуляры віцебскага цывільнага губернатара вайскова-павятовым начальнікам ад 29 красавіка 1864 г. было пацверджана палажэнне інструкцыі аб вайскова-цывільным кіраванні наконт адказнасці абшарнікаў за сваіх службоўцаў. За ўдзел апошніх у паўстанні з першых спаганяўся грашовы штраф. У красавіцкім цыркуляры генерал У. М. Вяроўкін запатрабаваў ад вайсковых начальнікаў і кіраўнікоў мясцовай паліцыі прадугледзець, каб звольненыя абшарнікамі іх ранейшыя службоўцы атрымалі новых паручыцеляў з ліку заможных асоб. У адваротным выпадку, звольненых з абшарніцкай службы трэба было браць пад пільны паліцэйскі нагляд²⁰.

Абмежаванне на паездкі распаўсюджвалася і на каталіцкіх святароў. Віцебскі цывільны губернатар цыркулярам ад 26 жніўня 1863 г. вайскова-павятовым начальнікам паведаміў аб забароне ксяндзам выязджаць за межы сваіх парафіяў²¹.

На ўсіх, каго расійскія ўлады лічылі хоць крыху патэнцыйна нелаяльнымі, накладаліся дадатковыя падаткі і павіннасці. Спецыяльна ўведзены ў час паўстання працэнтны збор з маёнткаў усіх мясцовых абшарнікаў мог быць павялічаны, калі хтосьці з сям'і знаходзіўся ў адлучцы, не папярэдзіўшы пры гэтым улады, сведчаннем чаго з'яўляецца загад віцебскага цывільнага губернатара вайскова-павятовым начальнікам ад 30 чэрвеня 1863 г.²² Гэты збор распаўсюджаўся на нерухомую маёмасць каталіцкага святарства. З маёмасці ваколічнай шляхты таксама спаганяўся асобны збор²³. Па загадзе генерал-губернатара Паўночна-Заходняга краю выкананне пастойнай і падводнай павіннасці было распаўсюджана, акрамя падатных саслоўяў (г. зн. сялян, аднадворцаў і мяшчан), на тых абшарнікаў і шляхціцаў «польскага паходжання», якія стала пражывалі ў гарадах²⁴.

На вайскова-павятовых начальнікаў ускладалася адказнасць за выкананне загада галоўнага начальніка Паўночна-Заходняга краю ад 3 кастрычніка 1863 г. аб паўторным абязбройванні насельніцтва (першы раз канфіскацыя зброі праводзілася яшчэ ўвесну 1863 г.). Асабліва

ўвага прыдавалася пошукам зброі ў абшарнікаў, іх эканомію і службоўцаў, арандатараў казённых маёнткаў, шляхты і аднадворцаў, каталіцкага святарства. Сялянам жа дазвалялася мець зброю, за выключэннем тых сельскіх грамадаў, што былі заўважаны ў падтрымцы паўстанцаў²⁵.

Супраць удзельнікаў, прыхільнікаў і памагатых паўстання былі выкарыстаны маёмасныя санкцыі. Вайскова-павятовыя начальнікі павінны забяспечыць выкананне загада генерал-губернатара Мураўёва ад 11 чэрвеня 1863 г. аб канфіскацыі нерухомай маёмасці аднадворцаў і дробнай шляхты, якія прынялі ўдзел у паўстанні, з перадачаю яе, згодна рашэнняў сельскіх сходаў, малаземельным сялянам і тым, хто дапамагаў уладам змагацца з паўстаннем²⁶. 17 лістапада 1863 г. вайсковы губернатар Віцебска і віцебскі цывільны губернатар паведаміў вайскова-павятовым начальнікам, што шляхецкія ваколіцы і аднадворчыя грамады, якія выказалі спачуванне альбо падтрымку паўстанцам, абкладаліся адмысловым падаткам. Такія ваколіцы і грамады яшчэ неслі і калектыўную адказнасць за дзейнасць сваіх членаў²⁷. Цыркулярам віцебскага цывільнага губернатара вайскова-павятовым начальнікам ад 9 ліпеня 1863 г. са спасылкаю на загад генерал-губернатара прадпісвалася пазбаўляць арэндных правоў тых арандатараў казённых маёнткаў, што ўдзельнічалі ў паўстанні²⁸.

На падставе загада галоўнага начальніка краю віцебскі цывільны губернатар 23 ліпеня 1864 г., каб пазбавіць шляхецкае саслоўе патэнцыйна ненадзейных элементаў, накіраваў вайсковым начальнікам паведаў спецыяльны цыркуляр, дзе патрабавалася да студзеня 1865 г. вызначыць дакладны статус асоб, «именующих себя шляхтою и доказывающих свое дворянское происхождение, но проживающих без всякого вида...» Гэтыя асобы абавязваліся тэрмінова прадставіць дакументальныя доказы аб сваім шляхецкім паходжанні. А хто не змог даказаць, павінен быў да вышэйгаданага тэрміну прыпісацца да падатных саслоўяў. Асобы «польскага паходжання», якія не зрабілі гэтага, падлягалі высяленню на жыхарства ў Томскую губерню²⁹.

Уладамі прымаліся захавы па абмежаванні ідэйнага ўплыву дваранства і каталіцкага святарства на іншыя слаі грамадства, асабліва сялянаў. Для ўзмацнення кантролю за дзейнасцю ксяндзоў віцебскі цывільны губернатар цыркулярам ад 9 лістапада 1864 г. загадаў вайсковаму начальніку Веліжскага і Суражскага паведаў забараніць святарам выступаць з казаннямі, што не прайшлі папярэдний духоўнай цензуры, якую павінны былі арганізаваць біскупы. Прычым, прызначэнне цензураў для гэтай мэты ажыццяўлялася з санкцыі свецкіх уладаў³⁰.

Цыркулярам вайсковага начальніка Інфлянцкіх паветаў генерал-маёра Кавалеўскага ад 9 кастрычніка 1863 г. вайскова-павятовым начальнікам загадалася прыняць меры па ліквідацыі школ пісьменнасці, што ствараліся пры падтрымцы мясцовых абшарнікаў, і дзе выкладалі каталіцкія святары. Асаблівую занепакоенасць уладаў выклікала тое, што ў гэтых школах вучылася значная колькасць дзяцей праваслаўнага веравызнання³¹. 1 красавіка 1864 г. на падставе прадпісання генерал-губернатара Паўночна-Заходняга краю з'явіўся цыркуляр віцебскага цывільнага губернатара аб закрыцці польскамоўных бібліятэк, створаных «дворянами и чиновниками польского происхождения»³².

У барацьбе з паўстаннем расійскія ўлады рабілі ўсё, каб знайсці падтрымку з боку сялянства: каб пазбавіць абшарнікаў сродкаў уплыву на сельскія грамады, стала праводзіцца чыстка органаў сялянскага самакіравання. 13 чэрвеня 1863 г. выконваючы абавязкі віцебскага цывільнага губернатара А. І. Пятніцкі паведаміў вайскова-павятовым начальнікам пра неабходнасць правядзення паўторных выбараў валасных старшыняў і сельскіх старостаў, матывуючы гэта тым, што выбары праводзіліся пазней адхіленымі ад сваіх пасадаў міравымі пасрэднікамі з мясцовага дваранства. Апошнія, як было сказана ў гэтым дакуменце, «пользуюсь своим положением, постоянно стремились усилить влияние помещиков польского происхождения»³³.

Вайскова-павятовыя начальнікі, адпаведна цыркуляру цывільнага губернатара ад 31 ліпеня, павінны былі арганізаваць праверку добранадзейнасці валасных пісараў. Апошнія, хто па звестках міравых пасрэднікаў лічыўся палітычна нелаяльным, падлягалі звальненню³⁴. Прадпрымаліся дзеянні і іншага кшталту: па прадпісанні галоўнага начальніка краю ад 20 ліпеня 1864 г. тым сельскім і валасным пісарам, хто ўступаў у шлюб з асобамі праваслаўнага веравызнання, аказвалася дапамога³⁵.

Яшчэ 27 чэрвеня 1863 г. выконваючы абавязкі цывільнага губернатара паведамляў вайскова-павятовым начальнікам, што на сельскія грамады часоваабавязаных і дзяржаўных сялянаў трэба ўскласці абавязак сачыць за паводзінамі пражываючых на іх землях шляхцічаў, аднадворцаў, службоўцаў у абшарніцкіх маёнтках і інш. На ўдзельнікаў паўстання і тых, хто дапамагаў яму, павінны былі складацца на мірскіх сходах грамадаў адпаведныя пратаколы³⁶.

Адным з асноўных накірункаў дзейнасці вайскова-павятовых начальнікаў з'яўлялася стварэнне як з дзяржаўных, так і з часоваабавязаных сялянаў спецыяльнай варты ў дапамогу войскам і паліцыі дзеля больш эфектыўнай барацьбы з паўстанцамі, аб чым, у прыватнасці,

казалася ў лісце генерала Э. К. Длатоўскага маёру Валагодскага рэзервовага палка М. І. Пісарэнку ад 29 мая 1863 г. наконт прызначэння апошняга вайсковым начальнікам Суражскага павета. Атрадамі сялянскай варты павінны былі кіраваць адкамандзіраваныя з войска унтэр-афіцэры і радавыя³⁷.

13 чэрвеня 1863 г. вайсковы начальнік губерні генерал-лейтэнант Длатоўскі разаслаў вайскова-павятовым начальнікам заўвагі генерал-губернатара Мураўёва аб узбраенні сельскай варты (каравулаў). Асабліва ўвага звярталася на тое, што гэтае ўзбраенне «должно быть производимо с крайнею осмотрительностию. Ружья давать только там, где это окажется действительно необходимым... но отнюдь не всем»³⁸. На наш погляд, падобныя загады можна растлумачыць тым, што ўзбраенне нават часткі сялянаў аб'ектыўна вяло да ўзмацнення канфрантацыі паміж сялянствам і абшарнікамі, незалежна ад іх этнічнага паходжання і ступені лаяльнасці да расійскіх уладаў. Асабліва небяспечным такое супрацьстаянне магло быць ва Усходняй Беларусі, адкуль сялянскі рух мог перакінуцца на ўласна расійскія губерні.

Такім чынам, супрацьпаўстанцкая дзейнасць вайсковых і цывільных уладаў Віцебскай губерні ўяўляла сабою комплексную сістэму мераў па недапушчэнні распаўсюджання паўстання на тэрыторыі губерні. Паколькі на Віцебшчыне ўзброеная барацьба паўстанцаў не дасягнула значных памераў (у пэўнай меры выключэннем могуць быць дзеянні атрада графа Л. Плятэра пад Дынабургам), то асноўныя мерапрыемствы насілі прэвентыўны характар. Каардынацыя дзеянняў вайскавай і цывільнай адміністрацыі, а таксама мясцовай паліцыі забяспечыла стварэнне сістэмы ўсеагульнага кантролю за насельніцтвам. Асабліва ўвага ўдзялялася нейтралізацыі тых слаёў грамадства (абшарнікі, шляхта, аднадворцы, каталіцкае святарства), якіх расійскія ўлады лічылі сацыяльна небяспечнымі. Выкарыстоўваючы сацыяльную напружанасць у адносінах паміж дваранствам і сялянамі, што асабліва абвастрылася ў часы непасрэдна перад і пасля адмены прыгону, расійскія ўлады імкнуліся выкарыстаць незадаволенасць апошніх тагачасным вырашэннем зямельнага пытання, каб не дапусціць спалучэння сялянскага руху з паўстаннем. Трэба адзначыць, што гэта ў значнай ступені атрымалася, асабліва ва ўсходніх рэгіёнах Беларусі. Акрамя непасрэднай барацьбы з паўстаннем, імперская ўлада намагалася максімальна рэалізаваць стратэгічную мэту сваёй палітыкі на беларуска-літоўскіх землях — абмежаванне сацыяльнага і ідэйнага ўплыву той часткі мясцовай эліты, польскамоўнай у культурна-этнічным плане і рымска-ка-

таліцкай у канфесійным, што лічыла сябе пераемнікам дзяржаўна-палітычных і сацыяльна-культурных традыцый Вялікага княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай.

¹ НГАБ, ф. 2569.

² Там жа, ф. 2601.

³ Там жа, ф. 2569, воп. 1, спр. 17, арк. 3.

⁴ Там жа, ф. 2601, воп. 1, спр. 2, арк. 118.

⁵ Там жа, ф. 2569, воп. 1, спр. 1, арк. 1—3, 51.

⁶ Там жа, ф. 2601, воп. 1, спр. 2, арк. 20—20 адв.; Спр. 3, арк. 80.

⁷ Там жа, ф. 2569, воп. 1, спр. 1, арк. 28—31.

⁸ Там жа, ф. 2601, воп. 1, спр. 2, арк. 331—331 адв.; Ф. 2569, воп. 1, спр. 4, арк. 43, 45.

⁹ Там жа, ф. 2569, воп. 1, спр. 17, арк. 8—8 адв.

¹⁰ Там жа, ф. 2601, воп. 1, спр. 2, арк. 251.

¹¹ Там жа, арк. 270, 298—298 адв.

¹² Там жа, ф. 2569, воп. 1, спр. 10, арк. 120—120 адв.

¹³ Там жа, ф. 2601, воп. 1, спр. 3, арк. 76—77 адв.

¹⁴ Там жа, спр. 2, арк. 87—87 адв.

¹⁵ Там жа, ф. 2569, воп. 1, спр. 4, арк. 7—7 адв, 16—16 адв.

¹⁶ Там жа, спр. 1, арк. 52.

¹⁷ Там жа, арк. 8—9.

¹⁸ Там жа, ф. 2569, воп. 1, спр. 5, арк. 7—7 адв.

¹⁹ Там жа, спр. 1, арк. 67, 71.

²⁰ Там жа, спр. 7, арк. 14.

²¹ Там жа, ф. 2601, воп. 1, спр. 3, арк. 48.

²² Там жа, ф. 2569, воп. 1, спр. 17, арк. 15.

²³ Там жа, спр. 8, арк. 16—17 адв.

²⁴ Там жа, ф. 2601, воп. 1, спр. 2, арк. 204.

²⁵ Там жа, арк. 300, 303—304 адв.

²⁶ Там жа, ф. 2569, воп. 1, спр. 1, арк. 82—83 адв.

²⁷ Там жа, ф. 2601, воп. 1, спр. 2, арк. 430.

²⁸ Там жа, ф. 2569, воп. 1, спр. 17, арк. 94.

²⁹ Там жа, спр. 8, арк. 18, 19.

³⁰ Там жа, спр. 10, арк. 106—107.

³¹ Там жа, ф. 2601, воп. 1, спр. 3, арк. 82—83.

³² Там жа, ф. 2569, воп. 1, спр. 5, арк. 27.

³³ Там жа, ф. 2601, воп. 1, спр. 2, арк. 72.

³⁴ Там жа, арк. 170.

³⁵ Там жа, ф. 2569, воп. 1, спр. 8, арк. 103—103 адв.

³⁶ Там жа, ф. 2601, воп. 1, спр. 2, арк. 91—91 адв.

³⁷ Там жа, ф. 2569, воп. 1, спр. 1, арк. 1—3.

³⁸ Там жа, арк. 61—63.

Нестерович Ю. В.

ЭКСПЛИКАЦИЯ ПОНЯТИЯ АРХЕОГРАФИЧЕСКОЙ ПУБЛИКАЦИИ

Объект археографии как научной дисциплины (для обозначения этой дисциплины предлагаются и другие наименования — «публикациеведение» (С. М. Каштанов)¹, «археографоведение» (Ю. В. Нестерович)² отличается от объектов других научных дисциплин. Объектом ее следует определять не документ, не исторический источник, и даже не публикацию их, а археографическую деятельность³. Вместе с тем понятие археографической публикации является базовым и специфическим для археографии.

Приступая к экспликации (обоснованному уточнению; уточнению, при котором устранены логические противоречия и теоретические несоразмерности) понятия археографической публикации, затронем терминологический аспект. За пределами археографии термин «публикация» употребляется чрезвычайно широко. Им обозначают доведение до читателя, тиражирование, опубликование любого текста, не обязательно текста памятника письменности, исторического источника, а и литературного, научного и т. д. текста. Использование этого термина в рамках археографии нередко приводит к двусмысленности. Ученый, подготовивший к печати какой-нибудь памятник письменности, например, дневник общественного деятеля, отмечает представленный к печати текст как свою публикацию, хотя это — прежде всего подготовленная соответствующим образом публикация автора дневника. Особенно неуместно такое представление публикуемого текста при минимальной обработке материала ученым. Кроме того, выражение «публикация документов» двусмысленно и в том плане, что оно может обозначать как определенного рода археографическую деятельность (работу), так и основную ее цель (и продукт).

Цель археографической деятельности — археографическая публикация. Археографическую публикацию приемлемо кратко определять как публикацию документов и материалов, осуществляемую по специальным правилам (разрабатываемым и устанавливаемым в рамках археографии как научной дисциплины). В рамках археографии термин «документ» оптимально употреблять в ином значении, чем он употребляется в рамках документоведения и архивоведения. Поскольку археография обосновывается как научная дисциплина (самостоятельная область исследований), то нецелесообразно в ее разработках

отталкиваться от документоведческого либо архивоведческого понятия документа без спецификации последнего. Документоведение и архивоведение имеют иной объект, цели и методы исследования, чем археография. Обосновываемое рядом ученых, в частности, отечественным архивоведом Е. Ф. Шороховым, взятие объектом археографии документов, из которого тем самым вытекает совпадение объектов документоведения и археографии⁴, является искусственным построением.

Кроме понятий археографической деятельности и археографической публикации, базисным понятием археографии берется понятие о предметах деятельности людей, подлежащих археографической публикации. Такое понятие сегодня обычно обозначается терминами «документ», «исторический источник», «исторический документ». На общепринятость употребления в советское время последнего термина указывают хотя бы названия основных нормативно-методических разработок по археографии — «Правила издания исторических документов в СССР»⁵. В них этому термину определение не дано. Скорей всего, анализируя случаи его применения, он употреблялся в значении материального объекта с информацией, передаваемой во времени и пространстве, которая востребована для изучения исторических событий и явлений, иначе — продукта деятельности людей, который служит источником исторических знаний, т. е. этим термином обозначается синтетическое понятие, охватывающее содержание понятий документа и исторического источника.

При обоснованном выделении археографии самостоятельной научной дисциплиной в рамках археографии появляется проблема использования понятий документа, исторического документа. Она заключается в том, достаточно ли для археографии заимствования таких понятий из понятийного аппарата других научных дисциплин либо для построений (теории) археографии требуется образование специфических относительно ее объекта понятий о предметах деятельности людей, и соответственно, при сохранении терминологии, привнесение нового значения (наполнения) терминов.

В случае выделения археографии только научной дисциплиной нормативного характера (и тем самым — вспомогательной научной дисциплиной), в рамках которой разрабатывается методика публикации исторических документов (а детальней — принципы, приемы и нормы (правила, рекомендации, инструкции издания неопубликованных и опубликованных исторических документов), посредством которых регламентируются различные аспекты эдиционной археографи-

ческой работы), без рассмотрения проблем истории и теории ее, вполне достаточно будет заимствования в археографию из понятийного аппарата источниковедения и документологии (документоведения) понятий документа, исторического источника, либо синтеза на их основе понятия исторического документа.

В случае выделения археографии специальной научной дисциплиной, в состав которой, кроме методического раздела, включаются разделы по истории и теории археографии (тематика и проблематика которых не относится к предметному полю историографии и теоретического раздела источниковедения, вычленима из них), вполне целесообразным является не заимствовать из других научных дисциплин понятия о предметах деятельности людей, содержащих определенного рода информацию, а образовать их, исходя из специфики собственной предметной области исследований, во всяком случае, рассмотреть проблемы такого заимствования и образования и подобного способа понятий. Весомым аргументом на целесообразность такого рассмотрения является неэксплицированность на сегодняшний момент в рамках источниковедения понятия исторического источника.

Российский археограф Е. М. Добрушкин, отмечая, что: «в литературе (по археографии. — Ю. Н.) в качестве синонимов используются разные понятия (надо — выражения. — Ю. Н.), такие, как «публикация документа», «публикация памятника», «публикация текста» и «публикация источника», «издание исторических документальных текстов»...»⁶, считает возможным использовать в рамках археографии широкое понятие документа, ссылаясь на его дефиницию в архивоведческом справочнике⁷, утверждает, что: «Если письменный документ понимать в самом широком его значении, как «результат закрепления информации о предметах объективной действительности и мыслительной деятельности человека посредством письма, графики» и т. д., то можно констатировать, что уже в глубокой древности существовало обнародование документов...»⁸. Т. е. Добрушкин не считает целесообразным специфицировать заимствуемое из документологии (документоведения) понятие документа в рамках археографии. Без спецификации его обходится и В. П. Козлов, используя образованное в рамках документологии (документоведения) понятие документа, разрешая архивоведческие и археографические проблемы.

С. О. Шмидт очерчивает подобную спецификацию, утверждая, что «... археография рассматривает документ (или документальный памятник) как не только или даже не столько как источник информации об историческом явлении... сколько как памятник определенной эпо-

хи, созданный в определенном состоянии, с теми или иными типологическими чертами (которые допускают возможность его описания, публикации)»⁹. По сути, документальные памятники, будучи отличаемы им в теоретическом плане от документов и исторических источников, выступают у него объектом археографии.

Следует обратить внимание на то, что С. О. Шмидт не ограничивает объект археографии. Сегодня к письменным памятникам российские археографы нередко относят главным образом печатные и рукописные книги, что отмечается В. П. Козловым¹⁰.

В приводимом ниже высказывании можно усматривать попытку обоснования целесообразности использования термина «документ» в рамках археографии именно в документологическом значении термина: «Археография имеет дело с документом (письменным, аудиовизуальным, электронным и др.) — зафиксированной различными способами на материальном носителе информацией, являющейся продуктом интеллектуальной деятельности человека»¹¹. В рамках археографии, на наш взгляд, вполне приемлемо пользоваться термином «документ», соответствующим понятию документального материала, служащего объектом археографической деятельности, т. е. не в документологическом (документоведческом) значении этого термина. Вместе с тем, в понятийном аппарате археографии, исходя из соображения о целесообразности различения понятийного аппарата археографии и документологии (документоведения), следует обосновывать базисным понятием понятие археографического материала, а не документа.

В советских трудах по археографии, в однотомных и многотомных археографических публикациях имело широкое распространение несколько иное употребление терминов — «документы» и «материалы» в значении документальных и недокументальных материалов. Такого терминопотребления придерживался и один из основателей белорусской национальной археографии Д. И. Довгялло. Заметим, что само по себе оно, без логически непротиворечивого обоснования, не имеет научно-теоретической ценности.

Следует заметить, что при наличествующем и сегодня употреблении терминов «документы» и «материалы» в рамках археографии, продолжающем традицию, которой придерживались советские археографы, происходит латентно отталкивание от источниковедческого деления исторических источников на документальные и нарративные. В случае целесообразности выделения в соответствии с критерием характера содержащейся информации групп археографического материала — документального и нарративного археографического мате-

риала, этими терминами приемлемо обозначать выделяемые классификационные единицы, соответственно, — исторические свидетельства, содержащаяся информация которых служила для фиксации актов законодательства, договора, делопроизводства, составления и принятия партийных программ и уставов и т. д., и исторические свидетельства, содержащаяся информация которых является повествованием о событиях.

При выделении документальных и повествовательных (нарративных) материалов в археографии (как, впрочем, и при выделении документальных и повествовательных источников в рамках источниковедения) приходится «мириться» с тем, что элементы такого повествования наличествуют и в некоторых делопроизводственных, судебно-следственных документах, т. е. в документальных материалах, однако тексты, в которых содержится повествование, в этих случаях снабжены делопроизводственными реквизитами.

Понятие нарративности заимствуется в специальные исторические дисциплины из литературоведения: «Нарративность характеризует в литературоведении два разных понятия. Первое из них образовалось в классической теории повествования... В этой традиции к нарративному или повествовательному разряду относят по признакам коммуникативной структуры... Суть повествования сводилась классической теорией к преломлению повествующей действительности через призму восприятия нарратора... Второе понятие о нарративности... сформировалось в структуралистской нарратологии... Термин «нарративный», противоположный термину «дескриптивный», или «описательный», указывает не на присутствие повествования, а на определенную структуру описываемого материала. Текст, называемый нарративным в структуралистском смысле слова, излагает, обладая на уровне изображения мира темпоральной структурой, некую историю. Понятие же истории подразумевает событие. Таким образом, нарративным в структуралистском смысле является произведение, которое излагает историю, в которой изображается событие»¹².

Термин «материал» для обозначения источников информации об исторических событиях употреблял советский историк Г. П. Саар¹³ (комментарий к эволюции взглядов Саара на понятие исторического источника и употребления термина «материал» дан Л. Н. Пушкаревым¹⁴). Такое терминопотребление использовалось им в рамках источниковедения и методологии истории, а не археографии. Мы ниже

обосновываем оптимальность обозначения в рамках археографии понятия предмета деятельности людей, связанным с археографией термином «археографический материал».

Мы уже предлагали в научной литературе, исходя из принципа размежевания терминологии, отталкиваясь в рамках археографии от понятия письменного материала (причем, стремясь исходить в рамках археографии из базисного понятия, отличного от базисных понятий документоведения и источниковедения — документа и исторического источника, мы вовсе не останавливались на том моменте, что письменные материалы — это наиболее распространенный сегодня и наиболее значимый, но не единственный объект археографической работы), а не от понятия документа либо понятия исторического источника¹⁵. В соответствии с этим следует рассуждать об археографической публикации (и публикациях) не документов либо исторических источников, а о публикации (публикациях) письменных материалов — документальных и нарративных. Однако такое построение неоптимально, поскольку в качестве археографического материала используются не только письменные материалы, а и другие предметы деятельности людей, в частности, фоно- и фотоматериалы, которые неприемлемо относить к письменным материалам. Оптимальным представляется другой вариант терминопотребления, отталкиваясь от понятия археографического материала, в соответствии с которым рассуждение ведется о публикации (публикациях) фоно-, фото-, кино-, видеоматериалов, документов и нарративов.

Если исходить из тезиса о целесообразности разработки в рамках теории археографии базисных понятий, отличных от базисных понятий источниковедения и документоведения, то в этом случае оптимально брать в качестве исходного понятия, наряду с понятием археографической публикации, понятие археографического материала. Археографический материал — это предмет деятельности людей, содержащий информацию об исторических событиях и явлениях и служащий объектом археографической работы. В зависимости от формы хранения информации археографические материалы следует делить на письменные, фото-, фоно-, кино- и видеоматериалы, а также электронные материалы (В. П. Козлов указывает, что объектом археографической публикации, т. е. археографическим материалом, могут выступать и электронные документы¹⁶).

Не любой предмет деятельности людей, определяемый как исторический источник (историческое свидетельство) либо как документ, следует рассматривать как археографический материал. Учитывая это

положение при образовании понятия археографического материала, следует определять археографическую публикацию не как публикацию документов либо исторических источников, а как публикацию археографического материала, при которой соблюдены требования, разрабатываемые методикой археографии. В соответствии с вводимым нами понятием археографического материала, в частности, обосновываемая Е. М. Добрушкиным археографическая формула: археографическая публикация — это научное издание документа в качестве исторического источника¹⁷, несовершенна методологически, основывается на терминах, заимствуемых археографами из понятийного аппарата других научных дисциплин.

В соответствии с критерием характера содержащейся информации письменные археографические материалы приемлемо делить на документальные и нарративные.

В соответствии с критерием характера возникновения материалов, преследуемых при их создании интересов, письменные археографические материалы приемлемо делить на материалы общественного, частного и личного происхождения. В основу такого деления недопустимо вводить критерий преследуемых интересов, поскольку эти интересы не всегда возможно установить. Вместе с тем, допустимо брать, на наш взгляд, критерий преследуемых интересов в качестве вспомогательного критерия при делении письменного археографического материала по его происхождению. К письменным материалам общественного происхождения при таком делении следует относить материалы, которые создаются в государственных учреждениях, общественных организациях, религиозных учреждениях, при создании которых преследуются государственные, общественные, конфессиональные интересы. К письменным материалам частного происхождения следует относить материалы, которые создаются преимущественно в частных учреждениях, при создании которых преследуются частные интересы. К письменным материалам личного происхождения следует относить те материалы, которые индивид создает, не находясь на службе, не будучи охвачен частными интересами, а при создании которых он стремится выразить личное отношение к событиям и явлениям. К таким материалам относятся, в частности, публикуемая личная переписка, фрагменты художественных произведений.

Отмечая здесь, что классификация археографического материала в зависимости от его происхождения, в отличие от подобной классификации письменных исторических источников, не имеет практической значимости, а представляет лишь вспомогательный теоретический

интерес, рассмотрим тем не менее в соответствии с предлагаемой классификацией издания Ф. Скорины. Как археографический материал следует рассматривать не целиком эти издания, а лишь содержащиеся в них предисловия и послесловия. Они являются материалом личного происхождения, поскольку Скорина выражал в них свое видение текстологических проблем. Но рассматриваемые вместе с тиражируемыми им сакральными текстами эти предисловия и послесловия предстают в определенной мере материалом частного происхождения, поскольку при их помещении Ф. Скорина преследовал и интерес частного издательства.

При использовании понятия археографического материала в построениях теории археографии возникает проблема отнесения к археографическому материалу повторно публикуемых материалов. Особенно она обострена, когда публикуются материалы, не востребованные непосредственно для освещения темы, по которой готовится археографическая публикация. Например, в 4-м томе сборника «Документы и материалы по истории Белоруссии»¹⁸ были включены неоднократно тиражируемые статьи Ленина и Сталина (1—5 материалы сборника). Подобные материалы искусственно берутся объектом археографической работы, учитывая тот момент, что археографическая публикация — это результат археографической работы, при осуществлении которой преследуется цель создания базы научных (прежде всего) исторических исследований, а работа осуществляется в соответствии с принципом непредвзятости.

Если рассматривать работу над текстом (либо даже — дискурсом, вслед за рядом западных и постсоветских лингвистов, в частности, В. А. Богдановым, «...рассматривая речь и текст как две неравнозначные стороны, два аспекта дискурса»¹⁹) обязательным элементом археографической эдиционной работы, то тем самым круг археографических материалов значительно сузится: из него выпадают фото-, кино- и видеоматериалы.

Таким образом, археографическую публикацию мы определяем как результат археографической (прежде всего — эдиционной) работы, введение в оборот (научный, учебный, научно-общественный) и тиражирование археографического материала, обработанного в соответствии с требованиями методики археографии.

Следует различать понятия археографической публикации и осуществленной подготовки к опубликованию (в печатной либо электронной форме) археографического материала некоторым ученым, архивистом, архивистом-историком (либо группой их). Последнее понятие

обозначается терминологическим оборотом «публикация N.» (напр. «публикация З. Л. Яцкевича», «публикация Г. М. Брегера»). Употреблением такой формулы ученый, архивист именно сообщает о том, что он подготовил к опубликованию соответствующим образом обработанный археографический материал. А обработанный соответствующим образом (по правилам, нормам, требованиям археографии) археографический материал (документ, нарратив) предстает в качестве основного компонента археографической публикации. Например, визиты Заславской униатской церкви Преображения Господнего за 1681 г. и 1792 г., будучи обработанными в соответствии с правилами и нормами археографии и изданными в вып. 4 БАШ, предстают в качестве археографической публикации. А посредством использования выражения — «публикация З. Яцкевича и А. Цwirки» сообщается о факте подготовки этих материалов к опубликованию и введению в научный оборот конкретными белорусскими учеными и архивистами.

¹ Каштанов С. М. О предмете и объекте археографии (Некоторые заметки по поводу статьи В. П. Козлова) // Отечественные архивы. 2002. № 3. С. 59—60

² Несцяровіч Ю. У. Тэрміналогія і дэфініцыя паняцця археографіі // Беларускі археографічны штогоднік (БАШ). Вып. 5. Мн., 2004. С. 27.

³ Несцяровіч Ю. У. Аб'ект і прадмет археографіі // БАШ. Вып. 4. Мн., 2003. С. 78.

⁴ Шорохов Е. Ф. О некоторых вопросах теории советской археографии // Советские архивы. 1976. № 4. С. 56.

⁵ Правила издания исторических документов в СССР. М., 1969; 1990.

⁶ Добрушкин Е. М. Основы археографии: Учебное пособие. М. 1992. С. 9.

⁷ Словарь современной архивной терминологии социалистических стран. М., 1982. С. 59.

⁸ Добрушкин Е. М. Основы археографии. С. 31.

⁹ Шмидт С. О. Некоторые вопросы развития советской археографии // Археографический ежегодник за 1978 год. М., 1979. С. 136.

¹⁰ Козлов В. П. Приглашение к размышлению об археографии состоялось // Отечественные архивы. 2002. № 6. С. 60.

¹¹ Козлов В. П. Теоретические основы археографии с позиций современности // Отечественные архивы. 2001. № 1. С. 11.

¹² Шмит В. Нарратология. М., 2003. С. 11—13.

¹³ Саар Г. П. Источник и методы исторического исследования. Баку, 1930. С. 12.

¹⁴ Пушкарев Л. Н. Классификация русских письменных источников по отечественной истории. М., 1975. С. 47—48.

¹⁵ Несцяровіч Ю. У. Тэрміналогія і дэфініцыя паняцця археографіі // БАШ.

Вып. 5. Мн., 2004. С. 17—18.

¹⁶ Казлоў У. П., Міхальчанка А. М. Некаторыя пытанні археаграфіі як навуковай дысцыпліны // БАШ. Вып. 4. Мн., 2003. С. 7.

¹⁷ Добрушкін Е. М. Основы археографии. С. 9.

¹⁸ Документы и материалы по истории Белоруссии. Т. 4.: Из истории установления Советской власти на Беларуси. Мн., 1954.

¹⁹ Макаров М. Основы теории дискурса. М., 2003. С. 89.

Яцкевіч З. Л.

ВІЗІТЫ БЛОНЬСКАГА І ПУХАВІЦКАГА УНІЯЦКІХ ДЭКАНАТАЎ 1783—1784 гг.

Справа аб візітацыі грэка-каталіцкіх цэркваў Блоньскага і Пухавіцкага дэканатаў за 1783—1784 гг. захоўваецца ў фондзе НГАБ «Мінская духоўная праваслаўная кансісторыя»¹. Трапіла яна сюды ў 1964 г. з Дзяржаўнага архіва Мінскай вобласці, куды, відаць, была прывезена перад Другой сусветнай вайной непасрэдна з Мінскай праваслаўнай кансісторыі². Справа разам з іншымі адшуканымі намі дакументамі знаходзілася там пасля ліквідацыі уніі ў 1839 г. і перадачы грэка-каталіцкіх храмаў праваслаўнай царкве.

Нявысветленым застаецца пытанне, дзе да таго часу захоўваліся дадзеныя дакументы? Магчыма, што ў архіве канцэлярыі уніяцкага мітрапаліта, які мог знаходзіцца ў рэзідэнцыі, што месцілася пры царкве Св. Мікалая ў Менскім замку³.

На сённяшні дзень фонд «Мінская духоўная праваслаўная кансісторыя» налічвае 42 838 спраў з XVII па XX ст. Адзначым, што адным з самых старажытных дакументаў у ім з'яўляецца візіт храмаў Наваградскай пратапопіі за 1680 г.⁴ Наогул, дакументаў, якія непасрэдна закранаюць гісторыю грэка-каталіцкіх дзяццэзій, захавалася няшмат. Ва ўсіх сучасных кнігасховішчах зберагаюцца толькі рэшткі уніяцкіх архіваў. У НГАБ гэтыя фонды Беларускай, Мінскай і Полацкай грэка-каталіцкіх кансісторыі, тры фонды уніяцкіх цэркваў Магілёўскай губ. агульнай колькасцю 144 адзінкі; а таксама выяўленыя намі фонды грэка-каталіцкіх дэканатаў: Барысаўскага, Ігуменскага, Зарэчна-Пінскага, Глускага і Рагачоўскага агульнай колькасцю 21 адзінка. Гістарычная і крыніцазнаўчая пазнавальнасць кожнага дакумента па гэтай тэматыцы з'яўляецца вельмі каштоўнай.

Справа «Візіты Блоньскага і Пухавіцкага уніяцкіх дэканатаў 1783—1884 гг.» мае звычайны карычневы скураны пераплёт, які захаваны часткова, рукапіс вельмі няроўна абрэзаны, вокладка склеена некалькімі

шэрымі грубымі аркушамі паперы кшталту кардона памерам 20,5x34,5 см, на якіх мацуецца тонкая вярхоўка, што прашывае ўсю справу. Кніга налічвае 138 аркушаў (266 старонак), з іх 256 старонак пранумараваны чорным атрамантам недзе ў XVIII ст. Пачынаючы з аркуша перад тытулам, ідзе паралельная нумарацыя алоўкам (138 аркушаў), зробленая ў другой палове XX ст. (верагодна, у 1973 г.). Аркушы бэжава-шэрага колеру, памерам 20x34 см, што прыблізна адпавядае сучаснаму фармату А4, але, зразумела, гэта класічны аркуш фармата «folio», перакладзены ўдвая.

Такая папера выраблялася ў Кяўтане і Цешэнвальдзе (Усходняя Прусія), аб чым сведчаць размешчаныя на першай палове аркуша філіграні ў выглядзе герба Прусіі — арла з каронаю, які ў лапах трымае берла і дзяржаву, на грудзях арла — вензель у выглядзе лацінскіх літараў F і R⁵ (магчыма, Фрыдрых-кароль). На некаторай паперы, што, верагодна, была выраблена на паперні ў Цешэнвальдзе, дадаткова па баках арла ўнізе знаходзяцца дзве лацінскія літары T[eshena] і W[ald]⁶.

Ініцыялы майстра і месца вырабу ўказваюцца на філігранях, размешчаных на другой палове аркуша. Такія філіграні маюць два варыянты. У выпадку, калі на першай палове аркуша вакол арла знаходзяцца літары «TW», гэта лацінскія літары «CFG» пад каронай (22 адзінкі)⁷. Іншыя маюць надпіс «KIAUTEN» з літарамі Z уверх і H унізе (47 адзінкаў)⁸.

Першая абрэвіатура расшыфроўваецца як C[arl] F[riedrich] G[unther] — Карл Фрыдрых Гюнтэр — вядомы майстар, які з 1774 г. валодаў млынам, што вырабляў паперу ў Карбене, а пазней у Цешэнвальдзе⁹. Э. Лаўцявічус сцвярджае, што Гюнтэр памёр у 1777 г.¹⁰

Надпіс «KIAUTEN», зразумела, азначае месца вырабу — Кяўтэн. Літара «Z[ieser]», верагодна, расшыфроўваецца як прозвішча майстра — Цызер Людвік — уладальнік паперні ў Кяўтэне з 1734 па 1792 г.¹¹ Літару «H» пакуль што расшыфраваць не ўдалося. Не выключана, што гэта адзін з кампаньёнаў Цызера, прыклады чаго даволі часта можна сустрэць у працах Э. Лаўцявічуса¹².

Даціроўка дадзенай паперы ўяўляе пэўную складанасць, таму што з 1767 г. па просьбе майстроў-папернікаў, каб у мэтах эканоміі штогод не мяняць дату на філігранях, казначэйства ў Кенігсбергу дазволіла яе не ўказваць. У выніку філіграні, што зафіксаваны ў каталогах, датуюцца 1767—1792 гг. Аналагі, знойдзеныя з ініцыяламі К. Ф. Гюнтэра, датуюцца і 1778 г., калі майстар ужо памёр.

Храналагічныя рамкі напісання дакументаў справы, якія маюць працольны характар, ахопліваюць час з 29.11.1783 па 26.02.1784 г. Зразумела, што тады былі зроблены першапачатковыя запісы, якія пазней перапісалі начыста.

Пачынаецца кніга візітаў Блоньскага і Пухавіцкага дэканатаў тытулам, які напісаны на лацінскай мове крыху большымі літарамі, чым астатнія дакументы. Далей амаль на 17 аркушах ідзе інструкцыя візітатару, потым з назвы «Дэканат Блоньскі» пачынаецца другая частка — уласна візітацыя цэркваў адзначанага дэканату (арк. 18—87), якая завяршаецца подпісам кс. Ф. Будая і круглай кустадыйнай пячаткай. Апошняя захавалася даволі пасрэдна, мае дыяметр 5,9 см і лацінамоўны подпіс па перыметры «ASON: IVNOSA: SMOGORZEWSKI: ARCH: EPP: METR. TOT: RUSSIAE», што перакладаецца як «Ясон Юноша Смагаржэўскі арц[ыбіскуп], мітр[аполіт] Ус[ёй] Русі». У цэнтры пячаткі пад каронаю з падвоеным крыжам і адпаведным рангу біскупа капялюшам на мантыі выява фігурнага шчыта з гербам «Юноша». Унізе на стужцы выява двух крыжоў (Белага арла і св. Станіслава).

Далей праз пустую старонку пачынаецца візіта другога, меншага па памерах, Пухавіцкага дэканата (арк. 84—126). Яна таксама падпісана кс. Ф. Будаем, каля якой месціцца аналагічная пячатка мітраполіта Я. Смагаржэўскага. У 3-й частцы змяшчаюцца рэзалюцыі паасобных цэркваў (арк. 127—137), якія ўжо не маюць ні подпісаў, ні пячатак. Апошнія два аркушы (137—138) займае змест, дзе ўказваюцца аркушы, на якіх пачынаецца апісанне царквы.

Апісанне парафій ідзе адно за адным, фактычна не маючы разрыву; назва вёскі, дзе знаходзіцца царква, напісана большымі літарамі.

Рознае напісанне паасобных літар указвае на тое, што кніга пісана некалькімі каліграфічнымі почыркамі. Від пісьма характэрны для тэрыторыі Вялікага княства Літоўскага другой паловы XVIII ст. — гэта скорыпіс на базе лацінскіх літар, запісаных польскамоўным правапісам. Даволі часта ў тэксце сустракаюцца беларусізмы: як у словазваротах, так і ў паасобных назвах рэчаў, будынкаў і географічных аб'ектаў. На жаль, пры падрыхтоўцы тэксту да друку большасць іх, за выключэннем тапонімаў, была перакладзена ўкладальнікам на польскую мову. У тэксце сустракаюцца лацінскія словы, гэта — тытул, даты рэзалюцый, паасобныя тэрміны (in folio) і скароты датаў, пасадаў, зваротаў і інш. Між іншым шмат якія скароты расшыфраваны альбо патлумачаны ў друкуемым тэксце дакументаў.

Неабходна адзначыць, што візітацыя цэркваў Блоньскага і Пухавіцкага дэканатаў вельмі цікавая і каштоўная крыніца па гісторыі нашай Бацькаўшчыны. Таму нам падаецца вартым увод у навуковы ўжытак як асобнага фрагмента, так і дакумента ў поўным аб'ёме.

¹ НГАБ, ф. 136, воп. 1, спр. 41285.

² Памятка для описания фонда 136 «Минская духовная консистория».

³ Яцкевіч З. Невядомая царква ў Менскім замку // Помнікі мінуўшчыны. Мінск, 1996.

⁴ НГАБ, ф. 136, воп. 1, спр. 41042.

⁵ Там жа, арк. 88.

⁶ Там жа, ф. 136, воп. 1, спр. 41285, арк. 5, 6, 8, 10, 13—16, 18, 20, 22, 25, 27, 29, 31, 32, 36—37, 40, 42, 44, 46, 49, 52, 53, 55, 56, 58, 60, 62, 65, 67, 69, 72, 73, 75, 79, 81, 82, 84, 86, 89, 91, 93, 95, 97, 99, 101, 103, 106, 107, 109, 112, 113, 115, 117, 119, 122, 124, 126, 128, 129, 131, 134—136, 138.

⁷ Там жа, арк. 57, 59, 61, 63, 71, 83, 85, 87, 88, 90, 92, 94, 96, 98, 100, 102, 104, 121, 123, 125, 137, 139.

⁸ Там жа, арк. 2—4, 7, 9, 11, 12, 17, 19, 21, 23, 24, 26, 28, 30, 33, 4, 35, 39, 41, 43, 45, 47, 48, 50, 51, 54, 64, 66, 68, 70, 74, 76, 78, 80, 105, 108, 110, 111, 114, 116, 118, 120, 127, 130, 132, 133.

⁹ Лауцявичюс Э. Бумага в Литве в XV—XVIII вв. Вильнюс, 1979. С. 85—87.

¹⁰ Там жа. С. 87.

¹¹ Там жа. С. 86, 89.

¹² Там жа.

III. КРЫНІЦАЗНАЎСТВА

Ганецкая І. У.

ДАКУМЕНТЫ ПА СТАРАЖЫТНАЙ ГІСТОРЫІ ГЛУСКА-ДУБРОВІЦКАГА Ў ФОНДАХ НАЦЫЯНАЛЬНАГА ГІСТАРЫЧНАГА АРХІВА БЕЛАРУСІ

Мясцічка Глуск Дубровіцкі (сёння гэта г. Глуск, раённы цэнтр Магілёўскай вобласці) знаходзіцца на правым беразе р. Пціч і мае багатую гісторыю. На паўночнай ускраіне гістарычнай часткі Глуска месціцца рэшткі даволі вялікага замка. Разам з мясцічкам ён заснаваны каля 1522 г. князем Юрыем Іванавічам Гальшанскім (? — 1536) і на працягу XVI—XVIII стст. імі валодалі прадстаўнікі вядомых княжацкіх родаў: Гальшанскіх-Дубровіцкіх, Заслаўскіх, Чартарыйскіх, Палубінскіх, Радзівілаў.

Тапонім «Глуск» даволі шырока прадстаўлены ў пісьмовых крыніцах XIV—XVIII стст., але пад ім хаваюцца два населеныя пункты, размешчаныя на правым беразе Пцічы на адлегласці 18 км адзін ад аднаго. Калі паглядзім на старыя карты, то ўбачым гэтыя абодва паселішчы — больш старажытны Глуск-Пагарэлы (зараз в. Гарадок Глускага р-на) і Глуск-Дубровіцкі. Перад даследчыкам паўстае задача — зразумець, пра які з двух гаворыцца ў тым ці іншым дакуменце.

Першая згадка пра Глускую воласць датуецца другой паловай XIV ст. Гэта пацвярджае Юрыем Сямёнавічам прывілея свайго дзеда Івана Альгімонтавіча Гальшанскага аб падараванні зямлі і дані ў «Глускай воласці» Кіева-Пячорскаму манастыру¹.

У каралеўскім прывілеі 1480 г. назва Глуск згадана сярод месцаў, дзе быў дазволена бязмытны гандаль менскаму купцу Церашковічу². Усе тапонімы ў гэтым дакуменце прыводзяцца без дадатковых азначэнняў. Большасць — гэта гарады Тураў, Пінск, Менск, Смаленск, Мсціслаў і інш.; але сустракаюцца і проста валоданні («именья»), напрыклад, Пагост, Сцяпань, Куліковічы, Урэчча і інш. У маі 1518 г. вялікі князь літоўскі і кароль польскі Жыгімонт I Стары выдаў пацвярджальны ліст Канстанціну Астрожскаму на часткі зямлі ў маёнтках Гальшаны, Шашолы, Глуск і Раманава³. У дакуменце гаворыцца, што Астрожскаму

землі былі падараваныя біскупам Луцкім і Берасцейскім князем Паўлам Гальшанскім, які да Глуска-Дубровіцкага не меў ніякага дачынення.

Нашы дзесяцігадовыя археалагічныя даследаванні ў Глускім замку (1996—2006) паказалі, што самыя раннія культурныя напластаванні датуюцца не раней першай паловы XVI ст.⁴ З «Хрэстаматыі па гісторыі Беларусі», выдадзенай у 1976 г., у кнізе «Памяць» Глускага раёна быў перадрукаваны каралеўскі прывілей 1522 г. У ім сказана, што князь Юры Іванавіч Дубровіцкі збудаваў «выйменьи своем замок у Глуску и просил в нас абыхмо ему дозволили там место садити»⁵. На жаль, у прадмове да першай публікацыі дакумента (г. зн. у «Хрэстаматыі») было сказана толькі, што прывілей захоўваецца ў НГАБ, пакуль што знайсці арыгінал гэтага важнага дакумента не ўдалося.

Такім чынам, у пісьмовых крыніцах пад тапонімам «Глуск» разумецца Глуск-Дубровіцкі ў наступных выпадках:

- калі дакумент датаваны не раней 1522 г.;
- калі Глуск называецца замкам ці месцам (у дачыненні да Глуску-Пагарэлага ў дадзеным кантэксце такія азначэнні не ўжываліся);
- калі Глуск у XVI — пач. XVII ст. звязваецца з валоданнем князёў Юрыя, Януша, Уладзімера і Сямёна Гальшанскіх, княгіняў Настасі Заслаўскай і Соф’і Палубінскай з Гальшанскіх, княгіні Ганны Чартарыйскай з Заслаўскіх, князёў Януша і Міхаіла Заслаўскіх; у канцы XVI—XVII стст. — з валоданнем князёў Аляксандра, Канстанціна і Аляксандра Гілярыя Палубінскіх, князёў Мікалая Дамініка, Мікалая Фаўстына, Альбрэхта Радзівілаў;
- калі разам з Глускам згадваюцца двары, фальваркі і вёскі, што належалі да воласці Глуска-Дубровіцкага.

Калі ў дакументах, напрыклад, пісалася: «Іменне Глуск у ваяводстве Наваградскім, належачае князю Аляксандру Юр’евічу Алелькавічу Слуцкаму... Двор Глускі і сёлы... Глуша, Карытна... Замошша, Осава...»⁶ (зараз у Асіповіцкім раёне) або «Глуск Пагарэлы ці мястэчкі Гарадок, Дварэц, Заполле, Гурыны, вёскі Тарасовічы... Карпавічы і Кнышы... Глуша, Гарадзішча»⁷ (акрамя Глушы, усе вёскі адносяцца да Глускага раёна), то ў дадзеных выпадках разумеўся Глуск-Пагарэлы.

З выяўленых на сёння ў фондах НГАБ самыя раннія дакументы па гісторыі Глуска-Дубровіцкага звязаны з імем яго заснавальніка князя Юрыя Іванавіча Гальшанскага-Дубровіцкага. Гэта запісаная ў Метрыку ВКЛ прывілеі караля Жыгімонта I Старога ад 29 ліпеня 1525 г.⁸ і ад

15 студзеня 1527 г.⁹ на правядзенне кірмашоў на дзень св. Мікалая Асенняга «выйменьи его при замку у Глуску» і на дзень «светого Николы вешнего» «в замку его в месте Глушском».

Пасля смерці Юрыя Гальшанскага-Дубровіцкага паміж яго спадкаемцамі, дарослымі сынамі ад першага шлюбу Іванам (?—1540 (?)) і Уладзімерам (?—1540 (?)) і ўдавой княгіняй Марыяй, разгарэўся канфлікт з-за некаторых зямель і рухомах рэчаў¹⁰, які цягнуўся з 1536 па 1538 г. Уласна Глуск сярод спрэчных валоданняў не згадваецца, але ў час вырашэння гэтай справы княгіня Марыя прадставіла каралю Жыгімонту I тэстамент памерлага мужа, які быў упісаны ў Метрыку ВКЛ¹¹. У дакуменце князь Юры выказвае пажаданні наконт свайго пахавання і памінання ў вялікай колькасці праваслаўных святыняў. Сярод шматлікіх храмаў згадваюцца і «церквы в Дубровице... и по селам моим... теж Глуским в местах и селах тамошних... на сорок сорокоуст... Вышгороде... в Глуску на соборную церковь светого архангела Михаила на сорокоусты... и вечное повседневное воспомина- нье»¹². У тэстаменце падрабязна пералічваецца ўсё, што застаецца княгіні Марыі і яе малалетнім дзецям, усё астатняе старэйшыя сыны павінны падзяліць паміж сабой пароўну. Глуск-Дубровіцкі, паводле тэстаменту, адышоў братам Івану і Уладзімеру.

З'яўленне наступнага дакумента было выклікана падзелам багацейшай спадчыны роду Гальшанскіх-Дубровіцкіх пасля смерці князя Сямёна Юр'евіча Гальшанскага (1556), стольніка гаспадарскага, і яго жонкі Ганны з Радзівілаў (1558), якія не пакінулі дзяцей. Уся іх рухомая і нерухомая маёмасць была падзелена паміж бліжэйшымі сваякамі. Гэты падзел і замацаваны дзельчым лістом вялікага князя і караля Жыгімонта Аўгуста ад 23 мая 1558 г.¹³, у які даслоўна былі перапісаны лісты кожнага са спадкаемцаў. Згодна з ім, «кнегини Кузьминая Жеславская Настасья Юрьевна и... князь Александр Полубеньский з малжонкою... кнегини Зофеею на... две части взяли... замок Глуско з местом и со всеми мешаны з именьи бояр, шляхты, з слугами путными, з людьми волостными и со всем яко ся тот замок сам в себе и в пожиткох своих маеть... Который жо замок Глуский... маем в ровный дел на две части розделити межи себе»¹⁴. Пасля падзелу 1558 г. пачаліся непаразуменні і крыўды паміж падданымі Настасі Заслаўскай і Аляксандра Палубінскага з жонкай Соф'яй, таму ўзнікла патрэба ў больш дакладнай рэгламентацыі долі кожнага. Падзел «именья замок Глуско з местом и з волостью и половицу двора Рычова со всем по смерти стольника князя Семена Гольшанского от участников их им достальые» адлюстраваны ў каралеўскім прывілеі ад 31 сакавіка 1561 г.¹⁵ Дамовай прадутледжана,

што левы бок замка і места адыходзяць князю Аляксандру Палубінскаму, старосце вількійскаму і паюрскаму, і яго жонцы княгіні Соф’і Юр’еўне Гальшанскай, а правы бок — княгіні Настассі Юр’еўне Гальшанскай, па мужу Заслаўскай. Падзелена была і воласць.

Настасся Юр’еўна Заслаўская (з Гальшанскіх) памерла ў тым жа 1561 г., пасля чаго яе доля перайшла да ўнукаў Януша і Міхаіла Янушавічаў Заслаўскіх, у 1571 г. яны саступілі палову сваёй часткі замка, места і воласці Глуска-Дубровіцкага сваёй цётцы Ганне Кузмінічне Заслаўскай (па мужу Чартарыйскай), дачцэ Настассі Заслаўскай¹⁶. Праз дзесяць гадоў князі Януш і Міхаіл «за пятьдесят тисечи коп грошей литовских навечно продали... часть... в замку и в месте Глуску и в волости Глуской ее милости кнегини Ивановой Чарторийской кнежне Кузьмине Жеславского», пра што сведчыць пергаментны купчы ліст ад 10.06.1581 г., які зберагаецца ў фондах НГАБ¹⁷.

Спіс крыніц XVII ст. адкрывае купчы ліст ад 4 ліпеня 1626 г. Напісаны ён на пергаменце, але ў адрозненне ад папярэдніх дакументаў — ужо па-польску¹⁸. У ім замацавана значная падзея ў гісторыі замка і места: у іх цяпер зноў адзін гаспадар, таму што «частка... князю Чартарыйскаму правам прыроджаным па прабабцы... княгіні Гальшанскай прыналежачая Глуска Дубровіцкага, гэта значыць двор Глуск з усім будаваннем дворным, з капліцай рымскага набажэнства, з цэрквамі рускімі, з мяшчанами Глускімі... з фальваркамі» прададзена «яго міласці пану Канстанціну Аляксандравічу Палубінскаму, маршалку Слонімскаму... правам вячыстым і непарушным... за 50 000 злотых польскіх» (*тут і далей пераклад аўтара*).

За часамі Канстанціна і Соф’і з Сапегаў Палубінскіх, а менавіта 15 студзеня 1638 г., быў складзены інвентар валодання Глуска-Дубровіцкага, які захваўся да нашых дзён¹⁹. Тут упершыню падрабязна апісваецца само мястэчка: у ім 331 пляц (двор), дзве праваслаўныя царквы і адна уніяцкая, касцёл, рынкавая плошча; пералічаны вуліцы (усяго чатырнаццаць) і ўсе мяшчане²⁰.

Трэці дакумент XVII ст. — прывілей вялікага князя і караля Яна III «на просьбу вяльможнага Дамініка Мікалая Радзівіла... каб мы ў месце яго вячыстым, названым Глускам... у год два, а менавіта адзін у дзень Ачышчэння альбо Грамнічнай Найсвяцейшай Панны рускага свята па старым календары, другі ў дзень Спасання Духа Святога таксама па старым календары... надалі і прызначылі».²¹ Датуецца дакумент 1691 г.

У наступным, 1692 г., быў складзены чарговы інвентар мястэчка і воласці²².

Большасць дакументаў XVIII ст. — гэта інвентары. Іх усяго восем: за 1713²³, 1716²⁴, 1720²⁵, 1724²⁶, 1727²⁷, 1755²⁸, 1757 гг. (Генеральная інструкцыя галоўнай арэндзе м. Глуск²⁹), апошні складзены ўжо ў 1838 г.³⁰ Інвентары даюць падрабязную характарыстыку места Глуск-Дубровіцкі і воласці, два з іх уключаюць апісанне замка (1720 і 1755 гг.). Гэты від пісьмовых крыніц дае багатую і даволі разнастайную гістарычную інфармацыю: звесткі пра гаспадароў і арандатараў, фартыфікацыю і планіроўку замка і горада, а таксама колькасць храмаў, школ, шпіталяў, крам, насельніцтва места і воласці, заняткі і павіннасці жыхароў.

У 1778 г. Альбрэхт Радзівіл, староста судовы Рэчыцкага павета, атрымаў пацвярджальны прывілей караля Станіслава Аўгуста на тры кірмашы ў год у Глуску Дубровіцкім³¹.

Прыкладна 1784 г. датуецца яшчэ адзін цікавы дакумент — актыкацыя эксдывізарскага дэкрэта Глуска³², у якім распавядаецца пра фундуш Аляксандра Гілярыя Палубінскага, маршалка ВКЛ, дараванага айцам бернардынам у 1668 г. У справе, у прыватнасці, разбіралася і спрэчка паміж Альбрэхтам Радзівілам і айцамі бернардынамі канвента Глускага наконт «заяцця пляцаў у замку Глускім, дзе касцёл і кляштар ксяндзоў бернардынаў разам з замкавымі будынкамі знаходзяцца». Эксдывізарскі суд, спасылаючыся на дакумент князя Мікалая Фаустына Радзівіла і княгіні Барбары Радзівіл ад 30 студзеня 1738 г., паставіў, што мяжа кляштара праходзіць «з двух бакоў мураванага касцёла іх міласціў ксяндзоў бернардынаў аж да вала»³³. Адсоль таксама можна даведацца пра «пажар места Глуска і кляштара» ў 1767 г.³⁴

Знойдзеныя пісьмовыя крыніцы па старажытнай гісторыі Глуска Дубровіцкага ніяк нельга назваць вычарпальнымі. Пакуль прагледжаны толькі кнігі Мегрыкі за XVI ст., а згадкі пра аб'ект нашага даследавання ўтрымліваюцца і ў пазнейшых запісах. Пакуль не ўдалося знайсці важнейшы для горада дакумент — прывілей вялікага князя літоўскага і караля польскага Жыгімонта I Старога на заснаванне места і замка, аб чым ужо гаварылася вышэй. Праца ў фондах НГАБ, якія ўтрымліваюць безліч каштоўных звестак па многіх старадаўніх гарадах і мястэчках Беларусі, будзе працягвацца і, несумненна, прынясе добрыя плён.

¹ Памяць. Глускі раён. Мн., 1999. С. 48.

² Там жа. С. 48.

³ НГАБ, КМФ-18, спр. 11, арк. 79—80.

⁴ Ганецкая І. У. Культурны пласт XVI — першай паловы XVII ст. у Глускім замку // Гістарычна-археалагічны зборнік. Вып. 19. Мн., 2004. С. 306—

307; Храналогія культурнага пласта Глускага замка // Славянскі мир Полесья в древности и средневековье. Гомель, 2004. С. 55—59; Страгыграфія і храналогія культурнага пласта Глускага замка // Матэрыялы па археалогіі Беларусі. Вып. 9. Мн., 2005. С. 42—56.

⁵ Памяць. Глускі раён. С. 48; Хрестоматія по истории Белоруссии / Под ред. З. Ю. Копыцкого. Мн., 1976. Ч. 1. С. 14.

⁶ НГАБ, ф. 1774, воп. 1, спр. 12, арк. 231—238.

⁷ Там жа, спр. 4, арк. 128.

⁸ Там жа, КМФ-18, воп. 1, спр. 12, арк. 360, № 510.

⁹ Там жа, арк. 444, № 622.

¹⁰ Сутнасьць канфлікту падрабязна апісана ў дакументах па разборы спрэчкі, гл.: НГАБ, КМФ-18, воп. 1, спр. 20, арк. 59 адв, № 33; № 46; Арк. 185 адв. — 195, № 125.

¹¹ Там жа, спр. 21, арк. 170 адв. — 173, № 125.

¹² Там жа, арк. 171 адв.

¹³ Там жа, спр. 38, арк. 158 адв. — 161, № 106.

¹⁴ Там жа, арк. 159 адв. — 160.

¹⁵ Там жа, ф. 694, воп. 1, спр. 163. Тэкст гэтай граматы ўнесены таксама ў Метрыку, гл.: НГАБ, КМФ-18, воп. 1, спр. 41, арк. 235—240, № 139.

¹⁶ Археографический сборник документов, относящихся к истории северо-западной Руси. Т. 3. Вильна, 1867. С. 35—45.

¹⁷ НГАБ, ф. 694, воп. 1, спр. 167.

¹⁸ Там жа, спр. 177.

¹⁹ Там жа, ф. 179, воп. 1, спр. 150.

²⁰ Там жа, спр. 150.

²¹ Там жа, ф. 694, воп. 7, спр. 187.

²² Там жа, спр. 846.

²³ Там жа, ф. 179, воп. 1, спр. 149.

²⁴ Там жа, спр. 152.

²⁵ Там жа, ф. 27, воп. 6, спр. 3.

²⁶ Там жа, спр. 5.

²⁷ Там жа, ф. 694, воп. 7, спр. 220.

²⁸ Там жа, ф. 179, воп. 1, спр. 153.

²⁹ Там жа, спр. 151.

³⁰ Там жа, ф. 27, воп. 6, спр. 80.

³¹ Там жа, ф. 179, воп. 1, спр. 9, арк. 1010.

³² Там жа, ф. 1769, воп. 1, спр. 11, арк. 143—145.

³³ Там жа, арк. 144 адв.

³⁴ Там жа, арк. 144.

Козлов В. Л.

СОБЫТИЯ 1915—1917 гг. СКВОЗЬ ПРИЗМУ ДОКУМЕНТОВ ЧЕРИКОВСКОГО УЕЗДНОГО ПОЛИЦЕЙСКОГО УПРАВЛЕНИЯ

В Национальном историческом архиве Беларуси хранятся уникальные документы, содержащие в себе много того, что актуально и в теперешние времена. Полно таких документов в фонде «Чериковское уездное полицейское управление», которое было учреждено на основании Указа императора Александра II «Об устройстве полиции в городах и уездах губерний, по общему учреждению управляемых» от 25 декабря 1862 г.¹

Чериковское полицейское управление подчинялось Могилевскому губернскому правлению. В состав любого уездного полицейского управления Российской империи входило общее присутствие (уездный исправник-начальник, помощник исправника и заседатели от сословий), временное отделение и канцелярия. В обязанность полицейских управлений входило принятие мер по исполнению гражданами законов, поддерживать порядок, контролировать исполнение решений судебных учреждений, наблюдать за торговлей, состоянием дорог, набором рекрутов и взыскивать недоимки. В 1918 г. полицейское управление было переименовано в Чериковскую милицию.

На сегодняшний день фонд «Чериковское уездное полицейское управление» насчитывает 31 дело за 1888—1919 гг. Одно дело в основном содержит материал за 2—3 года. Это дела об установлении гласного полицейского надзора над разными лицами, мерах к ликвидации эпидемических заболеваний, расследовании жалоб на незаконное действие полицейских чиновников, сведения о количестве религиозных учреждений и духовных лиц, родившихся и умерших, алфавитные перечни запрещенных изданий, ведомости на выдачу заработной платы служащим и др.

Материалы фонда до Великой Отечественной войны хранились в Могилевском государственном историческом архиве. Во время оккупации материалы фонда вывозились в Ригу и другие города. Возвратилась назад в Могилев в 1946 г. только некоторая часть документов, из-за чего невозможно установить точную дату начала деятельности полицейского управления. В том же году фонд

подвергался научно-технической обработке: в 1947, 1952 гг. проведена проверка наличия и состояния документальных материалов (до усовершенствования фонда все дела имели свои старые названия заголовков). В 1952 г. проведена экспертиза научной ценности документальных материалов. В 1954 г. из фонда была выделена одна ед. хр., относящаяся к составу фонда «Пристав 2-го стана Чериковского земского суда, м. Кричев Чериковского уезда Могилевской губернии»².

В связи с повышенным интересом к делам фонда исследователей и его неудовлетворительным состоянием было решено произвести его обработку по сокращенному циклу. В 1961 г. проведено усовершенствование научно-технической обработки фонда с одновременной его тематической разработкой. По постановлению Совета Министров Белорусской ССР от 11 ноября 1963 г. «О мерах по улучшению архивного дела в БССР» ЦИА БССР перевели из Могилева в Минск (сегодня это НИАБ).

Хранящиеся дела в фонде «Чериковское уездное полицейское управление» довольно уникальны и интересны своим разнообразием. В них содержатся различные аспекты жизни общества начала XX в., отражающие переломный момент в истории Беларуси, находившейся в то время в составе Российской империи.

Одно из дел фонда называлось «Сведения о числе жителей по Чериковскому уезду с указанием количества земли и скота у каждого», начало — 25 мая 1915 г., окончание — 21 января 1916 г. После усовершенствования к нему были добавлены новые документы, и после этого дело стало именоваться: «Приказы главнокомандующего армиями Западного фронта о порядке реквизиции скота, продовольствия и списки населения Чериковского уезда с указанием имеющегося у них скота и земли», начало — 19 июня 1915 г., окончание — 2 марта 1917 г., на 366 листах.

Большинство листов дела желтоватого цвета, около трети — белого. Изготовлены типографиями Риги и Могилевской губернии: на некоторых просматриваются филигранные орлы, датируемым 1882—1896 гг., а также печатью с надписями «Писчебумажная фабрика — Рига» и «Добрушская фабрика».

Согласно телеграмме Главного интендантства 3 декабря 1915 г. Могилевский губернатор А. Пильц распорядился, чтобы начальники полиции немедленно обязали всех владельцев кожевенных заводов, находящихся в пределах вверенных им районов, «предъявлять всю свою производительность» уездным организациям, изготовляющим сапоги

для нужд армии, предупредив при этом, что за отказ владельца заводов будут привлечены к ответственности, т. е. подвергнутся «заключению в тюрьму до трех месяцев или денежному штрафу до 300 рублей»³.

Из дела можно узнать потребности чериковской милиции в обмундировании. В деле имеется список жителей Черикова по переписи землевладельческого и частновладельческого хозяйства о наличии скота, повозок и фуража; руководство «нужными» ценами по приказу главнокомандующего армиями Западного фронта; список деревень, имений, строительных материалов и «многих других необходимых товаров как для поддержания стабильности в стране, так и для военных нужд»⁴.

В июне 1916 г. Могилевское губернское земское собрание обратилось к населению Могилевской губернии: «В нашем Отечестве, производящем продовольственные продукты в столь большом избытке, что оно снабжало ими западноевропейские страны, в настоящее время стали наблюдаться недостаток предметов первой необходимости и чрезмерная дороговизна.

Из разных мест империи стали доходить известия о сокращении посевной площади, сокращении количества скота, недостатке рабочих рук, необходимых в сельском хозяйстве и т.п.

Однако нет точных данных о размерах убыли скота, в какой степени сократилась посевная площадь, в какой степени обеспечены сельские хозяйства рабочей силой, живым и мертвым инвентарем, как велики продовольственные и фуражные запасы.

Для того чтобы устранить недостаток и дороговизну продовольственных продуктов, чтобы сельскохозяйственное производство страны стояло на должной высоте, чтобы наша доблестная армия и население страны были снабжены в достаточной степени продовольствием, правительству необходимо знать численность всего сельского населения, его рабочих сил, скота, площади посевов и наличных продовольственных и фуражных продуктов.

Для этой цели господином министром земледелия от 30 апреля 1916 г. за № 30 постановлено произвести всероссийскую перепись скота, посевов, населения, продовольственных и фуражных запасов.

В Могилевской губернии перепись будет произведена между 10 июня и 10 июля сего года.

Доводя об этом до сведения сельского населения, Могилевская губернская земская управа призывает население губернии, к сознанию государственного значения и первостепенной важности производимой переписи, оказывает всякое содействие лицам, назначенным для этой цели.

Охотно собирайтесь для опроса о вашем хозяйстве, не задерживайте переписчиков ответами, давайте все сведения, которые потребуют от вас, только правдоподобные.

При этом надлежит помнить, что отбираемые от вас сведения не вызовут увеличения никаких налогов, а будут только способствовать улучшению сельскохозяйственного состояния страны; напротив, заведомо ложными показаниями вы будете наносить вред всему делу вообще и своему собственному хозяйству в частности.

Могилевская губернская земская управа верит, что население губернии сочувственно отзовется на ее призыв, сознает всю важность производимой переписи, из любви к своей родине, желанием ей добра и оказания помощи в сокрушении дерзкого врага, с своей стороны приложит все усилия к успешному выполнению указанной работы и исполнению долга перед Родиной⁵.

В деле имеется циркуляр Временного правительства МВД Главного управления по делам милиции и по обеспечению личной и имущественной безопасности губернского комиссара Ждан-Пушкина и старшего советника Вержбицкого от 5 октября 1917 г., где сообщалось о необходимости пошива органам милиции обмундирования: «проектом предположено установить обмундирование темно-синего цвета, с допущением на первое время постройки обмундирования из материалов так называемого защитного цвета в том случае, если не представится возможным достать потребное количество материалов темно-синего цвета <...> признавая соответственным, за отсутствием в частной продаже материалов и кожи, или чрезвычайной дороговизны их, снабдить чинов милиции обмундированием и обувью из интендантских запасов»⁶. В своем донесении исполняющий дела начальника милиции Чериковского уезда Сафонов Могилевскому губернскому комиссару за 3 ноября 1917 г. сообщает, «что для всех чинов милиции Чериковского уезда необходимо: четыреста тридцать пять аршин сукна для мундиров и шароваров и для ста семидесяти четырех пар сапог товара»⁷.

Из приведенного можно узнать, как во время Первой мировой войны при фронтовых областях организовывалось снабжение обмундированием, в частности обувью, изготовленной в Чериковском уезде.

Приложение

ГЛАВНОЕ ИНТЕНДАНТСКОЕ УПРАВЛЕНИЕ КРАТКОЕ ОПИСАНИЕ ШИТЬЯ ПЕХОТНЫХ И КАВАЛЕРИЙСКИХ СОЛДАТСКИХ САПОГ ЗА 22 СЕНТЯБРЯ 1914 г.⁸

1. Пехотные сапоги⁹

Сапоги шьются на косую колодку на 7 мерок, означенных в таблице мер сапог. Сапоги строятся с одношовными юфтевыми голенищами с передами, также из юфти, пришитыми мыском; наряду с этим допускается пошивка сапог из цельнотянутых вытяжек сапожных юфтовых крюков.

Сшивка переда с голенищем производится двойной строчкой. Голенище сшивается сзади строчкою с прокладкою прошвы, с прочным закреплением вверху.

Верхняя часть голенища снабжена кожаной подшивкой, имеющей длину для всех ростов сапог 5 верш.; на подшивку может быть употреблена юфтевая, коневья и бараньи кожи, а также и юфтевый спилкок.

Задник делается двойной, из двух пластов кожи: жесткой и мягкой; жесткий пласт задника помещается между голенищем и мягким пластом.

Закаблучье сапога имеет две строчки, идущие по направлению заднего шва голенища и проходящие через заднее голенище и оба пласта задника.

Стельки выкраиваются из плотного стелечного мостовья. По затяжке переда и зашивке его дратвой стелька смазывается с бахармы смоляным варом; для заполнения пустого места между краями переда и задника кладутся отрезки кожного лоскута или бересты и сверху того под вземом (в еленке) кладутся еще несколько обрезков для образования в этом месте выпуклости по середине. Допускается затяжка с помощью металлических шпилек, но при условии, чтобы эти шпильки заколачивались на колодках с металлической накладкой.

Сапоги имеют двойную подошву. Подошва сначала прибивается к переду и стельке одним рядом деревянных шпилек; за исключением в еленках и под каблуком, где идут два ряда шпилек; после этого подошва прикрепляется дратвой, пропитанной смоляным варом,* в еленке пришивкой строчечным швом; для помещения дратвы в подошве делается надрез в целях защиты дратвы от трения об острые предметы. Подметка прикрепляется к подошве двумя рядами шпилек, идущими вокруг всей подметки и имеющими такую длину, чтобы они могли пройти сквозь обе подошвы. У взема подметка прикрепляется кроме того с обеих сторон 3 стежками дратвы или металлическими (железными или медными) шурупами, по одному с каждой стороны. Шпильки каждого ряда, как подошвы, так и подметки, должны отстоять одна от другой не более как на 1/8 верш.

Каблуки у обоих сапог пары должны быть одинаковые и прямые, т. е. почти одинаковой ширины как вверху, так и внизу. Кранец делается из

* При ручном способе шитья сапог подошва прикрепляется побивкой второго ряда шпилек взамен пришивки дратвой (в конце документа имеется таблица с указанием размеров сапог).

мостовья или подошвенной кожи, а набойка из плотной подошвенной кожи. Пласты каблука (листки) строятся из подошвенного лоскута. При ручной работе каблук прикрепляется к сапогам толстыми деревянными шпильками. Набойка прибивается к каблукам железными машинными шпильками, как показано на чертеже; всех железных шпилек полагается на один каблук от 50 до 65 штук.

К сапогам пришиваются внутри голенищ прочные ушки, шириною 3/4 вершка, двумя строчечными продольными и одним поперечным швами, как показано на чертеже.

Сшивка передов и голенищ должна производиться тройной льняной ниткой, а сшивка остальных частей сапога дратвой; нитка и дратва должны быть пропитаны смесью из смоляного вара и сала.

В готовом виде сапоги должны возможно ближе подходить к размерам, указываемым в таблице мер готовых сапог.

2. Кавалерийские сапоги¹⁰

Сапоги для кавалерии шьются одинаково с пехотными на то же число мерок, но отличаются от последних только способом пришива двойной подошвы и устройством каблука. Кавалерийские сапоги имеют подошву и внутреннюю подметку. Подметка прикрепляется к сапогу кругом двумя рядами деревянных шпилек, причем взамен одного ряда шпилек допускается прошивка дратвой по месту шпильковки. Подошва подбивается к подметке и сапогу двумя рядами шпилек тех же размеров, как и для пехотных сапог, а в еленке прошивается кроме того дратвой.

К заднику сапога пришивается дратвой нащпорок из плотной подошвенной кожи, полукруглой формы, подходящий нижним своим краем до кранца и выступающая за задник на 1/8 вершка; верхняя грань его срезана прямо, а нижняя и боковые спущены со всех сторон «на нет».

Примечание: Отступления от настоящего описания, имеющие не существенное значение, т. е. не влияющие на службу сапога, допустимы.

Таблица мер готовых сапог (в сантиметрах)¹¹

№№ по длине подошвы	Шить на 100 пар	Длина подошвы через каблук	Подметка		Каблук		Голенище		
			Длина	Ширина	Длина	Ширина	Длина	Ширина	
								Вверху	Внизу
4	10	29	14 ½	10 ¾	7 ½	7 ½	10-11 вершков для всех ростов сапог	21	17
5	20	29 ½	14 ½	11	7 ½	7 ½		21	17
6	30	30	15	11	7 ½	7 ½		22	18
7	20	30 ½	15 ½	11 ¼	8	8		22	18
8	10	31	16	11 ½	8	8		22	18
9	7	32	16 ½	11 ¾	8	8 ½		22	18
10	3	33	16 ½	12	8	8 ½		22	18

Таблица размеров деревянных колодок (в сантиметрах) для пехотных и кавалерийских сапог¹²

№ по длине подошвы	Длина в ступне	Вокруг пучков в прямом направлении	Въём диагонально, через пятку	Въём вертикально	Ширина подошвы в пучках	Ширина в пятках	Ширина носка
4	28	25 ² / ₃	36	27 ¹ / ₃	9 ¹ / ₂	7 ¹ / ₄	4 ³ / ₄
5	28 ¹ / ₂	26	36 ¹ / ₂	27 ² / ₃	9 ³ / ₄	7 ¹ / ₄	4 ³ / ₄
6	29	26 ¹ / ₃	37	28	9 ³ / ₄	7 ¹ / ₂	5
7	29 ¹ / ₂	26 ² / ₃	37 ¹ / ₂	28 ¹ / ₃	10	7 ¹ / ₂	5
8	30	27	38	28 ² / ₃	10 ¹ / ₄	7 ³ / ₄	5
9	31	27 ¹ / ₃	39	29 ¹ / ₃	10 ¹ / ₂	7 ³ / ₄	5 ¹ / ₄
10	32	28	40	30	10 ³ / ₄	8	5 ¹ / ₄

Главный интендант генерал от инфантерии Шуваев.

НИАБ, ф. 2011, оп. 1, д. 26, л. 151—151 об.

¹ Полное собрание законов Российской империи. Собр. 2. СПб., 1865. Т. 37. Отд. 2. С. 588—593.

² НИАБ, ф. 2787, оп. 1, д. 1.

³ Там же, ф. 2011, оп. 1, д. 10, л. 178.

⁴ Там же, д. 10.

⁵ Там же, л. 257—258.

⁶ Там же, д. 26, л. 28, 72.

⁷ Там же, л. 73.

⁸ Там же, д. 10, л. 151—154.

⁹ Там же, л. 151.

¹⁰ Там же, л. 151 об.

¹¹ Там же, л. 152.

¹² Там же.

Смиловицкий Л. Л.

О РАБОТЕ ВОЛОСТНОГО СУДА В ТУРОВЕ ДО 1917 г.

После вхождения белорусских земель в состав Российской империи (с 1772 г.), на них стало вводиться российское административно-территориальное деление, правда, законодательство частично еще некоторое время оставалось прежним. На казенных (государственных) землях была введена административно-территориальная единица — волость, которая наравне с сельской общиной составляла низшее звено государственной управленческой системы, включая в себя до двух тыс. «ревизских мужеского пола душ»¹.

По «Положению о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости» от 19 февраля 1861 г. по всей Российской империи были учреждены волостные суды² — низшие крестьянские судебные учреждения, обособленные от системы общих судов. Волостной суд играл роль не только юридического учреждения, его решения показывали уровень правового сознания, благосостояния, взаимоотношения жителей, давали представление о справедливости и морали, веротерпимости и добрососедстве.

Во второй половине XIX в. Туровская волость была одной из 688 волостей Беларуси и входила в состав Мозырского уезда. Судебная реформа 1864 г. сохранила волостной суд как начальную юридическую инстанцию, призванную рассматривать мелкие иски, жалобы, вести тяжбы, выносить решения по спорным вопросам и, в случае необходимости, призывать к взаимному примирению сторон. Институт суда формально был отделен от местной администрации, признавал равенство всех граждан перед законом, публичность и состязательность судебного процесса. Волостные судьи избирались, а мировые назначались министром юстиции по рекомендации местной администрации³.

Волостные суды рассматривали мелкие правонарушения — самые многочисленные. Суды действовали по упрощенной процедуре, в них, согласно примечанию к «Положению», по желанию могли участвовать лица иных сословий⁴. Таким образом, волостной суд формально являлся внесословным. Дела о более серьезных нарушениях закона передавались в мировой суд. Минский окружной суд рассматривал тяжкие преступления с участием присяжных заседателей и адвоката.

В 1869—1871 гг. Русское географическое общество снарядило в Западно-Русский край Российской империи этнографическую экспедицию. По ее итогам были изданы материалы и исследования, к которым профессор А. Ф. Кистяковский подготовил обзорную статью «Волостные суды, их история, нынешняя практика и настоящее положение»⁵. Член этой экспедиции П. П. Чубинский объехал более 50 уездов. Начиная с 1861 г., он изучал книги волостных судов, сняв свыше 1000 копий решений. В 1869 г. он побывал в Турове, где сделал выписки из решений Туровского волостного суда. Чубинский не только не обнаружил ни одного необоснованного, недобросовестного или необъективного решения, но и отметил, что они редко обжаловались. К услугам волостного суда обращались не только крестьяне, но и мещане, и даже помещики, независимо от национальности и вероисповедания. Отказ в рассмотрении исков выносился только при полной бездоказательности обвинения. Если бы эти суды были необъективны, к ним бы не обращались помещики и евреи, имея возможность принести жалобу в другие учреждения. Евреи, несмотря на то что имели полное право неподсудности в данном суде, не опротестовывали его решений, т. к. по Именному указу императрицы Екатерины II от 3 мая 1795 г. все спорные вопросы, возникавшие в еврейской общине (кагале), должны были рассматриваться в рамках этой общины⁶, которая де-факто обладала автономией по примеру белорусской сельской общины. Круговая порука делала членов общины ответственными друг за друга.

Первой задачей при столкновении с каким-нибудь правонарушением была подача заявления в суд. Любой человек (как мужчина, так и женщина) имел право предстать перед судом в качестве истца или ответчика, где должен был представлять себя сам. Исключение составляли несовершеннолетние, глухонемые и душевнобольные, которых представляли попечители. Однако при этом истец и ответчик, от имени которых выступали попечители, обязаны были присутствовать при разбирательстве дела, чтобы судьи могли составить о них впечатление. Для еврейских женщин-ответчиц, которым перед широкой светской публикой не позволяли появляться религия и жесткие требования кагала, делалось исключение. Они могли дать показания перед судебным служащим и у себя дома. Коллективная жалоба могла быть представлена совместно группой истцов или каждым из них в отдельности. В случае коллективной ответственности каждому ответчику предъявлялся иск только на его часть долга.

Судебная реформа 60-х гг. XIX в. отменила прежнее законодательство, согласно которому суд не принимал свидетельских показаний евреев. Прежде, если в уголовном или гражданском деле по претензии христианина к иудею христианин ссылался на христианина-свидетеля, показания последнего судом принимались. В то же время, при предъявлении иска к христианину, иудей должен был искать только свидетеля-христианина. Кроме того, евреи жаловались, что «при разбирании какого дела между еврейном и христианином — христианин в допущении присяги против еврейна преимущество имеет, хотя бы она по делу следовала бы еврейну». Отмена подобной дискриминации уравнила последователей Моисеева закона с их христианскими соседями⁷.

Большинство обращений в волостной суд, согласно приведенным в «Трудах этнографическо-статистической экспедиции» данным, составляли имущественные иски. Они касались всех сторон хозяйственной жизни Турова и его окрестностей, отражали имущественные взаимоотношения. В роли истцов или ответчиков выступали отдельные крестьяне, мещане, помещики, духовные лица или их семьи. Дела касались хищений леса, корма, домашних животных, денег, потравы посевов, неуплаты долгов, отказа от взятых на себя обязательств и т. д.

В марте 1869 г. в Туровский волостной суд была подана жалоба Водовичской экономии (казенное сельскохозяйственное предприятие) на крестьянина за воровство сена. Ответчик в краже сознался, и волостной суд приговорил виновного к штрафу в 15 руб., а за издержки при отыскании вора — 5 руб. серебром в пользу экономии. В мае того же года слушалось заявление священника Туровской Преображенской церкви Железняковича о потраве 17 волами в урочище под садами в Воронине. Суд взыскал в пользу Железняковича по 1 руб. серебром за «всякого» вола⁸.

Крестьянин местечка Туров Семен Матоха жаловался на соседа Ивана Царика, который самовольно засеял его огород, собрал урожай и не заплатил оброк в 25 коп. Царик в свою защиту ответил, что огород был наделен ему землемерами, однако свидетели подтвердили принадлежность огорода Матоху. Посему решили: взыскать с Царика за самовольный засев огорода в пользу Матоха — 1 копу (60 снопов) ячменя, а оброк в 25 коп. взыскать по равной части с Царика и Матоха по 12,5 коп.⁹

Житель Турова мещанин Яков Еремейчик дал крестьянину Андрею Кибу 1,2 руб., чтобы он в Кременчуге, куда собирался, купил порох. Киб же пороха так и не купил, однако отказался вернуть деньги и заявил в суде, куда обратился с заявлением Еремейчик, что долг платить не собирается, потому что Еремейчик «обесчестил» его жену

Анастасию многократным домогательством «блудно жить с нею» и дав ей 8 руб. Суд, принимая во внимание, что семидесятилетний (!) Яков Еремейчик был человеком с безупречной репутацией, а в «блудной» жизни никогда замечен не был, постановил: взыскать 1,2 руб. в пользу Еремейчика, а с жены Андрея Киба, Настасьи — 5 руб. обратиться в пользу церкви¹⁰.

Второе место по количеству исков, согласно выводам авторов «Трудов этнографическо-статистической экспедиции», занимали наследственные дела. В феврале 1868 г. Туровский волостной суд слушал жалобу проживавшего в Турове «бессрочноотпускного» крестьянина Григория Шовчenea о том, что его брат Наум не поделился с ним частью наследства. Заслушав свидетелей, суд постановил, чтобы крестьянин Наум Шовчenea отдал брату Григорию третью часть от «решительного» всего наследства (строений, скота и хлеба)¹¹.

В марте 1868 г. с иском в Туровский суд обратилась солдатка Просья Правило. Ее свекор Петр Правило после отдачи его сына Владимира в солдаты не желал как «воспитывать» невестку и своих малолетних внуков, так и выделить им половину своего хозяйства, нажитого Просьей вместе с Владимиром. Женщина просила о разделе со свекром всего движимого имущества и земли, за которую причитался оброк, обещая выплатить всю накопившуюся недоимку. Суд постановил отдать ей половину «содержимой» Петром земли, а также выделить «половинную» часть рабочего и нерабочего скота, хлеба, посуды и одежды, за исключением строений, которые должны были оставаться в совместном пользовании Просьи и Петра до прихода «в отставку» мужа Владимира¹².

Третьими по количеству стояли иски по защите чести и достоинства. Большинство жалоб были связаны с рукоприкладством и угрозами насилия, которые зачастую делались в состоянии алкогольного опьянения. Почти все эксцессы были результатом несложившихся отношений, нарушенных обязательств, примеров же немотивированного хулиганства почти не зафиксировано.

В январе 1869 г. Туровский волостной суд слушал заявление крестьянина на «такого же другого», живущего с ним в одном обществе, о нанесении побоев. Жаловавшийся и ответчик были вызваны в суд, где выяснилось, что при драке они оба находились в «пьяном виде». Поскольку свидетелей не оказалось, суд постановил за нарушение общественного порядка с обоих взыскать по 1,5 руб. серебром в пользу мировой общины. В мае того же года волостной суд рассмотрел заявление женщины-крестьянки на крестьянина, нанесшего ей без вины побои. Ответчик не стал ничего объяснять, свидетелей инцидента так-

же не было. Суд сделал вывод, что рана, нанесенная женщине, доказывала справедливость ее жалобы, а поскольку ответчик «не имел права чинить самосуд и отличался буйным характером», то для «укрощения такового» вынес решение наказать его 20 ударами «в пример другим»¹³.

Туровский волостной суд специально не выделял случаи межнациональных конфликтов. В случае, если по разную сторону конфликтующих сторон оказывались белорусы и евреи (христиане и иудеи), их тяжбы проводились в рамках имущественных, личных, хозяйственных, наследственных или других дел. При вынесении решения суд принимал во внимание суть конфликта, кто являлся зачинщиком, репутацию сторон и последствия ссоры.

В июне 1869 г. суд в Турове слушал жалобу купца Вульфа Гительмана на крестьянина Ивана Глинского, который причинил ему «жестокое побои... рукой по лицу» в доме Геца Марголина. Гительман просил взыскать с виновного «по закону и удовлетворения обиженного». При этом Гительман выдал подписку, что готов подчиниться решению волостного суда. Вызванный в суд Иван Глинский рассказал, что вместе с крестьянином Петром Карасем они «забрали на своих посевах лошадей туровских евреев Биомина и Шломо, которые сделали траву». «После ночных трудов», достигнув мировой, все четверо «зашли в шинок Марголина выпить по рюмке водки». Находившийся в шинке Вульф Гительман начал «сильно ругать Глинского за то, что он взял деньги с евреев» за забранных лошадей, сгоряча выкрикнув: «Будет так тебе, как Петру Царик» (Петр Царик был найден убитым в Турове в феврале 1868 г. — Л. С.). После такой угрозы Глинский ударил Вульфа и началась обоюдная драка, затем Гительман пожаловался в волостное правление на обидчика. По свидетельству Петра Караса, первым нанес удар Глинский. Выслушав стороны и приняв во внимание, что Вульф Гительман необдуманно словами дал повод к драке, а крестьянин Глинский часто замечается нетрезвым и тогда бывает «придирилив» и дерзок, волостной суд постановил: «крестьянина местечка Турова Ивана Викентьева Глинского за причиненные им еврею Вульфу Гительману побои и пьянство наказать 15 ударами розог, а с Гительмана за нанесенные ругательства Ивану и данный повод к драке оштрафовать на 3 рубля серебром в пользу Туровского сельского общества».

В мае 1869 г. мещанин Берко Гренадер из Турова жаловался на крестьянина д. Черничи Авраама Маркевича, не отдававшего долг в 20 руб. серебром за купленные две лошади, и просил взыскать долг по суду. В ходе следствия выяснилось, что полтора года назад Маркевич обменял своего вола на пару лошадей Гренадера, пообещав доплатить

25 руб. и одну осьмину (около 13 кг) пшеницы. Маркевич отдал сразу пшеницу и заплатил 5 руб., остальное обязался вернуть в течение полугода. По словам Маркевича, он задержал выплату долга, потому что одна лошадь «оказалась совершенно негодной». Суд вынес решение: «возвратить бракованное животное Берко Гренадеру без какой-либо доплаты с обеих сторон»¹⁴.

Однако не всегда споры на хозяйственной почве оканчивались мирно. По сообщениям выходившей в Санкт-Петербурге еврейской газеты «Ха-Мелиц», с экземплярами которой нам удалось ознакомиться благодаря помощи доктора Альберта Кагановича из Еврейского университета в Иерусалиме, на исходе дня первой субботы октября 1896 г. житель Турова шестидесятилетний еврей Шимон-Лейб с соседской девушкой-еврейкой решили вернуть свою корову, которая была оставлена в залог у крестьянина-белоруса за то, что, оставшись без присмотра, паслась на его поле. Крестьянин потребовал, как показалось Шимону-Лейбу, большие отступные, и он решил завладеть своей коровой хитростью, сказав на идиш девушке-подельнице, чтобы та, открыв хлев, без шума вывела корову. Однако крестьянин, почуввав неладное (возможно, понимал язык или услышал шум), «схватил дубину и ударил Шимон-Лейба по голове несколько раз, пока тот не упал замертво». Городовой, которому сообщили о случившемся, тотчас же арестовал крестьянина, поместив его до суда под стражу. Полномочия волостного суда на такие случаи не распространялись, виновного препроводили в уездный город Мозырь, а оттуда в Минск, где его дело слушалось в палате уголовных дел окружного суда¹⁵.

Чрезвычайные происшествия, которые взбудоражили всю общественность Турова и получили широкую огласку, можно отнести к особым случаям. Такое событие произошло в воскресенье 30 июня 1896 г.¹⁶ Был рыночный день, «на Петра», в местечко приехал цыганский табор, с которым был «светлоголовый мальчик» лет десяти. Расположившись и дав лошадям сено, цыгане оправились по базару, оставив мальчика сторожить лошадей. Местных жителей-евреев удивило, что другой мальчик из цыган презрительно называл первого «жидом». Как только мальчик увидел, что цыгане удалились, он стал кричать, плакать, привлекая к себе внимание, и рассказал подошедшим местным евреям, что его похитили цыгане, в качестве доказательства показав у себя признаки обрезания. Как только стало понятно, что мальчик говорит правду, евреи его спрятали. Дознавшись о том, цыгане стали ломиться в дом, где скрывался мальчик. Вызванный урядник для выяснения всех обстоятельств отвел еврейского мальчика в управу.

В ходе следствия выяснилось, что мальчик действительно по рождению еврей. Его «подарили» бездетному цыгану в селе Доброво, недалеко от Глуска Минской губернии. В полиции цыгане предъявили документ, свидетельствующий о крещении ребенка два года назад. Пристав уже хотел вернуть мальчика цыганам, когда пришел ответ на телеграмму, посланную раввином Турова раввину Глуска, где было написано, что мальчик украден и его разыскивает мать. Следом пришла вторая телеграмма из Глуска о том, что мать мальчика едет в Туров. Цыгана-«отца» и мальчика на время поместили в ратушу под стражу. Через несколько дней из Глуска прибыла молодая женщина в сопровождении мужчины и женщины-родственницы.

Оказалась, что мать мальчика немая от рождения. Отца у нее не было, и она работала служанкой в доме дяди в Доброво. Как только девушка стала обузой дяде, он выдал ее замуж за молодого человека, «больного рассудком», у них родился мальчик. Брак немой и сумасшедшего не сложился, племянница и ее сын снова стали обузой для дяди. Когда через деревню проходил цыганский табор, дядя молодой матери договорился с бездетным цыганом, что обменяет мальчика на двухлетнюю кобылу. Дядя подписал купчую крепость, «заверенную свидетелями из крестьян», что мальчик передан им цыгану в подарок. В момент «делки» матери мальчика не было дома. Придя домой и не найдя своего сына, она подняла шум, бросилась вслед и даже догнала табор, но цыгане, по словам сопровождающих немой, побили ее. А так как действие произошло уже за городом, то женщина не могла обратиться за помощью.

Глуский раввин, как только получил телеграмму из Турова, дал поручение привести к нему немую еврейку и крестьянина — свидетеля «делки». Расспросив их, раввин узнал подробности рождения и передачи мальчика цыганам. Были посланы телеграммы в Туров, а мать мальчика и ее сопровождающие тотчас отправились в Мозырь хлопотать о возвращении ребенка. К ним присоединились еще два еврея — жителя Турова, а «мозырские евреи оказывали им всяческое содействие». Элеэйзер Муравчик, направивший эту корреспонденцию в «Ха-Мелиц», сообщал, что сохранялась надежда о возвращении мальчика домой к матери. Однако, как дальше развивались события, газета не проследила.

Судьи периодически должны были противостоять искушению подкупа. Это явление не было распространено в Турове. Случалось, что сторона, выигравшая дело, ставила т. н. магарыч (от арабского maharig — расходы, издержки; в современном понятии — угощение, обычно включающее выпивку, в связи с заключением выгодной сделки, получения премии, награды, новой должности). Однако это делалось без предварительного уговора и не влияло на характер решения

— какая бы сторона не выигрывала — «магарыч будет», как выражение благодарности выигравшей стороны. Данный обычай в Турове был не настолько распространен, как в соседней Украине. Там до введения института волостного суда в делах об убытках от потрав, порубок созывались соседи, которых угощали. Вместе с тем, это считалось не подкупом, а проявлением гостеприимства. Мировые посредники старались вывести из употребления магарыч и представляли его как подкуп. На деле люди понимали, что магарыч мог быть поводом к обжалованию решения суда, и во многих случаях избегали соблюдать этот обычай.

В то же время, по договоренности с общиной, судья за каждый присутственный день имел право получать по 20 копеек из общественных сумм — размер средней заработной платы. Для населения этот расход был необременительным, а для судей, жалование которых было строго лимитировано, — достаточно. В таком случае судебная деятельность в волостном суде становилась относительно привлекательной. Она была легче физического труда, вознаграждалась и в то же время была почетна. Жители Турова и его окрестностей охотно назначали вознаграждение судьям, если посредники разъясняли им выгоды от этого шага.

Волостной суд не был безупречным. Однако его недостатки носили, главным образом, объективный характер. Основным недостатком было медленное исполнение его постановлений. Суд также не всегда имел возможность проконтролировать исполнение принятых решений. Большой проблемой оставалось отсутствие единого подхода при выработке судебного решения. Один состав суда предпочитал телесные наказания, а другой — штрафы и аресты. Этот разнобой объясняло отсутствие четкого законодательного уложения (судебника), а также недостаток контроля со стороны вышестоящих юридических органов.

Неблагоприятное влияние на суд имело недостаточное вознаграждение судей. Примером может служить случай, когда судьи вынесли строгое взыскание племяннику, жаловавшемуся на своего дядю. Несмотря на то что вина в семейной расправе была обоюдной, дядю приговорили к штрафу, а племянника — к телесному наказанию. Это объяснялось тем, что племянник, жаловавшийся по пустякам и семейным дрязгам, заставил судей приехать в деревню.

Недостатком волостного суда было то, что он иногда превышал свои полномочия. Например, в случаях обольщения виновного обычно приговаривали жениться; к телесным наказаниям приговаривали православных жителей, работавших по найму у евреев и соглашавшихся выходить на работу в христианские праздники.

Таким образом, волостной суд играл важную роль в жизни Турова. Его модель, предложенная в ходе судебной реформы 1864 г., оправдала себя и доказала жизнеспособность. Волостной суд способствовал регулированию хозяйственных, имущественных, общественных и семейных отношений на уровне отдельно взятого местечка. Несмотря на сословно-национальные противоречия, суд в Турове сохранял беспристрастный характер и обеспечивал сложившийся баланс местечковой жизни. Его авторитет признавали белорусы, русские, поляки, украинцы и евреи, принадлежавшие к разным конфессиям (православные, католики и иудеи). Это позволяло благополучно разрешать многие конфликтные ситуации и снимать социальное напряжение. В этой связи можно утверждать, что волостной суд удачно сочетал в себе опыт народного правосудия с требованиями официальных властей.

¹ Полное собрание законов Российской империи. Собр. 2. СПб., 1863. Т. 36. Отд. 1. Ст. 36657. С. 147.

² Там же. С. 155—157.

³ Волости и важнейшие селения Европейской России. Вып. 5. Губернии Литовской и Белорусской областей / [Под ред. П. П. Гусятникова]. СПб., 1886. С. 5.

⁴ Полное собрание законов Российской империи. Собр. 2. Т. 36. С. 156.

⁵ Кистяковский А.Ф. Волостные суды, их история, нынешняя практика и настоящее положение [Вступительная статья] // Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским русским географическим обществом. Юго-западный отдел. Материалы и исследования, собранные П. П. Чубинским / Под ред. П. А. Гильтебрандта. СПб., 1872. Т. 6.

⁶ Полное собрание законов Российской империи с 1649 г. СПб., 1830. Т. 23. Ст. 17327. С. 694.

⁷ Гессен Ю. История еврейского народа в России. М.—Иерусалим, 1993. С. 65.

⁸ Труды этнографическо-статистической экспедиции. С. 101, 136.

⁹ Там же. С. 342.

¹⁰ Там же. С. 373—774.

¹¹ Там же. С. 284.

¹² Там же. С. 298.

¹³ Там же. С. 147, 169.

¹⁴ Труды этнографическо-статистической экспедиции. С. 330, 380.

¹⁵ Ха-Мелиц. 1896. 28 октября.

¹⁶ Муравчик Э. Прощества // Ха-Мелиц. 1896. 24 июля; 5 августа.

IV. ГІСТОРЫЯ

Грывянёў А. Л.

ВІЦЕБСКІ ТРАЕЦКІ МАРКАЎ МАНАСТЫР

Віцебскі Траецкі Маркаў манастыр — адзін з найстаражытнейшых манастыроў беларускіх зямель. На даўніну яго існавання адным з першых у сярэдзіне XIX ст. звярнуў увагу вядомы гісторык генерал-маёр М. В. Без-Карніловіч у «Исторических сведениях о примечательнейших местах в Белоруссии». Даследчык падаў, што манастыр знаходзіцца ў дзвюх вярстах ад Віцебска, а першыя згадкі пра яго звязаны з пустэльнікам Маркам Зімянінам, які пад Віцебскам збудаваў малую драўляную капліцу. Пазней на гэтым месцы троецкі цівун, князь Леў Самуіл Агінскі заснаваў праваслаўны Маркаў манастыр і ў 1642 г. падараваў яму свой маёнтак Шыдлоўшчызна (Шыдлоўшчына)¹. У дакументах Л. С. Агінскі згадваецца цівуном як троецкім², так і аршанскім³. Складальнікі «Полного православного богословского энциклопедического словаря» сцвярджалі, што манастыр існаваў ужо ў XVI ст.⁴ У энцыклапедычным даведніку «Рэлігія і царква на Беларусі» А. А. Ярашэвіч прывёў звесткі аб існаванні манастыра з 1633 па 1918 г., адзначаўшы, што манастыр быў заснаваны аршанскім цівуном Л. С. Агінскім і браслаўскім земскім суддзёй С. Мірскім у 1638 г., які ад фундаментараў атрымаў зямлю на Маркаўшчыне (дзе ў XVI ст. «нейкі Марк» пабудаваў царкву, адсюль і пайшла назва) і фальварак Шыдлоўшчына⁵.

За часы існавання манастыра пра яго захавалася багата дакументаў, многія з якіх былі апублікаваныя ў «Актах, издаваемых Виленской археографической комиссией», зборніках старажытных гістарычных дакументаў «Древняя Российская Вивлиофика» і «Белорусский архив древних грамот», часопісе «Вестник Юго-Западной и Западной России», штогодным даведчаным выданні «Памятная книжка Витебской губернии» і газеце «Витебские губернские ведомости». Вядомы даследчык Віцебшчыны А. П. Сапуноў, прааналізаваўшы апублікаванае, прыйшоў да высновы, што гэтыя дакументы захоўваліся ў архівах самага манастыра, Магілёўскай духоўнай кансісторыі і Сінода. Усё раней апублікаванае ён выдаў асобнай падборкай у «Витебской старине»⁶. Першы дакумент — копія фондушовага запісу ад 6 жніўня 1642 г., змешчаная ў актах Галоўнага літоўскага трыбунала за 1687 г., на заснаванне

манастыра, дадзеныя зямямі яго каралеўскай міласці ваяводства Віцебскага цівуном Троцкім Львом Самуілам Багданавічам Агінскім і яго жонкай Зафіяй Янаўнай Белевічоўнай Агінскай першаму ігумену манастыра Елісею. А. П. Сапуноў паведаміў, што дакумент раней публікаваўся ў «Актах, издаваемых Виленской археографической комиссией»⁷, але месца захоўвання дакумента не назваў⁸. Другім па важнасці апублікаваным дакументам, які пацвярджаў фондуш, стала копія даравальнага сцвярджальнага прывілея князя Сямёна-Карла Агінскага, мечніка ВКЛ, падкаморага Віцебскага, на маёнткі Маркава і Шпакоўшчына Віцебскаму Маркаву манастыру, заснаванаму яго бацькамі Львом і Раінай Агінскімі ў 1642 г. Прывілей складзены 28 студзеня 1687 г. у Лёзна і быў дадзены ігумену манастыра Феафану Івановічу (захоўваўся, па сцвярджэнні А. П. Сапунова, у архіве манастыра)⁹. Па Маркаву манастыру выдавец «Віцебскай старынь» апублікаваў яшчэ наступныя дакументы: прывілей ад 13 сакавіка 1656 г. маскоўскага патрыярха Нікана маркаўскаму ігумену Калісту на намесніцтва Полацкае і Віцебскае (першая публікацыя ў «Древней Российской Вифлиофике», ч. III, але месца захоўвання дакумента не пазначана)¹⁰; копія прывілея ад 17 лютага 1687 г. мітрапаліта Кіеўскага Гедэона Святаполка ігуменам дзісенскаму Афанасію Глазку і друйскаму Варфаламею Дамарацкаму аб забароне пасылаць сваіх манахаў у шведскі горад Рыгу дзеля набажэнства і выканання адпраў, з захаваннем такога права за манастырамі Віцебскім і Полацкім (зберагаўся ў архіве Магілёўскай духоўнай кансісторыі)¹¹; копіі чатырох пацвярджальных прывілеяў за 1686, 1690, 1697 і 1699 гг. аб выключным праве, дадзеным Полацкаму Богаяўленскаму і Віцебскаму Маркаву манастырам адпраўляць па чарзе манахаў сваіх у Рыгу дзеля набажэнства, выканання хрысціянскіх адпраў і збору міласціны (зберагаўся ў архіве Магілёўскай духоўнай кансісторыі)¹²; рэскрыпт караля Рэчы Паспалітай Аўгуста II ад 9 жніўня 1699 г. на скасаванне ранейшага каралеўскага прывілея на епіскапію Магілёўскую і Усяе Белае Русі архімандрыту і ігумену Віцебскага Маркава манастыра Серапіёну Палхоўскаму (дакумент перакладзены з польскай мовы, захоўваўся ў архіве уніяцкіх мітрапалітаў, які знаходзіўся ў Сінодзе)¹³; копія пацвярджальнага прывілея Стэфана Яворскага, праваслаўнага мітрапаліта Рязанскага і Мурамскага, экзарха Усерасійскага патрыяршага прастола ад 17 кастрычніка 1715 г., аб выключным праве для манахаў Полацкага Богаяўленскага і Віцебскага Маркава манастыра ездзіць у Рыгу дзеля набажэнства, выканання адпраў і збору міласціны (захоўвалася ў архіве Магілёўскай духоўнай кансісторыі)¹⁴; грамата Сінода ад 30 чэрвеня 1723 г. аб дазvole ігумену Маркава манастыра і яго манахам

разам з манахамі Полацкага Богаяўленскага манастыра ездзіць з мясцовымі купцамі ў г. Рыгу дзеля набажэнства, выканання адпраў і збору міласціны (захоўваўся ў архіве манастыра)¹⁵; прывілей караля Рэчы Паспалітай Аўгуста III ад 10 кастрычніка 1752 г. аб пацвярджэнні праў, дадзеных Маркаву манастыру (пераклад з польскай мовы, захоўваўся ў архіве манастыра)¹⁶; прывілей караля Рэчы Паспалітай Станіслава Аўгуста ад 15 студзеня 1765 г. аб пацвярджэнні правоў, дадзеных Маркаву манастыру (пераклад з польскай мовы, захоўваўся ў манастырскім архіве)¹⁷. У тым жа годзе, калі выйшла «Віцебская старына», у іншым зборніку дакументаў быў апублікаваны новаадкрыты дакумент па Маркаву манастыру — прывілей караля Аўгуста III ад 11 снежня 1756 г. аб пацвярджэнні папярэдніх прывілеяў Маркаву свята-траецкаму праваслаўнаму манастыру, дадзены ў сувязі з пажарам 1752 г., калі згарэлі аўтэнтныкі дакументаў¹⁸. Яшчэ адзін дакумент, што датычыцца Віцебскага Маркава манастыра — заклік ігумена да веруючых падтрымаць выбары ў Думу ў 1905 г. — надрукаваны ў «Полоцких епархиальных ведомостях», затым быў апублікаваны ў савецкі час у антырэлігійным зборніку «Документы обличают»¹⁹.

У НГАБ захоўваецца фонд Віцебскага Маркава манастыра²⁰, і ў 2001 г. праводзілася пераапрацоўка вопісаў гэтага фонду.

У пачатку XX ст. манастыр знаходзіўся ў трох вярстах ад г. Віцебска ўніз па цячэнні Заходняй Дзвіны на яе правым беразе²¹. З кліравай ведамасці Віцебскага Маркава свята-траецкага манастыра першага класа за 1910 г. можна пачаргнуць факты, вядомыя з даследаванняў і энцыклапедый. Складальнік ведамасці сцвярджаў, што заснавальнік манастыра манах Марк Зімянін стаў уласнікам месца не пазней канца XV ст. На чым грунтаваўся яго высновы — невядома. Іншыя сцвярджэнні канца XIX — пач. XX ст. аб заснаванні манастыра ў канцы XV ст. таксама не пацвярджаліся першакрыніцамі²². У ведамасці гаворыцца, што першапачатковы манастырскі будынак знік, і нейкі час на яго месцы існавала прыходская царква²³. У іншым дакуменце гаворыцца, што мясцовы прыход у тыя гады, меў статус пратапопіі: кароль Стэфан Баторый у даравальнай грамаце 1576 г. настаяцелю прыхода Фэафану Рыпінскаму на пасаду полацкага архіепіскапа называе яго маркавым пратапопам²⁴.

У 1633 г. манастыр быў адноўлены князем Львом-Самуілам Багданавічам Агінскім²⁵. У тым жа годзе была створана праваслаўная епіскапія Мсціслаўская, Аршанская і Магілёўская, якая пазней стала называцца Беларускай епархіяй (пасля першага падзелу Рэчы Паспалітай

у снежні 1772 г. частка Беларусі ўвайшла у склад Расійскай імперыі і епархія стала называцца Магілёўскай). Манастыр павінен быў падпарадкоўвацца епіскапу²⁶.

У пачатку XIX ст. адзін з відавочцаў убачыў на могілках, што знаходзіліся на гары непадалёк ад драўлянай Нікалаеўскай царквы, вялікую каменную надмагільную пліту з надпісам па-польску: «Здесь похоронен Марко мещанин витебский, а фундатор Сей земли при Зверинце названном, от которого Имя взято Маркова монастыра, Отон Дугоновский 1600-го года...»²⁷. З гэтага паведамлення можна зрабіць выснову, што заснаваў манастыр пустэльнік Марк у другой палове XVI ст. Але калі дапусціць, што Марк мог пражыць не менш за 120 год, то час заснавання можна перамясціць і на стагоддзе раней, як гэта сцвярджалася ў кліравай ведамасці за 1910 г. Пустэльнік Марк Зімянін, калі зыходзіць з яго прозвішча, хутчэй за ўсё паходзіў ад нейкага мяшчаніна-землеўладальніка, г. зн. «змяніна», уласніка той зямлі пад Віцебскам, дзе паўстаў манастыр. Прыняўшы духоўнае імя, гэты Марк больш не згадаў сваё свецкае імя і прозвішча.

Гісторыю заснавання манастыра маркаўскія манахі сталі складаць у пачатку XIX ст. Захаваўся дакумент, створаны пры архімандрыце Іероніме (1821—1831), у якім невядомы аўтар без абгрунтавання рабіў выснову, што імя Марка гаворыць аб яго паходжанні з Масковіі, але адкуль канкрэтна — невядома²⁸. У іншым дакуменце XIX ст. сцвярджалася, што жыві Марк пры капліцы, і «по прошествии же несколько лет князь Лев Самуил Одинский [Огинский. — А. Г.], видя, что собираются к той часовни монахи», якія сталі жыць тут жа, знёс яе і на гэтым жа месцы пабудаваў невялікую драўляную Траецкую царкву з некалькімі келлямі²⁹. Царква і келлі сталі манастыром і князем былі толькі адноўлены. Назву Маркаў ці Маркаўскі манастыр атрымаў ад імя заснавальніка Марка; другую назву — Траецкі — ад царквы, а ад бліжэйшага горада — Віцебскі.

Сабраныя на працягу XIX ст. у самім манастыры дакументы па яго гісторыі гавораць: князь Леў Самуіл Багданавіч Агінскі ў 1638 г. купіў у віцебскіх шляхцічаў Івана Кісяля Дабрасельскага (Загаранскага) і Марціна Шыдлоўскага невялікія маёнткі з сялянамі. У першага — «Маркава» пры рацэ Дзвіне, дзе знаходзілася новазбудаваная драўляная царква св. Тройцы, а ў другога — «Шыдлоўшчыну». 6 жніўня 1642 г. князь перадаў гэтыя ўладанні манастыру фундушавымі запісамі³⁰.

Праведзеныя ў самім манастыры прыблізна да 90-х гг. XIX ст. даследаванні аб часе яго ўзнікнення дазволілі выказаць меркаванне, што ён існаваў ужо раней 1633 г. Даследчыкі спаслаліся на «Опис[ание]

Моц[астырей]» іераманаха Сергія 1868 г., паводле якога менавіта ў гэтым годзе князь Самуіл (Леў-Самуіл) Агінскі і Севасціян Мірскі з дазволу караля Жыгімонта III пабудавалі пад Віцебскам царкву і манастырскія келлі (аднавілі манастыр). Сам іераманах Сергій, як было пазначана ў справе, што захоўваецца ў НГАБ, прывёў гэтак сцвярджэнне ў сваім даследаванні без ніякіх спасылак на першакрыніцы³¹.

Пасля смерці князя Льва Самуіла Агінскага, які даў манастыру фундуш у 1642 г., яго сын князь Сімеон-Караль (Сямён-Карл) Агінскі, мечны ВКЛ і падкаморы ваяводства Віцебскага, замест спаракхнелай, узведзенай яшчэ яго бацькам, пабудаваў новую, значна большую царкву, праўда, таксама драўляную.

Яшчэ да гэтага часу ў манастыр быў прызначаны ігумен³². Даравальным (фундушовым) запісам ад 28 студзеня 1687 г., дадзеным манастыру сынам заснавальніка 28 лістапада таго ж года, быў паўтораны запіс ад 6 жніўня 1642 г., у якім ставілася ў абавязак «игумену и братии быть под послушанием св. патриарха Константинопольскаго и поставленных от него древним порядком преосвященных митрополитов Киевских, Галицких и всяя Руси»³³.

Па захаваных у манастыры да 1880 г. «следам древних его документов» бачна, што ён сапраўды знаходзіўся ў залежнасці ад кіеўскіх мітрапалітаў да падзелаў Рэчы Паспалітай, «за исключением немногих с 1656-го годов»: ад мітрапаліта Пятра Магілы манахі атрымалі грамату на права ездзіць у г. Рыгу дзеля набажэнства на флоце і збору міласціны³⁴; грамату «на какой то предмет» выдаваў манастыру ўраджэнец Віцебшчыны³⁵ кіеўскі мітрапаліт Сільвестр Косаў (1647—1657). 31 мая 1691 г. пры ігумене Феафане Івановічы па благаслаўненні трымальніка кіеўскай кафедры чарнігаўскага епіскапа Лазара Барановіча была асвечана «дольне существующая» [на 14 ліпеня 1880 г. — А. Г.] саборная драўляная [Траецкая. — А. Г.] царква манастыра³⁶.

Складальнік запіскі ў 1880 г. адзначыў, што шмат дадзеных аб залежнасці манастыра ад Кіеўскай мітраполіі і зносін паміж імі ў самім манастыры не захавалася, і што гэтыя дадзеныя, магчыма, зберагаліся ў архівах самой мітраполіі³⁷. Маюцца толькі эпизадычныя звесткі пра гэта: з апісання за 1800 г. бачна, што 30 чэрвеня 1723 г. Сінод даў Віцебскаму Маркаву і Полацкаму Богаяўленскаму манастырам грамату аб дазволе іх іераманахам штогод ездзіць у г. Рыгу для адпраўлення набажэнства ў «купецкай» царкве, што там знаходзілася, і збору міласціны. З гэтай крыніцы даходаў манастыр на ўтрыманне і рамонт атрымліваў штогод каля 200 руб.³⁸

Цяжкім для Маркава манастыра стаў 1751 г.: 22 снежня віцебскі уніяцкі дэкан Казімер Лукашэвіч, «с многімі шляхты нахавшы нахальна на манастырь Марков, Игумена в то время существовавшего Серфама Пчелку [у Без-Карніловіча — Серафима Кочета. — *А. Г.*] с собою взяли и увезли в город Витебск, который и остался навсегда в унии в ксензов базылианов, а притом он декан братию монахов всех тогда бывших разогнал. Манастырскую же Архив Документы разные, и имущество заграбил все без остатка Суммою на 300 000 польских золотых да наличных денег семьсот червонцев голландских похитил, а затем оставшиеся некоторые документы», г. зн. архіў манастыра быў перададзены на захаванне ў дамініканскі кляштар Віцебска да рашэння справы аб яго рабаванні. Але неўзабаве гэты кляштар быў знішчаны моцным пажарам, які здарыўся 2 жніўня 1752 г. Так у пажары згарэлі старадаўнія дакументы Маркава манастыра³⁹.

Цікава, што ў выпісах са спраў манастыра сярэдзіны XIX ст., зробленых казначаем Нікадзімам (займаў пасаду ў 1832—1861 гг.) пры архімандрыце Паўле, адзначана, што ігумен Серапіон Пшчолка (Серапион Пшчолка (Пчолка), займаў пасаду прыблізна з 1740 па 1751 г.) У 1751 г. разам з іераманахамі Рафаілам Зарэмбам і Маркелам і іерадыяканам Гаўрыілам Таўсцюкевічам (Гавриилом Толстюкевичем) «предался в унию, он монастырь совершенно раззорил, лишил архива, великолепия и богатства и самой монастырь едва не обратил на унию...». Здзейсніць пераход яму не дазволілі ўмовы фундацыі і перашкода яго наступніка ігумена Іакіфа Пялкінскага. З заўваг на палях, зробленых 8 ліпеня 1880 г. (асобай, якая, магчыма, займала на той час пасаду ігумена — *А. Г.*), можна меркаваць, што манастыр мог быць уніяцкім паміж 1740 і 8 снежня 1751 г., г. зн. калі Пшчолка займаў пасаду ігумена. Звестак пра пазнейшую дзейнасць уніятаў у манастыры не захавалася⁴⁰.

Пасля першага падзелу Рэчы Паспалітай па Указе імператрыцы Кацярыны II Сенату ад 14 снежня 1772 г. Віцебская правінцыя была далучана да Пскоўскай епархіі⁴¹. Да сярэдзіны 90-х гг. XVIII ст. манастыр падпарадкоўваўся праваслаўнай Пскоўскай духоўнай кансісторыі. Указам Кацярыны II Сіноду ад 10 студзеня 1795 г. Полацкая губерня далучалася да Магілёўскай епархіі. Па Указе Пскоўскай духоўнай кансісторыі ад 4 мая 1795 г. цэрквы і манастыры Полацкай губерні былі перададзены Магілёўскай духоўнай кансісторыі⁴². З канца 1797 г. Маркаў манастыр стаў падпарадкоўвацца Беларускай духоўнай кансісторыі⁴³.

Па Указе імператара Паўла I Сіноду ад 18 снежня 1797 г. манастыр атрымаў права на архімандрыю. З 28 кастрычніка 1798 г. у Віцебскім Маркавым манастыры разам з Полацкім Богаяўленскім, Магілёва-

брацкім вучылішчным манастырамі Беларускай епархіі былі заснаваны архімандрыі⁴⁴. Прыблізна ў пачатку жніўня 1806 г. Беларускай кансісторыі была нададзена назва Магілёўская⁴⁵.

Па падачы Сінода 30 красавіка 1833 г. была заснавана Полацкая епархія, межы якой амаль супадалі з Віцебскай губерняй. 7 ліпеня 1833 г. з канцылярыі Магілёўскай духоўнай кансісторыі ігумену манастыра архімандрыту Паўлу прыйшло распараджэнне аб пераходзе манастыра да Полацкай епархіі. 13 ліпеня таго ж года адбылося першае пасяджэнне кансісторыі, на якім архімандрыту Паўлу і браціі манастыра было загадана па справах звяртацца ў Полацк.⁴⁶

1 студзеня 1842 г. імператар Мікалай I падпісаў Указ Сіноду аб устанаўленні штатаў праваслаўных епархіальных кіраўніцтваў і манастыроў «Заходняга краю» з прывядзеннем іх у дзеянне з 1 мая 1842 г. Указам Сінода ад 31 ліпеня 1842 г. была ўстаноўлена грашовая рэгламентацыя па канкрэтных манастырах. Віцебскі Маркаў манастыр Полацкай епархіі быў аднесены да вышэйшага 1-га класа з утрыманнем 3185 руб. срэбрам у год, у яго штат уваходзілі: адзін архімандрыт, яго намеснік, восем іераманахаў, чатыры іерадыяканы, тры манахі і пяць паслушнікаў. Усяго 22 асобы⁴⁷.

У 1856 г. пры манастыры жылі ігумен-архімандрыт, яго намеснік — таксама архімандрыт, два іераманахі, у тым ліку казначэй і рызнічы, тры ўдовы святары, два іерадыяканы і два паслушнікі⁴⁸. У 1888 г. архімандрытаў заставалася двое (ігумен і яго намеснік), пяць іераманахаў, удовы святар, іерадыякан, манах, «указны» паслушнік і шаснаццаць «не указных» паслушнікаў. Усяго 27 асоб⁴⁹.

У 1843—1844 гг. архімандрыту Маркава манастыра падпарадкоўваліся два прыпісныя манастыры — Полацкі Барысаглебскі і Махіраўскі Полацкага павета; а з 1844 г. — яшчэ Невельскі Прэображэнскі Невельскага павета. Усе гэтыя прыпісныя манастыры атрымлівалі грошы на сваё ўтрыманне ад асноўнага манастыра, а таксама з міласціны⁵⁰.

З апісання манастыра за 1800 г. бачна, што ў двухпавярховым драўляным флігелі на каменным падмурку знаходзіліся чатыры ігуменскія келлі, пятнаццаць брацкіх і восем гасціных, а таксама «хлебня, поварня і кладовая». Сам флігель меў 18 сажняў у даўжыню і 4 у папярочніку. «Конюшня, амбары, хлебныя палаты и ледник все каменные»⁵¹. Келлі манахаў у 1829 г. ужо былі ўсе каменныя⁵². Да 1856 г. ігуменскія, брацкія і «общежительныя» келлі паслушнікаў, што знаходзіліся ў каменным двухпавярховым корпусе, былі пакрыты жа-

лезам; гаспадарчыя будынкi манастыра і агароджа вакол яго — каменныя; кузня, лазня, вазоўня, стайня, «сарай» і агароджа перакрыты чарапіцай, а хлебны амбар — гонтай⁵³.

Каля 1887 г. агульную трапезную (сталовую) манастыра наведвала ўся брацця, ёю карысталіся таксама часова пражываючыя ў ім «страннікі», паслушнікі і асобы, якіх ссылала сюды епархіальнае начальства на епітым'ю. Ежа пастаянна давалася посная, якая, у залежнасці ад пастоў, запраўлялася розным алеем. Чэлядзь пры манастыры атрымлівала брацкую ежу, а пры фальварку — скаронную⁵⁴.

Пры архімандрыце Іаанікіі ў 1887 г. на месцы каменнага памяшкання ад Нікольскіх варот да званіцы быў узведзены двухпавярховы корпус: ніжні паверх каменны, а верхні — драўляны. Будынак меў вялікія калідоры, некалькі зручных для правядзення заняткаў пакояў і нават два ватэрклязеты. У той жа год была пабудавана новая стайня⁵⁵. Прыкладна тады ж дзейнічала бібліятэка⁵⁶.

Але пры манастыры так і не з'явілася ніякіх дабрачынных устаноў, акрамя школы для сялянскіх дзяцей, якія атрымлівалі ад манастыра кнігі і іншыя вучэбныя прыналежнасці⁵⁷. Манастыр быў абавязаны браць на сваё ўтрыманне габрэяў, што жадалі ахрысціцца, трымаў на харчаванні асоб, сасланых на епітым'ю, «странніков» і сірот⁵⁸.

Манастыру належылі чатыры царквы: на тэрыторыі — саборная Траецкая і Пакроўская; за агароджай — Мікалаеўская (могілкавая), а на зямлі Шыдлоўшчына — Параскеўская⁵⁹.

На 25 снежня 1918 г. ігуменам манастыра быў архімандрыт Парфіры; падпарадкоўваўся Полацкаму епархіяльнаму савету, які ў сваю чаргу залежаў ад Вышэйшага царкоўнага савета⁶⁰. У 1920 г. манастыр быў зачынены новымі ўладамі. На яго тэрыторыі размяшчалася міліцыя, дзіцячы садок і іншыя ўстановы. У 20-х гадах Траецкая царква згарэла. Захаваўся толькі Пакроўскі каменны храм пабудовы 1760 г. (па іншых звестках 1752 г.) У перыяд нямецкай акупацыі службы былі адноўлены, але пад статусам прыходскай царквы Казанскай іконы Божай Маці. Царква была адзінай дзеючай у Віцебску. Пад час баявых дзеянняў пры вызваленні храм быў часткова пашкоджаны, але неўзабаве адноўлены.

Адраджэнне манастыра пачалося толькі пасля набывання Беларуссю незалежнасці. У 2000 г. у будынку Свята-Казанскай царквы сталі несці паслушэнства манахі⁶¹.

Фонд Віцебскага Траецкага Маркава манастыра, які знаходзіцца ў НГАБ, утрымлівае шмат дакументаў па яго гісторыі, але пераважная большасць па часе стварэння адносіцца да перыяду, калі Беларусь уваходзіла ў склад Расійскай імперыі.

- ¹ Исторические сведения о примечательнейших местах в Белоруссии с присовокуплением и других сведений к ней же относящихся / Сост. М. О. Без-Карнилович. Мн., 1995 (Факс. изд. СПб., 1855). С. 51.
- ² Витебская старина / Сост. А. П. Сапунов. Витебск, 1883. С. 247.
- ³ НГАБ, ф. 2548, воп. 1, спр. 54, арк. 76, 94, 96 адв.
- ⁴ [Автор не указан]. Витебский Марков Свято-Троицкий мужской монастырь // Полный православный богословский энциклопедический словарь. СПб., [1917]. Т. 1. С. 514.
- ⁵ Ярашэвіч А. А. Віцебскі Маркаў (Троіцкі) манастыр // Рэлігія і царква на Беларусі: Энцыклапедычны даведнік. Мн., 2001. С. 69—70.
- ⁶ Витебская старина. С. 247—272.
- ⁷ Акты Виленской археографической комиссии (АВАК). Вильно. 1880. Т. XI. С. 128—132.
- ⁸ Витебская старина. С. 247—251.
- ⁹ Там же. С. 251—255.
- ¹⁰ Там же. С. 255—258.
- ¹¹ Там же. С. 258—259.
- ¹² Там же. С. 259—264.
- ¹³ Там же. С. 264—265.
- ¹⁴ Там же. С. 266—267.
- ¹⁵ Там же. С. 267—268.
- ¹⁶ Там же. С. 268—270; АВАК. Вильно, 1883. Т. XII. С. 42—44.
- ¹⁷ Витебская старина. С. 270—272.
- ¹⁸ АВАК. Т. XII. С. 130—132.
- ¹⁹ Документы обличают. Реакционная роль религии и церкви на территории Белоруссии / Сост. А. М. Комаров и др. Под ред. А. И. Залесского и А. И. Азарова. Мн., 1964. С. 35—36.
- ²⁰ НГАБ, ф. 2548, воп. 1.
- ²¹ Там же, спр. 1408, арк. 1.
- ²² Там же, спр. 17, 24, 644, 641 б; Спр.1045, арк. 33; Спр. 1408, арк. 1.
- ²³ Там же, спр. 1408, арк. 1.
- ²⁴ Сергей (Василевский), иеромонах. Витебский Марков Свято-Троицкий мужской монастырь. Витебск, 1887. С. 13.
- ²⁵ НГАБ, ф. 2548, воп. 1, спр. 1045, арк. 33; Спр. 1408, арк. 1.
- ²⁶ Мартос А. Беларусь в исторической государственной и церковной жизни. Мн., 1990 (Репринт. изд. Буэнос-Айрес, 1966). С. 240; Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ). Т. XIX (1770—1774). № 13921. СПб., 1830. С. 687—688.
- ²⁷ НГАБ, ф. 2548, воп. 1, спр. 20, арк. 25.
- ²⁸ Там же, спр. 54, арк. 120.
- ²⁹ Там же, спр. 17, арк. 75.
- ³⁰ Там же, спр. 54, арк. 3, 62—62 адв.
- ³¹ Там же, спр. 54, арк. 76, 94, 96 адв.

- ³² Там жа, спр. 17, арк. 75—75 адв.
- ³³ Там жа, спр. 54, арк. 94.
- ³⁴ Там жа.
- ³⁵ Войніч І. Я. Сільвестр Косаў, мітрапаліт кіеўскі (1599?—1657) // *Праваслаўе*. 2004. № 12—13. С. 52.
- ³⁶ НГАБ, ф. 2548, воп. 1, спр. 20, арк. 94—94 адв.
- ³⁷ Там жа, арк. 94 адв. — 95.
- ³⁸ Там жа, спр. 17, арк. 76 адв.
- ³⁹ Там жа, арк. 75 адв.; Спр. 793, арк. 5; Исторические сведения о примечательнейших местах в Белоруссии с привосокуплением и других сведений к ней же относящихся. С. 51.
- ⁴⁰ НГАБ, ф. 2548, воп. 1, спр. 54, арк. 3—3 адв.
- ⁴¹ ПСЗРИ. Т. XIX (1770—1774). № 13921. СПб., 1830. С. 687—688.
- ⁴² НГАБ, ф. 2548, воп. 1, спр. 16, арк. 11, 40—41; ПСЗРИ. Т. XXIII (1789, 6 ноября 1796). № 17289. СПб., 1830. С. 615.
- ⁴³ НГАБ, ф. 2548, воп. 1, спр. 16, арк. 168, 170, 220—220 адв.
- ⁴⁴ Там жа, спр. 17, арк. 76.
- ⁴⁵ Там жа, спр. 23, арк. 276—276 адв., 278—278 адв.
- ⁴⁶ ПСЗРИ. Собрание второе. Т. VIII. Отделение первое. № 6161. СПб., 1833. С. 244—246; НГАБ, ф. 2548, воп. 1, спр. 64, арк. 30—31, 41—46.
- ⁴⁷ ПСЗРИ. Собрание второе. Т. XVII. Отделение первое. № 15189, 15907. С. 1, 797. Отделение второе. Приложения. К № 15189 и 15907. С. 3, 149—151. СПб., 1843; НГАБ, ф. 2548, воп. 1, спр. 644, арк. 2 адв.; Спр. 6416, арк. 3.
- ⁴⁸ НГАБ, ф. 2548, воп. 1, спр. 644, арк. 2.
- ⁴⁹ Там жа, спр. 6416, арк. 3.
- ⁵⁰ Там жа, спр. 24, арк. 109 адв.—110, 118, 128 адв., 137, 146, 153, 159 адв.; Спр. 644, арк. 2—2 адв.
- ⁵¹ Там жа, спр. 17, арк. 76—76 адв.
- ⁵² Там жа, спр. 24, арк. 16.
- ⁵³ Там жа, спр. 644, арк. 2.
- ⁵⁴ Там жа, спр. 6416, арк. 3—3 адв.
- ⁵⁵ Там жа, арк. 4—4 адв.
- ⁵⁶ Там жа, арк. 4 адв.
- ⁵⁷ Там жа.
- ⁵⁸ Там жа.
- ⁵⁹ Там жа, спр. 17, арк. 76; Спр. 24, арк. 16—166; Спр. 6416, арк. 1—2 адв.
- ⁶⁰ Там жа, спр. 1455, арк. 24.
- ⁶¹ Православные монастыри Беларуси / Авт.-сост. С. Э. Сомов. Мн., 2003. С. 80.

Липская Л. М.

ЧЕЧЕРСКОЕ ВЫСШЕЕ НАЧАЛЬНОЕ УЧИЛИЩЕ

Древний белорусский город Чечерск был основан еще в X в. Первые письменные упоминания о нем, как о городе радимичей, мы встречаем в Ипатьевской летописи под 1159 г. В XII—XIII вв. Чечерск входил в состав Черниговского княжества, а в XIV ст. стал центром волости Великого княжества Литовского. В то время жители города возвели на берегу реки Чечоры, впадающей в Сож, замок, от которого в северо-восточной стороне современного поселения до сих пор сохранились остатки древнего земляного вала. В 1510 г. местечко Чечерск стало центром староства с правами городского самоуправления. Во второй половине XVI в. он вошел в состав Речицкого повета Минского воеводства. Во время московской войны в 1654 г. городок заняли казацкие войска И. Золотаренки, и до 1659 г. он находился в составе гетманских казацких владений.

В своей истории город не раз становился частновладельческим. Так, в 1501 г. он стал собственностью Елены Ивановны — жены великого князя Литовского Александра, позже, в 1621 г. — рода Сапегов, а в 1774 г., после первого раздела Речи Посполитой, российская императрица Екатерина II подарила «бесхозный» Чечерск белорусскому генерал-губернатору графу Захарии Чернышову, основавшему здесь крепостные театр и оркестр. Вторая половина XVIII в. стала «золотым веком» для Чечерска. В то время на средства графа по планам знаменитого архитектора Растрелли были возведены три каменных православных храма и католический костел, улицы города перепланированы в классическом стиле с обширной площадью в центре, посреди которой возведена ратуша.

После смерти графа Чернышова Чечерском владела его жена Анна, содержавшая бесплатные мужскую и женскую больницы с аптекой, а также женский пансион для детей бедных дворян.

В 1880 г. в Чечерске насчитывалось 1667 жителей. Из образовательных учреждений в городе имелись 4 еврейские молитвенные школы, женское и мужское народные училища.

В НИАБ в фондах учреждений народного образования сохранились документы дирекции народных училищ Витебской, Минской и Могилевской губерний, содержащие много интересных фактов из истории уездных, городских, ремесленных училищ. Сохранились журналы и протоколы заседаний педагогических советов, учебные програм-

мы, отчеты о состоянии учебных заведений. Материалы фонда дирекции народных училищ Могилевской губернии, охватывающие период с 1820 по 1918 г., содержат 1918 ед. хр. Фонд Чечерского высшего начального училища небольшой — всего лишь 18 ед. хр. (с 1901 по 1917 г. — время существования училища).

В 1900 г. крестьяне Чечерской волости ходатайствовали перед дирекцией народных училищ Могилевской губернии об открытии в местечке Чечерск городского училища. Свое прошение они обосновывали увеличением количества учащихся и необходимостью появления в Чечерске учебного заведения с более высоким статусом, что позволило бы получать лучшее образование детям и возможность поступления их на государственную службу. Под помещение училища они просили у владельца имения графа Ипполита Ивановича Чернышова-Кругликова двухэтажное каменное здание городской ратуши, за аренду которого обязывались платить ежегодно 300 руб.¹

Двухклассное городское училище открылось в 1902 г. на основании Положения 1872 г., по которому попечение о начальном народном образовании возлагалось на уездных предводителей дворянства, возглавлявших уездные и губернские училищные советы. Почетным попечителем училища был избран граф И. И. Чернышов-Кругликов, который определил ежегодный благотворительный взнос на нужды учебного заведения в размере 150 руб.² Из государственного казначейства на первый учебный год выделялось 1132 руб., поэтому набор учащихся был невелик. Преподавать в училище стали выпускник Виленского учительского института титулярный советник Н. И. Орловский, который исполнял обязанности заведующего, и законоучитель священник Чечерской Вознесенской церкви Н. Н. Случановский, открытой оставалась вакансия учителя графических искусств³.

Директор народных училищ Могилевской губернии предписал заведующему училищем Н. Орловскому принять все меры для увеличения количества учащихся. В исполнение предписания в январе 1903 г. в училище приняты дополнительно три ученика, а на 1903/04 учебный год на 3-е отделение дополнительно зачислены 47 учеников. В феврале 1904 г. в 3-м отделении обучалось 62 ученика, а в 4 отделении — 32. Популярность училища была очень высокой, многим даже отказали в приеме детей в училище из-за ограниченного количества мест в классах и нехватки учителей.

20 апреля 1904 г. педагогический совет принял решение о ходатайстве перед дирекцией народных училищ губернии о преобразовании училища в трехклассное. Оно было удовлетворено 10 июля 1904 г.

Дополнительно выделялось 1060 руб. в год на его содержание⁴, что дало возможность открыть 2-е отделение, увеличив набор учеников на 30 человек, приобрести дополнительно мебель и школьное оборудование, ввести предметную систему образования. Кроме выделяемых государством денег, училище имело средства от сбора за обучение. Например, в 1906 г. они составили 289 руб. Эти деньги назывались «специальными средствами» и не расходовались в течение определенного периода, например, за учебный год. В ведомости за 1906 г. указан остаток за 1905 г.: 416 руб. — плата за обучение и 300 руб. — пожертвования графа И. И. Чернышова-Кругликова. Из «специальных средств» выделялись деньги на единовременные пособия учителям. Например, учителю-инспектору Орловскому выдано 100 руб. на лечение дочери⁵. В 1906/07 учебном году было внесено за обучение 289 руб., из государственных средств выплачено 4002 руб. 200 руб. выплатили крестьяне Чечерской волости в качестве пособия для учителя графических искусств Чечерского городского училища. Количество учеников в это время достигло 109 человек, преподавали пять учителей: учитель-инспектор, законоучитель, учитель, врач на должности учителя, учитель графических искусств⁶.

5 января 1907 г. скончался владелец Чечерского имения граф И. И. Чернышов-Кругликов, принять на себя звание попечителя в феврале 1907 г. согласился его зять А. Ф. Безобразов⁷.

С 1904 по 1907/08 учебные года в училище велось обучение на пяти (II—VI), а в 1908/09 г. — на четырех (III—VI) отделениях и в трех классах. В состав первого класса входило третье отделение, второго — четвертое, третьего — пятое и шестое. В каждом классе в месяц проводилось 72 урока (24 за неделю): 8 уроков закона божия, 9 уроков графических искусств и 55 уроков по другим учебным дисциплинам — арифметике, славянскому и русскому языкам, геометрии, физике, истории, естествознанию. В конце 1908/09 учебного года в училище обучалось 125 человек, из которых детей крестьян Чечерской волости было 30 учеников, евреев-мещан 24, а остальные — 71 ученик — из других волостей. Плата за обучение составляла 6 руб. в год⁸.

В августе 1908 г. министерством народного просвещения было разрешено принимать в училище девочек — до 25 % от всех учащихся. В мае 1911 г. процентная норма была снята.

В связи с отказом крестьян выплачивать 200 руб. на содержание учителя графических искусств, учитель-инспектор училища Рублевский в 1909 г. обратился к директору народных училищ Могилевской

губернии с просьбой увеличить плату за обучение до 8 руб. Плата была увеличена с 1 июня 1909 г. одновременно с открытием четвертого класса училища⁹.

Поскольку Чечерское городское училище изначально не имело собственного помещения, арендуя его у владельцев Чечерского имения графов Чернышовых, постоянно возникали вопросы оплаты аренды. С 1902 по 1908 г., за шесть с половиной лет существования училища, владельцы здания ни разу не получали платы за аренду помещения. Это побудило графа Чернышова-Безобразова требовать выселения училища. Подыскать соответствующее здание было очень трудно. Встал вопрос о переводе училища в другой город или местечко. 10 января 1910 г. на общем собрании жителей Чечерска была избрана комиссия для обеспечения училища помещением и поиска средств на аренду.

К 1911 г. были сняты три здания с арендной платой 925 руб. в год. На содержание училища отпускалось из государственного казначейства 4250 руб., сбор за обучение составил 875 руб., местные кредитные товарищества и мещанское общество выплачивали 250 руб., взнос от земства в 1911 г. составил 150 руб. Штат учителей увеличился до шести человек при вакансии законоучителя католического вероисповедания¹⁰.

Из года в год увеличивалась библиотека училища, которая разделялась на ученическую и фундаментальную. Книги приобретались на выдаваемые на хозяйственные нужды деньги. Приобретение книг в библиотеки учебных заведений не регламентировалось специальным законом или указом, поэтому педагогический совет мог выбрать для библиотеки любые книги из присылаемых в училище каталогов известных петербургских и московских книжных магазинов, а также из каталога книг, допущенных в ученические библиотеки низших учебных заведений. В 1911 г. было намечено приобрести 338 наименований учебной и художественной литературы на сумму 500 руб.¹¹

25 июня 1912 г. был опубликован закон о преобразовании городских училищ в высшие начальные училища, которые должны были давать законченное начальное образование. В них полагалось иметь четыре класса с годичным курсом обучения в каждом. Уроки проводились по закону божию, русскому и церковнославянскому языкам, арифметике, геометрии, истории и географии, естествоведению, рисованию и черчению, а также пению и физкультуре. Для девочек препода-

валось рукоделие¹². С согласия попечителя можно было вводить в обучение иностранные или «местные» языки в качестве необязательных предметов.

В первый класс принимались дети в возрасте от 10 до 13 лет, прошедшие курс не ниже одноклассного начального училища. Ученикам, успешно прошедшим курс высшего начального училища, присваивался статус лиц, окончивших курс четырех классов мужских гимназий.

1 января 1913 г. Чечерское городское четырехклассное училище было преобразовано в высшее смешанное начальное училище. Располагалось оно в двух наемных домах по Спасской улице, аренда составляла 735 руб. в год. Училище получало государственную дотацию в сумме 9135 руб. в год. В училище обучалось 123 человека, оплачивая за учебу 8 руб. В 1913 г. окончили курс обучения 19 человек¹³.

Штат учителей был увеличен до 7 человек во главе с инструктором — надворным советником Павлом Ивановичем Рублевским. При штате было две вакансии — католического законоучителя и врача. Плата за аренду увеличилась до 860 руб. Обучалось 128 учеников, закончил курс обучения в 1914 г. 21 человек¹⁴. В 1915 г. адрес одного из арендованных зданий училища изменился, теперь заведение имело помещение в доме № 50 на площади Базарной.

Учащиеся были из семей мещан, крестьян и служащих. Подавляющее большинство — из небогатых семей. На педагогическом совете в начале учебного года часто рассматривались прошения родителей об освобождении от платы за обучение их детей. Например, Кормянского волосное правление 17 января 1917 г. выдало удостоверение жене призванного по мобилизации на военную службу крестьянина А. Шугова, сын которого Григорий, будучи учеником четырехклассного высшего начального училища, «состояния крайне бедного и не имеет средств уплатить взнос за правоучение»¹⁵.

Несмотря на тяжелое материальное положение населения в военное время, количество желающих учиться и продолжать обучение в среднем учебном заведении в Чечерске увеличилось. 1 июня 1917 г. на имя попечителя Виленского учебного округа было послано прошение председателя Рогачевской уездной земской управы об открытии в Чечерске смешанной гимназии в составе четырех старших классов или хотя бы пятого и шестого классов¹⁶. История внесла свои коррективы. Декретом Всероссийского центрального исполнительного комитета от 16 октября 1918 г. Чечерское высшее начальное училище было упразднено наряду со всеми училищами бывшей Российской империи.

¹ НИАБ, ф. 2254, оп. 2, д. 626, л. 136.

² Там же, д. 301, л. 15.

³ Памятная книжка Виленского учебного округа на 1902/1903 учебный год. Вильна, 1902. С. 246.

⁴ НИАБ, ф. 2254, оп. 2, д. 626, л. 153 об.

⁵ Там же, д. 295, л. 1.

⁶ Памятная книжка Виленского учебного округа на 1906/1907 учебный год. Вильна, 1906. С. 402.

⁷ НИАБ, ф. 2254, оп. 2, д. 626, л. 166.

⁸ Там же, л. 53.

⁹ Там же, л. 55.

¹⁰ Памятная книжка Виленского учебного округа за 1911/1912 учебный год. Вильна, 1912. С. 328.

¹¹ НИАБ, ф. 2254, оп. 2, д. 626, л. 12—20.

¹² Циркуляры по Виленскому учебному округу за 1912 год. Вильна, 1912. С. 604—605.

¹³ Памятная книжка Виленского учебного округа на 1914 год. Вильна, 1914. С. 408.

¹⁴ Памятная книжка Виленского учебного округа на 1915 год. Вильна, 1915. С. 420.

¹⁵ НИАБ, ф. 3032, оп. 1, д. 18, л. 2.

¹⁶ Там же, л. 24.

Лісейчыкаў Дз. В.

СХАВАНЫЯ УНІЯЦКІЯ ПРЫХОДЫ ПІНСКАГА ПАВЕТА КАНЦА XVIII — ПЕРШАЙ ТРЭЦІ XIX ст.

1. Перадгісторыя уніяцтва на Піншчыне

Самыя раннія уніяцкія парафіі на Піншчыне, як і ва ўсёй Беларусі, з'явіліся яшчэ напрыканцы XVI ст. Але першыя дзесяцігоддзі унія прыжывалася даволі цяжка. З-за блізкасці палескіх зямель да Украіны Пінск і навакольныя гарады падлягалі частым нападам казакоў і расійскіх войскаў падчас войнаў 1647—1668 гг., што паставіла справу уніі на пінскіх землях нават пад пагрозу знікнення.

Адносна стабільзацыя ўнутрыпалітычнага жыцця Рэчы Паспалітай апошняй трэці XVII ст. не толькі вярнула грэка-каталікам страчаныя пазіцыі, але і зрабіла унію самай прадстаўнічай канфесіяй у рэгіёне. У 1668 г. ва уніяцтва перайшоў Пінскі Лешчанскі кляштар¹, дзе ад гэтага часу размясцілася рэзідэнцыя Турава-Пінскага уніяцкага

епіскапа. Варта адзначыць, што Турава-Пінская епархія была самай маленькай і самай беднай сярод астатніх. У яе склад уваходзіла каля сотні парафій Пінскага, Мазырскага і паўднёвай часткі Наваградскага паветаў. У 1676 г. епіскап Міхал-Марцін Белазор даручыў пратапопу² Пятру Курціловічу падлічыць колькасць парафіяльных святароў-уніятаў ва ўсёй епархіі. Вынікі аказаліся наступнымі: 40 уніяцкіх святароў у цэрквах на землях дзяржаўных і 46 — на прыватнаўласніцкіх³. Пры святарскіх сем'ях знаходзілася 74 асобы жаночага і мужчынскага полу. Пры некаторых буйных цэрквах адначасова магло знаходзіцца і па двое святароў. Можна меркаваць, што ў 1674 г. у Турава-Пінскай уніяцкай епархіі налічвалася каля 80 парафіяльных цэркваў.

У 1685 г. за грашовыя махінацыі епіскапу Белазору была вынесена баніцыя⁴ (выгнанне па-за межы дзяржавы), але гэта не паўплывала на справу пашырэння і ўмацавання уніі на Піншчыне. Пасля правядзення ў 1720 г. у Замосці (зараз Люблінскае ваяводства, Польшча) сабору, які уніфікаваў абраднасць, дагматыку і іерархію уніяцтва, канфесія яшчэ больш узмацніла свае пазіцыі і на доўгі час стала дамінуючай на беларускіх землях.

У сярэдзіне XVIII ст. да уніі далучаюцца новыя парафіі. Захаваўся, напрыклад, датаваны 1760 г. акт перадачы шляхтай в. Вылазье Пінскага пав. царквы пад уладу епіскапа Рыгора Булгака: «Гэтая царква раней знаходзілася ў руках дызунітаў [праваслаўных. — Дз. Л.], а цяпер да святой уніі далучаная, і мы самі за інспірацыяй Святога Духа зрабіліся уніятамі»⁶.

У 1764 г. манахі Пінскага Богаяўленскага праваслаўнага манастыра адзначаюць вядучую ролю уніяцтва ў рэгіёне: «Яго міласць айцец ігумен [Феафан Яворскі, настояцель манастыра. — Дз. Л.] і яго манахі ў юрысдыкцыю пануючай у гэтым краі рэлігіі грэка-уніяцкай нават мінімальна і раней ніколі ўмешвацца не наважваліся»⁷.

У 1777—1778 гг. у чатырох усходніх дэканатах епархіі (Мазырскім, Петрыкаўскім, Тураўскім і Убарцкім) налічвалася 79 цэркваў і 12 капліц⁸. Дакладных звестак аб некаторых заходніх дэканатах знайсці не ўдалося. Афанасій Мартас абмяжоўвае Пінскую епархію выключна тэрыторыяй павета⁹. Польскі даследчык Вітальд Колбук, чые высновы наконт межаў і колькасці парафій часта не адпавядаюць рэчаіснасці¹⁰, налічвае 201 царкву агулам у епархіі¹¹.

Да 1787 г. колькасць прыхаджанаў уніяцкіх цэркваў на ўсходзе Пінскай епархіі вырасла яшчэ на 12,7%¹². Сярод прыходаў — чатыры ў Рэчыцкім пав. (самы ўсходні ў в. Маканавічы) і восем у Кіеўскім пав. Каралеўства Польскага.

У 1791 г. Пінск быў абраны месцам правядзення сходу вышэйшых іерархаў праваслаўнай царквы Рэчы Паспалітай — кангрэгацыі¹³. Прысутнічаў на ім і пінскі уніяцкі епіскап Яўхім Дашкевіч-Гарбацкі разам са сваім каад'ютарам Язафатам Булгакам¹⁴. Пастановамі Пінскай кангрэгацыі праваслаўная царква Рэчы Паспалітай была абвешчана аўтакефальнай, незалежнай ад Маскоўскай патрыярхіі. Але гэтым пастановам не наканавана было ўвайсці ў сілу. Пасля другога падзелу Рэчы Паспалітай 1793 г. пінскія землі былі далучаныя да Расійскай імперыі.

2. Дзейнасць схаваных уніяцкіх прыходаў

З далучэннем Піншчыны да Расійскай імперыі адбыліся масавыя прымусовыя ператварэнні уніяцкіх прыходаў у праваслаўныя. Пачатак закрыццю уніяцкіх цэркваў даў указ імператрыцы Кацярыны II ад 22 красавіка 1794 г. «Об устраниении всяких препятствий к обращению униатов к православной церкви»¹⁵. У 1798 г. на тэрыторыі Пінскага пав. існавала ўжо 37 праваслаўных храмаў¹⁶.

У тым жа 1798 г. была ўтворана новая уніяцкая епархія, Брэсцкая. У яе склад увайшлі ўсе цэрквы Піншчыны. Болей за тое, Пінск быў прызначаны месцам знаходжання адмысловага епіскапскага сурагата (намесніка) для трох павеатаў Мінскай губерні: Мазырскага, Пінскага і Рэчыцкага¹⁷. Як пісаў праваслаўны мінскі архіепіскап Іаў Пацёмкін: «После этого в некоторых местах [...] униатские священники опять зачали отвлекать людей, преимущественно около Пинска»¹⁸.

У 1800 г. Сенат выдаў адмысловы ўказ «О невозвращении в унию людей, присоединившихся к православной вере», у якім некалькі слоў было адведзена Пінскаму павету, як цалкам далучанаму да праваслаўя¹⁹. Сенат абвінаваціў епіскапа Язафата Булгака ў тым, што святары-уніяты, якія пазбавіліся месца, працягваюць жыць на тэрыторыі павеата, хаця «предписано было, чтоб священники униатские не находились в тех местах, где народ присоединен уже к благочестию, дабы житие их в тех селениях не послужило к разврату [г. зн. вяртанню. — Дз. Л.]»²⁰.

Пасля падпарадкавання ўсіх уніятаў Дэпартаменту рымска-каталіцкіх спраў, а з 1801 г. — Рымска-каталіцкай духоўнай калегіі²¹, пачалося вяртанне новадалучаных праваслаўных вернікаў у стары уніяцкі абрад. Хаця на 1799 г. у Пінскім пав. налічвалася ўжо 45 праваслаўных цэркваў²², з'явіліся прыходы, у якіх увогуле не было вернікаў. Святар Парэцкай праваслаўнай царквы Іван Гаварэцкі тлумачыў кіраўніцтву, чаму ў яго ніхто не хрысціць немаўлят: «А крестили разныя униатския ксензы»²³, а ў Атолчыцах дзяцей хрысцілі «разныя римския ксензы»²⁴.

Пачынаючы з 1803 г. на Піншчыне разгарнулася шырокая дзейнасць уніяцкіх святароў па вяртанні былой паствы. Працэс гэты, зразумела, праходзіў неафіцыйна, і ніводная царква былым уладальнікам вярнута не была. Расійскі вялікадзяржаўны ідэолаг генерал-маёр Ратч так апісаў дзейнасць схаваных уніяцкіх прыходаў: «Дабы не допустить ея [уніі. — Дз. Л.] до окончательного совершенного исчезновения, таинственные работы были быстро перенесены в сокровенные урочища, [...] с кипучей деятельностью латинское духовенство раскинуло пространную сеть своих подземных работ»²⁵. У прыныцыпе Ратч правільна апісаў сітуацыю. Толькі ўсё ж трымалася унія дзякуючы вернасці прыхаджан, а не інтрыгам «лацінян». У 1819 г. у Пінскім пав. існавала 60 уніяцкіх цэркваў²⁶, 31 з іх належала да Любяшоўскага дэканата, амаль уся тэрыторыя якога сёння знаходзіцца ў складзе Украіны. На землях Піншчыны па афіцыйных звестках з вялікай перавагай дамінавала праваслаўе. Якім жа чынам нешматлікія (зноў жа, толькі паводле афіцыйных звестак) уніяцкія прыходы выйгравалі барацьбу за душы былых вернікаў?

Граф Мураўёў у 1834 г. (на той час гродзенскі губернатар) патлумачыў сітуацыю больш канкрэтна: «Важнейшим оружием к совращению употребляемым суть многочисленные каплицы, называемые иногда филиями, будучи в разные времена построены вопреки узаконениям и среди приходов унияцких в виде боевых постов»²⁷. Капліцы па сутнасці выконвалі ролю парафіяльных цэркваў. Менавіта такім чынам захоўвалі сваю паству пазбаўленыя месца парафіяльныя святары-уніяты. Даследчык гісторыі праваслаўнай царквы Стэфан Рункевіч лічыў, што вышэйшыя уніяцкія іерархі спецыяльна «в избытке рукополагали на вакантные приходы новых ставленников, предоставляя, таким образом, священникам безместным как бы одну миссионерскую роль»²⁸.

Аб'ём працы ва уніятаў быў значна большы, чым у праваслаўных калег. Напрыклад, да святара Святавольскай уніяцкай царквы Сымона Малевіча ў 1803 г., акрамя ўласнай, належала паства трох пераведзеных у праваслаўе уніяцкіх парафій: Крайскай, Азарыцкай і Глінненскай. Змагаючыся з асяродкамі уніяцтва, улады ў 1804 г. зачыняюць Святавольскі уніяцкі прыход, а царкву робяць праваслаўнай²⁹. Сымон Малевіч, цяпер ужо ў якасці «бязмесцавага» святара, не спыняе сваёй душпастырскай дзейнасці. У 1805 г. ён згадваецца навакольнымі праваслаўнымі святарамі як фактычны пастар сваіх былых прыхаджан

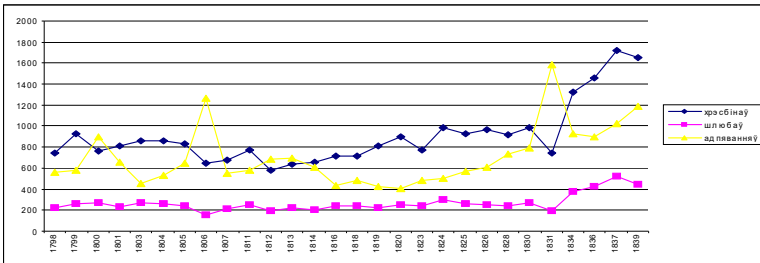
(в. Святая Воля, Край, Азарычы, Гліннае і нават Целяханы). На гэты час Малевіч фігуруе як «проживающий в селе Краглевичах у помещика г-на Феодора Шпаковского»³⁰.

Падобная місіянерская дзейнасць дала свой плён: у 1805 г. цалкам пуставалі 22 праваслаўныя прыходы (з 44-х)³¹.

Святары 13 праваслаўных цэркваў, дасылаючы ў духоўнае праўленне чыстыя аркушы метрык, адкрыта пісалі, што іх паства карыстаецца паслугамі уніяцкіх святароў як парафіяльных, так і «бязмесцавых». Літоўскі³² уніяцкі епіскап Іосіф Сямашка, прыхільнік уз'яднання з праваслаўем, звярнуў увагу на разыходжанне афіцыйнай статыстыкі з рэаліямі. У 1837 г. ён занатаваў: «Множество уже есть примеров совращения ими [каталікамі. — Дз. Л.] в римскую веру униатов; множество дел о сем производится: но дела эти вовсе не могут считаться мерою действительных совращений. Доносит о них — значит, подвергать себя непременно гонению господствующей в западных губерниях польско-католической партии — и редкий священник [...] решится в подобных случаях быть верным своему долгу, а следовательно, некоторая только часть совращений может быть известна самому епархиальному начальству»³³. Як бачым, нават дасведчаны Сямашка не ведаў сапраўднай колькасці сваіх падапечных (уніяцкія цэрквы Пінскага пав. у 1828—1839 гг. уваходзілі ў склад Літоўскай епархіі). Епіскап звярнуў увагу толькі на адзін кірунак пераходу — уніятаў у каталіцтва — і нічога не напісаў пра вяртанне да уніі новадалучаных праваслаўных. Каталіцкія святары шукалі новых вернікаў сярод уніятаў, а уніяцкія святары скіроўвалі дзейнасць на тое, каб вярнуць сваю былую паству, якая добраахвотна альбо гвалтам пачала вызнаваць праваслаўе³⁴.

Шляхам вылічэнняў і параўнанняў мы паспрабуем аднавіць штодзённасць³⁵ міжканфесійных адносін таго часу. Намі былі праведзены падлікі колькасці асоб, што хрысціліся, адпяваліся альбо бралі шлюб у праваслаўных цэрквах Пінскага пав. за 1798—1839 гг. Вынікі адлюстраваны на мал. 1.

Варта разгледзець гэты графік больш дэталёва. На той час нараджальнасць прыблізна 800 чалавек на год для цэлага павета з'яўлялася занадта малой. У нашым выпадку гэта проста сведчыць пра тое, што насельніцтва аддае перавагу святарам-уніятам. Да таго ж яна рэзка падае ў «характэрныя» гады: 1800, 1806, 1812 і 1831. Першае падзенне звязана з паслабленнем рэлігійнага прыгнёту, другое — з набывшым уніяцкай царквой большай аўтаноміяй, трэцяе (аб'ектыўнае) — з вайной 1812 г. і чацвёртае (таксама аб'ектыўнае) — з нацыянальна-

Мал. 1. Дынаміка зменаў і суадносінаў паміж колькасцю хрэсбінаў, шлюбאў і адпаваннאў у праваслаўных цэрквах Пінскага павета за 1798—1839 гг.³⁶

вызваленчым паўстаннем. Высокая смяротнасць у 1831 г. абумоўлена вялікай колькасцю забітых расійскіх салдат (у адным Пінску звыш 150 чалавек³⁷). Спынімся на канкрэтных прыкладах.

Здавалася, нараджальнасць і колькасць шлюбאў, у адрозненне ад смяротнасці, павінныя быць стабільнымі. Змены ў той ці іншы бок — паступовыя, рэзкім хістанням тут месца няма. Але ж заўважаем цэлы шэраг прыходаў, дзе нараджальнасць за розныя гады вагасца ў два, а то і ў больш разоў. Можна здацца, што малая колькасць народжаных проста сведчыць аб малой тэрыторыі прыхода. Але гэта не так. Аб тым кажуць самі святары. Ставоцкі праваслаўны айцец (в. Ставок) Лука Стаяновіч у 1823 г. пісаў: «Хотя и много родилось, но у меня ни одно не крестилось, а только в Лещу [у пінскіх базыльянаў. — Дз. Л.] и в Подгате, вопреки Указа Правительствующаго Сената»³⁸. Відавочна, што пад словам «много» Стаяновіч меў на ўвазе як мінімум некалькі дзесяткаў нованароджаных.

Прасочым, да каго адносяцца з духоўнымі патрэбамі прыхаджане пустуючых праваслаўных цэркваў. Асноўнымі цэнтрамі былі:

- Пінскі Лешчанскі базыльянскі кляштар;
- Пінскі францішканскі кляштар;
- Моладаўская царква, гл. мал. 2. (святар Андрэй Шпакоўскі);
- Астровіцкая царква (святар Ян Гамаліцкі);
- Хойнаўская царква (святар Стэфан Шэмятыла);
- Целяханская капліца (святар Сымон Малевіч);
- Сташанская капліца (святар Гаўрыла Акаронка);
- Велясніцкі «двор» (святар Даніла Кузьмінскі);
- Лагішынскі касцёл;

Ахоўскі касцёл.

Капліцы, як правіла, былі новазбудаванымі і фактычна «падпольнымі». Святар Лагішынскай праваслаўнай Праабражэнскай царквы (м. Лагішын) у 1824 г. скардзіўся благачыннаму: «Прочие в приходской церкви по неотнoшению прихожан в сем 1824 году мною не крещены, ни браком не сочетаны и не погребены, а все сии требы исправляют унитский ксендз Акоронко, живший на капелянии села Стошан в дворе, коему построена каплица на амбаре, возле которого и крест поставлен и во время окончания богослужения по их обыкновению для приходящих народов и водка продается с того же амбара тем же помещиком Корсаком единственно для разврату греко-российской религии»³⁹.

Мал. 2. Уніяцкая царква ў в. Моладава Кобрынскага пав. Гродзенскай губ., да якой на пачатку XIX ст. з духоўнымі патрэбамі адносіліся жыхары шматлікіх вёсак Піншчыны, цэрквы якіх былі далучаныя да праваслаўя. Акварэль Н. Орды. Напісана ў 1864 г.⁴⁰

Для разгляду некаторых іншых прыходаў, якія дзейнічалі афіцыйна (бо ў наяўнасці запоўнены метрычныя кнігі), варта вызначыць асобна, кім з'яўляліся людзі, упісаныя ў гэтыя метрыкі.

У 1819 г. у Целяханскай Трасцкай праваслаўнай царкве адбылося тры хрышчэнні, два шлюбы і два пахаванні. Здавалася б, прыход дзейнічае. Але хрысціліся дзеці, народжаныя ў святара, дзяка і служачага Агінскага канала (паходзіў з іншай мясцовасці). Памерлі двое прадстаўнікоў сем'яў царкоўных старастаў. Шлюб бралі выхадзец са Смаленшчыны Ульян Іваноў з дачкой царкоўнага старасты і пара маладых з суседняй вёскі Коланск⁴¹. Як бачым, сталымі, мясцовымі, г. зн. ардынарнымі прыхаджанамі з'яўлялася толькі апошняя пара вяскоўцаў.

Да святароў Целяханскай і асабліва Лагішынскай цэркваў прыходзілі за рэдкім выключэннем служачыя і працаўнікі вышэйгаданага Агінскага канала.

У в. Старыя Коні ў метрычныя кнігі былі запісаныя толькі нованароджаныя і памерлыя сваякі сем'яў святара, дзяка і царкоўных старастаў⁴².

Былыя прыхаджане пазбягалі хрысціць дзяцей і браць шлюбы ў новадалучаных праваслаўных цэрквах, але працягвалі хаваць сваіх нябожчыкаў на старых могілках пры сваёй былой царкве. Так адбывалася, напрыклад, у 1811—1813 гг. у Целяханах. Адпяванні складалі 87,2 % ад агульнай колькасці праведзеных рытуальных набажэнстваў⁴³.

У 1801 г. святар праваслаўнай Святавольскай царквы Ян Рункевіч занатаваў: «А причом и сами прихожане погребают»⁴⁴. Тое ж было ў Целяханах і Глінным⁴⁵. У апошніх двух выпадках асобы прыхаджанаў былі акрэслены больш дакладна — «сами мужики».

У 1812 г. вырашылі аднавіць пахаванні пры сваёй старой царкве і жыхары в. Сташаны. Праваслаўны святар пісаў: «Погребаются при церкви Стошанской избранным старостою Власом Бобриком»⁴⁶. Сялян можна зразумець — са шлюбамі і хрышчэннямі ім даводзілася звяртацца да царквы пры Пінскім Лешчанскім базыльянскім кляштары (22 км напасткі), вазіць туды яшчэ і нябожчыкаў не ўяўлялася магчымым.

1812 год цікавы яшчэ з адной прычыны. Вядома, што ў гэты час па беларускіх землях пракацілася франка-расійская вайна. Праўда, Піншчыну баявыя дзеянні не зачэпілі — яны прайшлі некалькімі сотнямі кіламетраў на поўнач. А вось на дэмаграфію рэгіёна вайна паўплывала вельмі істотна.

Па-першае, смяротнасць у 1812—1813 г. у праваслаўных прыходах перавысіла нараджальнасць (у 1812 — на 104 чалавекі, у 1813 — на 65, гл. мал. 1.). Пры некаторых цэрквах, як у в. Лунін, смяротнасць была вышэйшая ў дзесяць разоў (9 нараджэнняў і 93 смерці).

Па-другое, у гэты перыяд значна зменшылася колькасць шлюбаў (з 256 да 193). Хаця ў наступныя гады гэты паказчык хутка аднавіўся і павольна павялічваўся да 30-х гадоў XIX ст.

Але самае цікавае тое, што ў 1812 г. рэзка, на 25,1 %, знізілася колькасць ахрышчаных у праваслаўных цэрквах дзяцей (з 773 да 579). Даваенныя паказчыкі аднавіліся толькі ў 1819 г.

Відавочна, што зменшылася не нараджальнасць (дзяцей жа планавалі раней), а колькасць зваротаў бацькоў (былых уніятаў) да праваслаўных святароў з просьбай ахрысціць дзіця. Можна сцвярджаць, што колькасць фактычнага вяртання да уніяцтва пасля 1812 г. значна ўзрасла.

Каб палепшыць агульны выгляд, пачынаючы з 1820 г. пустыя аркушы метрычных кніг тых цэркваў, святары якіх пісалі пра адсутнасць прыхаджан, перасталі падшывацца да агульнай справаздачы. Цяпер ужо адсутнічаюць метрыкі сямі праваслаўных цэркваў павета: Атолчыцкай, Вялесніцкай, Выжлавіцкай, Глінненскай, Парэцкай, Сташанскай і Столінскай. У апошній, напрыклад, перад далучэннем яе да праваслаўя ў 1819 г. налічвалася 824 вернікі⁴⁷. У 1824 г. да іх ліку далучылася яшчэ і Завідчыцкая.

Вярталіся не толькі прыхаджане, але і самі святары. Паказальным стаў выпадак з парохам Завідчыцкай царквы Гаўрылам Акаронкам. У 1798 г. ён пазначаны святаром, які разам з парафіяй далучыўся да «благочестія»⁴⁸. Дзякам пры той жа царкве быў яго сваяк Рыгор Акаронка. Да 1805 г. прыход больш-менш дзейнічаў (некалькі хрышчэнняў, шлюбаў і пахаванняў на год — пік у 1799, пасля спад). Метрыкі айцец Гаўрыла запаўняў на вельмі збеларусізаванай расійскай мове. У 1804 г. ён пачаў падпісвацца больш звыклай для яго лацінкай: «Swiaszczenyk H[a]wrył Akoronko»⁴⁹. У 1805 г. звесткі пра завідчыцкага святара знікаюць. Адначасова спыняе сваю дзейнасць праваслаўны прыход — ніводнага рытуальнага набажэнства за год. І такое становішча захавалася да 1824 г., калі Завідчыцкая праваслаўная царква была афіцыйна зачыненая расійскімі ўладамі. У 1807 г. з царквы знікае і святарскі сваяк дзядзька Рыгор.

На працягу некалькіх наступных гадоў нам нічога невядома пра жыццё і дзейнасць айца Гаўрылы. А ў 1824 г. ён згадваецца як кіраўнік схаванага уніяцкага прыхода пры Сташанскай капліцы (гл. вышэй).

Карціна, што намалявалася ў выніку падлікаў і параўнанняў, уражае. З 46 афіцыйна дзеючых праваслаўных прыходаў 13 не дзейнічалі ўвогуле, а яшчэ ў 10—15 (у розныя гады) назіраюцца адзінкавыя выпадкі рытуальных набажэнстваў.

Становішча не асабліва палепшылася і ў 30-я гг. XIX ст. — час актыўнага наступу на уніяцтва. Сярод даследчыкаў гісторыі рэлігіі існуе сталае меркаванне, што напярэдадні скасавання уніі ў ёй заставаўся невялікі працэнт насельніцтва Беларусі⁵⁰. Але факты гавораць пра адваротнае. Нават у афіцыйна праваслаўнай Піншчыне ў сярэдзіне 30-х гг. XIX ст. працягвалі сваю дзейнасць схаваныя уніяцкія прыходы. Святар праваслаўнай Глінненскай царквы Васіль Раздзялоўскі пісаў на беларуска-расійска-ўкраінскай мяшанцы: «По той причине, что рымляне и унеяты ни во что вменяют Высочайшие узаконения, помещики самы римскаго, а священники унияцкаго принимают и крестьянам своим на то приказуют убеждать православие, а унияцкие священники безстыдно самовольно налезают, то в сем 1834-м мною ни одна душа не погребена»⁵¹. Да таго ж, на Піншчыне існавалі маёнткі каталіцкіх і уніяцкіх кляштароў. Сяляне гэтых маёнткаў практычна ўсе адмаўляліся вызнаваць праваслаўе. Святар праваслаўнай Сошненскай царквы ў тым жа 1834 г. тлумачыў бяздзейнасць свайго прыхода так: «Потому что прихожане оной церкви от давняго уже времени относятся со всеми христианскими требами к владельцам своим Городыцским ксендзам бенедиктинам, а некоторая часть к Островицкому унитскому священнику Иоанну Гомолицкому»⁵².

Такім чынам, звыш паловы праваслаўных прыходаў Пінскага пав. на пачатку XIX ст. існавалі толькі на паперы. На жаль, мы не маем звестак пра колькасць насельніцтва, якая карысталася паслугамі уніяцкіх капліц, паколькі іх дзейнасць была нелегальнай. Як вынік, да нашых дзён не захаваліся метрычныя кнігі ўліку хрышчэнняў, шлюбаў і пахаванняў гэтых кульгавых устаноў. Кіраўніцтва ж праваслаўнай царквы імкнулася не заўважаць гэтай акалічнасці, каб не псаваць афіцыйнай статыстыкі. А паколькі афіцыйна на тэрыторыі Пінскага павета ў першай трэці XIX ст. існавала больш праваслаўных цэркваў, чым уніяцкіх, то уніятаў, паводле справаздачаў, там павінна быць менш.

У дадзенай публікацыі прыведзены падлікі на тэрыторыі толькі аднаго беларускага павета. Высвятленне сапраўднай колькасці уніяцкіх вернікаў пачатку XIX ст. па ўсёй Беларусі яшчэ чакае грунтоўнага даследавання.

Дадатак**СУЧАСНАЯ АДМІНІСТРАЦЫЙНА-ТЭРЫТАРЫЯЛЬНАЯ
ПРЫНАЛЕЖНАСЦЬ ЗГАДАНЫХ У АРТЫКУЛЕ
НАСЕЛЕННЫХ ПУНКТАЎ**

- Азарычы, в. — Пінскі р-н Брэсцкай вобл.;
Астровічы, в. — Пінскі р-н Брэсцкай вобл.;
Атолчыцы, в. — цяпер не існуе;
Ахова, в. — Пінскі р-н Брэсцкай вобл.;
Велясніца, в. — Пінскі р-н Брэсцкай вобл.;
Выжлавічы, в. — Іванаўскі р-н Брэсцкай вобл.;
Вылазы, в. — Пінскі р-н Брэсцкай вобл.;
Гліннае, в. — Ровенская вобл., Украіна;
Завідчыцы, в. — Пінскі р-н Брэсцкай вобл.;
Замойсце, г. — Люблінскае ваяв., Польшча;
Коланск, в. — Івацэвіцкі р-н Брэсцкай вобл.;
Краглевічы, в. — Івацэвіцкі р-н Брэсцкай вобл.;
Край, в. — Івацэвіцкі р-н Брэсцкай вобл.;
Лагішын, м. — Пінскі р-н Брэсцкай вобл.;
Лунін, в. — Лунінецкі р-н Брэсцкай вобл.;
Мазыр, г. — раённы цэнтр Гомельскай вобл.;
Маканавічы, в. — Рэчыцкі р-н Гомельскай вобл.;
Моладава, в. — Іванаўскі р-н Брэсцкай вобл.;
Наваградак, г. — раённы цэнтр Гродзенскай вобл.;
Парэчча, в. — Пінскі р-н Брэсцкай вобл.;
Пінск, г. — раённы цэнтр Брэсцкай вобл.;
Святая Воля, в. — Івацэвіцкі р-н Брэсцкай вобл.;
Ставок, в. — Пінскі р-н Брэсцкай вобл.;
Сташаны, в. — Пінскі р-н Брэсцкай вобл.;
Старыя Коні, в. — Ровенская вобл., Украіна;
Столін, м. — раённы цэнтр Брэсцкай вобл.;
Тураў, г. — Жыткавіцкі р-н Гомельскай вобл.;
Хойна, в. — Пінскі р-н Брэсцкай вобл.;
Целяханы, в. — Івацэвіцкі р-н Брэсцкай вобл.

¹ Ярашэвіч А. А. Пінскі Лешчанскі манастыр // Рэлігія і царква на Беларусі. Мн., 2001. С. 249.

² У дакуменце Курціловіч названы «пратапопам епіскапіі Пінскай і Тураўскай», гэта азначае, што ён з'яўляўся кіраўніком адной з пратапопій епархіі.

³ Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемый при управлении Виленского учебного округа. Вильна, 1869. Т. 6. С. 354.

⁴ Там жа. С.267—269.

⁵ Сучасную адміністрацыйна-тэрытарыяльную прыналежнасць згаданых у працы населеных пунктаў гл. напрыканцы артыкула.

⁶ Там жа. С. 329.

⁷ Там жа. С. 369.

⁸ НГАБ, ф. 136, воп. 1, спр. 41240, арк. 1—131.

⁹ [Мартос А.] Беларусь в исторической, государственной и церковной жизни. Буэнос-Айрес, 1966. Рэпринт. выд.: Мн., 1990. С. 216.

¹⁰ В. Колбук практычна паўтарае памылку А. Мартаса. Хоць ён і агаворвае існаванне Мазырскага і Петрыкаўскага дэканатаў, але ў сваім спісе падае толькі некалькі цэркваў на тэрыторыі Мазырскага пав. (на самай справе, у 1777—1778 гг. на Мазыршчыне існавалі 53 уніяцкія храмы). Гл.: НГАБ, ф. 136, воп. 1, спр. 41240.

¹¹ Kolbuk W. Kościoły wschodnie w Rzeczypospolitej około 1772 roku. Lublin, 1998. S. 324—328.

¹² НГАБ, ф. 136, воп. 1, спр. 41240, арк. 132—195.

¹³ Філатава А. Пінская кангрэгацыя 1791 // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Мн., 1999. Т. 5. С. 499.

¹⁴ Sakowicz E. Kościół prawosławny w Polsce w epoce sejmu Wielkiego 1788—1792. Warszawa, 1935. S. 183.

¹⁵ Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссиею (далее АВАК). Вильна, 1889. Т. XVI. С. 6.

¹⁶ НГАБ, ф. 136, воп. 14, спр. 348.

¹⁷ Рункевич С. История Минской архиепископии (1793—1832 гг.). СПб., 1893. С. 386.

¹⁸ Там жа. С. 390—391.

¹⁹ Такія высокія лічбы не знаходзяць дакументальнага пацвярджэння. На 1799 г. у Пінскім пав. існавала 61 уніяцкая царква (НГАБ, ф. 136, воп. 1, спр. 41247).

²⁰ АВАК. С. 26.

²¹ Марозава С. В., Філатава А. М. Уніяцкая царква // Рэлігія і царква на Беларусі. Мн., 2001. С. 333.

²² НГАБ, ф. 136, воп. 14, спр. 349.

²³ Там жа, спр. 350, арк. 36.

²⁴ Там жа, арк. 33.

²⁵ [Ратч В.] Уния после падения Польши. Вильна, 1867. С. 16.

²⁶ НГАБ, ф. 136, воп. 1, спр. 41258.

²⁷ НГАБ у Гродна, ф. 1, воп. 27, спр. 711, арк. 16.; Токць С. М. Граф М. М. Мураўёў і канфесіянальная палітыка царызму на Беларусі 1827—1835 гг. // Наш радавод. Матэрыялы міжнароднай навуковай канферэнцыі «Царква і культура народаў Вялікага княства Літоўскага і Беларусі XIII—XX ст.». Гродна, 1992. С. 618.

²⁸ Рункевич С. История Минской архиепископии. С. 391.

²⁹ НГАБ, ф. 136, воп. 14, спр. 354, арк. 73.

³⁰ Там жа.

³¹ Там жа, ф. 136, воп. 14, спр. 354.

³² На той час на тэрыторыі Беларусі існавалі дзве уніяцкія епархіі: Беларуская (з цэнтрам у г. Полацку) і Літоўская (з цэнтрам у м. Жыровічы).

³³ [Іосиф, митр. Семашко.] Записки Иосифа, митрополита Литовскаго. Т. II. Спб., 1883. С. 3.

³⁴ Філатава А. Правовое афармленне міжканфесійных адносін у заходніх губернях Расійскай імперыі. 1772—1860 гг. // Історыя релігій в Украіні. Навуковы шорічнік. Книга I. Львів, 2005. С. 584.

³⁵ Тэрмін «штодзённасць» тут ужыты невыпадкова. Намінальна, паводле архіўных дакументаў, друкаваных выданняў і справаздач таго часу, на Піншчыне дамінавала праваслаўная канфесія. Але і самі праваслаўныя святары, і іх кіраўніцтва, і ўсё насельніцтва рэгіёну разумела завышанасць такіх паказчыкаў. Рэальны стан рэчаў як катэгорыя штодзённасці прасочваецца з кароткіх занатавак у метрычных кнігах, у сабраных разам і прааналізаваных экстрактах аб колькасці народжаных, шлюбаваных і памерлых.

³⁶ НГАБ, ф. 136, воп. 14, спр. 348—356, 358—360, 362—364, 366—370, 373, 376, 377.

³⁷ Там жа, спр. 373.

³⁸ Там жа, спр. 366, арк. 310.

³⁹ Там жа, спр. 367, арк. 143 адв.

⁴⁰ Muzeum Narodowe, Kraków. III-r. a. 4389. (TeKa Grodzińska). Паводле інтэрнэт-рэсурса <http://www.pinakoteka.zascianek.pl>.

⁴¹ НГАБ, ф. 136, воп. 14, спр. 364, арк. 383—385.

⁴² Там жа, спр. 360, арк. 272.

⁴³ Там жа, спр. 358, 359, 361.

⁴⁴ Там жа, спр. 351, арк. 161.

⁴⁵ Там жа, арк. 162—163.

⁴⁶ Там жа, спр. 359, арк. 293.

⁴⁷ Там жа, воп. 1, спр. 41258, арк. 197.

⁴⁸ Там жа, спр. 348, арк. 201 адв.

⁴⁹ Там жа, спр. 353, арк. 73 адв.

⁵⁰ [Мартос А.] Беларусь в исторической, государственной и церковной жизни. С. 219.

⁵¹ НГАБ, ф. 136, воп. 14, спр. 376, арк. 78 адв.

⁵² Там жа, арк. 290.

Литвинова Т. Ф.

КОРЕНЕВСКИЙ ФОЛЬВАРК В ГОМЕЛЬСКОМ ИМЕНИИ ПАСКЕВИЧЕЙ

«Имение сие разделяется на семь экономий или волостей: Богуславскую, в коей находится помещение для главного управления с казначейством, Новиковскую, Добрушскую, Климовскую, Николаевскую, Хоминскую, Зефельдскую и Кореневскую»¹. Такие сведения подавались фельдмаршалу Ф. И. Паскевичу в «Записке о состоянии Гомельского имения и о разных сведениях к покупке одного относящихся июля 10 дня 1834 г.». В фонде НИАБ «Вотчинное имение светлейшего князя Паскевича-Эриванского» более ранних документов об имении нами не выявлено.

В сентябре того же года (1834) имение приобретено у графа С. П. Румянцева и по доверенности передано в управление адъютанту Паскевича гвардии капитану Алексею Петровичу Мельникову². Спустя пять лет Паскевич становится владельцем местечка Гомель «со всеми принадлежащими к нему планами и угодьями»³.

Расположенная в 12 верстах от Гомеля Кореневка, будучи приобретенной вместе с другими землями, первоначально была помещьем, в котором находились винокурня и кирпичный завод. На хранящейся в фондах Гомельского областного краеведческого музея карте Гомеля и окрестностей 1838 г. обозначен фольварк Кореневский. Здесь видны

Рис. 1. Кореневский фольварк

три водоема правильной прямоугольной формы (очевидно, искусственные) и две постройки П-образные в плане, которые могли иметь промышленное назначение⁴. В 1856 г. сын фельдмаршала Федора Ивановича Паскевича занялся устройством Гомельского имения на свой лад. В архивных документах появляется информация о наличии в Кореневском фольварке охотничьих угодий и возведении соответствующих построек.

В январе 1861 г. неким Пономаревым были составлены чертеж и план «на постройку жилого помещения главного егермейстера в Кореневке». По предлагавшемуся проекту сооружение должно было иметь П-образный план, мезонин и три выхода. Дверной и оконные проемы на главном фасаде завершались готическими арками. На крыше первого этажа и мезонина – парапеты в виде решеток из косых и прямых крестов. Резолюция, которую наложил «главноуполномоченный по управлению имениями и делами светлейшего князя Варшавского» Александр Николаевич Филиппов, была следующей: «Князь не утвердил этого чертежа и поручил г. Пелью составить другой»⁵.

Ранее Александр Христофорович Пель (1809—1902) — академик архитектуры, помощник О. Монферрана, совместно с архитектором Робертом Андреевичем Гедике в 1856—1857 гг. принимал участие в перестройке особняка Ф. И. Паскевича-Эриванского на Английской наб., 8 в Санкт-Петербурге.

Очевидно, Пель выполнил поручение князя и составил другой план дома в Кореневке, который нам не известен. Во всяком случае, спустя три года, в 1864 г., из Санкт-Петербурга в Гомель в охотничий дом отправляются паркет и панели, из чего явно следует, что некая постройка там уже существовала. В письме главноуправляющего Гомельским имением К. Иванова в Петербургскую главную контору от 25 апреля 1865 г. идет речь о том, что архитектору Гедике предложено сделать проект фасада средней части Кореневского охотничьего дома с эркером. В этом же году параллельно с постройкой эркера была окончена крыша, и в начале 1866 г. ставится вопрос о том, чтобы весной приступить к ее окраске. В это время ведется внутренняя отделка здания, в июне из Санкт-Петербурга для охотничьего дома был отправлен ящик французских обоев стоимостью 200 руб.⁶

Из вышеизложенного можно заключить, что датой постройки охотничьего дома в Кореневке следует считать 1865—1866 гг. Авторами, очевидно, являлись петербургские архитекторы А. Х. Пель и Р. А. Гедике, к которым в данный период неоднократно обращались из управления Гомельским имением по различным строительным воп-

росам, в т. ч. по строительству охотничьего дома. Это подтверждается в заключении старшего научного сотрудника института «Ленпроект-реставрация» Л. В. Хайкиной, которая составляла архивное описание дома Паскевичей на Английской набережной⁷.

Дальнейшие сведения о Кореневке связаны с обустройством дома и прилегающей территории. Из Санкт-Петербурга в 1872 г. были доставлены чучела глухаря, других птиц, голова бизона, тура, кресло из копыт и рогов лосей⁸. В 1874 г. строения Кореневского фольварка были застрахованы в «Русском страховом от огня обществе», для чего были составлены планы. На плане литерой «А» обозначен главный дом. Рядом с домом — деревянный сарай для собак. Главный дом «каменный в два этажа, крытый железом» прямоугольной формы с эркером и двумя крыльцами, одно из которых по описанию было каменным с железным зонтом на кронштейнах. Кроме описания 1874 г., информация об архитектуре внутренних помещений здания содержится в полисе «Варшавского страхового от огня общества» за 1876 г.,

где говорится о наличии стен и перегородок, перечисляется количество внутренних дверей (13), печей (9), упоминаются два камина, а также балкон⁹.

Между 1876 и 1881 гг. на плане дома появляется пристройка со стороны дворового фасада. Так, в деле «Описание лесных дач Кореневского фольварка», начатом в 1881 г., охотничий дом на плане угодий изображен перед прудом и имеет Г-образную форму с выступом на тыльную сторону¹⁰. В позднейших документах находим объяснение, что дом «получил» каменную пристройку для кухни¹¹.

Рис. 2. План Кореневского фольварка

В архивных материалах также содержатся сведения о ремонтных работах, связанных с благоустройством охотничьего дома. В августе 1882 г. в гостиной была произведена замена подоконников на мраморные. Этот ремонт шел параллельно со строительными работами в княжеской часовне-усыпальнице в Гомеле, декоративные каменные детали для которой заказывались в Киеве итальянцам Тузини и Росси, державшим «Магазин мраморных, гранитных и лабрадорных работ» на Крещатике. Исполнение работ велось по чертежам и под руководством архитектора О. Вегенера, который в своем письме в Гомельское имение сообщал: «Честь имею уведомить, что мраморные работы в Корневском охотничьем доме и лабрадорные и мраморные работы в часовне окончены удовлетворительно»¹².

Отметим, что главный лесничий проявил обеспокоенность в деле соблюдения порядка в охотничьем доме. 27 августа он писал в вотчинное управление Гомельского имения Паскевича о том, что прошло уже четыре недели, как были вставлены мраморные подоконники в «большой зале» Корневского охотничьего дома, и что необходимо принять меры по очищению «замаранной залы <...> присовокупляя, что за влиянием большой известковой пыли и гипсовой вся декорация залы, а именно разные чучела, мебели, занавесы и даже дорогие обои и паркеты отстрадают»¹³.

Обязанности смотрителя охотничьего дома, егермейстера и др. были прописаны в специально составленной 6 июня 1882 г. инструкции. По ней, например, смотритель «должен стараться о совершенной чистоте охотничьей залы и принадлежащих к ней местностей и находящихся в ней мебели и декоративных вещей, удерживать их в таком порядке и состоянии, чтобы во всякое время было все подготовлено к возможному неожиданному приезду владельца и его гостей... Так само стараться о удержании в соответствующем порядке принадлежащих к охотничьему дому садовых и парковых заложений... для возвышения красоты стараться о воспитании и возможном размножении летних цветов и заложение декоративных групп и вазонов с цветами перед наружностью охотничьего дома». Кроме того, смотритель должен заботиться о выращивании новых лесных деревьев и кустарников в лесном питомнике, «закладывать постепенно садовый завод для воспитания фруктовых деревьев, которые он своевременно должен высаживать по огородам в окрестности охотничьего дома к производству красивого вида и будущей пользы». Отдельным пунктом прописывалось «основательное и полезное воспитание и попечение охотничьих собак, находящихся при охотничьем доме»¹⁴.

Количество охотничьих собак в Кореневке достигало более сотни. На псарне, где они содержались, была своя кухня, за собаками специально ухаживали, лечили, дрессировали. Кореневские питомцы участвовали в выставках, например, на охотничьей выставке в Киеве они получили медали и денежный приз, за который были выписаны охотничьи журналы и книги¹⁵. Любопытно, что, отчитываясь в управление именем Паскевичей, в «описи живого инвентаря» в Кореневке на 1 января 1892 г. заведующий охотой М. А. Ивицкий, кроме собак на псарне, называет находящуюся непосредственно при охотничьем доме собаку ломберной породы по кличке «Лорд»¹⁶. Возможно, именно ее обожал князь, и потому в Гомельском парке на одном из двух камней в память о любимых собаках высечена эпитафическая надпись «Лорд».

В Кореневском фольварке при охотничьем доме кроме псарни размещались конюшня с сараем и квартирой для кучера, скотный сарай, дом для конторы и конторщика, баня, птичник и фазанарий, расположенный в здании бывшего кирпичного завода. Среди птиц встречались золотые, серебряные и богемские фазаны, американские индейки бронзовые и поместные, даниелки и дикие утки. Всего на 1 января 1892 г. в Кореневском хозяйстве насчитывалось 292 птицы¹⁷.

Кореневский лес был разделен на две части: «малый зверинец» и «большой зверинец». За ним тщательно ухаживали, была налажена система мелиорации, велась посадка деревьев лесных пород. При Кореневке находился древесный питомник, в котором выращивались такие культуры, как акация желтая, ель четырехлетка, тополь пирамидальный и сосна. План фольварка Кореневского, составленный в 1913 г. по результатам съемки 1904 г., был поделен на квадраты — лесные участки, на которых указывался вид лесных культур¹⁸.

Старые карты показывают, что из Гомеля через Новобелицу в Кореневку была проложена прямая насыпная дорога, дававшая возможность беспрепятственного сообщения князя и его гостей с центром Гомельского имения в любое время.

Для участия в охотах составлялись списки приглашенных. Так, на облаву на волков в августе 1887 г. были приглашены такие видные люди Гомеля, как барон Нолькен, дворяне Крушевский, Тютчев и др. В охоте участвовали мещане: объездчик Макаренко, егермейстер Тресковский, псарь Кобзарев и др.¹⁹ В Кореневке неоднократно охотился кузен Федора Ивановича Паскевича оберегермейстер высочайшего двора Николай Петрович Балашев — инициатор и страстный почитатель этих охот.

После революции Кореневка становится поселком, здесь строится кирпичный завод. В 30-е гг. XX в. на нем работали отпущенные на вольное поселение заключенные, проживающие в деревянных бараках. В охотничьем доме разместилось Кореневское лесничество. В годы войны дом пострадал от пожара, но был восстановлен. Сегодня здесь располагается Кореневская экспериментальная база Института леса Национальной академии наук Беларуси.

¹ НИАБ, ф. 3013, оп. 1, д. 2, л. 217 об.

² Там же, д. 12, 28.

³ Там же, д. 3, л. 150.

⁴ Гомельский областной краеведческий музей, «Карта окрестностей местечка Гомеля, составленная в 1838 году», № КП16739.

⁵ НИАБ, ф. 3013, оп. 1, д. 587.

⁶ Там же, д. 151, т. II, л. 247, 257, 265, 279.

⁷ Объединенный ведомственный архив управления государственной инспекции по охране памятников истории и культуры, ф. 403, инв. № Н-3744/1. Дом князя Паскевича-Эриванского, л. 40—42.

⁸ Там же, л. 385.

⁹ Там же, д. 803, л. 1—2 об., 7 об.

¹⁰ НИАБ, ф. 3013, оп. 1, д. 933, л. 22—23.

¹¹ Там же, д. 1927, л. 11.

¹² Там же, д. 588.

¹³ Там же, д. 1092, л. 6.

¹⁴ Там же, л. 1—1 об.

¹⁵ Там же, л. 1 об., 22, 28, 28 об., 34, 36 об., 37.

¹⁶ Там же, л. 28.

¹⁷ Там же, л. 28, 28 об.

¹⁸ Там же, д. 2398.

¹⁹ Там же, л. 7, 7 об., 16.

Ходина В. А.

ОБЩЕСТВО ПОКРОВИТЕЛЬСТВА ЖИВОТНЫМ В МИНСКЕ (1882—1917)

Во второй половине XIX в. Российская империя, считающаяся одной из ведущих стран мира, не могла оставаться в стороне от мировых тенденций по улучшению экономической, политической и культурной жизни общества. С этого времени стали создаваться общественные организации самых различных целей и действий.

В 1865 г. было создано Всероссийское общество покровительства животным, инициаторами которого стали камергер П. В. Жуковский и подробно изучивший благотворительное дело за границей, в основном в Лондоне, коллежский советник Ф. Х. Паули. Первым председателем общества стал генерал-адъютант светлейший князь А. А. Суворов-Италийский (внук фельдмаршала), вице-председателем — титулярный советник Г. С. Попов, делами стал заведовать Ф. Х. Паули, позже награжденный за свою энергичную и полезную деятельность орденом св. Анны II степени. С 1868 г. при правлении общества стал издаваться «Вестник Российского общества покровительства животным». Последний устав общество утвердило 27 июня 1902 г., получив августейшее покровительство ее величества императрицы Марии Федоровны. Почетным председателем общества являлся великий князь Дмитрий Константинович, неоднократно разрешавший устраивать общие годовые собрания членов общества в зале Мраморного дворца.

Свою деятельность общество стало распространять не только в столичных городах, учреждая во многих городах и областях Российской империи свои отделы. Симпатии к этому обществу проявил и известный писатель И. С. Тургенев, предоставив в 1883 г., за 6 месяцев до своей кончины, повесть «Муму» в собственность киевского отдела. В ответном письме на просьбу отдела он писал: «С величайшим удовольствием даю свое согласие на доброе дело в интересах покровительства животным...»¹.

2 марта 1882 г. в канцелярии Минского губернатора был рассмотрен вопрос об открытии отдела Общества покровительства животным в г. Минске².

Общество ставило перед собой цель «соединенными силами своих членов предохранять животных во всей империи от жестокого и дурного с ними обращения и вообще содействовать улучшению их быта и породы, т. е. предотвращение и, по возможности, искоренение злоупотреблений и жестоких поступков заключающихся:

а) в оставлении домашних животных без необходимых средств к существованию;

б) в употреблении животных для работ, несообразных ни с породой, ни с силами их;

в) в жестоком обращении с убойным скотом во время убоя и вообще в мучении всяких животных из удовольствия, прихоти т. п. ...»³.

Состояло общество в ведомстве МВД, имело право «учреждать дамские комитеты, образцовые кузницы дляковки лошадей, лечебницы и приюты для животных». Членами общества могли быть «как рус-

ские, так и иностранцы обоего пола, без различия звания и места пребывания». Члены общества делились на действительные члены и члены-соревнователи. Предъявителям удостоверений общества в особых случаях оказывалось содействие со стороны исполнительной полицейской власти. Фонд общества составлялся из ежегодных взносов по 50 руб. серебром от каждого члена. В общество поступали также деньги с процента неприкосновенного капитала самого общества, от продажи издаваемых им сочинений, устраиваемых публичных чтений, выставок, спектаклей, концертов и базаров, пожертвования частных лиц⁴.

Одним из первых конкретных дел отделения Минского общества покровительства животным стало присуждение на общем собрании общества похвального листа с бронзовой медалью приставу Бобруйска Люткевичу за «преследование виновных в жестоком обращении с животными», о чем было сообщено в прошении от 1 июля 1890 г. минскому губернатору⁵.

8 октября 1892 г. члены общества просили минского губернатора вывесить на видных местах во всех канцеляриях полицейских управлений, участков и волостных правлений Минской губернии утвержденные правительством правила об обращении с животными, а также информацию о возможности предложить служащим указанных учреждений вступить в общество⁶.

В прошении Минского общества покровительства животным в Минскую городскую управу от 16 мая 1899 г. говорится: «Для ограждения жителей от вреда, наносимого бродячими собаками, а также для скорейшего прекращения мучений и страданий собак, крайне необходимо без замедления изменить безобразный нынешний порядок ловли, содержания, истребления и выкупа собак, а именно:

1. Самый важный — устройство собственного помещения...
2. Место для постройки приюта предполагается на Комаровском плацу.
3. Построить дом для служащих в приюте...
4. Построить дом для собак в два отделения: большое и малое. В большом отделении должно быть устроено 13 клеток, из них одна большая для собак предназначенных к уничтожению. В малом отделении производить отравление собак.
5. Помещение для собак должно быть светлое с несколькими окнами, хорошей вентиляцией и отапливаемое.
6. Пол в помещении для собак должен быть выложен оцинкованной жестию, с канавками для отвода мочи...

8. Кормление собак производить на счет ассигнуемых Городской управой сумм.

9. Кормление собак должно производиться один раз в день в установленное время.

10. Кормить собак обязательно теплой пищей из овсяной муки или же мясным супом и, кроме того, нужно бросать в клетки несколько костей для доставления собакам занятия...

13. Пойманных собак держать в приюте шесть суток.

14. Истребление собак производить раз в неделю по субботам.

15. Плату за кормление и содержание выкупных собак взимать по 30 копеек в сутки, считая начало суток 12 час. дня.

16. Ловить должно всех собак, не имеющих кожаных ошейников с установленным значком...

18. За всем ведением дела должен наблюдать особый надсмотрщик, состоящий на жаловании Городской управы. Желательно для пользы дела, чтобы на службу надсмотрщика был принят ветеринарный фельдшер...»⁷.

8 октября 1900 г. был подписан договор на шестилетнюю аренду помещения, предоставляемого минским мещанином Меером Гиршовым Гурвичем, под приют для бродячих собак. Помещение располагалось на выгоне между Александровской и Широкой улицами (совр. ул. Богдановича и Куйбышева) в 3-й части города Минска. Оно представляло собой сарай длиной 15 аршин, шириной 8 аршин и два жилых помещения для администрации приюта, каждое из которых состояло из двух комнат и кухни, имело отдельный вход. М. Гурвич обязывался привести в порядок сарай для собак: обустроить клетки, положить дощатый пол и подъемный потолок, внутренние двери сделать с просветами, наружные — глухими и плотными. К этому сараю необходимо было пристроить помещение для хранения собачьего корма. Двор должен быть просторным, огражденным досками с глухими воротами и калиткой⁸.

К началу века в Минске еще не существовало ветеринарной лечебницы. В ходатайстве общества в Городскую думу от 17 апреля 1903 г. говорилось: «Правление отдела имеет честь обратить внимание Управы на почти полное отсутствие ветеринарной помощи в городе Минске, так как хотя в городе и проживают несколько практикующих ветеринарных врачей, но услуги таковых для большей части городского населения недоступны, во 1-х, что такое лечение обходится сравнительно дорого, и во 2-х, адреса врачей для большинства нуждающихся или неизвестны, или же далеко расположены. Вследствие изложенного вра-

чебная ветеринарная помощь животным вообще, а лошадям в особенности, остается в руках фельдшеров, а главным образом, коновалов, не имеющих даже права врачевания, что ведет в большинстве случаев к весьма пагубным последствиям.

Имея в виду цель не материальную и не коммерческую, а руководствуясь лишь девизом Общества «Блажен, иже и скоты милует»... Минский отдел со своими незначительными средствами решил приступить к устройству названной лечебницы, рассчитывая в таком благом деле на поддержку Городской управы, тем более, что в большей части прогрессирующих городов, к которым может быть причислен и город Минск, такие лечебницы уже имеются...»⁹.

В решении Городской думы указывалось, чтобы к 30 июня 1903 г. Городская управа подписала соглашение с отделом Общества покровительства животным, на основании которого необходимо было выделить под устройство лечебницы место, перенести на это место одно из старых городских зданий; выделить на эти работы 300 руб., а отведенное место и здание взять в собственность города¹⁰. Платя для постройки здания лечебницы был выделен за мостом на углу Веселой и Слободской улиц (совр. ул. Первомайской и Пулихова) и предоставлен старый сарай из им. Людамонта¹¹ (совр. р-н. ул. Орловской и Тимирязева).

Минское отделение общества покровительства животным в 1907 г. открыло в Минске ветеринарную лечебницу. Она располагалась в «собственном... здании и приспособлена как для амбулаторного приема, так и для стационарного лечения крупных и мелких животных». В лечебнице постоянно дежурил ветеринарный фельдшер и сторож, «получающие от Общества определенное вознаграждение и квартиру; кроме того, заведывание лечебницею и подачу помощи в трудных случаях безвозмездно приняли на себя — городской врач... О. Ю. Очеповский и земский ветеринарный врач И. Н. Середа»¹².

Чтобы покрывать расходы по содержанию, была установлена такса: при амбулаторном приеме крупных животных и собак — 25 коп., свиней, кошек и птиц — 5 коп.; за стационарное лечение крупных животных по 70 коп., больших собак — 50 коп., малых — 30 коп. в сутки; животным беднейших жителей амбулаторная помощь оказывалась бесплатно.

В 1916 г. было учреждено отделение общества помощи животным в городе Витебске¹³.

Активную деятельность общества сдерживало отсутствие государственной поддержки, финансирования и популяризации. Аналогичные общества в других странах имели гораздо более выгодное положение.

ние. В. Стругальский в издаваемом в Санкт-Петербурге журнале «Ветеринарный врач» отмечал, что «во Франции, кроме красного креста, существовало еще общество синего креста, имеющее целью покровительство животным вообще и в особенности облегчение страданий нашего верного, неутомимого и безропотного спутника — лошади»¹⁴. В том же журнале сообщалось, что «в 1916 г. в Париже во дворце Трокадеро состоялось заседание общества покровительства животным, на котором было роздано 15 богато украшенных ошейников военным собакам, оказавшим услуги на фронте»¹⁵.

После социальных потрясений 1917 г. Всероссийское общество покровительства животным с его отделениями прекратило существовать. Однако написанные около ста лет назад слова В. Стругальского о братьях наших меньших актуальны и в настоящее время: «Необходимы организации, подобные французскому синему кресту. Проще всего было бы пробудить к жизни общество покровительства животным, дав ему отличительный знак в виде голубого креста. Важнейшей причиной малой жизнеспособности общества покровительства животным служит недостаточная популярность его. Символ голубого креста, присвоенный этому обществу, сыграет весьма существенную роль в деле популяризации его. До настоящего времени немногие и очень мало знают об обществе покровительства животным. А узнавшему о нем и желающему познакомиться с ним ближе весьма трудно найти путь к нему... До сего времени с каждым годом у нас грубели нравы, и жестокое, бесчеловечное обращение с животными все более и более развращало наше население. Нет у нас такого символа, при виде которого люди вспомнили бы о евангельском изречении: «Блажен, иже и скоты милует»; а в косматом их сердце вспыхнула бы искра жалости и любви к животным, у которых люди берут все, даже жизнь, взамен же дают одни только страдания. Нет у нас голубого креста! <...> Общество покровительства животным, под знаменем голубого креста, я уверен, развилось бы в стройную и деятельную общественную организацию и стало бы одним из могучих орудий родины в деле устройства ее лучшего будущего»¹⁶.

¹ [Автор не указан.] Полустолетие общества покровительства животным (1865—1915) // Ветеринарный врач. 1915. № 42. С. 666.

² НИАБ, ф. 295, оп. 1, д. 3592, л. 41.

³ Там же, ф. 1430, оп. 1, д. 53385, л. 2—2 об.

⁴ Там же, л. 3—21.

⁵ Там же, ф. 295, оп. 1, д. 4724, л. 1.

⁶ Там же, д. 5216, л. 1—1 об.

⁷ Там же, ф. 1, оп. 1, д. 3172, л. 20—22 об.

⁸ Там же, д. 3809, л. 8—9 об.

⁹ Там же, д. 3992, л. 1—4.

¹⁰ Там же, л. 6.

¹¹ Там же, ф. 1, оп. 1, д. 4290, л. 2.

¹² Там же, д. 4715, л. 1—3.

¹³ Там же, ф. 2449, оп. 1, д. 700, л. 1.

¹⁴ Стругальский В. Голубой крест // Ветеринарный врач. 1917. № 25—26. С. 323.

¹⁵ [Автор не указан.] Хроника: Военные собаки // Ветеринарный врач. 1916. № 20. С. 327.

¹⁶ Стругальский В. Голубой крест. С. 324—325.

Цітоў А. К.

ЗЭГАРМІСТРЫ БЕЛАРУСІ

Калі з'явіліся першыя ў Беларусі гадзіннікі, ці як іх называлі раней — зекгары? Дакладна адказаць на гэтае пытанне нам падаецца вельмі праблематычным, ва ўсялякім выпадку для тугэйшых абывацеляў яны былі даволі звычайнай з'явай ужо ў XVI ст. Праўда, у «Прамове» смаленскага кашталяна Івана Мялешкі, сатырычным творы XVII ст., выказвалася насцярожана-негатыўнае стаўленне і нават пэўны недавер як да «новавынайдзенага» механізму, так і да майстроў, што яго зрабілі — зэгармістраў. Аўтар без ценю ваганняў заяўляе: «І то на свеце дурнина — это годинники!»¹. Для яго найбольш звычайным, дакладным і годным веры вымяральнікам часу з'яўлецца певень: «Добры то наш годинник — петух, што нехыбне о полночы кукаракуеть»² (безумоўна, як колішняму слухачу, так і сучаснаму чытачу трэба рабіць папраўку і на жанр — сатырычнасць твора). У адным з дакументаў за 1542 г. летапісец пазначыў падзею, вартую (на яго думку) увагі нашчадкаў, зафіксаваўшы яе дакладны час: «Того ж году пан Станислав Ольбрахтович Кгаштольд, воевода троцкий, умер с понеделька на овторок пятое годинины в ноч, за тынденъ перед божим нароженем»³. Вызначэнне нейкага пункту ў храналагічнай прасторы пры дапамозе «зекгара», напрыклад, у 1590 г. запісана наступным чынам: «годин две зекгаровы, у ноч...»⁴.

У тыя часы кішэнны гадзіннік ці зэгарэк быў далёка не па фінансавых магчымасцях для асоб нават з добрым дастаткам. У згаданай вышэй «Прамове Мялешкі» аўтар назваў сярэднія тагачасныя кошты

на гэтыя вырабы «народнага спажывання»: «Дали (на кірмашы ў Кіеве. — А. Ц.) есмо за яго (зэгарак. — А. Ц.) три копы грошей, а як есмо послали до Вильни на направу, ажно на пятую копу крутить злодей заморщик!»⁵. Такім чынам, кішэнны гадзіннік у тыя часы каштаваў тры капы грошай, а рамонт і рэгуліроўка (ці, як казалі раней — направа) абыходзілася ўладальніку ў адну-дзве капы грошай, а гэта даволі значная сума. Прыкладна ў тыя часы кажух «музкій одевальный» можна было набыць усяго за адну копу грошай! Дарэчы, для кішэннага гадзінніка пад сподам кунтуша з правага боку часта прышывалі адмысловую маленькую кішэнь⁶. У дакументах засведчана, што кошт кішэннага гадзінніка-зэгара ў «слаўным месце магілёўскім» у 1578 г. быў ажно пяцьдзесят талераў!⁷

Як бачым, валоданне зэгаркам у тыя часы магло быць даволі выгодным укладаннем грошай. У складзеным у жніўні 1645 г. апісанні маёмасці, якая засталася пасля смерці мінскага земскага суддзі Самуэля Немісты Куля, згадваецца «шэсць розных, новых і старых залатых гадзіннікаў агульным коштам (на думку тагачаснага ацэншчыка. — А. Ц.) у пяцьсот золотых»⁸.

Увогуле, ужо ў канцы XVI ст. у Беларусі гадзіннікі самага разнастайнага кшталту былі звычайнай з’явай. Гэта і згаданыя куранты, і кішэнныя зэгаркі, і камінныя ці настольныя «зэгарык з вагамі малый»⁹. У калідоры Мінскага езуіцкага калегіума, як адзначалася ў апісанні 1773 г., знаходзіўся «зегар насценны дужы», што рэгулярна адбываў як гадзіны, так і чвэрці¹⁰.

Найбольш пашыранымі ў мяшчанскім асяроддзі XVI—XVII стст. былі зэгары-куранты. Яны размяшчаліся ў вежавых будынках гарадскога самакіравання — ратушах ці на адмысловых вежах, збудаваных у цэнтры места выключна для размяшчэння на іх гарадскога гадзінніка. Такія пабудовы сумяшчалі ў сябе гадзіннік, званніцу і выконвалі пажарна-наглядальныя функцыі. Бывала, што пад такую пабудову прыстасоўвалі нешта ўжо існаваўшае раней. Лепшай падставы, каб паказаць суседзям багацце свайго места і падкрэсліць асабістыя эканамічныя магчымасці, чым усталяваць гадзіннік на ратушу ці пабудаваць асобную зэгарную вежу, гарадскім уладам было даволі цяжка знайсці.

Устаноўка ў цэнтры горада зэгара публічнага карыстання вырашала «праблему дакладнага часу» для тых жыхароў, каму ўласны гадзіннік падаваўся недапушчальнай раскошай. Асобныя вежы, на якіх размяшчаліся гарадскія куранты, былі ў такіх месцах, як Вільня, Гародня, Менск, Нясвіж, Слуцк і інш.

Не спасылаючыся на крыніцы, некаторыя аўтары сцвяржаюць, што «ў першай палове XVI ст. у Гародне пачаў працаваць зэгармістр, задачай якога рамонт і абслугоўванне ратушнага гадзінніка»¹¹.

З'яўленне ў Менску першага стацыянарнага гадзінніка можна ўпэўнена хоць і па ўскосных сведчаннях датаваць канцом XVI — пачаткам XVII ст. У прывілеі «месту менскаму», які быў дадзены 14 сакавіка 1499 г. вялікім князем Аляксандрам, згадваецца «ратуш мескі», пры ім крамніца, клеткі хлебныя, камора-пастрыгальня, мерная бочка. Праўда, ніякіх згадак пра «зэгар мескі» ў прывілеі няма, хаця наяўнасць гадзінніка на ратушы прадуглежвалася еўрапейскімі традыцыямі і тагачаснымі архітэктурнымі густамі і праектамі. Не выключаецца, праўда, і магчымасць таго, што зэгар маглі ўладкаваць на ратушы крыху пазней. Адсутнасць згадак пра з'яўленне вежавага гадзінніка ў Менску ў час, калі гораду быў нададзены статус магдэбурскага права, можна растлумачыць тым, што менчукі, магчыма, не мелі дастаткова фінансавых магчымасцяў, каб яго паставіць, але не выключаецца і простая незахаванасць дакументаў, якія маглі згубіцца ў віхуры стагоддзяў. З другога боку, горад з крамніцы і мернай бочкі меў пэўны прыбытак, а з гадзінніка, які выстаўлены для агульнага бясплатнага агляду, атрымаць нейкія грошы даволі праблематычна. Па звестках, прадстаўленых В. Бабковай, першым вядомым менскім згармістрам быў нехта Мікіта¹². Ён згадваецца 25 ліпеня 1600 г. судовым ураднікам — возным Юровічам у справе аб пранікненні злачынцаў у будынак магістрата і біцці ў ратушны звон. Калі ж быў зэгармістр, і ён згадваецца ў непасрэднай сувязі з «мескім ратушам», можна з упэўненасцю казаць, што ўжо ў тыя часы ратушную вежу ўпрыгожваў гадзіннік.

Акрамя ратушных вежаў, куранты часта былі атрыбутам упрыгожвання замкавых брамаў або вежаў. Пра наяўнасць замкавых курантаў старадаўняга Бярэсця сведчыць «Астрожскі летапісец»: 11 верасня 1619 г. «бурыя была барзо великая, иже все дерево в садах поломила и вежу замковую в Бересте з годинником у воду вкинула и двурь Сопежи стёрла...»¹³.

У сліцкім інвентары, складзеным у 1642 г., сказана, што над узнойнай брамай Высокага замка знаходзіцца «зэгар, ... (пад ім. — А. Ц.) вароты на бегунах з колкамі і ланцужком»¹⁴.

Гадзіннік у даўнія часы лічыўся добрым ваенным трафеям. У «Магілёўскай хроніцы» засведчана, што ў 1655 г. маскоўскі цар Аляксей Міхайлавіч усіх чарняцоў, каштоўны алтар Куцеінскага манастыра, а

таксама гадзіннік адправіў у Масковію. Захопленая стала падмуркам, каб там быў «коштам маскоўскага патрыярха Нікана заснаваны манастыр, крэпасць і места... названья Валдай...»¹⁵.

Дакументаў, якія б пацвярджалі існаванне на тэрыторыі Беларусі ў XVI — першай палове XVIII ст. асобнага рамеснага цэха зэгармістраў, дзе вырабляліся ці рамантаваліся гадзіннікі, пакуль не знойдзена. Бліжэйшыя да нас спецыялізаваныя цэхі «зэгарскай» накіраванасці існавалі ў Варшаве і Нюрнбергу. Сапраўдны «прамысловы» выраб гадзіннікаў быў наладжаны таксама ў Гданьску. Рамонт гадзіннікаў маглі ажыццяўляць слесары, пабраічы (спецыялісты, што выраблялі шпоры), збройнікі ў Брауншвейгу, Равенспургу, Кёльне, Берліне.

Нашы зэгармістры маглі працаваць пад юрысдыкцыяй цэхаў іншай спецыялізаванасці. Напрыклад, можна меркаваць, што зэгармістры Гародні ў XVII ст. уваходзілі ў гарадзенскі аб'яднаны металаапрацоўчы цэх. Але пазней, як сведчаць крыніцы, ім было вызначана іншае месца — гарадзенскі музыканцкі цэх, утвораны 17 жніўня 1720 г. Ён арганізаваўся ў фарным касцёле пры алтары Іаана Хрысціцеля. Да гэтае «кангрэгацыі музыкаў», адпаведна з каралеўскім прывілеем, належалі мастакі, зэгармістры, сніцэры (рэзчыкі па дрэву) і іншыя прадстаўнікі «палітычных і вольных мастацтваў»¹⁶.

Можна з упэўненасцю меркаваць, што тагачасныя гадзіннікавыя спраў майстры былі даволі паважанымі асобамі і за свае паслугі атрымлівалі значныя грошы. На зэгармістра ўскладалася задача ўстаноўкі гадзінніка ў замкавай ці гарадской браме, ратушнай вежы або іншым высокім месцы. Паміж уладамі і майстрам заключалася дамова, дзе гаварылася, што яму плацяць грошы за тое, што ён «ходзіць коло зекгару», каб яго «направоватъ», заводзіць і сачыць за дакладнасцю паказання часу. Як правіла, не радзей двух разоў на год праходзіла працэдура «шматкровання зекгару». Для гэтага набывалася «добрая водка и олива». Ад пылу і іншага бруду механізм прамываўся гарэлкай, а змазваўся прывезенай з-за мяжы «алівай». «Расходныя матэрыялы» маглі выдавацца або купляцца за асабістыя грошы, за якія пасля ў магістраце выдавалася кампенсация. Часам зэгармістру ўлады ў якасці дадатковага «заахвочвання» маглі выдаць і іншыя патрэбныя рэчы, напрыклад, магілёўскі магістрат зэгармістру Міхалку ў ліпені 1698 г. купіў «боты коштам у 3 злотых і 5 асьмакоў»¹⁷.

У другой палове XVIII ст. у Беларусі з’яўляюцца гадзіннікавыя прадпрыемствы: па звестках А. Н. Кулагіна, у 1784 г. у Дуброўне, на Віцебшчыне, была створана гадзіннікавая фабрыка-школа, якая праіснавала дзевяць гадоў і ў 1793 г. была пераведзена ў Маскоўскую губерню¹⁸.

Больш-менш прафесійныя суполкі майстроў гадзіннікавых спраў сталі з’яўляцца ў канцы XVIII — пачатку XIX ст. У гэты час выразна прасочваецца стварэнне даволі значных, рамесных аб’яднанняў — гадзіннікавых цэхаў амаль у кожным губернскім цэнтры «Северо-Западного края». Бліжэйшыя да Беларусі буйныя «фабрыкі», на якіх выраблялі будзільнікі і насценныя гадзіннікі ў пачатку XX ст., існавалі ў Лодзі (фабрыка Хмялеўскага) і Варшаве (фабрыка Фортвенглера). На першым прадпрыемстве працавала 150, а на другім — каля 100 чал. У Маскве ў 1909 г. з’явілася фірма «Торговый дом Рейнин», якая вырабляла толькі насценныя гадзіннікі без бою. Вытворчасці кішэнных гадзіннікаў на той час у Расійскай імперыі не існавала. З Германіі, Швейцарыі і іншых краін імпартаваліся гатовыя вырабы або ўвозіліся камплектуючыя дэталі для зборкі на месцы ў рамонтных майстэрнях ці пры аптовых складах¹⁹.

Дадатак

СПІС МАЙСТРОЎ-ЗЭГАРМІСТРАЎ, ШТО ПРАЦАВАЛІ Ў БЕЛАРУСІ З XVI ДА ПЧАТКУ XX ст.

1. АБРАМСОН (АБРАМЗОН) Абрам Шэвелевіч, віцебскі мешчанін, майстра гадзіннікавых спраў. 21 кастрычніка 1873 г. прыняты майстрам у Віцебскую цэхавую гадзіннікавых спраў управу (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 4, арк. 16); з 1881 г. майстра віцебскага гадзіннікавага цэха (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 17, арк. 21 адв.); у 1887—1888 гг. меў вучня Ш. Г. Кутэльмана (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 457, арк. 111).

2. АБРАМСОН (АБРАМЗОН) Мендэль Абрамавіч, віцебскі мешчанін. У 1882—1889 гг. быў вучнем у свайго бацькі *А. Ш. Абрамзона*, пасля гэтага падмайстрам; 23 лютага 1891 г. атрымаў званне майстры гадзіннікавых спраў Віцебскай гадзіннікавай управы (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 457, арк. 143—147).

3. АБРАМСОН (АБРАМЗОН) Шэвель Абрамаў, віцебскі мешчанін, майстра гадзіннікавых спраў. 14 снежня 1881 г. прыняты майстрам у Віцебскую цэхавую гадзіннікавых спраў управу (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 4, арк. 21 адв.).

4. АГРАНОТ Іцка Іцкавіч, мсціслаўскі гадзіннікавы майстра. У 1882—18(?) гг. меў вучня *Г. Б. Книжніка* (НГАБ, ф. 10, воп. 1, спр. 455, арк. 53—56).

5. АКСЕЛЬБРОД Вульф Бентавіч, віцебскі мешчанін. З 1827 г. майстра Віцебскай яўрэйскай рамеснай управы гадзіннікавых спраў (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 4, арк. 1).

6. АКСІЛЕВІЧ Моўша Іоселяў, мсціслаўскі мешчанін, жыхар мяст. Манастыршчына. 17 студзеня 1885 г. прыняты майстрам залатых спраў тэрмінам на 1 год у мсціслаўскі цэх залатых, срэбных, медных, бляхарных і гадзіннікавых спраў; 28 снежня 1886 г. атрымаў падцвярджэнне звання. Пазнейшая пазнака — «за истечением года ... из сего цеха» выключаны (НГАБ, ф. 2106, воп. 1, спр. 14, арк. 7).

7. АЛЯХНОВІЧ Язэп, мінскі зэгармістр. У 1854—1869 гг., адпаведна з дагаворам, абавязаны «содержать в исправности и одинаковой верности городские часы, состоящие на башне, часы здешних присутственных мест и часы башенные...» (НГАБ, ф. 24, воп. 1, спр. 785, арк. 28—29); за гэтую работу ён штогадова атрымоўваў па 50 руб. срэбрам з гарадскіх даходаў (НГАБ, ф. 24, воп. 1, спр. 2100, 2491); у 1853—1854 гг. старшы мінскага гадзіннікавага цэха (НГАБ, ф. 10, воп. 1 спр. 959, арк. 5).

8. АНАНЬСКІ Шмуїла Іоселяў, люцынскі мешчанін. У 1890—1891 гг. жыве ў Гдове. 11 лютага 1891 г. атрымаў у Рэжыцкай рамеснай управе пасведчанне на права займацца гадзіннікавай справай і адкрыцця ўласнай майстэрні; 26 чэрвеня 1891 г. атрымаў званне гадзіннікавага майстры ў Віцебскай гадзіннікавай цэхавай управе (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 458, арк. 197—213).

9. АНГЛІК Слома Беркавіч, віцебскі мешчанін, гадзіннікавы майстра. 29 верасня 1830 г. прыняты майстрам і «отныне и впредь имеет почитаем быти ... наравне с прочими мастерами» ў Віцебскай яўрэйскай рамеснай управе гадзіннікавых спраў (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 4, арк. 2 адв.); у 1840—1850 гг. майстра цэха (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 17, арк. 1).

10. АНГЛІК Янкель Шлёмаў, віцебскі мешчанін, майстра гадзіннікавых спраў. 22 лютага 1879 г. прыняты майстрам у Віцебскую цэхавую гадзіннікавых спраў управу (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 4, арк. 19 адв.).

11. АЎРУМАЎ Іцка Берка Абеяў, віцебскі мешчанін, майстра гадзіннікавых спраў. 11 чэрвеня 1884 г. прыняты майстрам у Віцебскую цэхавую гадзіннікавых спраў управу (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 4, арк. 22).

12. АШБЕНЬ Есель Мендэль Моўшаў, аршанскі мешчанін, жыхар мяст. Любавічы. 11 студзеня 1884 г. прыняты часовым (да 6 чэрвеня таго ж года) майстрам у Віцебскую цэхавую гадзіннікавых спраў управу (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 4, арк. 19 адв.).

13. БАБІНСКІ Павел, служкі зэгармістр. У 1699 г. жыве ў месце Служкім на вул. Капыльскай, «ад моста да замку ідучы па левым баку» (НГАБ, ф. 146, дад. да воп. 2, спр. 21, арк. 2523 адв.).

14. БАБОЎСКІ Меір Нісонавіч, віцебскі мешчанін, майстра гадзіннікавых спраў. 21 лютага 1847 г. прыняты ў майстры Віцебскай яўрэйскай рамеснай управы гадзіннікавых спраў (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 4, арк. 5 адв.); у 184(?)—1850 гг. майстра цэха (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 17, арк. 1).

15. БЕЙЛІНСОН Абрам Лейб Шмуїлаў, віцебскі мешчанін, майстра гадзіннікавых спраў. 18 снежня 1881 г. прыняты майстрам у Віцебскую цэхавую гадзіннікавых спраў управу (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 4, арк. 22).

16. БЕЙЛІНСОН Арон Беркавіч, віцебскі мешчанін, майстра гадзіннікавых

спраў. 10 красавіка 1840 г. прыняты майстрам у Віцебскую яўрэйскую рамесную ўправу гадзіннікавых спраў (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 4, арк. 4); у 1840—1850 гг. майстра цэха (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 17, арк. 1).

17. БЕЙЛІНСОН Беніамін Янкеляў, віцебскі мешчанін, майстра віцебскага гадзіннікавага цэха. Да 19 чэрвеня 1890 г. меў вучня *Л. З. Міцэнгендлера* (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 458, арк. 255); у 1900 г. фігуруе ў спісе майстроў, што маюць права голасу ў грамадскіх сходах (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 737, арк. 19 адв.).

18. БЕЙЛІНСОН Берка Давыдавіч, віцебскі мешчанін, майстра Віцебскай яўрэйскай рамеснай управы гадзіннікавых спраў. У 1827—1828 гг. падстаршына віцебскага гадзіннікавага цэха (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 4, арк. 1—1 адв.); з 1836 г. падстароста (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 4, арк. 3 адв.); з 1840 г. цэхмістр віцебскага гадзіннікавага цэха (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 4, арк. 4 адв.); паміж 1840—1850 гг. жыве ва ўласным доме на вул. Смаленскай (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 17, арк. 1); з 1860 г. майстра цэха (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 4, арк. 10).

19. БЕЙЛІНСОН Гірша Беркаў, віцебскі мешчанін, майстра гадзіннікавых спраў. 20 лютага 1852 г. прыняты майстрам у Віцебскую цэхавую гадзіннікавых спраў управу (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 4, арк. 7 адв.); з 1868 г. меў гадзіннікавую майстэрню ў Віцебску на вул. Нова-Афіцэрскай. Працаваў без памочнікаў (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 127, арк. 4).

20. БЕЙЛІНСОН Давід Аронаў, віцебскі мешчанін, майстра гадзіннікавых спраў. 14 снежня 1881 г. прыняты майстрам у Віцебскую цэхавую гадзіннікавых спраў управу (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 4, арк. 21 адв.).

21. БЕЙЛІНСОН Давід Беркаў, віцебскі мешчанін, майстра гадзіннікавых спраў. 1 сакавіка 1852 г. прыняты майстрам у Віцебскую цэхавую гадзіннікавых спраў управу (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 4, арк. 8 адв.); у 184(?)—185(?) гг. майстра цэха (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 17, арк. 1).

22. БЕЙЛІНСОН Залман Янкеляў, віцебскі мешчанін, майстра віцебскага гадзіннікавага цэха. У 1900 г. фігуруе ў спісе майстроў, што маюць права голасу ў грамадскіх сходах (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 737, арк. 20); у 1901 г. згадваецца ў спісе майстроў, што не былі пад судом (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 737, арк. 29—30).

23. БЕЙЛІНСОН Іцка Давыдаў, віцебскі мешчанін. З 1827 г. майстра Віцебскай яўрэйскай рамеснай управы гадзіннікавых спраў (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 4, арк. 1).

24. БЕЙЛІНСОН Лейба, віцебскі мешчанін, майстра гадзіннікавых спраў. У 184(?)—1850 г. майстра віцебскага гадзіннікавага цэха (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 17, арк. 1).

25. БЕЙЛІНСОН Лейба Шмуїлаў, віцебскі мешчанін, майстра гадзіннікавых спраў. 4 лістапада 1851 г. прыняты майстрам у Віцебскую цэхавую гадзіннікавых спраў управу (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 4, арк. 7 адв.).

26. БЕЙЛІНСОН Майсей Янкеляў, віцебскі мешчанін, майстра віцебскага гадзіннікавага цэха. У 1900 г. фігуруе ў спісе майстроў, што маюць права

голасу ў грамадскіх сходах (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 737, арк. 20); у 1901 г. згадваецца ў спісе майстроў, што не былі пад судом (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 737, арк. 29—30).

27. БЕЙЛНСОН Міхель Шмуїлаў, віцебскі мешчанін, майстра віцебскага гадзіннікавага цэха. У 1900 г. фігуруе ў спісе майстроў, што маюць права голасу ў грамадскіх сходах (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 737, арк. 19).

28. БЕЙЛНСОН Шмуїла Беркаў, віцебскі мешчанін, майстра гадзіннікавых спраў. 25 лютага 1851 г. прыняты майстрам у Віцебскую цэхавую гадзіннікавых спраў управу (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 4, арк. 7); з 1868 г. майстра цэха (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 4, арк. 13 адв.); у 1900 г. фігуруе ў спісе майстроў, што маюць права голасу ў грамадскіх сходах (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 737, арк. 19).

29. БЕЙЛНСОН Шмуїла Гіршавіч, віцебскі мешчанін. З 1827 г. майстра Віцебскай яўрэйскай рамеснай управы гадзіннікавых спраў (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 4, арк. 1); з 1843 г. падстароста віцебскага гадзіннікавага цэха (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 4, арк. 5).

30. БЕЙЛНСОН Янкель Шмуїлавіч, віцебскі мешчанін, майстра гадзіннікавых спраў. У 184(?)—1850 гг. знаходзіўся «в отлучке» (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 17, арк. 1); 3 жніўня 1860 г. прыняты майстрам у Віцебскую цэхавую гадзіннікавых спраў управу (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 4, арк. 10); у 1901 г. яму было 62 гады (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 737, арк. 7).

31. БЕЛНСКІ Ізраэль, вучань Віцебскай яўрэйскай рамеснай управы гадзіннікавых спраў. У 184(?)—1850 гг. знаходзіўся «в отлучке» (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 17, арк. 1).

32. БЕНЬЯМІНАЎ (БЕНЬЯМІНОВІЧ) Рафал Пейсахавіч, мінскі мешчанін, падмайстра мінскага гадзіннікавага цэха. У 1890 г. яго бацька *П. А. Беньямінаў* просіць Мінскую рамесную ўправу выдаць яму пашпарт на 1 год (НГАБ, ф. 10, воп. 1, спр. 508, арк. 11, 25).

33. БЕРГЕР Сроль Борухаў, мешчанін мяст. Івянец Мінскага пав. Мінскай губ. У 1891 г. атрымаў пасведчанне Мінскай агульнай рамеснай управы на званне «рамеснага работніка гадзіннікавага рамяства»; у 1897 г. (яму 23 гады) просіць Мінскую агульную рамесную ўправу аб выдачы пашпарта (НГАБ, ф. 10, воп. 1, спр. 784, арк. 2).

34. БЕРЗНЕР Абрам Хаймаў, мінскі мешчанін, зэгармістр. Прыкладна ў 1831—1832 гг. (па яго словах, пасля смерці мінскага зэгармістра Х. Ратамскага) заключыў кантракт на «исправление и заведение» мескага гадзінніка на 95 руб. у год, але ў сувязі з хваробай адмовіўся ад яго на карысць *Ш. Моргінтрэўна*; у 1855 г. абвінавачаны ў крадзяжы і сасланы ў Чыгу (Усходняя Сібір). Прасіў Мінскую гарадскую думу пацвердзіць, што займаўся зэгарным рамяством. У сувязі з тым што дакументы не былі знойдзены, пацвярдзэння не атрымаў (НГАБ, ф. 24, воп. 1, спр. 1975, арк. 1—3).

35. БЕРЛІН Цалка Копеляў, суражскі мешчанін (Віцебскі пав.), майстра віцебскага гадзіннікавага цэха. У 1900 г. фігуруе ў спісе майстроў, што маюць права голасу ў грамадскіх сходах (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 737, арк. 20).

36. БЛЕН Юда Давідавіч, віцебскі мешчанін, гадзіннікавы майстра.

14 сакавіка 1832 г. прыняты майстрам і «отныне и впредь имеет почитаем быти ... наравне с прочими мастерами» ў Віцебскай яўрэйскай рамеснай управе гадзіннікавых спраў (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 4, арк. 3).

37. БЛЕСК Фрыдман Давідавіч, віцебскі мешчанін, гадзіннікавы майстра. 23 кастрычніка 1828 г. прыняты майстрам і «отныне и впредь имеет почитаем быти ... наравне с прочими мастерами» ў Віцебскай яўрэйскай рамеснай управе гадзіннікавых спраў (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 4, арк. 1 адв.).

38. БЯРКОВІЧ Сроль Іцкаў, мінскі мешчанін, падмайстра мінскага гадзіннікавага цэха. У 1890 г., калі пражываў у г. Каломна Маскоўскай губ., нейкі С. І. Дворкінд прасіў Мінскую рамесную ўправу выдаць пашпарт на імя Бярковіча С. І. на тэрмін у 1 год (НГАБ, ф. 10, воп. 1, спр. 508, арк. 18).

39. БЯРКОЎСКИ Аўсей-Давід Лейбаў, віцебскі мешчанін, майстра віцебскага гадзіннікавага цэха. У 1900 г. фігуруе ў спісе майстраў, што маюць права голасу ў грамадскіх сходах (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 737, арк. 19 адв.); у 1901 г. згадваецца ў спісе майстраў, што не былі пад судом (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 737, арк. 29—30).

40. ВАКСІН Абрам Моўшавіч, віцебскі мешчанін, майстра гадзіннікавых спраў. У 184(?)—1850 гг. знаходзіўся «в отлучке» (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 17, арк. 1); 19 мая 1852 г. прыняты майстрам у Віцебскую цэхавую гадзіннікавых спраў управу (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 4, арк. 9).

41. ВАКСІН Арон Моўшавіч, віцебскі мешчанін, майстра гадзіннікавых спраў. 30 верасня 1870 г. прыняты майстрам у Віцебскую цэхавую гадзіннікавых спраў управу (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 4, арк. 14).

42. ВАКСІН Залман Моўшавіч, віцебскі мешчанін, майстра гадзіннікавых спраў. 30 верасня 1870 г. прыняты майстрам у Віцебскую цэхавую гадзіннікавых спраў управу (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 4, арк. 14).

43. ВАКСІН Янкель Моўшавіч, віцебскі мешчанін, майстра гадзіннікавых спраў. 30 верасня 1870 г. прыняты майстрам у Віцебскую цэхавую гадзіннікавых спраў управу (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 4, арк. 14).

44. ВАСЛЕЎСКИ Міхал (Wasilewski Michał), зэгармістр. У 1791 г. атрымаў узнагароджанне за нараву гадзіннікаў у нявіжскім замку; у 1792 г. атрымаў за рамонт гадзіннікаў у нявіжскім замку 30 зл.; 5 снежня 1806 г. атрымаў за рамонт гадзіннікаў у «пакоях нявіжскага замку» 30 зл.; 26 сакавіка 1807 г. атрымаў з касы Олыцкага замку 40 зл. за рамонт «столікавага зэгарка»; 7 лютага тая ж каса апліцiла яму 50 зл. за нараву і рамонт трох зэгаркаў і выбраб ключа «да Жыкманта князя»; 3 красавіка 1807 г. атрымаў 80 зл. за тое, што ў час свайго побыту ў Олыцэ ўсе зэгары (у замку. — А. Ц.) пільнаваў і рамантаваў, а падчас выязду асабіста іх пакаваў (AGAD, AR. Dz. XXI, W—18).

45. ВРУЧЫНСКИ (Wruczyński), віленскі зэгармістр другой паловы XVII ст. (Brensztejn Michał. Zegarmistrzostwo wileńskie w wiekach XVI i XVII. // *Ateneum Wileńskie. Czasopismo naukowe, poświęcone badaniom przeszłości ziem Wielkiego X. Litewskiego.* Wilno, 1923. S. 37).

46. ВЫСОЦКИ Пётра, зэгармістр Аружэйнай палаты Маскоўскага крамля, паходзіў з Варшавы. У 1673 г. зрабіў «механику львова рыканья», а таксама

гадзіннік на вежу ў Каломенскай палацы пад Масквой (Железнов В. С. Указатель мастеров русских и иноземцев, горного, механического и оружейного дела и связанных с ними ремесел и производств, работавших в России до XVIII в. СПб., 1907. С. 13; Троицкий В. И. Словарь Московских мастеров золотого, серебряного и алмазного дела. М.—Л., 1930).

47. ВЯРЫЦКІ (Wierzbicki), мінскі зэгармістр. У 1783—1785 гг. у цэхавым рэстары згадваецца, што ўнёс грошы ў агульную скарбонку (Беларускі архіў. Мн., 1930. Т. 3. С. 337, 339, 349); у 1789 г. фігуруе ў справе супраць Я. Залускага, які не аддаў яму 20 зл. за зробленыя похвы (Беларускі архіў. Т. 3. С. 351).

48. ГАРФУНКЕЛЬ Давід Нохімаў, віцебскі мешчанін, майстра гадзіннікавых спраў. 6 студзеня 1873 г. прыняты майстрам у Віцебскую цэхавую гадзіннікавых спраў управу (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 4, арк. 15).

49. ГАРФУНКЕЛЬ Зэлік Тэвеляў, віцебскі мешчанін. Быў у свайго бацькі Г. Тэвеля вучнем, потым, да 1891 г., падмайстрам (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 458, арк. 154—155); 21 чэрвеня 1891 г. прызнаны майстрам Віцебскай гадзіннікавай цэхавай управы (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 458, арк. 154—155).

50. ГАРФУНКЕЛЬ Нохім Е[...] Зэлікавіч, віцебскі мешчанін. У 1827 г. майстра Віцебскай яўрэйскай рамеснай управы гадзіннікавых спраў (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 4, арк. 1); у 1836—1837 гг. цэхмістр віцебскага гадзіннікавага цэха (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 4, арк. 4); у 1845—1847 гг. цэхмістр (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 4, арк. 5 адв.); у 1840—1868 гг. майстра цэха (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 4, арк. 13 адв.; спр. 17, арк. 1); у 1868 г. меў майстэрню ў Віцебску на вул. Смаленскай, працаваў без памочнікаў (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 127, арк. 4).

51. ГАРФУНКЕЛЬ Тэвель Нахманаў, віцебскі мешчанін, падмайстра. У 184(?)—1850 гг. знаходзіўся «в отлучке» (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 17, арк. 1); 4 сакавіка 1864 г. прыняты майстрам у Віцебскую цэхавую гадзіннікавых спраў управу (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 4, арк. 11 адв.); з 1868 г. меў гадзіннікавую майстэрню ў трэцяй частцы Віцебска, працаваў без памочнікаў (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 127, арк. 4); у 1872—1881 гг. майстра віцебскага гадзіннікавага цэха (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 17, арк. 15, 21 адв.); з чэрвеня 1878 г. падстаршыня цэха (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 17, арк. 19); свайго сына Г. Зэліка меў вучнем, потым падмайстрам да 1891 г. (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 458, арк. 154—155); у 1900 г. фігуруе ў спісе майстроў, што маюць права голасу ў грамадскіх сходах (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 737, арк. 19); у 1901 г. яму было 68 гадоў (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 737, арк. 7).

52. ГАРФУНКЕЛЬ Янкель Ісер Туўяў, віцебскі мешчанін, майстра віцебскага гадзіннікавага цэха. У 1900 г. фігуруе ў спісе майстроў, што маюць права голасу ў грамадскіх сходах (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 737, арк. 19 адв.); у 1901 г. яму было 34 гады (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 737, арк. 7).

53. ГЕЛІМАН, віленскі зэгармістр. У 1665—1667 гг. атрымоўваў за сваю

працу штоквартальна 17 зл. і 15 гр. (Brensztejn M. S. 33).

54. ГЕНЬКІН Евель (Елья) Абрамаў, мсціслаўскі мешчанін. 14 мая 1884 г. запісаны майстрам залатых і гадзіннікавых спраў у мсціслаўскі цэх залатых, срэбных, медных, бляхарных і гадзіннікавых спраў Мсціслаўскай агульнай рамеснай управы на тэрмін у 1 год; 15 чэрвеня 1885 г. званне пацверджана; 25 студзеня 1888 г. званне пацверджана на год; 15 кастрычніка 1888 г. выключаны з цэха (НГАБ, ф. 2106, воп. 1, спр. 14, арк. 8 адв.).

55. ГЕНЬКІН Іцка Лейзераў, мсціслаўскі мешчанін, жыхар мяст. Казмірава Слабада. 30 лістапада 1887 г. запісаны майстрам гадзіннікавых спраў у мсціслаўскі цэх залатых, срэбных, медных, бляхарных і гадзіннікавых спраў Мсціслаўскай агульнай рамеснай управы на тэрмін у 1 год; па «истечении года» выключаны з цэха (НГАБ, ф. 2106, воп. 1, спр. 14, арк. 8 адв.).

56. ГЕНЬКІН Іцка Шлёмаў, мсціслаўскі мешчанін. 21 студзеня 1887 г. запісаны майстрам гадзіннікавых спраў у мсціслаўскі цэх залатых, срэбных, медных, бляхарных і гадзіннікавых спраў Мсціслаўскай агульнай рамеснай управы на тэрмін у 1 год; пазнейшая не датаваная пазнака «по истечении срока» выключаны з цэха (НГАБ, ф. 2106, воп. 1, спр. 14, арк. 7).

57. ГЕНЬКІН Сімха Евеляў, мсціслаўскі мешчанін, сын майстра Евеля Генькіна. 14 мая 1884 г. запісаны майстрам залатых і гадзіннікавых спраў у мсціслаўскі цэх залатых, срэбных, медных, бляхарных і гадзіннікавых спраў Мсціслаўскай агульнай рамеснай управы на тэрмін у 1 год; 15 чэрвеня 1885 г. званне пацверджана; 25 студзеня 1888 г. званне пацверджана на год; 15 кастрычніка 1888 г. выключаны з цэха (НГАБ, ф. 2106, воп. 1, спр. 14, арк. 5 адв., 8 адв.).

58. ГЕНЬКІН Шмойла Абрамаў, мсціслаўскі мешчанін. 7 студзеня 1885 г. запісаны майстрам гадзіннікавых спраў у мсціслаўскі цэх залатых, срэбных, медных, бляхарных і гадзіннікавых спраў Мсціслаўскай агульнай рамеснай управы на тэрмін у 1 год; 8 чэрвеня 1886 г. званне пацверджана; 15 кастрычніка 1888 г. выключаны з цэха (НГАБ, ф. 2106, воп. 1, спр. 14, арк. 5 адв., 6 адв., 9).

59. ГЕРКЕ Якаб (Jakob Gerke, Gierhe), віленскі зэгармістр, найбольш ранні з ягоных вырабаў датуецца 1616 г. (?); вядомы вырабы гэтага майстра, якія датаваны таксама 1621 (Z. G., t. IV, s. 494); 1626, 1640, 1642 і іншымі гадамі аж да 1664 г. (Brensztejn M. S. 34—36)²⁰.

60. ГІМЕЙН Арон Юдавiч, віцебскі мешчанiн, майстра гадзiннiкавых спраў. 15 лютага 1841 г. прыняты майстрам у Віцебскую яўрэйскую рамесную ўправу гадзiннiкавых спраў; яму дазвалялася браць вучняў не ніжэй «подмастера» (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 4, арк. 4 адв.); у 1840—1850 гг. майстра цэха (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 17, арк. 1).

61. ГІМЕЙН Меiр Iзроiлеў, віцебскі мешчанiн, майстра гадзiннiкавых спраў. 12 кастрычніка 1865 г. прыняты майстрам у Віцебскую цэхавую гадзiннiкавых спраў управу (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 4, арк. 12).

62. ГIЦIН Залман Евеляў, мсціслаўскі мешчанін. 27 жніўня 1884 г. запісаны майстрам залатых і гадзіннікавых спраў у мсціслаўскі цэх залатых, срэбных, медных, бляхарных і гадзіннікавых спраў Мсціслаўскай агульнай

рамеснай управы на тэрмін у 1 год; 8 лютага 1887 г. пацверджана званне майстры залатых спраў тэрмінам на 1 год у мсціслаўскім цэху залатых, срэбных, медных, бляхарных і «часавых» спраў; пазнейшая пазнака «за истечением года ... из сего цеха» выключаны (НГАБ, ф. 2106, воп. 1, спр. 14, арк. 5, 7 адв.).

63. ГІЦІН Іцка Залманаў, мсціслаўскі мешчанін. 19 лістапада 1880 г. вытрымаў іспыты на званне майстры гадзіннікавых спраў у мсціслаўскім цэху залатых, срэбных, медных, бляхарных і гадзіннікавых спраў Мсціслаўскай агульнай рамеснай управы (НГАБ, ф. 2106, воп. 1, спр. 14, арк. 1 адв.).

64. ГОЛДЗІН Берка Шлёмаў, запасны радавы, земляроб сяла Дудзін Мінскага пав. 21 снежня 1887 г. запісаны майстрам гадзіннікавых спраў у мсціслаўскі цэх залатых, срэбных, медных, бляхарных і гадзіннікавых спраў Мсціслаўскай агульнай рамеснай управы на тэрмін у 1 год; па «истечении года» выключаны з цэха (НГАБ, ф. 2106, воп. 1, спр. 14, арк. 8 адв.).

65. ГОЛЬДМАН Іцка Беркаў, віцебскі мешчанін, майстра гадзіннікавых спраў. 4 красавіка 1866 г. прыняты «вечным» майстрам у Віцебскую цэхавую гадзіннікавых спраў управу (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 4, арк. 12 адв.).

66. ГРЫНГАЎЗ Беніцыян Лейбаў, мінскі мешчанін, майстра мінскага гадзіннікавага цэха. У 1890 г. для яго і яго жонкі *Рыўкі Грынгаўз* просіць Мінскую рамесную ўправу выдаць пашпарт на 1 год (НГАБ, ф. 10, воп. 1, спр. 508, арк. 13).

67. ГУЛІЁНЕЦІ Антон (Guilloneti Antoni), гародзенскі зэгармістр. У 70—90 гг. XVIII ст. жыві ва ўласнай камяніцы на вул. Віленскай, з'яўляўся радцай места гародзенскага (Gordiejow J. Socjotopografia Grodna w XVIII wieku. Toruń. 2002. S. 295).

68. ГУРЭВІЧ Абрам Янкеляў, мсціслаўскі мешчанін. 18 студзеня 1887 г. запісаны майстрам гадзіннікавых спраў у мсціслаўскі цэх залатых, срэбных, медных, бляхарных і гадзіннікавых спраў Мсціслаўскай агульнай рамеснай управы на тэрмін у 1 год; 8 чэрвеня 1886 г. званне пацверджана, пазнейшая не датаваная пазнака «выключаны з цэха» (НГАБ, ф. 2106, воп. 1, спр. 14, арк. 7).

69. ГУРЭВІЧ Юдка Моўшаў, клімавіцкі мешчанін, мсціслаўскі майстра залатых і гадзіннікавых спраў. У 1878—1883 гг. меў вучняў *А. Б. Таўбіна і Г. Х. Чарняка* (НГАБ, ф. 2106, воп. 1, спр. 7, арк. 69—71).

70. ГУТКІН Іцык Лазараў, віцебскі мешчанін, майстра гадзіннікавых спраў. 25 чэрвеня 1868 г. прыняты «пасля патрэбных іспытаў» вечным майстрам у Віцебскую цэхавую гадзіннікавых спраў управу (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 4, арк. 13 адв.).

71. ДАВІДОВІЧ Гірша, віцебскі мешчанін, гадзіннік майстра. 13 студзеня 1830 г. прыняты майстрам і «отныне и впредь имеет почитаем быть ... наравне с прочими мастерами» ў Віцебскай яўрэйскай рамеснай управе гадзіннікавых спраў (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 4, арк. 2).

72. ДАВЫДАЎ Юсфін Хацкеляў, мсціслаўскі мешчанін, жыхар мяст. Казімірава Слабада. 22 снежня 1888 г. запісаны майстрам гадзіннікавых спраў у мсціслаўскі цэх залатых, срэбных, медных, бляхарных і гадзіннікавых

спраў Мсціслаўскай агульнай рамеснай управы на тэрмін у 1 год; 15 ліпеня 1888 г. выключаны з цэха (НГАБ, ф. 2106, воп. 1, спр. 14, арк. 9 адв.).

73. ДВАРЦОЎ Шлёма Мойсяў, вяліжскі мешчанін. 17 мая 1877 г. прыняты часовым майстрам (да 1 студзеня 1878 г.) у Віцебскую цэхавую гадзіннікавых спраў управу (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 4, арк. 17).

74. ДЛУЗСКИ Мікалай, случкі зэгармістр. У 1621 г. жыве ў месце Слуцкім на вул. Усцінаўскай, на якой меў «пляц» і два дамы (НГАБ, ф. 146, дад. да воп. 2, спр. 24, арк. 99 адв.).

75. ДОБІН Беніамін Гершэнавіч, мсціслаўскі мешчанін, жыхар мяст. Хіславічы. 9 мая 1886 г. запісаны майстрам гадзіннікавых спраў у мсціслаўскі цэх залатых, срэбных, медных, бляхарных і гадзіннікавых спраў Мсціслаўскай агульнай рамеснай управы на тэрмін у 1 год; 12 лістапада 1887 г. запісаны майстрам гадзіннікавых і залатых спраў; 20 лістапада 1888 г. выключаны з цэха (НГАБ, ф. 2106, воп. 1, спр. 14, арк. 5 адв., 6 адв., 7, 8).

76. ДРЭЙЗІН Елья Зузь Ізраіляў, гарадзецкі мешчанін (Магілёўская губ.), гадзіннікавы майстра. 25 кастрычніка 1882 г. прыняты часовым майстрам (да 12 красавіка 1883 г.) у Віцебскую цэхавую гадзіннікавых спраў управу (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 4, арк. 22).

77. ДУХНОЎСКИ Іван, віленскі майстра гадзіннікавых спраў. Сябра тайнага «Дэмакратычнага грамадства», якім кіраваў *С. Канарскі*; паводле прыгавору суда 1838 г., «по неимению достаточных убеждений (падстаў. — *А. Ц.*) к решительному обвинению, оставлен свободным в месте жительства, под полицейским до времени надзором» (НГАБ, ф. 33, воп. 1, спр. 817, арк. 98 адв.; Минские губернские ведомости от 14.04.1838 г.).

78. ДЫЛЯ Якуб (Jakub Dila), чаляднік віленскага зэгармістра *Я. Еркевіча*. У 1655 г. пры набліжэнні маскоўскіх войскаў разам са сваім майстрам *Я. Еркевічам* уцёк у Прусію (Brensztejn M. S. 32).

79. ДЫМЕНШТЭЙН Мендэль Абеявіч, курнацкі (?) мешчанін (Вілейскі пав. Віленскай губ.) У 1890 г. скончыў навучанне ў мінскага майстры Файна, просіць надаць яму званне падмайстры гадзіннікавага рамяства (НГАБ, ф. 10, воп. 1, спр. 576, арк. 3).

80. ДЫФІНГЛЕР Андрэй (Dyffingler Andrzej), гародзенскі зэгармістр 70—90 гг. XVIII ст., жыў у юрысдыцы кармеліцкага манастыра (Gordiejow J. Socjotopografia Grodna w XVIII wieku. S. 295).

81. ЕВЕЛЯЎ Меір, віцебскі мешчанін, майстра гадзіннікавых спраў. 25 жніўня 1852 г. прыняты майстрам у Віцебскую цэхавую гадзіннікавых спраў управу (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 4, арк. 9).

82. ЕЛІНСОН (ОЛІНСОН) Лейба Залманаў, віцебскі мешчанін, майстра гадзіннікавых спраў. 25 красавіка 1879 г. прыняты майстрам у Віцебскую цэхавую гадзіннікавых спраў управу (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 4, арк. 19 адв.).

83. ЕЛІНСОН Іерухім, аршанскі мешчанін, майстра гадзіннікавых спраў. 22 лістапада 1862 г. прыняты «на равне с прочими сей управы мастерами» ў Віцебскую цэхавую гадзіннікавых спраў управу (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 4,

арк. 11).

84. ЕЛІСОН (ЭЛІНСОН) Іерухім Гіршаў, гарадзецкі мешчанін (Магілёўская губ.), майстра віцебскага гадзіннікавага цэха. У 1900 г. фігуруе ў спісе майстроў, што маюць права голасу ў грамадскіх сходах (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 737, арк. 19); у 1901 г. яму было 60 гадоў (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 737, арк. 7).

85. ЕЎНЯЎ Юда Еўняў, віцебскі мешчанін, майстра гадзіннікавых спраў. 13 сакавіка 1879 г. прыняты майстрам у Віцебскую цэхавую гадзіннікавых спраў управу (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 4, арк. 19 адв.).

86. ЖЫТКОЎСКИ Шэвель Абрамаў, віцебскі мешчанін, майстра віцебскага гадзіннікавага цэха. У 1900 г. фігуруе ў спісе майстроў, што маюць права голасу ў грамадскіх сходах (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 737, арк. 20); у 1901 г. згадваецца ў спісе майстроў, што не былі пад судом (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 737, арк. 29—30).

87. ЗАКРЖЭЎСКИ Іосіф Данілавіч, віцебскі дваранін, майстра. У снежні 1907 г. атрымаў кантракт з Віцебскай гарадской думай на суму 150 руб. аднаразова і 5 руб. штотомсячна на тэрмін у 3 гады (НГАБ, ф. 2496, воп. 1, спр. 646, арк. 81); у лістападзе 1910 г. атрымаў кантракт з Віцебскай гарадской думай на заводку і «исправление» гарадскога вежавага гадзінніка і назіранне за сцягнутымі гадзіннікамі ў будынку Гарадской думы і ўправы з аплатай 10 руб. штотомсячна (НГАБ, ф. 2496, воп. 1, спр. 646, арк. 81); у 1912 г. у сувязі з выбыццём яго з места, кантракт атрымаў *І. М. Міхайлаў* (НГАБ, ф. 2496, воп. 1, спр. 646, арк. 81).

88. ЮФА Ізраэль Лейба Нохемьяў, віцебскі мешчанін, майстра гадзіннікавых спраў. 25 лютага 1851 г. прыняты майстрам у Віцебскую цэхавую гадзіннікавых спраў управу (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 4, арк. 7); у 184(?)—1850 гг. майстра цэха (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 17, арк. 1).

89. ЮФА Нахем'я Меер Іоселявіч, віцебскі мешчанін, гадзіннікавы майстра. 25 красавіка 1833 г. прыняты майстрам і «отныне и впредь имеет почитаем быти ... наравне с прочими мастерами» ў Віцебскай яўрэйскай рамеснай управе гадзіннікавых спраў (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 4, арк. 3); у 1840—1850 гг. майстра цэха (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 17, арк. 1).

90. ЮФЕ Мендэль Тэвелеў, радашковіцкі мешчанін (Віленская губ.), жыві у Мінску на вул. Тарговай, з 1894 г. да верасня 1897 г. вучыўся ў мінскага майстры *Г. Г. Шмерковіча*; у снежні 1897 г. (яму было 30 гадоў) атрымаў званне «рамеснага работніка гадзіннікавага рамества» мінскага гадзіннікавага цэха (НГАБ, ф. 10, воп. 1, спр. 784, арк. 19—21).

91. ЦАХОЎСКИ Хайм Давідавіч, мінскі мешчанін. 16 кастрычніка 1890 г. просіць выдаць яму пасведчанне аб тым, што ён з'яўляецца падмайстрам гадзіннікавага рамяства мінскага гадзіннікавага цэха (НГАБ, ф. 10, воп. 1, спр. 526, арк. 2).

92. КАБЫЛЬНИЦКИ Абрам Шмуїлаў, віцебскі мешчанін, майстра гадзіннікавых спраў. 18 верасня 1847 г. прыняты майстрам у Віцебскую цэхавую гадзіннікавых спраў управу (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 4, арк. 6); у 184(?)—1850 гг. майстра цэха, жыве ва ўласным доме (НГАБ, ф. 2505, воп. 1,

спр. 17, арк. 1); з 1872 г. падстаршыня цэха, майстра (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 17, арк. 14 адв. — 15); у 1873, 1878—1880 гг. цэхмістр віцебскага гадзіннікавага цэха (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 17, арк. 19, 20).

93. КАБЫЛЬНИЦКІ Шмуїла Абрамаў, віцебскі мешчанін, майстра гадзіннікавых спраў. 7 жніўня 1872 г. прыняты майстрам у Віцебскую цэхавую гадзіннікавых спраў управу (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 4, арк. 14 адв.); з 1879 г. майстра віцебскага гадзіннікавага цэха (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 17, арк. 19 адв.); у чэрвені 1897 г. абраны старшынёй віцебскага гадзіннікавага цэха замест Э. Лібсана, які датэрмінова склаў свае паўнамоцтвы (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 685, арк. 88).

94. КАГАН (КАГАНАЎ) Залман Аўрыявіч, віцебскі мешчанін, майстра гадзіннікавых спраў. 20 кастрычніка 1843 г. прыняты майстрам у Віцебскую яўрэйскую рамесную ўправу гадзіннікавых спраў (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 4, арк. 5); у 184(?)—1850 гг. майстра цэха (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 17, арк. 1).

95. КАГАН Моўша Нахманаў, віцебскі мешчанін, майстра гадзіннікавых спраў. 9 снежня 1863 г. прыняты майстрам у Віцебскую цэхавую гадзіннікавых спраў управу (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 4, арк. 11); у 1900 г. фігуруе ў спісе майстроў, што маюць права голасу ў грамадскіх сходах (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 737, арк. 19).

96. КАГАНОВІЧ Янкель Ківавіч, ігуменскі мешчанін, пражываў у Мінску на вул. Нямізскай. У 1902 г. (мае 24 гады ад нараджэння) просіць Мінскую рамесную ўправу назначыць экспертную камісію для здачы іспытаў на званне рамесніка (майстры) гадзіннікавага рамяства і даць дазвол на адкрыццё ўласнай майстэрні; 8 студзеня 1902 г. іспыты паспяхова здаў (НГАБ, ф. 10, воп. 1, спр. 939, арк. 1—2).

97. КАДАНЕР Ізраіль Міхель Файбшовіч, бабінавіцкі мешчанін, гадзіннікавы майстра. 3 сакавіка 1837 г. даў падпіску Віцебскай гадзіннікавай управе, што не будзе прымаць у сябе вучняў і падмайстраў і «...ні по какому случаю свой противный голос не предьявлять...» (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 4, арк. 18).

98. КАДАНЕР Моўша Іцка Берковіч, віцебскі мешчанін. З 1827 г. майстра Віцебскай яўрэйскай рамеснай управы гадзіннікавых спраў (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 4, арк. 1).

99. КАПЛАН Сроль-Мендэль Беркаў, мінскі мешчанін, майстра мінскага гадзіннікавага цэха. У 1890 г. просіць Мінскую рамесную ўправу выдаць яму пашпарт на 1 год (НГАБ, ф. 10, воп. 1, спр. 508, арк. 24).

100. КАРГЛІН Борух Іцкавіч, віцебскі мешчанін, гадзіннікавы майстра. 23 кастрычніка 1828 г. прыняты майстрам і «отныне и впредь имеет почитаемо быти ... наравне с прочими мастерами» ў Віцебскай яўрэйскай рамеснай управе гадзіннікавых спраў (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 4, арк. 1).

101. КАЦ Гершэль, мінскі мешчанін, майстра мінскага гадзіннікавага цэха. У 1887 г. атрымаў пашпарт на наступны год; у 1889 г. просіць Мінскую рамесную ўправу выдаць яму пашпарт на 1 год (НГАБ, ф. 10, воп. 1, спр. 508, арк. 2).

102. КАЦІН Гіршон Шмуїлаў, мінскі мешчанін, майстра мінскага гадзіннікавага цэха. У 1889 г. просіць Мінскую рамесную ўправу выдаць яму пашпарт на 1 год (НГАБ, ф. 10, воп. 1, спр. 508, арк. 4).

103. КАЦІН Ківа Зэлк Гершановіч, з мінскіх мяшчанаў, запасны ніжняга чыну, падмайстра гадзіннікава рамяства. У 1889 г. просіць Мінскую рамесную ўправу выдаць яму пашпарт на 1 год (НГАБ, ф. 10, воп. 1, спр. 508, арк. 7).

104. КЛАСЕН Ганс (Klaasen Hans), віленскі зэгармістр другой паловы XVII ст. (Brensztejn M. S. 32).

105. КНІЖНІК Габрыэль Беркаў, віцебскі мешчанін. У 1882 г. паступіў вучнем да мсціслаўскага гадзіннікавага майстры *I. I. Агранота*; у 1886—1889 гг. падмайстра гадзіннікавых справаў у віцебскага майстры Г. Левіна; атрымаў пасведчанне Маскоўскай рамеснай управы маскоўскага срэбранага цэха на права займацца гадзіннікавым рамяством з 1 лютага 1891 г. па 27 лістапада 1891 г.; у кастрычніку 1891 г. атрымаў у Віцебскай рамеснай управе атэстат на права займацца гадзіннікавым рамяством (НГАБ, ф. 10, воп. 1, спр. 455, арк. 53—56); 2 снежня 1891 г. просіць Віцебскую рамесную ўправу аб тым, каб яго «пералічылі» з гадзіннікавага ў срэбраніцкі цэх, прашэнне было задаволена (НГАБ, ф. 10, воп. 1, спр. 455, арк. 105—110).

106. КОБРЫН Есель Беркаў, віцебскі мешчанін, майстра віцебскага гадзіннікавага цэха. У 1900—1901 гг. фігуруе ў спісе майстроў, што маюць права голасу ў грамадскіх сходах (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 737, арк. 19 адв.).

107. КОЗЫРАЎ* Багдан Васільевіч (1630-я (?) — 1681(?)), зэгармістр магілёўскі. У 1660-х — 1681 г. даглядаў мескі зэгар на вежы магілёўскага Богаўлёнскага манастыра. У рахунковых кнігах магілёўскага магістрата засведчана, што штоквартальна атрымліваў грошы за гэтую працу. Штогод ён атрымліваў 60 зл., а ў 1681 г. — 64 зл., а таксама на аліву, гарэлку, шрот (запчасткі), якія былі неабходны для дагляду і рамонту зэгара (ИЮМ. Витебск, 1871. С. 47, 204; НГАБ, ф. 1817, воп. 1, спр. 25, арк. 80 адв.).

108. КРАЎПРАД Есіль Шаявіч, віцебскі мешчанін. З 1827 г. майстра Віцебскай яўрэйскай рамеснай управы гадзіннікавых спраў (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 4, арк. 1).

109. КРУПЕНІК Давід Абрамаў, віцебскі мешчанін, майстра гадзіннікавых спраў. У 1901 г. згадваецца ў спісе майстроў, што не былі пад судом (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 737, арк. 29—30).

110. КРУПЕНІК Хайм Абрамаў, віцебскі мешчанін, майстра віцебскага гадзіннікавага цэха. У 1900 г. фігуруе ў спісе майстроў, што маюць права голасу ў грамадскіх сходах (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 737, арк. 19 адв.).

111. КРУЧКОВІЧ Залман Нохімаў, мсціслаўскі мешчанін. 9 жніўня 1884 г. запісаны майстрам залатых і гадзіннікавых спраў у мсціслаўскі цэх залатых, срэбных, медных, бляхарных і гадзіннікавых спраў Мсціслаўскай агульнай рамеснай управы на тэрмін у 1 год; 4 студзеня 1886 г. званне пацверджана (НГАБ, ф. 2106, воп. 1, спр. 14, арк. 5, 6).

112. КРУЧКОВІЧ Янкель Залманаў, мсціслаўскі мешчанін. 30 чэрвеня

* Аўтар выказвае падзяку З. Яцкевічу, якім напісана дадзеная біяграма.

1885 г. запісаны майстрам залатых і гадзіннікавых спраў у мсціслаўскай цэх залатых, срэбных, медных, бляхарных і гадзіннікавых спраў Мсціслаўскай агульнай рамеснай управы на тэрмін у 1 год (НГАБ, ф. 2106, воп. 1, спр. 14, арк. 5).

113. КУДРАВІЦКІ Янкель-Мендэль Іоселяў, мсціслаўскі мешчанін. 16 красавіка 1886 г. запісаны майстрам гадзіннікавых спраў у мсціслаўскай цэх залатых, срэбных, медных, бляхарных і гадзіннікавых спраў Мсціслаўскай агульнай рамеснай управы на тэрмін у 1 год; 12 лістапада 1887 г. пацверджана знаходжанне ў цэху; 15 кастрычніка 1888 г. выключаны з цэха (НГАБ, ф. 2106, воп. 1, спр. 14, арк. 6, 8).

114. КРЫГЕР Самуэль (Krigier Samuel), гародзенскі зэгармістр 70—90 гг. XVIII ст. (Gordiejow J. Socjotopografia Grodna w XVIII wieku. S. 295).

115. КРЫГЕР Франк (Krigier Francois), гародзенскі зэгармістр 70—90 гг. XVIII ст. (Gordiejow J. Socjotopografia Grodna w XVIII wieku. S. 295).

116. КУГЕЛЬ Абрам Іоселяў, мінскі мешчанін, майстра мінскага гадзіннікавага цэха. У 1890 г. просіць Мінскую рамесную ўправу выдаць яму пашпарт на 1 год (НГАБ, ф. 10, воп. 1, спр. 508, арк. 20).

117. КУГЕЛЬ Елья Абрамаў, мінскі мешчанін. 13 ліпеня 1890 г. просіць выдаць яму пасведчанне аб тым, што ён з'яўляецца падмайстрам гадзіннікавага рамяства мінскага гадзіннікавага цэха (НГАБ, ф. 10, воп. 1, спр. 526, арк. 1).

118. КУГЕЛЬ Іосель Ельявіч, мінскі мешчанін, майстра гадзіннікавых спраў. У 1890 г. у яго скончыў навучанне *Ш. М. Рыўкін* (НГАБ, ф. 10, воп. 1, спр. 576, арк. 3).

119. КУГЕЛЬ Якаў Юдаў, мінскі мешчанін, майстра мінскага гадзіннікавага цэха. У 1889 г. просіць Мінскую рамесную ўправу выдаць яму пашпарт на 1 год (НГАБ, ф. 10, воп. 1, спр. 508, арк. 5).

120. КУГЕЛЬ Янкель Ёселяў, мінскі мешчанін, майстра мінскага гадзіннікавага цэха. У 1889 г. просіць Мінскую рамесную ўправу выдаць «трохмесячны білет» яму і яго сям'і — жонцы Гіце, сынам Ельі, Абраму, Вульфу, Айзіку і дочкам Рыме, Гіце, Фейзе (НГАБ, ф. 10, воп. 1, спр. 508, арк. 17). У 1890 г. просіць Мінскую рамесную ўправу выдаць яму пашпарт на 1 год (НГАБ, ф. 10, воп. 1, спр. 508, арк. 3).

121. КУНІН Лейба Шмуїлавіч, віцебскі мешчанін. З 1827 г. майстра Віцебскай яўрэйскай рамеснай управы гадзіннікавых спраў (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 4, арк. 1); з 1837 г. падстароста віцебскага гадзіннікавага цэха (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 4, арк. 4); у 1845, 1852 гг. падстароста (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 4, арк. 5, 9).

122. КУТЭЛЬМАН Шэбтэль Гіршаў, віцебскі мешчанін. Пражываў у Віцебску на Старай Слабодцы ва ўласным доме; з 15 сакавіка 1887 г. па 15 сакавіка 1888 г. вучыўся ў майстры *І. Т. Штэйнера*; у 1888—1890 гг. вучыўся ў майстры *А. Абрамзона*; 13 лютага 1891 г. просіць аб выдачы яму падмайстарскага пасведчання Віцебскай яўрэйскай гадзіннікавай управы (НГАБ, ф. 2505, воп. 1, спр. 457, арк. 111).

(працяг будзе).

- ¹ Прамова Мялешкі // Старажытная беларуская літаратура: Зборнік / Уклад. Л. С. Курбека і інш.. Мн., 1996. С. 389.
- ² Там жа.
- ³ Полное собрание русских летописей (ПСРЛ). М., 1980. Т. 35. С. 171.
- ⁴ Акты Виленской археографической комиссии (АВАК). Вильно, 1912. Т. 36. С. 389.
- ⁵ Прамова Мялешкі. С. 389
- ⁶ Kitowicz J. Opis obyczajów i zwyczajów za panowania Augusta III. Peterburg i Mohilew. 1855. S. 59—60.
- ⁷ АВАК. 1915. Т. 39. С. 83.
- ⁸ НГАБ, ф. 1727, воп. 1, спр. 3, арк. 1106—1109 адв.
- ⁹ АВАК. 1893. Т. 20. С. 136.
- ¹⁰ НГАБ, ф. 1781, воп. 27, спр. 215, арк. 14 адв.
- ¹¹ Gordiejow J. Socjotopografia Grodna w XVIII wieku. Toruń, 2002. S. 295.
- ¹² НГАБ, ф. 1727, воп. 1, спр. 1, арк. 885 адв. — 886. (Інфармацыя прадстаўлена В. Бабковай).
- ¹³ Тихомиров М.Н. Русское летописание. М., 1979. С. 212.; Борисенков Е. П., Пасецкий В. М. Тысячелетняя летопись необычайных явлений природы. М., 1988. С. 329.
- ¹⁴ AGAD, AR Dział XXIII, teka 132, k. 93.
- ¹⁵ ПСРЛ. Т. 35. С. 242.
- ¹⁶ НГАБ, КМФ 18, спр. 160, арк. 375.
- ¹⁷ Историко-юридические материалы, извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской. Витебск, 1881. Вып. 12. С.80.
- ¹⁸ Кулагин А. Н. Архитектура и искусство рококо в Белоруссии. Мн., 1989. С. 86.
- ¹⁹ Курская А. С. Производство часов в Москве и Московской губ. // Материалы к истории кустарной промышленности в России. М., 1914. Вып. VIII. С. 68—71.
- ²⁰ Сёння некаторыя яго вырабы, датаваныя 1642 г., захоўваюцца ў Віленскім гісторыка-этнаграфічным музеі. Гл.: Mažeikiene O. Laikrodžiai XVI — XIX. Katalogas. Vilnius, 1976. S. 6. № 10 + a, b.

V. ГЕНЕАЛОГІЯ

Макараў М. Дз.

КРУПЕНІЧЫ: ГІСТОРЫЯ ВІЦЕБСКАГА МЯШЧАНСКАГА РОДУ XVI ст.

Сацыяльна-палітычная і эканамічная гісторыя Віцебска перыяду Вялікага княства Літоўскага здаўна прыцягвае ўвагу даследчыкаў. Аднак стваральнікі гэтай гісторыі — віцебскія мяшчане, іх сем'і, роды — у большасці выпадкаў заставаліся па-за ўвагай навукоўцаў. Пад час працы над дысертацыяй¹ і далейшых даследаванняў у НГАБ намі быў сабраны багаты фактычны матэрыял па гісторыі роду віцебскіх мяшчан Крупенічаў XVI — пач. XVII ст., які прапануецца ў дадзенай публікацыі.

У гістарычных крыніцах найбольш раннія згадкі пра прадстаўнікоў роду адносяцца да пач. XVI ст. Гэта браты Фёдар і Іван Крупенічы. 24 красавіка 1511 г. кароль польскі і вялікі князь літоўскі Жыгімонт Стары выдаў віцебскаму войту Федку Крупічу і яго брату Івашку пацвярджальны прывілей на землі ў Віцебскім павеце. Першая іх частка: «земля пустая <...> Мядзеленская» і дзве зямлі гаспадарскага двара Лужасна «Мокеевшчызна (з людзьмі Філіпам і Сямёнам Макеевічамі — М. М.) а Шчэтинская» — была нададзена братам яшчэ каралём вялікім князем Аляксандрам Ягелончыкам; другую — грунты ў мясцовасці Красыні пад Віцебскам — Фёдар і яго брат Іван набылі ад розных віцебскіх баяраў². На жаль, у прывілеі 1511 г. няма дакладнай даты атрымання Крупенічамі зямель Мядзелена, Макееўшчына і Шчэцінская, аднак гэта адбылося да 19 жніўня 1506 г. (дата смерці Аляксандра Ягелончыка³).

Дадзены прывілей, верагодна, з'яўляецца адзіным выяўленым дакументам, які ўтрымлівае прыжыццёвую згадку аб Фёдары Крупенічы (Крупічы). З дакумента цяжка высветліць, кім быў гэты чалавек па сацыяльным паходжанні — баярынам ці мешчанінам, з якога часу і як доўга ён займаў пасаду віцебскага войта. З гістарычных крыніц вядома, што папярэдні віцебскі войт Івашка (высветліць прозвішча не ўдалося) быў пазбаўлены пасады яшчэ ў 1495 г., хутчэй за ўсё за спробу ашукаць Аляксандра Ягелончыка⁴. Фёдар заняў пасаду войта і сумесна з братам Іванам атрымаў землі Мядзелена, Макееўшчына і Шчэцінская ў часы панавання Аляксандра Ягелончыка. Але выяўлення гіста-

рычныя крыніцы не даюць надзейных падстаў для сцвярджэння, што гэта адбылося менавіта ў 1495 г. Фёдар Крупеніч нарадзіўся не пазней пачатку 70-х гг. XV ст., бо на момант прызначэння на пасаду войта яму павінна было быць ніяк не менш за 25—30 гадоў. У перапісе войска Вялікага княства Літоўскага 1528 г. Фёдар Крупеніч не значыцца. У дакуменце ад 29 верасня 1530 г. яго згадваюць як нябожчыка⁵. Хутчэй за ўсё ён памёр на пачатку 1525 г., бо ўжо 21 жніўня 1525 г. Жыгімонт Стары надаў прывілей на віцебскае войтаўства Яну Міхайлавічу Сяліцкаму⁶.

Значна больш вядома пра Івана Грыгор’евіча Крупеніча, малодшага брата Фёдара. Яго імя часта сустракаецца ў кнігах 16 і 228 Метрыкі Вялікага княства Літоўскага. Напачатку кар’еры ён знаходзіўся ў цені постаці брата. Да мая 1531 г. у дакументах кнігі 16 Метрыкі Іван, як правіла, згадваецца пры браце Фёдары і абавязкова пасля яго: «небожчыць войт з братомь Иванем», «при <...> войте Вытебьскимь Федоре и брате его Ивашку Григорьевичи»⁷. Улічваючы былое значэнне брата, можна меркаваць, што ў дакуменце ад 26 жніўня 1530 г. пад імем Івашко Войтовъ фігуруе менавіта Іван Крупеніч у якасці аднаго з трох «старэйшых мяшчан» віцебскага Задзвінскага пасада⁸. На гэта таксама паказвае тое, што дамы і пляцы Крупенічаў у Віцебску размяшчаліся на Задзвінні⁹.

Ян Сяліцкі, папярэднік Івана Крупеніча на пасадзе віцебскага войта, у кнізе 16 Метрыкі апошні раз згадваецца як войт 2 лютага 1531 г. Нездзе з лютага па май Іван Грыгор’евіч Крупеніч і становіцца віцебскім войтам (першая згадка 5 мая 1531 г.¹⁰, апошняя прыжыццёвая згадка як аб войце — 24 жніўня 1540 г.¹¹). Захаваныя гістарычныя крыніцы даюць супярэчлівую інфармацыю аб яго станавай прыналежнасці. У перапісе войска Вялікага княства Літоўскага 1528 г. Іван Крупеніч змяшчаецца сярод баяраў Віцебскай зямлі (выстаўляў двух верхнікаў), а ў дакументах віцебскага гродскага суда за 1530—1532 гг. (кніга 16 Метрыкі) ён неаднаразова згадваецца мешчанінам¹². У Віцебскай зямлі першых дзесяцігоддзяў XVI ст., дзе ў гэты час яшчэ не існавала выразнага падзелу на саслоўі (станы), баяры і мяшчане карысталіся адзіным рэгіянальным земскім правам, і неакрэсленае значэнне станавай прыналежнасці чалавека не было такой рэдкасцю. Хутчэй за ўсё Іван Грыгор’евіч Крупеніч памёр да чэрвеня 1543 г., бо на гэты момант віцебскім войтам быў ужо Івашка Аляхновіч¹³.

Браты Фёдар і Іван Крупенічы не пакінулі пасля сабе нашчадкаў, і ўсе іх маёнткі часова перайшлі ў дзяржаўную ўласнасць¹⁴. Неўзабаве частка з іх апынулася ў руках іншых асоб. 24 сакавіка 1547 г. чарговы віцебскі войт Грыша Алехнавіч Гутар паскардзіўся каралю і вялікаму

князю Жыгімонту Аўгусту, «же он на тое воитовство в томъ месте нашомъ вельми ровнын пожиток свой воитовский маеть», і выпрасіў у гаспадара «ку тому воитовству на выхованье его у волости Витебской две службы людей на Коровайне на имя Субачева службу, а на Зорономъ Мокеевича службу, а землю пустовскую Щетинину, которые люди и землю перво сего держал на воитовство тамошнее за листомъ и даниною короля <...> отца нашего (Жыгімонта Старога. — М. М.) бывший воит витебский Федор Крупеня»¹⁵.

Пасля смерці Фёдара і Івана гісторыя роду Крупенічаў не перавалася. 20 снежня 1550 г. у Кракаў да Жыгімонта Аўгуста прыехалі віцебскія мяшчане браты Тарас, Фёдар і Барыс Грышынічы Крупенічы, якія прыходзіліся нябожчыкам пляменнікамі («братанічамі»). Яны прывезлі з сабою копію прывілея, нададзенага Жыгімонтам Старым іх дзядзькам яшчэ 24 красавіка 1511 г., і прасілі гаспадара пацвердзіць ім права на валоданне былымі маёнткамі сваякоў — землямі Мядзелена, Макееўшчына і Шчацінская. Разам з імі ў Кракаў да караля і вялікага князя прыбыў віцебскі воит Грыша Гутар, які яшчэ 24 сакавіка 1547 г. атрымаў гаспадарскі прывілей на дзве апошнія зямлі і зараз намагаўся далучыць да сваіх валоданняў Мядзелена. Жыгімонт Аўгуст уважліва разгледзеў дакументы, прад'яўленыя яму Крупенічамі-пляменнікамі і воитам, і вырашыў справу наступным чынам: пакінуць Макееўшчыну і Шчацінскую ў руках Грышы Гутара, а Мядзелена перадаць Тарасу, Фёдару і Барысу Крупенічам «да волі і ласкі гаспадарскай» на ўмовах нясення вайскавай коннай службы («мают нам с того службу служити военную конно збройно <...> по тому яко и иные мещане тамошние витебские служат») ¹⁶.

З тэксту справы паміж Крупенічамі (Фёдарам, Пятром — сынамі Тараса, Арцёмам — сынамі Барыса) і Канстанцінам Веліжскім, разглядаючы адбываўся ў віцебскім земскім судзе ў чэрвені 1596 г., вынікае, што бацькам братоў Тараса, Фёдара і Барыса Грышынічаў быў Грышка Ленькавіч Крупеніч (у дакументах 20—30 х гадоў XVI ст. проста «Гришко Ленковъ») ¹⁷. У перапісе войска Вялікага княства Літоўскага 1528 г. ён згадваецца сярод віцебскіх мяшчан і быў абавязаны «ставіць» са сваіх зямель аднаго верхніка ¹⁸. 29 студзеня 1531 г. Іван Грыгор'евіч Крупеніч і Грышка Ленькаў выступілі ў віцебскім гродскім судзе ў якасці саўладальнікаў самай першай вотчыны Крупенічаў — зямлі Мядзелена: «жаловали нам[ъ] мещане г[оспо]д[а]рские Витебские Ивашко Крупенич а Гришка Леньковъ на людей владычньихъ <...> штожь дей землю ихъ найма Медельскую зашли») ¹⁹. Апошняя вядомая нам прыжыццёвая згадка аб Грышку Ленькаве датуецца 26 кастрычнікам

1538 г.²⁰ Магчыма, ён яшчэ жыў у 1547 г. (нагадаем, што 24 сакавіка 1547 г. Грыша Гутар атрымаў усе нададзеныя раней Крупенічам маёнткі, акрамя Мядзелена), аднак да 20 снежня 1550 г. (дата пацвярджэння зямлі Мядзелена яго сынам), напэўна, ужо памёр. Верагодна, Грышка Ленькаў і з’яўляецца братам Фёдара і Івана Крупенічаў, аднак гэтаму супярэчыць адна істотная акалічнасць: бацькам Івана Грыгор’евіча (як вынікае з яго імя па бацьку) павінны быць быць Грыгорый, а Грышкі Ленькава — Леанід. Няма таксама згадак аб тым, каб Грышка Ленькаў сам называў сабе Крупенічам. Кім жа ў сапраўднасці прыходзіўся Фёдару і Івану Крупенічам віцебскі мешчанін Грышка Ленькаў? Братам? Зводным братам? Мужам сястры? На жаль, захаваныя гістарычныя крыніцы не даюць адказу на гэтае пытанне. Адно не выклікае сумненняў: Тарас, Фёдар і Барыс не былі самазванцамі. Яны прыходзіліся Фёдару і Івану Крупенічам пляменнікамі і менавіта на гэтай падставе ў 1550 г. прасілі Жыгімонта Аўгуста надаць ім былыя маёнткі іх дзядзькаў. Іх галоўны канкурэнт у справе атрымання зямлі Мядзелена вайт Грыша Алехнавіч Гутар, які, без сумнення, добра ведаў уплывовы ў мінулым віцебскі род Крупенічаў, нават не паспрабаваў аспрэчыць факт сваяцтва.

Атрымаўшы «дзядзькаўшчыну», браты Тарас, Фёдар і Барыс замацавалі за сабой сацыяльнае становішча, якое ў феадальным грамадстве гарантавала валоданне зямлёй на ўмовах нясення вайсковай службы. Аднак сапраўдны ўздым роду наступіў толькі ў часы Лівонскай вайны (1558—1583 гг.), калі мяшчанства «неспакойнага» памежнага Віцебскага ваяводства вельмі часта атрымлівала ад вярхоўных уладаў Вялікага княства Літоўскага землі на ўмовах нясення вайсковай службы. Вага роду ўзнялася, галоўным чынам, дзякуючы дзейнасці сярэдняга з братоў — Фёдара Грышыніча Крупеніча.

25 кастрычніка 1566 г. Фёдар Грышыніч Крупеніч атрымаў ад Жыгімонта Аўгуста прывілей на «две службы людзей в селе Черницы а на Мосары <...> в повете Полоцкомъ» і «землю под Витепскомъ названую Трубачы»²¹. Як вынікае з тэксту прывілея, землі ў Чарніцы і Мосары яшчэ да гэтага былі дадзены Фёдару за вайсковую службу вялікім гетманам літоўскім Мікалаем Юр’евічам Радзівілам. Працэдур афіцыйнай перадачы Фёдару Крупенічу яго новых маёнткаў на тэрыторыі Полацкага павета («увезань») правёў віцебскі ваявода Станіслаў Пац. Нагадаем, што пасля захопу Полацка войскамі Маскоўскай дзяржавы (1563 г.) усходнія раёны спустошанага Полацкага ваяводства, якія засталіся пад кантролем Вялікага княства Літоўскага, былі перададзены пад уладу віцебскіх ваяводаў і кіраваліся непасрэдна з Віцебска²².

Вёска Трубачы знаходзілася ва ўласнасці Фёдара Крупеніча з кастрычніка 1566 г. да лютага 1597 г., калі Жыгімонт III Ваза перадаў яе зямлянину Віцебскага ваяводства Юрыю Багданавічу Ляцецкаму²³. Дарэчы, 17 сакавіка 1597 г., пры наданні Віцебску магдэбургскага права, апошні быў прызначаны віцебскім войтам²⁴. 8 мая 1579 г. Фёдар Грышыніч Крупеніч дадаткова атрымаў ад Стэфана Баторыя «да волі і ласкі гаспадарскай» безгаспадарныя на той момант землі «Игуменшыну» і «Грицовшыну з рекою Черницею» на тэрыторыі Полацкага ваяводства²⁵.

25 красавіка 1576 г. пад час пажару, які практычна знішчыў Задзвінскі пасад Віцебска, у доме Фёдара Грышыніча Крупеніча разам з іншай маёмасцю згарэла «скур яловічых осемсот, лосіных скур пятдесят, попелу лаштов тридцат, пенки чыстое берковежсков двадцат, сала берковежсков осемнаццаць, панцеров дванадцат, прылбиць двадцат чотири, ручниц двадцат чотири»²⁶. Асаблівую ўвагу ў гэтым спісе прыцягвае даволі значная нават для заможнай мяшчанскай сям’і колькасць зброі — цэлы арсенал. Фёдар Грышыніч, яго браты і пляменнікі мелі земскія маёнткі (усе разам не больш за 10—12 сялянскіх службаў) і выконвалі з іх вайсковую павіннасць «канем» разам з іншымі віцебскімі мяшчанамі, аднак малаверагодна, каб на забеспячэнне іх «почта» патрэбна было ажно 12 калычуг, 24 шлемы і 24 адзінкі агняпальнай зброі. Можна дапусціць, што Фёдар Грышыніч Крупеніч гандляваў узбраеннем. Не выключана таксама, што гаспадар мог свядома перабольшыць колькасць згарэлых рэчаў.

Да сярэдзіны 70-х гадоў XVI ст. ва ўсіх вядомых нам захаваных крыніцах Тарас, Фёдар і Барыс Грышынічы, Пётр Тарасавіч і Арцём Барысавіч Крупенічы выступаюць як мяшчане. Яны адносіліся да ліку тых мяшчан, якія па прывілеі Жыгімонта III Вазы ад 20 красавіка 1589 г. «кгрунты и оселости свои на службе конной подь собою маючи съ тыхъ земель своихъ службу земскую военную посполъ зъ шляхтою обывательми воеводства Витебского под хоругвью поветовою служатъ»²⁷. Аднак у канцы XVI ст. Крупенічы ўсімі сродкамі намагаліся змяніць свой грамадскі статус.

Асаблівасцю сацыяльна-палітычнага развіцця Віцебска апошняй чвэрці XVI ст. з’яўляецца афіцыйны падзел мяшчанства на дзве групы: конных, якія валодалі земскімі маёнткамі на ўмовах нясення вайскавай службы, і паспалітых (простых). Упершыню тэрмін «конныя мяшчане» быў афіцыйна ўжыты ў адносінах да першых 23 снежня 1576 г. пад час торуньскага сойма²⁸. У выніку працяглай барацьбы за свае правы 20 красавіка 1589 г. конныя мяшчане атрымалі ад Жыгімонта III Вазы прывілей на некаторыя выключна шляхецкія правы. Аднак нават пасля

1589 г. ва ўмовах шляхецкай Рэчы Паспалітай становішча гэтай сацыяльнай групы працягвала заставацца няпэўным. У канцы XVI ст. многія конныя мяшчане, выкарыстоўваючы падабенства сваіх правоў і абавязкаў да шляхецкіх і прыхільнае стаўленне ўладаў (пакуль не забыліся іх асабістыя вайсковыя паслугі ў гады Лівонскай вайны), спрабавалі перайсці ў вышэйшы стан тагачаснага грамадства.

Упершыню Фёдар Грышыніч Крупеніч быў названы зямлінам у прывілеі Стэфана Баторыя ад 8 мая 1579 г. пры наданні яму зямель Ігуменшчына і Грыцаўшчына на тэрыторыі Полацкага ваяводства²⁹, аднак у дакументах Жыгімонта III Вазы аб яго прыналежнасці да «зямянства» нічога не гаварылася³⁰. У 1596 г. пад час разгляду судовай справы паміж Фёдарам Грышынічам, Пятром Тарасавічам і Арцёмам Барысавічам Крупенічамі і Канстанцінам Веліжскім апошні абвінаваціў Арцёма Барысавіча ў тым, што ён не з'яўляецца шляхцічам: «одно то о нем ведаю ижъ он есть мещаньскіи сын небожьчыка Борыса Крупенича». Арцём Крупеніч абмінуў працэдуру «вывода шляхецтва за прывою» і не вельмі пераканаўча абараняў сваю шляхецкую годнасць, абавіраючыся на артыкул 25 раздзела III Статута Вялікага княства Літоўскага 1588 г. «О шляхте, которая бы у месте оселость принела»³¹. Крупенічы ў адказ выступілі з контрабывавацтвам, што іх апанент таксама мае плебейскае паходжанне, на што мешчанін-шляхціч Канстанцін Веліжскі паведаміў наступнае: «отець мой былъ нешляхтичом, але вжо я естемъ шляхтичомъ упривильеванымъ»³². Ні Арцём Крупеніч, ні Канстанцін Веліжскі так і не прадставілі дакументальнага пацвярджэння сваіх правоў на шляхецтва. Хутчэй за ўсё такіх правоў яны ўвогуле не мелі. У справе прызнання коннага мешчаніна шляхцічам, пры падабенстве іх абавязкаў, шмат чаго залежала ад ініцыятывы кожнага канкрэтнага чалавека. Згадка ў дакуменце «вечистым» (напрыклад, у Метрыцы ці кнігах земскага суда) пра чалавека як пра шляхціча стварала падставы для далейшай барацьбы за наблітаццю.

Жадаючы знішчыць напамін аб сваім мяшчанскім паходжанні, Фёдар Крупеніч нават змяніў прозвішча. У канцы XVI — пач. XVII ст. ён сам сабе называў Свяціцкім (ад фальварка Свяцец)³³.

Тарас Грышыніч памёр яшчэ да 25 красавіка 1576 г., калі пажар практычна знішчыў Задзвінскі пасад Віцебска, а Барыс Грышыніч — да 1596 г., калі ў віцебскім земскім судзе разглядалася справа паміж Крупенічамі і Канстанцінам Веліжскім. На час смерці Фёдара Грышыніча ўжо не было ў жывых яго пляменнікаў Пятра Тарасавіча і Арцёма Барысавіча. Фёдар Грышыніч Крупеніч памёр у першай палове 1606 г. «безпотомне и безплеменьне», а яго маёнткі перайшлі ва ўласнасць

дзяржавы³⁴. У 30-я гады XVII ст. маёнткам Мядзелена валодалі Себасцьян, Ісак і Фёдар Крупенічы, шляхецтва якіх не выклікала сумненняў ва ўладаў³⁵. Яны, безумоўна, былі нашчадкамі мяшчан Крупенічаў XVI ст. (хутчэй за ўсё, Пятра Тарасавіча ці Арцёма Барысавіча), але дакладна вызначыць родасную сувязь паміж імі пакуль што не ўдалося.

У XVI ст. Віцебск у сваім сацыяльна-палітычным развіцці значна адрозніваўся ад іншых буйных мейскіх паселішчаў Вялікага княства Літоўскага. На аснове мясцовага земскага права тут складался і функцыянавала ўласная сістэма мейскага права, а мяшчане карысталіся тымі ж правамі і вольнасцямі, што князі і баяры Віцебскай зямлі³⁶. У рамках гэтай сістэмы прадстаўнікі роду Крупенічаў адыгрывалі важную ролю: былі віцебскімі войтамі, уваходзілі ў склад «старшых» мяшчан, атрымлівалі ад вялікіх князёў землі і на гэтай падставе выконвалі вайсковую конную службу. Гісторыя роду Крупенічаў — гэта яскравая старонка з жыцця Віцебска дамагдэбургскай эпохі.

Дадатак

МАЁНТКІ, ЯКІЯ Ў XVI СТ. З'ЯЎЛЯЛІСЯ ЎЛАСНАСЦЮ КРУПЕНІЧАЎ

Мядзелена. Зараз не існуе. На складзенай у канцы XIX ст. карце Ерамеева фальварак Мядзелена размешчаны паміж сучаснымі вёскамі Чырына, Волкава і Пабедзіншчына Віцебскага раёна (17 км на захад ад Віцебска). М. Ф. Спірыдонаў на карце «Віцебскі павет у канцы XVI ст.» лакалізуе яго ў гэтым жа месцы³⁷. У 1594 г. Мядзелена ўжо не належала Фёдору Крупенічу, які выступіў у якасці сведкі пры продажы маёнтка іншымі віцебскімі мяшчанамі³⁸.

Макееўшчына, Шчацінская, Субачава. Згодна з тэкстам прывілея Жыгімонта Аўгуста віцебскаму войту Грышу Гутару ад 24 сакавіка 1547 г. землі Макееўшчына і Шчацінская знаходзіліся «на Зораномь», а Субачева — «на Коровайне». У шырокім сэнсе выраз «на Зораномь» можна разумець як «на берагах возера Заранава» (даўжыня каля 14 км). Лакалізаваць месцазнаходжанне Макееўшчыны і Шчацінскай больш дакладна пакуль што немагчыма. Сучасная вёска Заранава размешчана на паўночным беразе возера пры дарозе Віцебск — Сіроціна на адлегласці 16 км ад Віцебска. Сучасная вёска Субачава знаходзіцца пры той жа шашы ў 12 км ад Віцебска. На другім баку шашы, на адлегласці 1 км на поўнач ад Субачава, ёсць невялікае возера Каравайна.

Красніні. Дакладна лакалізаваць гэтую мясцовасць пакуль што немагчыма. Хутчэй за ўсё яна знаходзілася непдалёк ад сучаснага населенага пункта Тулава³⁹ (3 км на ўсход ад Віцебска).

«Две службы людей в селе Черницы а на Мосары», Ігуменшчына, Грыцаўшчына. Усе гэтыя землі знаходзіліся ва ўсходняй частцы Полацкага ваяводства, якая пасля 1563 г. часова апынулася пад кантролем віцебскіх ваяводаў, а пазней — ульскіх старостваў. Мосар можна надзейна атаясамліваць з

сучаснай вёскай Мосарава Шумлінскага раёна, якая размешчана пры шашы Віцебск — Сіроціна ў 35 км ад Віцебска і 2 км ад Сіроціна (7 км на поўнач ад Шумліна). Мосарава ляжыць на левым беразе невялікай рэчкі Чарніца, вытокі якой знаходзяцца непадалёк ад вёскі. На карце, складзенай Ерамеевым, у гэтым раёне паказаны вёска і фальварак пад назваю Чарніца, а таксама вёска і фальварак Ігуменшчына. Вёска Чарніца знаходзілася на берагах ракі Чарніца на адлегласці 3 км ад Сіроціна побач з сучаснай вёскай Плігаўкі 1-я, фальварак Чарніца — у 2 км на поўдзень ад Сіроціна, вёска і фальварак Ігуменшчына — на адлегласці 2 км на паўднёвы ўсход і 4 км на ўсход ад Мосарава. Недзе тут на берагах Чарніцы была размешчана і Грыцаўшчына. Прынятая намі лакалізацыя Чарніцы і Мосара адпавядае размяшчэнню гэтых мясцовасцяў на карце «Полацкае ваяводства ў канцы XVI ст.», складзенай М.Ф. Спірыдонавым⁴⁰.

Трубачы. У прывілеі Жыгімонта Аўгуста Фэдару Крупенічу ад 25 кастрычніка 1566 г. месцазнаходжанне зямлі Трубачы акрэслена наступным чынам: «под Витепскомъ <...> подле земли земенина витепского Богдана Леццкого и подле земли мещанина витепского Ивана Слижыка»⁴¹. Гэтую мясцовасць можна ўпэўнена лакалізаваць у 12 км на захад ад Віцебска, дзе і зараз існуюць вёскі Вялікія і Малыя Трубачы. У некалькіх кіламетрах на паўночны захад ад іх размяшчаюцца Вялікія і Малыя Летцы (узгадаем пра Багдана Ляеццага). Прыкладна на такой жа адлегласці ў паўднёва-ўсходнім кірунку ад Трубачоў на беразе Дзвіны яшчэ пасля Вялікай Айчыннай вайны існавала вёска Сліжыкі (узгадаем пра Івана Сліжыка).

Свянец. У прывілеі Жыгімонта III Вазы ад 23 чэрвеня 1606 г. Грыгорыю Бонічу сказана, што фальварак Свянец знаходзіўся «неподалеку места нашего Витебского <...> промежъ крунтов села Острова и села Мишкова и Волькова Жерьственицы»⁴². Вёска Волкава Віцебскага раёна ўжо згадвалася вышэй пры лакалізацыі зямлі Мядзелена (17 км на захад ад Віцебска). На заходняй ускраіне сучаснага Віцебска ёсць мясцовасць Мішкава. Вызначыць месцазнаходжанне «села Острова» і «Жерьственицы» альбо знайсці падобныя тапонімы пакуль што не ўдалося. Фальварак Свянец мог размяшчацца альбо непадалёк ад Мядзелена, альбо на палях побач з Задзвінскім пасадам Віцебска.

¹ Makarau M. Od posadu do magdeburgii: stan prawny ludności mejskiej Naddżwinią Białoruskiego w XIV—XVI w. / Rozprawa doktorska. Wydział Nauk Historycznych. Uniwersytet Mikołaja Kopernika. Toruń, 2005.

² Lietuvos Metrika. Knyga 8 (1499—1514). Vilnius, 1995. S. 443—444.

³ Krzysztof Baczkowski. Dzieje Polski późnośredniowiecznej (1370—1506). Kraków, 1999. S. 304.

⁴ Русская историческая библиотека. СПб., 1910. Т. 27. Стлб. 589—591.

⁵ Беларускі архіў. Мн., 1928. Т. 2. С. 25.

⁶ Lietuvos Metrika. Knyga 12. Vilnius, 2001. S. 406—407.

⁷ Беларускі архіў. С. 25, 52.

⁸ Там жа. С. 30.

⁹ НГАБ, ф. КМФ-18, воп. 1, спр. 61, арк. 161 адв. — 162.

- ¹⁰ Беларускі архіў. С. 53.
- ¹¹ НГАБ, ф. КМФ-18, воп. 1, спр. 228, арк. 169.
- ¹² Перапіс войска Вялікага княства Літоўскага 1528 года. Метрыка Вялікага княства Літоўскага, кніга 523. Кніга публічных справаў 1. Мн., 2003. С. 156; Беларускі архіў. С. 30, 35.
- ¹³ НГАБ, ф. 1751, воп. 1, спр. 2, арк. 145 адв.
- ¹⁴ Там жа, ф. КМФ-18, воп. 1, спр. 61, арк. 163.
- ¹⁵ Там жа, спр. 31, арк. 50 адв.
- ¹⁶ Там жа, спр. 61, арк. 163.
- ¹⁷ Там жа, ф. 1751, Воп. 1, спр. 2, арк. 247—247 адв.
- ¹⁸ Перапіс войска Вялікага княства Літоўскага 1528 года. С. 156.
- ¹⁹ Беларускі архіў. С. 35.
- ²⁰ НГАБ, ф. КМФ-18, воп. 1, спр. 228, арк. 47.
- ²¹ Там жа, спр. 64, арк. 43—44 адв.
- ²² Lietuvos Metrika. Knyga 51. Vilnius, 2000. S. 256; НГАБ, ф. КМФ-18, воп. 1, спр. 64, арк. 43.
- ²³ НГАБ, ф. КМФ-18, воп. 1, спр. 83, арк. 168 адв. — 169.
- ²⁴ Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссиею. СПб., 1851. Т. 4. С. 166.
- ²⁵ НГАБ, ф. КМФ-18, воп. 1, спр. 61, арк. 163 адв; Спр. 64, арк. 98 адв. — 99.
- ²⁶ Там жа, спр. 61, арк. 162.
- ²⁷ Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссиею. СПб., 1865. Т. 1. С. 220—221.
- ²⁸ НГАБ, ф. КМФ-18, воп. 1, спр. 58, арк. 182 адв. — 184.
- ²⁹ Там жа, спр. 61, арк. 163 адв.
- ³⁰ Там жа, спр. 83, арк. 168 адв. — 169; Спр. 85, арк. 447—447 адв.
- ³¹ Статут Вялікага княства Літоўскага 1588: Тэксты. Даведнік. Каментарыі / Рэдкал.: І. П. Шамякін і інш. Мн., 1989. С. 123.
- ³² НГАБ, ф. 1751, воп. 1, спр. 2, арк. 248 адв.
- ³³ Там жа, спр. 2, арк. 257 адв; Спр. 5, арк. 187—187 адв.
- ³⁴ Там жа, спр. 85, арк. 390 адв. — 391.
- ³⁵ Там жа, ф. КМФ-18, воп. 1, спр. 118, арк. 280.
- ³⁶ Макараў М. Віцебскае мейскае права // Гістарычны альманах. 2003. Т. 8. С. 56—64; Макараў М. Полацкі і Віцебскі земскія прывілеі. Да гісторыі стварэння тэкстаў дакументаў // Białoruskie Zeszyty Historyczne. 2004. Т. 20. С. 5—32.
- ³⁷ Спірыдонаў М. Ф. Віцебскі павет у канцы XVI ст. [карта] // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. Мн., 1994. Т. 2. С. 333.
- ³⁸ НГАБ, ф. КМФ-18, воп. 1, спр. 77, арк. 648.
- ³⁹ Беларускі архіў. С. 25.
- ⁴⁰ Спірыдонаў М. Ф. Полацкае ваяводства ў канцы XVI ст. [карта] // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. 1999. Т. 5. С. 524.
- ⁴¹ НГАБ, ф. КМФ-18, воп. 1, спр. 64, арк. 44.
- ⁴² Там жа, арк. 390 адв. — 391.

Рыбчонак С. А.

РАДАВОД ХЛЯВІНСКІХ ГЕРБА «РАДВАН»

Род Хлявінскіх малавядомы ў гісторыі Беларусі. Даведнік С. Думіна і С. Гуржыньскага аб родах, зацверджаных у дваранстве Расійскай імперыі, не згадвае Хлявінскіх па беларускіх губернях (хіба што за выключэннем Віленскай і Ковенскай)¹. Некаторыя звесткі да генеалогіі Хлявінскіх падаюць вядомыя польскія генеолагі А. Банецкі² і С. Урускі³, аднак яны фрагментарныя⁴ і часам недакладныя. Першы вываду дваранстве Расійскай імперыі Хлявінскіх зрабілі 2 сакавіка 1777 г. у земскім судзе Рагачоўскай правінцыі. Для стварэння генеалогіі намі былі скарыстаны новаадшуканыя архіўныя матэрыялы: вывад роду ў дваранстве, што адбыўся 10 (21) снежня 1798 г. у Літоўска-Віленскім дваранскім дэпутацкім сходзе⁵, а таксама вывады 19 снежня 1802 г. і 29 ліпеня 1836 г. у Мінскім, 6 лістапада 1819 г. у Гарадзенскім дваранскім дэпутацкіх сходах, персанальныя справы аб дваранстве, што захаваліся ў НГАБ⁶.

Хлявінскія карысталіся гербам «Радван» — у чырвоным полі шчыта размешчана залатая харугва з трыма палямі і кутасамі на канцах, на версе якой знаходзіцца залаты крыж, у клейноце — тры страусаваыя пёры. Маёнтак Хлеўна Рэчыцкага пав., што знаходзіўся на поўдзень ад Прапойска на правым беразе Сожа, з'яўляўся родавым, з якой прычыны прадстаўнікі роду нярэдка пісаліся з Хлеўна Х.⁷ Яшчэ ў XVII—XVIII стст. род разгалінаваўся і валодаў маёнткамі па ўсёй Беларусі, прынамсі, у Аршанскім, Навагрудскім і Рэчыцкім паветах.

У дакументах пра прадстаўнікоў роду Хлявінскіх можна знайсці наступныя звесткі:

— Тамаш, шляхціц Слонімскага пав., цалаваў крыж на вернасць маскоўскаму цару Аляксею Міхайлавічу (1655)⁸;

— Соф'я, у шлюбе за Мікалаем Нярошынскім, суддзёй земскім рэчыцкім і камендантам Быхаўскай фартэцыі;

— Фларыян, войскі рэчыцкі (1697);

— Лаўрэнці, судзья гродскі гарадзенскі (1754); яго сын Антоні, стражнік (1777) і абозны гарадзенскі (1784);

— Юстына, у шлюбе за Ігнаціем Стравінскім, падканюшым літоўскім (1771)⁹, уладальнікам маёнт. Міроўшчына Навагрудскага ваяв.;

— Мікалай, ротмістр полацкі (1782);

— Вікторыя, дачка Антона Хлявінскага, у шлюбе за Ляонам-Юзафам Дорыя-Дзерналовічам, падкаморым рэчыцкім, уладальнікам маёнт. Віктарын Мінскага ваяв. (XVIII ст.)¹⁰;

— Мікалай, стольнік рэчыцкі (1789);

— Антоні, генерал-маёр войск літоўскіх, удзельнік паўстання Т. Касцюшкі (1794);

— Антоні, у канцы 20-х гг. XIX ст. пражываў з дзецьмі ў маёнт. Міжрэчча (Межугзес) Слонімскага пав., адкуль выехаў у Смаленскую губ.;

— Дыянізі (1793—1870), ксёндз, пробашч у Стараельні (1821—1846), потым дэкан лідскі, удзельнік філамацкага руху;

— Міхаіл (1793—1831), унук генерала Антонія, а сын Казіміра і Гелгудаўны¹¹, нар. у спадчынным маёнт. Адахаў Расейнскага пав., актыўны дзеяч і «мецэнат школьніцтва на Літве»;

— Уладзіслаў X. (1826—1907), сын Яна, апошняга падкаморага расейнскага, удзельнік паўстання 1863 г., прыгавораны 29 лістапада 1864 г. да расстрэлу, які быў заменены дзесяцігадовай катаргай у Сібіры.

I калена

1. **Багдан**, вядомы з імя сына па бацьку¹².

II калена

2/1. **Міхаіл Багданавіч**, па родавым паданні паходзіў з Кіеўскага ваяв., доўгі час служыў пад кіраўніцтвам кн. Канстанціна Астрожскага і прымаў удзел у розных ваенных кампаніях. З ініцыятывы таго ж Астрожскага перад узяццем Смаленска Глінскім быў пажалаваны каралём Жыгімонтам I Старым ленным правам вёскай Папротчыцы (Папроткі) у Прапойскім старостве Рэчыцкага пав. (1514), жонка з Голубаў, з якой пакінуў аднаго сына.

III калена

3/2. **Іван**, служыў пад кіраўніцтвам кн. Мікалая Іор'евіча Радзівіла «Рудога», напачатку троцкага, а пазней віленскага ваяводы і гетмана вялікага ВКЛ, за што быў пажалаваны каралём Жыгімонтам II Аўгустам дзяржавай Хлеўна ў Рэчыцкім пав. (24 снежня 1551 г.), ад назвы якой пачаў пісацца Хлявінскі, пацвердзіў валоданне маёнт. Папроткі (16 чэрвеня/ліпеня 1563 г.). Быў на земскай вайскавай службе пад час Інфлянцкай вайны, у т. л. удзельнічаў у Смаленскай выправе, што пацвярджаюць квіты харужага Змуглы (Самуэля?) Зенькавіча (4 студзеня 1568 г.) і ротмістра ЯКМ Філона Кміты-Чарнабыльскага (15 мая 1588 г.). Узяў шлюб з Агнешкай Хоміч, з якой пакінуў пяцера сыноў, яго

тэстамент датаваны 1 траўня 1596 г.¹³, згодна з якім сыны сталі спадчыннікамі маёнткаў па бацьку ў роўнай долі (гэты падзел спадчыны быў пацверджаны ў 1640 г.).

IV калена

4/3. **Юрый**, атрымаў сваю долю па бацьку ў Папротках і Хлеўне, прымаў удзел у вайне караля Стэфана Баторыя з Маскоўскай дзяржавай, у т. л. у вызваленні Полацка (1579) і ў Маскоўскай выправе¹⁴, што сведчыць квіт старосты рэчыцкага Жыжэмскага (28 верасня 1581 г.). Узяў шлюб з Горскай і пакінуў трох сыноў;

5/3. **Якуб**, прымаў удзел у войнах пры Стэфане Баторыі і Жыгімонце III Вазе з Маскоўскай дзяржавай, у т. л. у Смаленскай выправе, што сцвярджае квіт чарнабыльскага ваяводы і гетмана ЯКМ (3 верасня 1590 г.)¹⁵. Апроч спадчыны ў Хлеўне і Папротках, валодаў набытымі маёнт. Глыбаў у Рэчыцкім і Вячэры (Вацеры) у Аршанскім пав. Жонка Злоцкая, родам з Польскай Кароны, пакінуў чатырох сыноў, якія згодна з падзелам спадчыны атрымалі: Марцін і Мікалай – Хлеўна, Папроткі і Глыбаў, а Крыштоф і Ян — Вячэры;

6/3. **Багдан**, з маладых гадоў служыў у уrozных харугвах на Украіне, пад кіраўніцтвам гетмана Вішнявецкага, прадаў сваю долю спадчыны ў маёнт. Папроткі і Хлеўна брату (4), магчыма, валодаў маёнт. Ліпавічы Аршанскага пав. (?), які прадаў Фёдару Зенькавічу¹⁶. Яго жонка Нурка Шапка, дачка віцебскага судзі, ад якой пакінуў чатырох сыноў;

7/3. **Лукаш**, у часы панавання караля Жыгімонта III Вазы быў удзельнікам шматлікіх войнаў, у т. л. з Маскоўскай дзяржавай і Турцыяй, адзначыўся ў бітве пад Хоцімам у складзе харугвы полацкага кашталяна Мікалая Зяновіча. Валодаў часткамі Хлеўна і Папротак, што набыў ад пляменнікаў (10 і 11), пятай часткай Папротак і паловай Глыбава, што набыў ад пляменніка (13) (купчыя крэпасці 20 снежня 1642 г., 16 сакавіка 1643 г. і 30 снежня 1645 г.¹⁷, інтрамісія на пятую частку Хлеўна і Глыбава з прыналежнасцямі 28 ... 1649 г.¹⁸), таксама валодаў маёнт. Малынічы Рэчыцкага пав., які набыў ад Пятровічаў-Мальніцкіх, і Глыбаўскі, што раней трымалі Пішчала і Горваты, які адшукаў за кансэнсам ЯКМ на сына (20). Яго жонка роду Катлоў, ад якой пакінуў чатырох сыноў. Згодна з дзельным запісам (18 снежня 1662 г.¹⁹) і тэстаментам (5 ліпеня 1664 г.²⁰) Лукаш распарадзіўся маёмасцю наступным чынам: Хлеўна, Папроткі і Глыбаў па адсутнасці нашчадкаў у сына Мікалая (21) прызначыў сынам 22 і 23 у роўнай долі;

8/3. **Пётр**, ставіў да земскай харугвы за сябе і братоў двух коней з поўным ваенным рыштункам, што сцвярджаюць квіты рэчыцкага харужага Гарадзейскага (8—9 верасня 1613 г.), з маладых гадоў ваяваў на Украіне з казакамі, дзе быў удзельнікам шмат якіх бітваў²¹. Яго жонка з Кубліцкіх, з якой меў чатырох сыноў.

V калена

9/4. **Канстанцін**, жонка з Бародзічаў, з якой меў аднаго сына;

10/4. **Грыгоры**, ротмістр Рэчыцкага пав., служыў у гусарскай харугве мсціслаўскага падкаморага Багдана Стэцкевіча. Вызначыўся адвагай у вайне з Маскоўскай дзяржавай пад час Шэінаўскай кампаніі (1632—1634), у т. л. адлучыўся з абору пад Смаленскам у Хлеўна па асабістых справах, аднак ноч заспела яго ў Прапойску; тады ж пад час святочнай імшы ў гонар Богага нараджэння, калі ўсе жыхары былі ў царкве, на мястэчка напала маскоўскае войска. Грыгоры праявіў сябе як выдатны военачальнік, арганізаваў са сваімі людзьмі адпор захопнікам і ўзяў вялікі палон, за што быў пажалаваны каралём Уладзіславам IV, памёр беспатомным²², адпісаў сваю спадчыну дзядзьку Лукашу (7);

11/4. **Філон**, служыў разам з братам (10), памёр беспатомным²³, адпісаўшы сваю спадчыну дзядзьку Лукашу (7);

12/5. **Марцін**, служыў разам з братам (13), памёр ад ран, што атрымаў пад Быхавам, жонка Непшычанка, з якой меў аднаго сына;

13/5. **Мікалай**, служыў у гусарскай харугве ў Інфлянтах пад час вайны са Швецыяй у пач. XVII ст., за што быў пажалаваны каралём вёскай Мегінічы, на пачатку вайны з казакамі быў падпаручыкам у харугве Самуэля Лукомскага і вызначыўся ў сутыкненні пад Мглінам, дзе атрымаў два раненні, пасля служыў пад кіраўніцтвам свайго *сястрына* Стэфана Нярошынскага, а пасля смерці апошняга быў ротмістрам той жа харугвы на працягу 10 гадоў, праявіў адвагу ў бітве пад Кушлікамі, 20 снежня 1642 г. прадаў сваю частку спадчыны дзядзьку Лукашу (7), падпісаў элекцыю караля Яна Казіміра ад Мінскага ваяв., памёр беспатомным;

14/5. **Крыштоф**, ксёндз езуіцкага закона ў Вільні;

15/5. **Ян**, напачатку служыў у кварцянным войску, пазней дэпутат Галоўнага трыбунала ВКЛ, пасол на сойм²⁴, паборца Аршанскага пав. Яго жонка — дачка аршанскага земскага судзі Баратынскай, ад якой пакінуў трох сыноў;

16/6. **Ян**, вызначыўся ў Інфлянцкай кампаніі супраць шведскага военачальніка Пантуса, за што таварышы далі яму мянушку Пантус;

17/6. **Аляксандр**, ваяваў разам з братам (16);

18/6. **Даніэль**, магчыма, падпісаў элекцыю караля Яна-Казіміра ад Аршанскага пав., ваяваў супраць казакаў пад кіраўніцтвам харужага ВКЛ Яна Паца, вызначыўся ў сутыкненні пад Белай Царквой у складзе харугвы Рудаміны, пасля чаго хутка памёр;

19/6. **Грыгоры**, загінуў на вайне ў складзе харугвы Аршанскага пав.²⁵;

20/7. **Ян-Францішак**, пісар гродскі рэчыцкі, адразу пасля школы служыў паручыкам у харугве пад кіраўніцтвам смаленскага ваяводы Гансеўскага ў Інфлянтах, вызначыўся ў бітве пад Прозарам, калі на вачах караля першым перабраўся цераз роў, за што быў пажалаваны вёскай Лабанаўка са 100 сялянамі ля Магілёва, а праз колькі гадоў атрымаў яшчэ 2000 зл. пол. са Скарбу і тры вёскі ў Старадубскім пав.²⁶ Пазней ён жа з Самуэлем Лукомскім, маючы толькі дзве харугвы, сутыкнуліся пад Рэлітай (Рэктай?) з казакамі колькасцю больш за 1100 чалавек, прынялі бой і прымусілі ворага адступіць, пры гэтым ён атрымаў раненне рагацінай у горла. Будучы камендантам Гомеля, ён мужна супрацьстаяў аблосе 40-тысячнага войска Падбайлы, адбіў шмат наступаў і там жа загінуў²⁷. Яго жонка з Уластоўскіх, ад якой меў аднаго сына²⁸;

21/7. **Мікалай**, паручык гусарскай харугвы, служыў у падпарадкаванні Гансеўскага, удзельнік Смаленскай аблогі, дзе загінуў смерцю героя;

22/7. **Тамаш-Себасцьян**, пісар (1664), потым падсудак (1669) і, нарэшце, суддзя земскі Рэчыцкага пав. (1681), падпісаў элекцыю каралёў Яна Казіміра і Міхаіла ад Мінскага ваяв., апроч спадчыны па бацьку, 4 студзеня 1670 г. набыў долю сваяка (28), таксама валодаў маёнт. Макраны Навагрудскага ваяв., які набыў ад зямян Слонімскага пав. Юрыя і Іаанны з Ясінскіх Леваль-Язерскіх (29 чэрвеня 1672 г.)²⁹, ад першай жонкі Канстанцыі Юдыцкай, дачкі маршалка рэчыцкага, меў двух сыноў (34, 35), другая жонка – Ганна з Валовічаў, дачка харужага віленскага (шлюб у 1668 г.), сыны (36, 37), трэцяя жонка Тэафіля Тышкевічаўна, з якой дзяцей не пакінуў. Яго тэстамент датаваны 17 студзеня 1682 г.;

23/7. **Даніэль-Станіслаў**, ротмістр пешы ЯКМ, за заслугі ў шматлікіх бітвах з казакамі, маскоўскімі і шведскімі войскамі, асабліва пад час абароны Ляхавіцкай фартэцыі, атрымаў годнасць падстоля старадубскага (26 студзеня 1656³⁰ — 1664 гг.), пазней падстароста судовы Рэчыцкага пав. (1677)³¹, падпісаў элекцыю караля Міхаіла Вішнявецкага, памёр пасля 1678 г., пакінуў двух сыноў і дачку;

24/8. **Ян**, пад час казацкай вайны служыў у харугве стражніка ВКЛ Паца, узяў шлюб з Нестрычанкай;

25/8. **Юрый**, напачатку служыў у Італіі, потым пры двары кн. Радзівіла, а пазней зноў у Італіі паручыкам пешай харугвы, дзе і быў забіты;

26/8. **Багдан**, пад час вайны з казакамі служыў у панцырнай харугве пад кіраўніцтвам Паца, а пасля таварышам казацкай харугвы ваяводы віленскага Паўла Сапегі, за заслугі ў бітвах з казакамі, шведамі і расейцамі, асабліва ў сутычках пад Палонкай і Ляхавічамі, атрымаў па прывілеях караля Яна Казіміра ленным правам маёнткі Маслоўшчына Браслаўскага пав. (3 лістапада 1658 г.) і Гнездукі Полацкага ваяв., забраўшы іх у здрадніка Грыгорыя Чапінскага (3 ліпеня 1660 г.)³²; потым Багдан служыў у харугве кароннага маршалка Любамірскага, загінуў у сутычцы з татарамі. Вось што напісана пра яго ў мемуарнай літаратуры: «22.12.1662 г. Быў і ліст ад войска, на які было адпісана зараз і адказана, што становімся пасля 2 студзеня да Пуняў. З гэтай нарады ўсе ішлі да пана старосты жмудскага на абед, які калі закончыўся, прыехаў пан Стэфан Невяроўскі і пан [Багдан] Хлявінскі ад войска (ВКЛ), папярэджваючы, каб, не ад'язджаючы, засталіся да аўторка, аб чым зноў (была) кансультацыя ў пана біскупа віленскага, але (гэта) не магло змяніць першую дамоўленасць пры згодзе таксама саміх вайсковых дэлегатаў»³³;

27/8. **Базыль-Міхаіл**, ваяваў у розных харугвах з казакамі, даслужыўся да годнасці паручыка, пазней падстолі віцебскі (1667), вядомы маніфест некаторых Бухавецкіх на яго (1696)³⁴, валодаў пажышчэва маёнт. Шуменелішкі на Запушчанскім тракце Ковенскага пав. (1667/1682) і Матрулькі ў Віцебскім ваяв., таксама маёнт. Вастравок Гарадзенскай парафіі і мяст. Бакалярава Філіпаўскай парафіі па жонцы (1690)³⁵, вядомы яго застаўны запіс на розныя маёнткі Баратынскаму і жонцы з Хлявінскім, падстоліем парнаўскім (10 красавіка 1692 г.), першая жонка Канстанцыя Эперыяш, другая — Ізабела з Вільчкаў, пакінуў двух сыноў, памёр пасля 1707 г.

VI калена

28/9. **Аляксандр**;

29/12. **Якуб**, служыў у харугве дзядзькі Мікалая (13), у сутычцы з маскавітамі пад Мядзелем быў паранены ў галаву і трапіў у палон, дзе знаходзіўся колькі гадоў, пасля да смерці быў паручыкам той жа харугвы³⁶, магчыма, падпісаў элекцыю караля Міхаіла ад Мінскага ваяв.;

30/15. **Станіслаў**, служыў разам з братам (31);

31/15. **Мікалай**, служыў у Пяцігорскай харугве, вызначыўся ў бітве пад Хоцімам, дзе быў паранены ў галаву, атрымаў у спадчыну па бацьку маён. Вацеры ў Аршанскім пав.³⁷, магчыма, падпісаў элекцыю караля Міхаіла ад Віцебскага ваяв.;

32/15. **Дамінік**;

33/20. **Казімір**, ксёндз езуіцкага закону;

34/22. **Уладзіслаў-Казімір**, стольнік рэчыцкі, валодаў маён. Ніва ў Слоніўскім пав. з прыналежнасцямі, што набыў ад зямлян ЯКМ Еўстахія-Казіміра і Іаанны з Бжазоўскіх Сухадольскіх (13 красавіка 1699 г.³⁸), уступіў за дамоўленую суму спадчыну ў маён. Хлеўна, Папроткі, Глыбаў і Макраны брату Яну-Багуславу (выракальны запіс 11 лістапада 1687), таксама набыў маён. Кіевічы ў Навагрудскім ваяв., Далматовічы і Неглялоўшчына, жонка Петранэля Сухадольская³⁹, пакінуў шасцёра сыноў;

35/22. **Ян-Багуслаў**, войскі рэчыцкі, валодаў маён. Хлеўна, Папроткі, Глыбаў і Макраны пасля брата 34 (інтрамісія 16 мая 1688 г.⁴⁰), пакінуў чатырох сыноў, што прадалі Макраны белзкаму падстолю Феліцыяну Рдулоўскаму (4 сакавіка 1790 г.)⁴¹;

36/22. **Антоні**, ксёндз Нясвіжскага бенедыктынскага кляштара, уступіў сваю долю спадчыны, у т. л. у маён. Хлеўна, Папроткі і Глыбаў Рэчыцкага пав. і Макраны Навагрудскага пав., брату Яну-Багуславу (1690);

37/22. **Аляксандр**, відавочна, памёр у малалецтве⁴²;

38/23. **Ян-Даніэль**, падстароста судовы старадубскі;

39/23. **Самуэль**;

40/23. **Саламея**, у першым шлюбе за Зубоўскім, у другім – за Рымшам⁴³;

41/27. **Станіслаў**, палкоўнік Эйрагольскага пав. Жамойцкага княства, пакінуў аднаго сына;

42/27. **Лаўрэнці-Ануфры**, падстолі віцебскі (1740), суддзя гродскі і ротмістр Гарадзенскага пав. (1750), пакінуў аднаго сына.

VII калена

43/34. **Пётр**, плябан;

44/34. **Аляксандр**, памёр беспатомным;

45/34. **Ігнаці**, ксёндз езуіцкага закону;

46/34. **Станіслаў**, стольнік рэчыцкі, пакінуў трох сыноў;

47/34. **Антоні**, скарбнік рэчыцкі (1740), валодаў маён. Ніва Слоніўскага пав. з вёскамі Манцэвічы, Карэвічы і мяст. Здзітаў, які пазней быў прададзены падстолю рэчыцкаму Пуслоўскаму Францішку і яго жонцы Саламеі з Грабоўскіх ((?) 27 студзеня 1770 г.⁴⁴). Жонка Людвіка Пуслоўская, з якой пакінуў чатырох сыноў⁴⁵;

48/34. **Юзаф**, стольнік рэчыцкі (1765), спадчыннік часткі маёнт. Ніва, які здаваў у заклад жонцы Антаніне Жэшка (19 лістапада 1749 г.⁴⁶), таксама валодаў маёнт. Капцёўшчына ці Горніца Гарадзенскага пав., што набыў ад Францішка і Дамініка Александровічаў (23 мая 1760 г.⁴⁷), прадаў сваю долю спадчыны ў Ніве ковенскаму гараднічаму Юзафу Шэмету і яго жонцы Канстанцыі (17 красавіка 1769 г. у Гарадзенскім гродскім судзе⁴⁸), а асобных сялян з таго ж маёнтка Казіміру Вольмеру (30 сакавіка 1779 г.⁴⁹), пакінуў трох сыноў⁵⁰;

49/35. **Антоні-Казімір**, скарбнік і падстароста судовы рэчыцкі (1728—1740), валодаў часткамі маёнт. Хлеўна і Папроткі з прыналежнасцямі, таксама набыў маёнт. Магінічы Рэчыцкага пав. ад Чарнарудскіх (1 лютага 1737 г.), памёр беспатомным;

50/35. **Аляксандр**, войскі і падстароста судовы Рэчыцкага пав., таксама мечнік рэчыцкі (памёр да 1723 г.), пакінуў двух сыноў⁵¹;

51/35. **Марцін**, мечнік (прывілей караля Аўгуста II ад 24 снежня 1722 г.), скарбнік (прывілей караля Аўгуста III ад 19 жніўня 1746 г.)⁵² і суддзя гродскі рэчыцкі (1769), выракся спадчыны ў Хлеўне і Папротках на карысьць братоў (49, 52), набыў маёнт. Стараельна (з мяст. Ельна і в. Яленка, Данілавічы і Круцілавічы ад братоў Пянецкіх⁵³ (крэпасць 2 красавіка 1743 г.⁵⁴) і Азяраны (у пасаг за жонкай) Навагрудскага пав., з якіх на апошнім маёнтку з фальв. Герэйкамі забяспечыў жонцы Антаніне Шэмет⁵⁵ пажыццёва 10 500 зл. пол. (1728), валодаў таксама маёнт. Друцк і Крыўск у Аршанскім пав.⁵⁶, што былі ў заставе ў будаўнічага аршанскага Міхаіла Багдановіча (1728), меў у заставе Жарабковічы, што атрымаў па тэстаменту Аляксандры з Войнаў Сухадольскай, у трэцім шлюбе са Свяжынскай (1746), пакінуў аднаго сына;

52/35. **Бенядзікт**, крайчы рэчыцкі, староста бычанскі (1728), пакінуў аднаго сына і дачку;

53/41. **Міхаіл**, ротмістр Вялёнскага пав. (1764), дзедзіч маёнт. Целаў у Жамойцкім княстве, падпісаў маніфест літоўскай шляхты (1763);

54/42. **Тадэвуш**, суддзя гродскі Гарадзенскага пав., дзедзіч маёнт. Астравец і Бакатаны ў тым жа павеце, падпісаў маніфест літоўскай шляхты (1763).

VIII калена

55/46. **Ян**, пражываў у Вілкамірскім пав. (1802);

56/46. **Мікалай**, пражываў на Жмудзі (1802);

57/46. **Якуб**, памёр да 1802 г.;

58/47. **Ігнаці**, *1754 г.;

59/47. **Феліцыян**, *1755 г.;

60/47. **Ляон**, *1760 г.⁵⁷;

61/47. **Станіслаў**, хр. 13 лютага 176(?) г. у Альшэўскім касцёле Гарадзенскага пав.⁵⁸, суддзя гранічны Рэчыцкага пав. (да 1802 г.), 19 снежня 1802 г. рабіў вывад у Мінскім дваранскім дэпутацкім сходзе, пра яго нашчадкаў звестак не знойдзена;

62/48. **Тадэвуш**;

63/48. **Караль**, хр. 29 студзеня 1761 г. у Гарадзенскім францысканскім касцёле, памёр да 1833 г., яго жонка Марыяна, што пражывала ў Гарадзенскім пав. (1833), пакінуў чатырох сыноў;

64/48. **Казімір**, магчыма, быў прызначаны Тадэвушам (67) выканаўцам тэстаменту, пісар земскі рэчыцкі (1785);

65/50. **Марцін**, суддзя гродскі рэчыцкі (1765), памёр беспатомным;

66/50. **Казімір**, напачатку пісар (1765), а потым маршалак Рэчыцкага пав. (1787), дэпутат Галоўнага трыбунала ВКЛ, пасол на сойм вальны Варшаўскі, кавалер ордэнаў св. Станіслава (1787) і Белага Арла (1792), памёр каля 1796 г. беспатомным;

67/51. **Тадэвуш**, скарбнік рэчыцкі (1761), пасол ад Навагрудскага ваяв. на элекцыю караля Станіслава Аўгуста (1764) і дэпутат ад Рэчыцкага пав. на Галоўны трыбунал ВКЛ (1765), войскі рэчыцкі (прывілей караля Станіслава Аўгуста ад 4 студзеня 1766 г.), спадчыннік па бацьку і маці (дароўны запіс 25 мая 1761 г.⁵⁹) маёнт. Стараельна і Азяраны, жонка Іаанна Сулістроўская, яго тэстамент датаваны 23 кастрычніка 1785 г.⁶⁰, згодна з якім жонка пажыццёва валодала маёнт. Стараельна, які потым пераходзіў сынам, сыны атрымалі Азяраны, а дачкі па 20 000 зл. пол. пасагу;

68/52. **Ігнаці**, падстароста судовы Рэчыцкага пав., памёр беспатомным;

69/52. **Алена**, у шлюбе за стольнікам старадубскім Вышынскім.

IX калена

70/63. **Міхаіл-Еранім**, хр. 24 верасня 1811 г. у Гарадзенскім парафіяльным касцёле;

71/63. **Вінцэнт-Ізідар**, хр. 12 красавіка 1814 г.;

72/63. **Караль-Крышпін**, хр. 18 лістапада 1824 г.;

73/63. **Ігнаці-Дамінік**, хр. 11 жніўня 1829 г.⁶¹;

74/67. **Адам**, хр. 10 кастрычніка 1777 (1779 ?) г. у Стараельненскім касцёле, уладальнік маёнт. Стараельна Навагрудскага ваяв. (1798—1832)⁶², 10 снежня 1798 г. рабіў вывад у Літоўска-Віленскім ДДС, а ў 1819 г. — у Гарадзенскім ДДС, харужы Навагрудскага пав. (1832), жонка Марыяна Шукевіч;

75/67. **Ян**, нар. паміж 1779—1785 гг., памёр да 1802 г.;

76/67. **Разалія**;

77/67. **Казіміра;**

78/67. **Алаіза;**

79/67. **Няпамуцэна.**

Х калена

80/74. **Цыпрыян**, *1811 г., памёр пасля 1819 г.;

81/74. **Бенедыкт**, *1813 г., памёр пасля 1819 г.

Умоўнае пазначэнне

* — нарадзіўся.

¹ Spis szlachty wylegitymowanej w guberniach Grodzieńskiej, Mińskiej, Mohylewskiej, Smoleńskiej i Witebskiej / Oprac.: S. Dumin i S. Górzyński. Warszawa, 1992.

² Boniecki A. Herbarz Polski. Warszawa, 1900. Т. 2. S. 377—378.

³ Uruski S. Rodzina. Herbarz szlachty polskiej. Warszawa, 1905. Т. II. S. 177.

⁴ Адзначым, што нярэдка звесткі С. Урускага (асабліва па XVIII ст.) разыходзяцца з архіўнымі матэрыяламі, што магло адбыцца з-за недаведчанасці складальнікаў вываду (ці аўтара). Таму пададзены радавод Хлявінскіх з'яўляецца хутчэй схемай для далейшай працы.

⁵ Малы гербоўнік Наваградскай шляхты / Склад. А. С. Рыбчонак. Мн., 1997. С. 116—119.

⁶ НГАБ, ф. 319, воп. 2, спр. 3408, 3394.

⁷ Не бытаць з Хлеўняй у Сахачаўскім пав., адкуль паходзіць польскі род Хлявінскіх.

⁸ Крестопроводная книга шляхты Великого княжества Литовского 1655 г. // Пмятники истории Восточной Европы. Т. IV. М., 1999. С. 75 (магчыма, гэта Тамаш-Себасцян (22)).

⁹ Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. Wrocław—Kraków—Poznań, 1991. Т. 2. S. 263.

¹⁰ Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. 1991. Т. 1. S. 170.

¹¹ Генеалогію дзяцей Казіміра і Гелгудаўны гл.: Boniecki A. Herbarz Polski. Т. 2. S. 377—378.

¹² Згодна з вывадам 1802 г. найменне Багдановіч было першапачатковым прозвішчам роду.

¹³ Тэстамент быў актыкаваны сынам Багданам 2 жніўня 1596 г. у Рэчыцкім гродзе, а 2 кастрычніка 1596 г. сынам Якубам паўторна ў Рэчыцкім земстве.

¹⁴ У гэксце — «пад замкам маскоўскім юрберскім».

¹⁵ Па іншых звестках з полацкім кашталянам Зяновічам удзельнічаў у заваёве Смаленска.

¹⁶ Магчыма, гэта былі Ліпінічы Рэчыцкага пав. Прадажны запіс быў датаваны 7 студзеня 1614 г., актыкаваны 10 студзеня 1615 г. у Аршанскім земстве, гл.: Оршанский гербовник / [Под ред. Д. И. Довгялло]. Витебск,

1900. С. 157.

¹⁷ Гэтыя крэпасці былі актыкаваны адпаведна 28 траўня 1644 г., 27 траўня 1644 г. і 2 кастрычніка 1647 г. у Рэчыцкім земстве.

¹⁸ Месяц у дакуменце не пазначаны.

¹⁹ Дзельчы запіс быў актыкаваны 25 мая 1663 г. у Ваўкавыскім земстве.

²⁰ Тэстамент быў актыкаваны 1 студзеня 1671 г. у Слоніўскім гродзе.

²¹ Магчыма, ён падпісаў элекцыю караля Яна Казіміра ад Аршанскага пав.

²² Згодна з вывадам 1802 г. меў сына Ляона (пра нашчадкаў якога звестак няма), трапіў у палон да Залатарэнкі разам з Казімірам Тышкевічам, дзе і быў расстраляны.

²³ Згодна з вывадам 1802 г., загінуў разам з братам (10).

²⁴ Відавочна, ён падпісаў элекцыю караля Яна Казіміра ад Аршанскага пав.

²⁵ Магчыма, пра яго смерць каля 1657 г. паведамляе запіс № 800 у кнізе запісаў 131 Метрыкі ВКЛ.

²⁶ Прывілей на Лабанаўку і іншыя дакументы загінулі ў Быхаўскай фартэцыі пасля яе захопу расійскім войскам, пра што сведчыць маніфест 21 мая 1662 г.

²⁷ Відавочна, у маі-чэрвені 1651 г.

²⁸ Згодна з вывадам 1802 г., меў яшчэ дачку, са шлюбом якой яго маёнткі выйшлі з валодання роду Х.

²⁹ 14 сакавіка 1681 г. бацька ўступіў Макраны сынам (уступны запіс быў актыкаваны 7 ліпеня 1681 г. у Наваградскім гродзе).

³⁰ *Metryka Litewska. Księga wpisów 131. Warszawa, 2001. S. 108.*

³¹ Па іншых звестках — Старадубскага пав.

³² *Metryka Litewska. Księga wpisów 131. S. 203, 217.*

³³ *Chrapowicki Jan Antoni. Diariusz. Część pierwsza: lata 1656—1664. Warszawa, 1978. S. 375.*

³⁴ Малы гербоўнік Наваградскай шляхты. С. 23.

³⁵ *Metryka Litewska. Rejesty podymnego WXL. Wojwodztwo trockie 1690 g. Warszawa, 2000. S. 94, 97, 138.*

³⁶ Па іншых звестках — службы ў Пяцігорскай харугве.

³⁷ Згодна з вывадам 1802 г., 30 і 31 загінулі ці пакінулі нашчадкаў, невядома.

³⁸ Крэпасць была актыкавана 25 чэрвеня 1699 г. у Слоніўскім земстве. А. Банецкі падае, што здаваў Ніву ў заставу Тавянскім (1704).

³⁹ Вядома інтрамісія ёй ад мужа на заклад маёнт. Ніва (датавана 22 ліпеня 1710 г., актыкавана 25 ліпеня 1710 г. у Слоніўскім гродзе).

⁴⁰ Інтрамісія была актыкавана 20 мая 1688 г. у Наваградскім гродзе.

⁴¹ Вядома з уступнага запісу Рдултоўскага Савіч-Корсакам на маёнт. Макраны, актыкаванага 21 чэрвеня 1796 г. у Наваградскім земстве.

⁴² Згаданы ў вывадзе 1802 г.

⁴³ А. Банецкі падае яшчэ аднаго сына Даніэля-Станіслава — Казіміра, у якога была Вікторыя, у шлюбе за Леонам-Юзафам Дзерналовічам.

⁴⁴ Крэпасць была актыкавана 29 студзеня 1770 г. у Слоніўскім земстве.

⁴⁵ Магчыма, тут памылка. Згодна з вывадам 1798 г., Антоні памёр беспатомным; згодна з вывадам 1802 г., пакінуў чатырох сыноў (58—61).

Паводле А. Банецкага і С. Урускага, Антоні — генерал-маёр войск літ. (1792), сын Людвіка, войскага рэчыцкага, унук Себасцьяна і Людвікі Пуслоўскай, праўнук Тамаша-Себасцьяна і Ганны Валовіч.

⁴⁶ Закладны запіс быў актыкаваны 14 студзеня 1750 г. у Слонімскім земстве.

⁴⁷ Крэпасць была актыкавана 31 траўня 1760 г. у Гарадзенскай магдэбурггі.

⁴⁸ Крэпасць была актыкавана 3 чэрвеня 1769 г. у Слонімскім земстве.

⁴⁹ Крэпасць была актыкавана 31 сакавіка 1779 г. у Гарадзенскім земстве.

⁵⁰ Згодна з вывадам 1798 г., памёр беспатомным.

⁵¹ Згодна з вывадам 1802 г., памёр беспатомным, а сыноў Марціна і Казіміра пакінуў яго брат Антоні (49).

⁵² Пасля вызвалення ад пасады скарбніка Францішка Шэлюта, які быў прызначаны чашнікам рэчыцкім.

⁵³ У тым ліку ад Міхаіла, старосты ярнеўскага, Казіміра, падстоля слонімскага, і Мікалая, харужыца слонімскага, Пянецкіх. Гэты маёнтак Яраслаў-Аляксандр і Ганна з Сапегаў Шэметы здалі ў заставу Казіміру і Кацярыне з Дубовічаў Сулістроўскім (1639), ад якіх трапіў да Вяжэйскіх, Незабытоўскіх і нарэшце да Пянецкіх.

⁵⁴ Крэпасць была актыкавана 20 студзеня 1746 г. у Навагрудскай магдэбурггі.

⁵⁵ Яе бацька Аляксандр Шэмет, стольнік парнаўскі, і маці Іаанна з Сухадольскіх, у другім шлюбе за Міхаілам Пратасевічам

⁵⁶ У 1851 г. маёнт Друцк знаходзіўся ў Магілёўскім, а Крыўск (Крывое) — у Капыскім пав.

⁵⁷ З яго спрабавалі выводзіцца Хлявінскія, што жылі на пачатку XIX ст. у Барысаўскім пав. (іх вывад 26 чэрвеня 1835 г. у Мінскім дваранскім дэпутацкім сходзе), аднак іх доказы не пераканаўчыя.

⁵⁸ Дакладная дата хрышчэння ў дакуменце неразборлівая. Напэўна, яго браты 58, 59, 60 былі хрышчаны ў тым жа Альшэўскім касцёле.

⁵⁹ Дарчы запіс быў актыкаваны 29 мая 1761 г. у Навагрудскай магдэбурггі.

⁶⁰ Тэстамент быў актыкаваны 28 красавіка 1790 г. у Наваградскім земстве. Тадэвуш завяшчаў пахаваць сябе ў Стараельненскім касцёле «ў труне калятэрскай пры бацьках як найпрыватней, без аніякай помпы».

⁶¹ 71, 72 і 73 хрышчаны ў тым жа Гарадзенскім касцёле.

⁶² У 1832 г. маёнтак налічваў 125 рэвізскіх душ мужчынскага полу.

VI. НАВУКОВА-ДАВЕДАЧНЫ АПАРАТ, ЗАБЕСПЯЧЭННЕ ЗАХАВАНАСЦІ І ЁЛІК ДАКУМЕНТАЎ

Галубовіч А. К., Лісова Л. М.

НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЕ РАЗРАБОТКИ НИАБ — «ПОЛОЖЕНИЕ О ДОКУМЕНТАЛЬНЫХ ПАМЯТНИКАХ НАЦИОНАЛЬНОГО ИСТОРИ- ЧЕСКОГО АРХИВА БЕЛАРУСИ»

В Законе Республики Беларусь «О Национальном архивном фонде и архивах в Республике Беларусь» дано определение *документального памятника, как «особо ценного или уникального архивного документа, в установленном порядке отнесенного к документальным памятникам»*.

В соответствии с Постановлением коллегии Белкомархива от 25.06.2003 № 6/1 архиву была поручена разработка положения о документальных памятниках на основании состава и содержания документов НИАБ — составной части Национального архивного фонда Республики Беларусь за период с XIV в. по 1918 г.

Разработка положения оказалась очень трудоемким процессом. Были изучены Закон Республики Беларусь «Об охране историко-культурного наследия», «Методические указания о порядке определения стоимости документов Национального архивного фонда Республики Беларусь», опыт российских и украинских архивистов.

Как и в подобных положениях других стран, в перечень критериев по отнесению документов к категории документальных памятников включен критерий «международная историко-культурная значимость документа», применимый к документам архива, содержание которых оказало принципиальное влияние на ход истории. А такой критерий, как «материальная ценность документа», учитывает интенсивность спроса на информацию в данное время, в данной ситуации и включает несколько определяющих значений — значимость фондообразователя, авторство и содержание документа, редкость документа и др.

В целом положение охватывает вопросы описания, учета и хранения документов архива, отнесенных к документальным памятникам. Определение документального памятника не только как отдельного

документа, но и целого фонда, его части (дела) позволило значительно расширить круг документов, работе с которыми придается особое значение. Обеспечение их сохранности для будущих поколений возведено на общегосударственный уровень. Это подтверждает и статья 13 Закона Республики Беларусь «Об охране историко-культурного наследия Республики Беларусь», принятого 9 января 2006 г.:

«1. К материальным историко-культурным ценностям относятся:

1.1. документальные памятники — акты государственных органов, другие письменные и графические документы, кинофотодокументы и звукозаписи, древние и другие рукописи и архивы, редкие печатные издания».

ПАЛАЖЭННЕ

О документальных памятниках
Национального исторического архива
Беларуси

ПОЛОЖЕНИЕ

УТВЕРЖДАЮ
Директор Национального
исторического архива Беларуси
А. К. Голубович
"10" _____ 06 _____ 2004 г.

1. Общие положения

Архивы были и остаются важнейшими носителями информации о прошлом. В Национальном историческом архиве Беларуси (далее — НИАБ) хранится около 1,5 млн. дел, являющихся частью Национального архивного фонда Республики Беларусь, документально зафиксировавших исторический процесс Беларуси за периоды существования Великого княжества Литовского, Речи Посполитой и Российской империи (XIV — начало XX вв.).

Документы архива отражают процессы формирования и развития белорусской народности, белорусской нации, становления белорусской государственности, участвуют в процессе национального возрождения, формирования национального самосознания, исторической памяти и духовности народа.

Настоящее положение определяет критерии и порядок отнесения архивных материалов к документальным памятникам, порядок учета и хранения документальных памятников.

В соответствии с Законом Республики Беларусь «О Национальном архивном фонде и архивах в Республике Беларусь» национальные документальные памятники являются собственностью государства и не могут быть объектом купли-продажи и других сделок по их отчуждению. Не допускается создание тайных архивов из документов, отнесенных к категории документальных памятников. Документальные памятники подлежат обязательному государственному страхованию в порядке, предусмотренном действующим законодательством, и страховому копированию.

В установленном порядке в соответствии с Законом Республики Беларусь

«Об охране историко-культурного наследия» документальные памятники могут быть отнесены к особо ценным и уникальным объектам культурного наследия народа Республики Беларусь и включены в Государственный список историко-культурных ценностей Республики Беларусь.

2. Критерии отнесения документов НИАБ к документальным памятникам

В соответствии с «Законом о Национальном архивном фонде и архивах в Республике Беларусь» *документальный памятник — уникальный или особо ценный архивный документ, в установленном порядке отнесенный к категории документальных памятников.*

Уникальными и особо ценными являются редкие или единственные в своем роде документы, содержащие особо важную или невозполнимую информацию, имеющую исключительное значение для истории и культуры страны, а также относящуюся к жизни и деятельности выдающихся представителей науки, искусства, культуры, политических, общественных и государственных деятелей и других исторических лиц.

Каждый документ — важный элемент для исторического познания человечества.

К документальным памятникам могут быть отнесены как один отдельно взятый архивный документ (документы), так и целый фонд или его часть (дело), *если документы, содержащиеся в фонде (части фонда, деле), представляют собой единое неразрывное целое.*

Документальный памятник — документ (документы), имеющие важнейшее значение для истории белорусского народа и всего человечества, представляющие особую историко-культурную ценность, определяемую содержанием, авторством, носителем, палеографическим оформлением, не воспроизведенным в каких-либо других источниках, связанным с конкретным историческим периодом, событием, явлением, личностью, предопределившим появление документа (документов).

Отнесение архивных документов к категории документальных памятников предполагает их оценку с точки зрения содержащейся в них информации, общекультурной значимости, эстетичности и ряда других ценностей с помощью комплексно применяемых критериев происхождения, содержания, внешних особенностей.

На основании вышеназванных определений уникальные и особо ценные документы НИАБ в соответствии с критериями отбора историко-культурных ценностей Республики Беларусь (ст. 19 Закона Республики Беларусь «Об охране историко-культурного наследия») могут быть отнесены к *категории документальных памятников.* Основные критерии отнесения архивных документов к категории документальных памятников следующие:

- подлинность документа;
- время создания документа;
- отношение документа к историческому событию;

- отношение документа к исторической личности;
- юридическое значение документа;
- художественно-оформительские и палеографические особенности документа;
- материальная ценность документа;
- национальная историко-культурная значимость документа;
- международная историко-культурная значимость документа.

Подлинность документа — аутентичность носителя и текста документа времени и автору документа, наличие автографов выдающихся исторических личностей.

Обязательный критерий для отнесения документов к категории документальных памятников. Подтверждается сопоставлением со сведениями из иных источников.

Время создания документа — возникновение документа в ранний исторический период, для которого характерна как немногочисленность письменных источников, дошедших до наших дней, так и плохая сохранность носителя, повреждение текста.

Все документы Национального архивного фонда Республики Беларусь с XIV до XVII века, а также значительная часть документов, созданных до конца XVIII века, считаются древними и на этом основании подлежащими полностью отнесению к документальным памятникам.

Отношение документа к историческому событию — принадлежность к важному историческому событию и составляющая это событие неотъемлемая часть.

Принимается во внимание уровень информационной насыщенности документа (хронологический, географический, предметно-вопросный), вид (номинал) документа.

Отношение документа к исторической личности — взаимосвязь происхождения документов (документа) с именами выдающихся лиц, исходя из их роли в государственной, общественно-политической, научной и культурной жизни, признания их заслуг перед человечеством.

Принимается во внимание время (период) деятельности, сущность, результативность служебных и творческих свершений исторической личности, освещенность документами фактов, важных событий в жизни династии, семьи.

Юридическое значение документа — доказательство состоявшегося факта события, зафиксированного подлинником документа.

Применяется к государственным актам, международным договорам, документам, защищающим интересы государства, юридических и физических лиц.

Художественно-оформительские и палеографические особенности документа — искусное или редкое художественное оформление рукописного документа, наличие подвесных печатей, кистей, орнаментов, геральдических символов, миниатюр, применение в оформлении драгоценных материалов, металлов.

Применяется к документам, датирующимся ранним историческим перио-

дом, составленным на древних языках, имеющим особенности стиля и изложения.

Материальная ценность документа — антикварно-букинистическая стоимость документа, являющаяся показателем реликвийной, раритетной, мемориальной ценности документов. Учитывает интенсивность спроса на информацию, содержащуюся в документе, в данное время, в данной ситуации.

В зависимости от категории ценности документов НИАБ (документальный памятник, уникальный, особо ценный, прочий документ) производится их антикварно-букинистическая оценка на основании следующих критериев: значимость фондообразователя; авторство документа; содержание документа, его научно-историческая ценность; время возникновения документа; внешние художественные и палеографические особенности документа; физическое состояние документа; подлинность документа, его юридическая сила; редкость документа.

Национальная историко-культурная значимость документа — значение документа в качестве культурной ценности для истории народа и страны.

В составе НИАБ находятся уникальные по происхождению документы, общенациональная ценность которых бесспорна.

Учитывается значимость (важность) событий, фактов, явлений, отраженных в документах, наличие информации, зафиксировавшей принципиально новые этапы в жизни общества, отличительные для Беларуси процессы.

Международная историко-культурная значимость документа — принадлежность к документальному наследию всемирного значения.

Применим к документам, имеющим универсальную ценность с точки зрения истории, этнологии, искусства или науки, содержание которых, по определению ЮНЕСКО, оказало принципиальное влияние (позитивное или негативное) на ход истории.

3. Порядок отнесения документов НИАБ к категории документальных памятников

Подготовительная работа по отнесению документов архива к категории документальных памятников проводится путем изучения документов на основании принципов историзма, комплексности и всесторонности.

Выявление документов проводится наиболее квалифицированными специалистами профильных отделов архива на основании данного положения и осуществляется в плановом порядке.

При выявлении документов специалисты архива знакомятся с историей фондообразователя и фонда, содержащего особо ценные документы, используя для этого научно-справочный аппарат архива (дело фонда, исторические справки, обзоры, описи). После просмотра документов по описям составляется перечень дел, подлежащих полистному просмотру, с целью изучения их состава и содержания.

На каждый выявленный документ заполняется карточка учета и описания (приложение 1). Карточка содержит следующую информацию:

1. Название фонда (коллекции);
2. Заголовок дела (документа);
3. Крайние даты дела (документа);
4. Количество листов документа и их номера;
5. Юридическая сила документа (оригинал, заверенная копия, печатный вариант или рукопись и др.);
6. Язык документа (документов);
7. Характеристика материала, из которого изготовлен носитель информации;
8. Наличие особенностей во внешнем оформлении или приложения материальных ценностей;
9. Физическое состояние документов;
10. Поисковые данные (фонд, описание, дело);
11. Отметка о наличии страховой копии и фонда пользования;
12. Составитель и дата составления.

Карточки выявленных документов представляются для рассмотрения *Экспертно-методической комиссии* (ЭМК) архива. Вместе с карточками эксперту представляется заключение, содержащее критерии, по которым документ (документы, фонд) могут быть отнесены к категории документальных памятников.

Решение ЭМК архива об отнесении выявленных документов к документальным памятникам утверждается директором архива и в установленном порядке направляется в Комитет по архивам и делопроизводству при Совете Министров Республики Беларусь (Белкомархив) для их учета.

Архив представляет в Белкомархив следующие материалы:

1. Перечень документов (фондов), отнесенных к категории документальных памятников;
2. Второй экземпляр карточек учета и описания документов (документальных памятников);
3. Выписку из протокола заседания *экспертно-методической комиссии* архива;
4. Заключение с указанием критериев, по которым документ (документы, фонд) отнесены к категории документальных памятников.

Документальные памятники могут быть лишены своего статуса по решению Белкомархива в случае их уничтожения или исчезновения под воздействием природных факторов или других непредусмотренных ситуаций и невозможности их научно обоснованного восстановления (по определению ЦЭМК Белкомархива).

4. Организация работы по учету и хранению документальных памятников

Документальные памятники находятся на особом режиме хранения и использования. Работа по их сохранению рассматривается как система задач, которые позволяют решать проблемы сохранности с одновременным обеспечением доступа к ним.

4.1. Учет документальных памятников.

4.1.1. Учет документальных памятников ведется в отделах информационно-поисковых систем и обеспечения сохранности документов и фондов: по списку фондов, содержащих **документальные памятники**; картотеке **документальных памятников**; аннотированному перечню **документальных памятников** (приложение 2).

На **документальные памятники** могут также составляться описи **документальных памятников**, реестр описей **документальных памятников**.

Основным элементом учета и контроля состояния документальных памятников является карточка учета, сформированная в картотеку архива. Ведение картотеки документальных памятников может осуществляться в традиционном или автоматизированном режиме.

В описях **документальных памятников** за ними сохраняются их прежние учетные номера по общим описям. В графе 7 описи указываются номера единиц учета (единиц хранения) страховых копий, отснятых с документальных памятников, в итоговой записи описи указывается: «Документальные памятники по данной описи скопированы», дата, должность, подписи.

Аннотированные перечни (описи) документальных памятников составляются в 4-х экземплярах.

Первые экземпляры хранятся в отделе информационно-поисковых систем, осуществляющем учет документов архива, вторые экземпляры передаются в специальное хранилище вместе с первой партией страховых копий, отснятых с дел и документов, учтенных в данной описи (перечне); третьи экземпляры — сотруднику, ответственному за хранение **документальных памятников**, четвертые экземпляры — сотруднику, ответственному за вопросы гражданской обороны.

Описи документальных памятников учитываются в реестре описей документальных памятников особо ценных дел и документов. Ежегодно к реестру составляется итоговая запись, в которой указывается общее количество описей документальных памятников, дел и документов, отнесенных к документальным памятникам.

Учет копий страхового фонда (СФ) и фонда пользования (ФП) документальных памятников на рукописной пленке, микрофишах, цифровых копий ведется по отдельным книгам.

1. Книга учета поступлений СФ и ФП на рулонной пленке;
2. Книга учета поступлений СФ и ФП на микрофишах;
3. Книга учета поступлений цифровых копий на документальные памятники.

В учетных документах и архивных шифрах документальные памятники обозначаются индексом «ДП».

Централизованный учет документальных памятников НАФ Беларуси осуществляет Белкомархив.

4.2. Обеспечение сохранности документальных памятников.

4.2.1. Помещение для хранения документальных памятников должно отвечать следующим требованиям:

- изолировано от служебных и вспомогательных помещений;
- максимально удалено от лабораторных, производственных, бытовых помещений архива;
- иметь удобные для эвакуации выходы к лифтам и лестничным клеткам;
- оборудовано средствами охранной сигнализации, пожаротушения и оповещения о пожаре, приборами для измерения температуры и влажности воздуха.

4.2.2. Документальные памятники хранятся в стационарных обособленных помещениях, оборудованных станционными металлическими стеллажами, металлическими шкафами-сейфами.

Категорически запрещается хранение документальных памятников в подвальных и полуподвальных помещениях. Не допускается прокладка труб водоснабжения и канализации, а также технологические или бытовые выводы воды, что отрицательно влияет на состояние влажности и температуры воздуха.

4.2.3. Для хранения документальных памятников на бумажной основе поддерживается оптимальной температурно-влажностный режим: температура 17—19° и относительная влажность воздуха 50—55 %.

При создании оптимального температурно-влажностного режима для хранения документальных памятников не допускаются резкие отклонения температуры и влажности воздуха от вышеперечисленных показаний.

4.2.4. Документальные памятники должны быть защищены от прямых попаданий солнечных лучей. С этой целью их необходимо хранить в коробках, папках, изготовленных из бескислотного картона, или на стеллажах закрытого типа.

Освещение в хранилищах может быть естественным и искусственным.

Естественное освещение в хранилищах допускается рассеянным светом при условии применения на окнах светорассеивателей, штор, нанесенной на стекло краски и т.д.

Для искусственного освещения хранилища следует применять лампы накаливания в закрытых плафонах с гладкой наружной поверхностью.

4.2.5. Документальные памятники, имеющие во внешнем оформлении или приложении к ним материальные ценности, подлежат обособленному хранению.

На коробках, папках, в которых хранятся документальные памятники, наряду со штампом «ОЦ» (особо ценный документ) необходимо ставить отметку «ДП» (документальный памятник).

4.2.6. На документальные памятники создается страховой фонд и фонд пользования в виде микрофильмов, микрофиш или цифровых копий, что обеспечивает физическую сохранность документальных памятников, доступ к ним исследователей.

Создание фонда пользования документальных памятников с

разрушающейся основой обеспечивает сохранение оригиналов с одновременным введением в оборот первоисточников.

Страховые копии документальных памятников хранятся изолированно (спехранилища, комнаты) от документальных материалов. Температура воздуха не должна превышать 12 градусов, а влажность воздуха 50-55%. Не реже одного раза в 2-3 года необходимо проводить выборочную проверку технического состояния до 20% страховых копий каждого года изготовления.

4.2.7. Оригиналы документальных памятников, на которые создан СП и ФП, не выдаются исследователям. Изготовление ксерокопий документальных памятников запрещается.

4.2.8. Документальные памятники в случае необходимости подлежат немедленной реставрации и ремонту или же консервации. Эта работа должна выполняться Центральной лабораторией микрофильмирования и реставрации документов Национального архивного фонда.

Архив в плановом порядке ведет учет физического состояния (картотека или журнал) документальных памятников, где фиксируется наличие физических дефектов в делах.

4.2.9. Архив не реже 1 раза в 5 лет проводит проверку наличия фондов, отнесенных к документальным памятникам, и ежегодно проводит проверку наличия единичных документальных памятников. В случае обнаружения отсутствия документального памятника и отрицательных результатов поиска этих документов архив обязан вовремя информировать Белкомархив и следственные органы о происшедшем.

4.2.10. Выдача документальных памятников во временное пользование другим учреждениям, организациям категорически запрещена.

4.2.11. Вывоз документальных памятников НИАБ, составной части Национального архивного фонда Республики Беларусь, за границу с целью экспонирования или реставрации осуществляется с разрешения Белкомархива.

СОГЛАСОВАНО

Протокол заседания дирекции
Национального исторического
архива Беларуси
от 10.06.2004 № 5

СОГЛАСОВАНО

Протокол заседания ЭМК
Национального исторического
архива Беларуси
от 09.06.2004 № 2

Михеенок Т. С.

АВТОМАТИЗИРОВАННЫЙ НАУЧНО-СПРАВОЧНЫЙ АППАРАТ К ДОКУМЕНТАМ НИАБ: ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ И ПУТИ УЛУЧШЕНИЯ

В настоящее время в НИАБ созданы и продолжают наполняться данными 17 различных автоматизированных информационных систем (АИС), используемых в разных структурных подразделениях архива. Эти системы автоматизируют деятельность по отдельным направлениям, функционируют в различных операционных средах, используют различное (часто не совместимое друг с другом) программное обеспечение и форматы данных. Все архивные АИС можно подразделить на учетные, тематические и административно-управленческие. Отсутствие единой централизованной базы данных (БД) и многочисленность различных мелких представляет определенную проблему для их эффективного использования, ведут к невозможности поддерживать целостность данных и к возможной противоречивости.

Одна из самых первых АИС архива «Родовод» была создана для ведения учета документов генеалогического характера и соответственно научно-справочного аппарата (НСА) к ним. Она организована следующим образом: первый корень содержит перечень всех современных населенных пунктов Беларуси, упорядоченных по административно-территориальному признаку. Три следующих корня отражают документы, содержащие генеалогическую информацию: метрические книги, ревизские сказки и инвентари. Структура каждого корня — фонд, описание, дело. Для каждого корня в зависимости от типа источника предусмотрен свой набор характеристик. 10 лет идет работа по заполнению этой базы, однако данные вносятся только для корня «Ревизские сказки» и только по Минской губернии. Причем даже для этого типа источников в настоящее время обработано приблизительно 10 % необходимых документов (более 150 000 записей), а для получения законченного комплекса, если не увеличивать темпы ввода, понадобится еще 90 лет. Таким образом, особенность баз данных на архивных документах в том, что процесс их заполнения достаточно трудоемкий и в связи с большим количеством источников длительный по времени.

Другими значимыми массивами информации являются следующие БД: около 30 000 записей содержится в БД «Паспорта», представляющей собой именной указатель лиц, выезжавших за границу, по

фонду «Канцелярия Минского гражданского губернатора»¹. Около 25 000 записей содержится в БД «Могилевская синагога», представляющей собой указатель к фондам «Могилевская синагога»² и «Еврейские общества и учреждения Могилевской и Витебской губерний (коллекция)»³. Более 50 000 записей содержится в «Межфондовом указателе к метрическим книгам церковей Минской губернии».

Таким образом, в настоящее время НИАБ имеет около 300 000 записей в различных тематических базах данных, доступ к которым организован как для сотрудников, так и для пользователей читального зала.

Имеющийся опыт работы с автоматизированным НСА, обращение к архивным описям и каталогу, изучение баз данных генеалогического характера, расположенных в свободном доступе в сети Интернет, позволяют утверждать следующее. Основная трудность работы как с вышеуказанными информационными ресурсами, так и с самими архивными документами — вариантность указания в них основных поисковых данных — названия населенного пункта и фамилии. Обычно эти сведения вносятся в справочники (базы данных) «буквально», т. е. так, как они написаны в самом документе. Это приводит к отсутствию необходимой в электронных ресурсах унификации, а также к снижению достоверности результатов поиска (т. е. при просмотре источников вручную нужных записей обнаружится больше, чем при автоматическом поиске). Иногда это — недочеты, связанные с недостаточной квалификацией сотрудников, но гораздо чаще — другие, объективные причины. Понятно, что тогда встает вопрос о целесообразности автоматического поиска.

Отличительной особенностью информационных ресурсов на основе исторических документов является то, что данные в них содержатся за период более 100 лет, в течение которых происходили различные изменения, в том числе процесс формирования (возникновения) фамилий, их активного развития и закрепления в письменных формах в конце XVIII и первой половине XIX века. В это же время происходил переход делопроизводства с польского языка на русский. Многие фамилии при произношении на белорусском и польском языках изменялись при написании их в русском варианте: могли теряться, добавляться и просто изменяться некоторые буквы. Например, в метрических книгах, написанных на русском языке XIX века, встречаются одни и те же люди под разными фамилиям, Касьтевич — Касьцевич — Костевич; Толстик — Тоусцик — Товстик; Волчек — Вавчок — Валчок, Ошичик — Ошицкик — Ашийчик — Ашейчик. В XIX веке в русском языке также происходило постепенное изменение некоторых языковых

норм. В названиях населенных пунктов также наблюдались изменения (похожие и не только). Например, Калинковичи — Коленковичи, Миоры — Мёры, Лиозно — Лёзна.

Существует и ряд других причин, которые также ведут к возможному разнописанию фамилий в БД. Во-первых, в связи с тем что фамилии в основном записывались на слух, часто не разбирающихся в особенностях местного языка писарями, присланными из глубин Российской империи, священниками и пр., одна и та же фамилия могла попадать в документы в схожих по звучанию вариантах. Во-вторых (это наиболее сложный для поиска вариант), схожесть написания букв и их сочетаний, которое в свою очередь может быть типичным (т. е. присущим любому почерку) и нетипичным (т. е. являющимся особенностью почерка конкретного человека). В-третьих, такие причины, как утрата части документа (фрагмента записи); неразборчивая запись (не читается полностью или частично); написание с ошибкой в документе (орфографическая, пропуск буквы); опечатка оператора-архивиста при вводе (наборе).

Проблема поиска в таких БД не нова. Существуют и используются различные способы, частично решающие указанную проблему: созвучный поиск, неточный поиск и другие искусственные способы.

Дополнительно в поисках решения были проанализированы различные методы интеллектуального анализа данных и обнаружен подходящий. Такой метод называется — нейронные сети. Этот класс аналитических методов основан на идее воспроизведения процессов обучения мыслящих существ и функций нервных клеток. Нейронные сети могут прогнозировать будущие значения переменных по уже имеющимся значениям, предварительно осуществив процесс так называемого «обучения» на основе имеющихся данных. При применении этих методов прежде всего встает вопрос выбора конкретной архитектуры сети. На начальном этапе анализа природа явления не бывает хорошо известна, поэтому выбор архитектуры является непростой задачей и связан с процессом «проб и ошибок». «Сеть», полученная в результате «обучения», выражает присутствующие в данных закономерности. При таком подходе она оказывается функциональным эквивалентом некоторой модели зависимостей между переменными, подобной тем, какие строятся в традиционном моделировании. Но в отличие от традиционных моделей, в случае «сетей» эти зависимости не могут быть записаны в «явном виде».

Очевидная сложность такого способа, неготовность (и техническая, и программная) архива к применению такого метода заставили нас искать более простые пути. Оказалось, что на сегодняшний день более актуальны не дорогостоящие технические и программные методы, достаточно просто организационных.

Ввод сведений в компьютерную базу данных, в отличие от карточек каталога, требует выработки специфической методики по заполнению. В «Основных правилах работы государственных архивов» говорится о необходимости преимущества автоматизированного НСА к традиционному. Архивистам казалось, что электронный НСА должен просто «повторить» имеющийся традиционный. Однако на практике оказалось, что методы, подходящие для создания обычного НСА, не совсем пригодны для ведения автоматизированного.

Традиционно заголовки к документам, названия учреждений, населенных пунктов, фамилии было принято вносить «как в документе» — это позволяло сохранить колорит документа и избежать ошибок, связанных с недостаточной квалификацией или опытом сотрудников, выполняющих эту работу. Атрибуты, которых недостает в документе, сотрудник указывает в квадратных скобках. В квадратных скобках также указывается вариантность написания, например Ио[ё]дичицы. Понятно, что введение данных в таком виде абсолютно непригодно для автоматического поиска. Неопределенные и нечетко установленные правила внесения источников приводят к тому, что один сотрудник делает запись «метрическая книга о рождении за 1800—1810 гг.», а другой — 10 аналогичных записей на каждый год отдельно, что приводит к необоснованному увеличению записей в БД.

Таким образом, в настоящее время первоочередной задачей является разработка внутренней нормативно-методической базы по вводу данных в электронный НСА. Необходимо также определить программу (очередность) создания электронных справочников, разработать всевозможные шаблоны заполнения.

Следующим важным этапом является организация контроля качества данных. Опыт показал, что при вводе данных из документа часто необходимо привлекать всевозможные справочники, но обращение к множеству печатных справочников значительно замедляет темпы ввода. Только спустя десять лет стало очевидно, что начинать нужно было не с непосредственной обработки документов, а с создания электронных списков населенных пунктов, церквей, костелов и т. д. Наличие такой информации позволило бы быстро и однозначно определить местонахождение и название нужного населенного пункта. Се-

годня некоторые такие списки уже созданы, можно также воспользоваться разработанным БелНИЦЭД электронным атласом «Минская губ.». Однако появление этих справочников несколько опоздало, и, как говорилось ранее, наш архив уже имеет 300 000 невычитанных, непроверенных, часто «некачественных» данных. В этом массиве данных необходимо ввести дополнительные поля и добавить в базы правильные (эталонные) и современные названия.

Фамилии в отличие от населенных пунктов унифицировать очень трудно. Поэтому для уменьшения ошибок при вводе фамилий необходимо было предварительно выбрать какой-то базовый документ (например, ревизию 1858 г.) и на его основе создать эталонный список фамилий жителей конкретного населенного пункта. Соответственно дальнейшая работа должна была использовать (подтверждать, проверять, уточнять и дополнять) указанный эталон. Сами базы необходимо также дополнить полем выверенной, современной фамилии, которая может уточняться во время проведения конкретного генеалогического исследования. В перспективе такие эталонные списки должны использоваться при обработке других генеалогических источников, таких, как метрические книги, призывные списки, инвентари и т. д. Поскольку состав жителей конкретных населенных пунктов до 1917 г. был достаточно постоянным, то такие списки способствовали бы правильному прочтению и внесению в базы данных фамилий.

Таким образом, на выработку методической базы нужно потратить много времени, но это позволит создавать качественный НСА, на который практически не будет влиять квалификация и опыт работы сотрудника.

В настоящее время архивом не используются уже накопленные при исполнении запросов сведения и знания. Ежегодно архив исполняет более 1000 биографических, около 70 генеалогических, около 50 тематических запросов. Обязательно нужно предусмотреть возможность дополнения имеющихся баз данных новыми сведениями. В этом случае важным является не просто количественное пополнение базы данных записями, а использование интеллектуального потенциала сотрудника, который уже исследовал конкретную фамилию и населенный пункт и установил варианты их написания в документах.

¹ НИАБ, ф. 295.

² Там же, ф. 3362.

³ Там же, ф. 3410.

VII. ПОСТАЦІ АРХІВІСТАЎ

Новікава І. Л.

ДА БІЯБІБЛІЯГРАФІЧНАГА ДАВЕДНІКА «АРХІВІСТЫ БЕЛАРУСІ»

У гэтым нумары зборніка «Архіварыус» мы працягваем друкаваць звесткі пра дарэвалюцыйных архівістаў. Для складання іх біяграфій выкарыстаны матэрыялы НГАБ з архіўных фондаў «Магілёўскае губернскае праўленне»¹, «Віцебскае губернскае праўленне»², «Канцылярыя генерал-губернатара віцебскага, магілёўскага і смаленскага», а таксама з «Памятных кніжак Магілёўскай губерні» на 1896, 1901, 1904, 1907 і 1909 гг.

Віцебскае і Магілёўскае губернскія праўленні былі заснаваны 27 лютага 1802 г. пасля ліквідацыі ў заходніх губернях намесніцкіх праўленняў. Гэта былі адміністрацыйна-паліцэйскія ўстановы, якія займаліся гаспадарчымі, фінансавымі, землеўпарадкавальнымі і іншымі пытаннямі. Падпарадкоўваліся Сенату і губернатарам. Ліквідаваны ў 1917 г.

Архіварыусам Віцебскага губернскага праўлення з 27 жніўня 1865 г. з'яўляўся Кудраў Сяргей Сяргеевіч (ёсць яго аўтограф³).

У Магілёўскім губернскім праўленні пасаду архіварыуса і яго памочніка займалі:

у 1838 — 1839 гг. — архіварыус Каліонка (Калёнка);

у 1879 г. — архіварыус Бранюшыц-Рэцкі Кузьма Кірылавіч;

у 1900 г. — памочнік архіварыуса Банькоўскі Васіль Іванавіч;

з 30 красавіка 1902 г. — памочнік архіварыуса Палубінскі Уладзімір Міхайлавіч;

з 13 верасня 1906 па [1909] г. — архіварыус Бітнер Вільгельм Карлавіч.

Біяграфічныя звесткі пра архівістаў

Альшэўскі Пятро Сымонавіч. Архіварыус і рэгістратар Магілёўскага прыказа грамадскага прытулку, тытулярны саветнік, быў на службе з 1848 г., на пасадзе з 1868 г., скончыў Магілёўскую гімназію⁴.

Банькоўскі Васіль Іванавіч. Памочнік архіварыуса Магілёўскага губернскага праўлення, тытулярны саветнік, скончыў Чавускую павятовую вучэльню. На службе з 1882 г., на пасадзе з 1900 г.⁵

Бітнер Вільгельм Карлавіч (1877—?). Архіварыус Магілёўскага губернскага праўлення, тытулярны саветнік, лютэранскага веравызнання. Сацыяльнае паходжанне — з мяшчан. У 1910 г. ажаніўся з удавой адстаўнога маёра Фядоссяй Львоўнай Жаромскай — праваслаўнага веравызнання. Вучыўся ў Магілёўскай Аляксандраўскай рэальнай вучэльні, але поўны курс так і не прайшоў. З 6 верасня 1893 г. быў залічаны ў штат Магілёўскага губернскага праўлення, 17 траўня 1899 г. прызначаны памочнікам рэгістратара праўлення.

Загадам па грамадзянскім ведамстве ад 11 верасня 1904 г. за выслугу гадоў яму нададзены ранг калежскага рэгістратара са старшынствам з 6 верасня 1903 г. 6 верасня 1906 г. за выслугу гадоў атрымаў ранг губернскага сакратара са старшынствам, а 13 верасня таго ж года прызначаны архіварыусам Магілёўскага губернскага праўлення. 20 снежня 1913 г. яму быў нададзены ранг калежскага сакратара са старшынствам з 9 верасня 1909 г., 1 красавіка 1913 г. — тытулярнага саветніка са старшынствам з 6 верасня 1912 г.

21 лютага 1913 г. атрымаў права нашэння светла-бронзавага медаля ў гонар 300-годдзя царавання дома Раманавых⁶.

Бранюшыц-Рэцкі Кузьма Кірылавіч. Архіварыус Магілёўскага губернскага праўлення з 1879 па 1904 г. На службе з 1857 г., тытулярны саветнік. Скончыў Магілёўскую духоўную вучэльню⁷.

Валатоўскі Ігнат Барысавіч. Архіварыус Магілёўскай праваслаўнай духоўнай кансісторыі, тытулярны саветнік, скончыў Гомельскую духоўную вучэльню. Служыў з 1860 г., на пасадзе з 1881 па [1909] г.⁸

Грабля-Мурашка Ігнат Станіслававіч. Архіварыус Мінскай казённай палаты, тытулярны саветнік, скончыў Аршанскую павятовую вучэльню. Служыў з 1856 г., на пасадзе з 11 кастрычніка 1889 па [1904] г.⁹

Галіноўскі Язэп Аўгуставіч. Архіварыус Магілёўскага акружнага суда, надворны саветнік, каталіцкага веравызнання, скончыў Рагачоўскую дваранскую вучэльню. На пасадзе архіварыуса з 1907 па [1909] г.¹⁰

Галушкевіч Аляксей Аляксандравіч. Архіварыус і журналіст Магілёўскай кантрольнай палаты ў 1909 г., тытулярны саветнік, праваслаўнага веравызнання, скончыў [Магілёўскую] духоўную семінарыю¹¹.

Жылінскі Антон Васільевіч. Архіварыус і журналіст упраўлення Мінскай паштова-тэлеграфнай акругі, надворны саветнік. На службе з 1870 г., на пасадзе з 1902 па [1904] г.¹²

Казлоў Лука Мацеевіч. Архіварыус Магілёўскай казённай палаты ў 1909 г., тытулярны саветнік, праваслаўнага веравызнання¹³.

Каліонка (Калёнка). Архіварыус Магілёўскага губернскага праўлення ў 1838—1839 гг., тытулярны саветнік. Быў прыцягнуты да крымінальнай адказнасці за злоўжыванні па службе (прадаў магілёўскаму мешчаніну Наймарку Л. будаўнічыя матэрыялы, прызначаныя для абсталявання [стэлажоў] у архіве, патрабаваў грошы з асоб, што звярталіся за даведкамі і г. д.) і абьякавае стаўленне да архіўных дакументаў (частка архіўных матэрыялаў была не сістэматызавана, не складзены вопісы спраў, што захаваліся ў архіве)¹⁴.

Касцюшка-Валожынiч Альберт Сымонавіч. Архіварыус Магілёўскай каталіцкай духоўнай кансісторыі (Санкт-Пецярбург), калежскі асэсар, на службе з 1864 г., на пасадзе з 1894 па [1904] г., атрымаў хатняе выхаванне¹⁵.

Кудраў Сяргей Сяргеевіч ([1811]—1879). Архіварыус Віцебскага губернскага праўлення, тытулярны саветнік, праваслаўнага веравызнання, паходзіў з сям’і святара. Быў у шлюбе з Капіталінай Антонай. Меў дзяцей: Міхала 1834 г. н., Дар’ю 1839 г. н., Ганну 1844 г. н., Віктара 1849 г. н., Аляксандру 1853 г. н., Любоў 1857 г. н., Васіля 1859 г. н., Уладзіміра 1860 г. н., Марыю 1862 г. н., Вольгу 1864 г. н., Леанілу 1867 г. н.

Атрымаўшы адукацыю ў Вялікалуцкай духоўнай вучэльні, 3 жніўня 1827 г. быў прыняты канцэлярскім служачым у Вялікалуцкае духоўнае праўленне Пскоўскай епархіі. З 3 чэрвеня 1832 г. — канцэлярскі служачы Пскоўскай духоўнай кансісторыі. Указам Сінода ад 12 чэрвеня 1833 г. перамешчаны на такую ж пасаду ў Полацкую духоўную кансісторыю, 1 сакавіка 1836 г. прызначаны прыходарасходчыкам кансісторыі, з 17 снежня 1836 г. — пісьмавадзіцелем у Полацкім епархіяльным папячыцельстве. 3 жніўня 1839 г. нададзены ранг калежскага рэгістратара са старшынствам. 29 студзеня 1843 г. за ім былі пакінуты толькі пасады рэгістратара кансісторыі і прыходарасходчыка. 3 жніўня 1845 г. атрымаў ранг губернскага сакратара са старшынствам, а з пасады прыходарасходчыка быў звольнены. 3 жніўня 1848 г. за выслугу гадоў нададзены ранг калежскага сакратара са старшынствам.

Пастановай Віцебскага губернскага праўлення ад 27 жніўня 1865 г. прызначаны на пасаду архіварыуса. Указам Сената ад 6 ліпеня 1867 г. за выслугу гадоў нададзены ранг тытулярнага саветніка са старшынствам з 27 жніўня 1865 г. За руплівую службу ўзнагароджаны ордэнам св. Уладзіміра 4-й ступені. Памёр 7 студзеня 1879 г.¹⁶

Марцінскі Пятро Францавіч. Выконваючы абавязкі архіварыуса Магілёўскага дваранскага дэпутацкага сходу, калежскі сакратар. На службе з 1892 г., на пасадзе з 1900 г., атрымаў хатняе выхаванне¹⁷.

Палубінскі Уладзімір Міхайлавіч ([1873 г.]—?). Памочнік архіварыуса Магілёўскага губернскага праўлення, калежскі сакратар, праваслаўнага веравызнання, паходзіў з дваран Кіеўскай губ. Скончыў Чавускую павятовую вучэльню. Быў у шлюбе з Агаф’яй Кузьмінічнай Булдаковай [1878 г. н.], праваслаўнага веравызнання. Меў прыёмную дачку Веру 1909 г. н.

Магілёўскім павятовым па вайскавай павіннасці прысутствам 15 лістапада 1889 г. быў прыняты на вайсковую службу і залічаны ў пісарскі клас пры 22-м пяхотным рэзервовым батальёне. 11 лістапада 1890 г. пераведзены ва Упраўленне магілёўскага павятовага вайсковага начальніка і 31 снежня 1890 г. прыняты на пасаду пісара малодшага разраду, 7 верасня 1892 г. загадам па ўпраўленню пераведзены ў пісары старшага разраду, 21 лістапада 1894 г. звольнены з войска ў запас.

24 сакавіка 1895 г. залічаны ў штат Магілёўскага губернскага праўлення. 28 студзеня 1902 г. за выслугу гадоў нададзены ранг калежскага рэгістратара са старшынствам з 15 верасня 1901 г. З 30 красавіка 1902 г. часова выконваў абавязкі памочніка архіварыуса Магілёўскага губернскага праўлення, зацверджаны на гэтай пасадзе 22 жніўня 1903 г. У кастрычніку 1904 г. быў прызваны з запасу на абавязковую вайсковую службу і залічаны ў 161-ы пяхотны Аляксандрапольскі полк. 2 снежня 1904 г. звольнены з вайскавай службы. 15 верасня 1907 г. за выслугу гадоў нададзены ранг губернскага сакратара са старшынствам, 15 верасня 1907 г. — калежскага сакратара са старшынствам. За русліваю службу меў узнагароды: срэбны медаль у гонар царавання імператара Аляксандра III; 15 жніўня 1912 г. атрымаў права нашэння светла-бронзавага медаля ў гонар 100-годдзя вайны 1812 г., 21 лютага 1913 г. узнагароджаны светла-бронзавым медалём у гонар 300-годдзя царавання дома Раманавых. У 1917 г. прызначаны архіварыусам Магілёўска-акружнага цэнтральнага архіва Смаленскага абласнога ўпраўлення¹⁸.

Радчанка Мікалай Сцяпанавіч. Архіварыус і журналіст Упраўлення мінскай паштова-тэлеграфнай акругі ў 1907 г., калежскі сакратар, скончыў школу кандуктараў¹⁹.

Рэвут Міхал Антонавіч. Выконваючы абавязкі архіварыуса Магілёўскага дваранскага дэпутацкага сходу ў 1909 г., каталіцкага веравызнання²⁰.

Хадкевіч Павел Мікалаевіч. Архіварыус і рэгістратар Магілёўскага дваранскага дэпутацкага сходу, тытулярны саветнік, на службе з 1845 г., на пасадзе з 1890 г., скончыў Магілёўскую гімназію²¹.

Ялінскі Георгі Георгіевіч. Архіварыус Магілёўска-Чарнігаўскага ўпраўлення земляробства і дзяржаўных маёмасцяў у 1909 г., калежскі аэсар, праваслаўнага веравызнання, скончыў духоўную вучэльню²².

¹ НГАБ, ф. 1416.

² Там жа, ф. 2003.

³ Там жа, ф. 1416, воп. 1, спр. 15550, арк. 9.

⁴ Памятная книжка Могилевской губернии на 1896 г. [Могилев], [1896]. С. 45.

⁵ Памятная книжка Могилевской губернии на 1901 г. Могилев, 1901. С. 12.

⁶ НГАБ, ф. 2003, воп. 1, спр. 675., арк. 182—184.

⁷ Памятная книжка Могилевской губернии на 1896 г. С. 41; Памятная книжка Могилевской губернии на 1901 г. С. 12; Памятная книжка Могилевской губернии на 1904 г. Могилев, 1904. С. 19.

⁸ Памятная книжка Могилевской губернии на 1901 г. С. 46; Памятная книжка Могилевской губернии на 1907 г. Могилев, 1906. С. 71; Памятная книжка Могилевской губернии на 1909 г. Могилев, 1909. С. 22.

⁹ Памятная книжка Могилевской губернии на 1896 г. С. 51; Памятная книжка Могилевской губернии на 1901 г. С. 23; Памятная книжка Могилевской губернии на 1904 г. С. 33; НГАБ, ф. 2187, воп. 1, спр. 52, арк. 28 адв.

¹⁰ Памятная книжка Могилевской губернии на 1907 г. С. 86; Памятная книжка Могилевской губернии на 1909 г. С. 27.

¹¹ Памятная книжка Могилевской губернии на 1909 г. С. 30.

¹² Памятная книжка Могилевской губернии на 1904 г. С. 29.

¹³ Памятная книжка Могилевской губернии на 1909 г. С. 23.

¹⁴ НГАБ, ф. 1297, воп. 1, спр. 10624.

¹⁵ Памятная книжка Могилевской губернии на 1896 г. С. 50; Памятная книжка Могилевской губернии на 1901 г. С. 21; Памятная книжка Могилевской губернии на 1904 г. С. 30.

¹⁶ НГАБ, ф. 1416, воп. 2, спр. 13339.

¹⁷ Памятная книжка Могилевской губернии на 1901 г. С. 15.

¹⁸ НГАБ, ф. 2003, воп. 1, спр. 675, арк. 186—189.

¹⁹ Памятная книжка Могилевской губернии на 1907 г. С. 47.

²⁰ Памятная книжка Могилевской губернии на 1909 г. С. 20.

²¹ Памятная книжка Могилевской губернии на 1896 г. С. 47.

²² Памятная книжка Могилевской губернии на 1909 г. С. 31.

Яцкевіч З. Л.

**«АДОЛЬВАЮЧЫ ЦЯЖКУЮ ПАЛІГРАФІЮ
СТАРАЖЫТНАГА ПІСЬМА...»
(ІВАН І ВАСІЛЬ НАСОВІЧЫ)**

Вынесшы гэтыя радкі ў загаловак дадзеных нататак, хацелася яшчэ раз падкрэсліць складанасць і цяжкасць працы архівістаў і археографў. На жаль, іх жыццё і дзейнасць, як звычайна бывае, не заслугова забыты, а часам нават не адзначаны ў энцыклапедычных слоўніках і даведніках. Таму мы вырашылі працягнуць працу па выпраўленні дадзенай несправядлівасці і прапануем даведкі пра бацьку і сына Насовічаў.

Іван Іванавіч Насовіч даволі добра вядомы як беларускі мовазнавец, лексікограф, фалькларыст і этнограф. Менш мы знаем пра яго жонку і сына, звесткі пра якіх нам выпадкова ўдалося адшукаць у некралозе пра Васіля Іванавіча Насовіча, напісанага вядомым архівістам і археографам Іванам Якаўлевічам Спрогісам і змешчанага ў Віленскім календары на 1901 год. Нам падалося, што будзе вельмі цікава перадрукаваць гэты дакумент у поўным аб'ёме (гл.: Дадатак).

Насовіч Іван Іванавіч — (26.09(7.10). 1788 г., в. Гразівец Быхаўскага пав. Магілёўскай губ. — 25.07(6.08). 1877 г., Мсціслаў) — беларускі мовазнавец-лексікограф, фалькларыст, этнограф, археограф. Нарадзіўся ў беднай сям'і святара. Бацька — Іван Заваруй Насовіч. Пасля заканчэння гімназіі і духоўнай семінарыі (1812) у Магілёве, працаваў выкладчыкам і інспектарам Аршанскага духоўнага вучылішча. Пазней — выкладчык і рэктар Мсціслаўскага духоўнага вучылішча, з 1822 г. — загадчык, наглядчык і выкладчык Дзінабургскай гімназіі, Маладзечанскага, Свянцянскага дваранскіх вучылішчаў. З 1843 г. у адстаўцы, жыў у Мсціславе і займаўся навуковай працай.

За 5 гадоў напружанай працы ў 1853 г. скончыў падрыхтоўку унікальнага гістарычнага слоўніка беларускай мовы пад назвай «Алфавітны паказальнік старых беларускіх слоў, выбраных з актаў, якія адносяцца да гісторыі Заходняй Расіі», дзе ўпершыню ўжыў структурны аналіз пры гістарычным вывучэнні лексікі, тэарэтычныя асновы і практычнае прымяненне якога пачалося толькі праз сто гадоў. Слоўнік уключаў 12 тысяч рээстравых слоў, якім давалася тлумачэнне і лексікаграфічная інтэрпрэтацыя. З іх 11 100 агульных імёнаў, звыш

600 слоў-варыянтаў, каля 100 уласных імён і 20 геаграфічных назваў і іх іншамоўных тапонімаў, якія ў старажытнабеларускай мове ўжываліся ў іншай фанетыка-марфалагічнай форме. Прывёў этымалогію многіх слоў, словы лацінскага паходжання суправаджаліся лацінскай этымонай. У 1865 г. слоўнік быў адзначаны Уваруўскай прэміяй. Яго называлі своеасаблівым правадніком па старажытных дакументах, чытанне і разуменне якіх становілася больш лёгкім. На жаль, слоўнік так і не быў надрукаваны.

У хуткім часе І. І. Насовіч падрыхтаваў і выдаў «Слоўнік беларускай мовы», за які атрымаў Дзямідаўскую прэмію, напісаў шэраг фальклорна-этнаграфічных прац, за якія быў узнагароджаны залатым медалём Рускага геаграфічнага таварыства. Аўтар гісторыка-лінгвістычнага даследавання «Аб плямёнах да часоў Рурыка, якія засялялі беларускую тэрыторыю» (захоўваецца ў рукапісным выглядзе).

Пераклаў з лацінскай мовы тры тамы «Старажытных помнікаў, якія асвятляюць гісторыю Польшчы і Літвы» А. Тэйнера. Аўтар гісторыка-мемуарнай працы «Успаміны майго жыцця».

Творы: Слоўнік беларускай мовы. Мн., 1983; Успаміны майго жыцця // Нёман. 1997. № 2—4.

Літаратура: Шейн П. И. И. Носович: Краткий биографический очерк // Известия Отделения русского языка и словесности императорской Академии наук. СПб., 1900. Т. 5. Кн. 3; Цішчанка І. К. Да народных вытокаў. Мн., 1986; Германовіч І. К. Беларускія мовазнаўцы. Мн., 1985.

НАСОВІЧ Васіль Іванавіч — (1828 г., Мсціслаў — 1900 г., Вільня). Нарадзіўся ў сям’і Івана Іванавіча Насовіча — вядомага мовазнаўцы і археографа, укладальніка слоўніка беларускай мовы і Юліі Якаўлеўны Пушкінай. Педагог. Выкладчык гісторыі і геаграфіі, бібліятэкар, архіварыус і стацкі саветнік. Скончыў Санкт-Пецярбургскі галоўны педагагічны універсітэт (1843—1854). З 1854 г. працаваў старэйшым настаўнікам рускай мовы ў інстытуце сельскай гаспадаркі і лясніцтва ў Марымонце. З 1862 г. — настаўнік філалагічна-гістарычных дысцыплін першай Варшаўскай гімназіі. З 1863 г. — старшы настаўнік рускай мовы і гісторыі ў Дзінабургскай гімназіі. З 1870 г. выкладаў гісторыю, геаграфію і грэчаскую мову ў Магілёўскай гімназіі. З 1874 г. — інспектар, а пасля — дырэктар Мазырскай прагімназіі. З 1877 па 1882 г. — дырэктар Слуцкай гімназіі, потым — начальнік Дзінабургскай жаночай гімназіі, з 1884 па 1895 г. — памочнік архіварыуса Віленскага цэнтральнага архіва старажытных актаў. Узнагароджаны медалём з цёмнай бронзы на андрэўскай стужцы, ордэнамі св. Станіслава 2-й ступені з імператарскай

каронай і св. Ганны 2-й ступені, за 35-гадовую сумленную працу ордэнам св. Уладзіміра 4-й ступені. Член Віленскай археаграфічнай камісіі і архіварыус архіва. І. Я. Спрогіс, пад кіраўніцтвам якога працаваў Васіль Насовіч, адгукаўся аб ім наступным чынам: «З юнацкім пылам 11 год працаваў з вялікім імпэтам, адольваючы цяжкую палеаграфію старажытнага пісьма, апісваючы давераныя яго захаванню дакументы, змагаючыся з векавым архіўным пылам да тых часоў, пакуль вочы яго не пачалі пакутаваць ад цяжкай хваробы». На падставе ўспамінаў бацькі, якія захоўваліся ў асабістым архіве, Васіль Насовіч напісаў яго біяграфію. П. Шэйн надрукаваў іх у Вестках Імператарскай акадэміі навук. Апрацаваў успаміны свайго бацькі, зрабіў заўвагі, паказальнікі, змест і напісаў прадмову (часткова выдадзеныя ў канцы XX ст. у часопісе «Нёман»).

Творы: Известия Отделения русского языка и словесности императорской Академии наук. СПб., 1900. Т. 5. Кн. 3. С. 956—958; Успаміны майго жыцця // Нёман. 1997. № 2—4.

Літаратура: Историческая записка могилевской мужской гимназии (1809—1909). Могилев, 1909; Марціновіч А. Лета пасярод восені // У часе прасветлення твары. Мн., 1999; Віленскі календарь на 1901 г. Вільно, 1900.

Дадатак

НЕКРАЛОГ, ПРЫСВЕЧАНЫ НАСОВІЧУ В. І.¹

Носович В. И. 23 апреля 1900 года скоропостижно скончался в г. Вильне, на 72 г. своей жизни, а 25-го предан земле, б. начальник Двинской женской гимназии статский советник Василий Иванович Носович. Покойный, уроженец Северо-Западного края, родился в Могилевской губернии, в г. Мстиславле. Отец его, сын священника, был известен в русской литературе как составитель «Белорусского Словаря». Василий Иванович получил высшее свое образование в С.-Петербургском главном педагогическом институте, откуда тотчас, в 1854 г., поступил на службу в Царство Польское, в Маримонт, старшим учителем русского языка в институте сельского хозяйства и лесничества; в 1862 г. он был назначен учителем филологическо-исторических предметов в первую Варшавскую гимназию; в 1863 г. перемещен старшим учителем русской словесности в Динабургскую гимназию; в 1868 г. переведен на предмет истории в той же гимназии; в 1870 г. переведен в Могилевскую гимназию на ту же должность, где, кроме истории и географии, ему было поручено преподавание и греческого языка; в 1874 г. назначен сперва инспектором, потом и. д. директора и, наконец, директором Мозырской прогимназии; в 1878 г. назначен директором Слуцкой гимназии; в 1882 г., за выслугою 25-летнего срока, уволен от должности директора Слуцкой гимназии, но в том же году назначен начальником Динабургской женской гимназии и, наконец, в 1884 г. определен

помощником архивариуса Виленского центрального архива древних актов книг, в каковом учреждении прослужил почти полных 11 лет. Проходя этот длинный путь службы, Василий Иванович кроме главной своей должности, почти везде исправлял немало еще побочных, второстепенных обязанностей, вроде и. д. директора, секретаря педагогического совета, библиотекаря и т. д. Василий Иванович получил чин статского советника. Он имел медали и ордена: темно-бронзовую медаль на Андреевской ленте в память войны 1853—56 г., темно-бронзовую медаль в память усмирения польского мятежа 1863—64 г.; Всемиловнейше пожалован орденами св. Станислава 2-й степени с Императорскою Короною и св. Анны 2-й степени, и, наконец, в 1890 г. за 35-летнюю в классных чинах беспорочную службу удостоен ордена св. Владимира 4-й степени. Всю длинную и разнообразную 35-летнюю свою службу Василий Иванович проходил с редким самоотвержением и примерным отличием, и в послужной его список не попало ни одной неодобрительной или темной черты. В жизни своей ему приходилось испытать чашу немалых неприятностей и горечей от господствовавших в его время доносов и других враждебных действий; но отовсюду и везде он всегда выходил чистым и ограждающим крепко свое непорочное имя. Светлый нравственный облик его лучше всего обрисован в прочувствованной речи, сказанной в день погребения его, над его могилою начальником Виленского центрального архива И. Я. Спрогисом, которую мы приводим здесь дословно:

«Дорогой, добрый и достойный мой сослуживец, Василий Иванович!

Вот, прошедши длинное поприще жизни на земле, после благословенного века в 72 года, ты остановился на краю этой глубокой могилы, которая чрез минуту скроет тебя навеки от наших взоров... Что же ты скажешь теперь нам при последнем твоём прощании с нами? Какой завет оставишь нам для воспоминания и подражания тебе?.. Ты безмолствуешь, закрыты твои уста... Но за тебя громко говорят нам твои достохвальные дела... Не буду подробно исчислять всего совершенного тобою; скажу кратко. С почетом окончил ты свое образование в высшем учебном заведении, и тотчас отдал все свои силы и таланты на служение на педагогическом поприще, начав с скромной роли преподавателя русского языка, ты, с ступени на ступень, подымался все выше и выше, пока не достиг почетного назначения — директора в трех последовательных гимназиях. Постоянное лестное внимание начальства и награды Монаршей милости были твоими обычными спутниками. 35 лет ты работал со славою на трудном педагогическом поприще. Но силы твои стали изнемогать, требовать отдыха, и ты пошел на покой. Но руки твои привыкли работать: покой тяготил тебя. И ты снова поступил на службу во вверенное мне древне-хранилище юридических актов, заведение скромное по внешности, но богатое по своему внутреннему содержанию. С юношескою ревностью ты принялся за новое тебе дело и в течение почти 11 лет работал здесь с великою похвалою, одолевая трудные почерки древнего письма, описывая доверенные моему хранению документы, борясь с вековою архивною пылью, до тех пор, пока глаза твои не стали страдать от опасного заболевания. На всех пройденных

поприцах твоей жизни и служения ты являлся самым достохвальным и честным исполнителем своего долга; всюду и во всем ты был добрый русский деятель, радующий русское имя. Дела твои начертали нам светлый твой образ, в котором мы читаем оставленный нам твой завет для воспоминания и подражания тебе. Иди же теперь, добрый, честный русский труженик, спокойно в это глубокое лоно нашей общей матери земли; спи здесь тихим, мирным сном, до всеобщего радостного воскресения! Мы же все близкие и присные твои, окружающие в эту последнюю, скорбную минуту твой гроб, молим пламенно Милосердного Господа Бога, да упокоит Он твою душу в светлых Своих небесах. А ты, когда предстанешь пред светлые очи Премилосердного Творца нашего, принеси Ему такую же пламенеющую молитву о покидаемой ныне тобою твоей глубокоскорбящей, осиротелой и плачущей семье; вспомни в ней и нас всех, добрых твоих знакомых, ближних и присных! Прощай! До радостного свидания в новый день всеобщего воскресения!..» (№ 100 «Вилен. Вестника» за 1900 г.).

¹ Виленский календарь на 1901 г. Вильно, 1900. С. 296—298.

VIII. КРЫТЫКА І БІБЛІЯГРАФІЯ

Дзярновіч А. І.

ДОСВЕД СПЕЦЫЯЛІЗАВАНАЙ ПРАЦЫ

Петров М. Б. Історична топографія Кам’янця-Подільскага кінца XVII—XVIII ст. (Істэрыяграфія. Джерела). — Кам’янец-Подільскі: Абетка-НОВА, 2002. — 384 с., іл.

Дыямэнт Падолля, старажытнае места Камянец-Падольскі стварае найбагацейшыя магчымасці для даследчыкаў сацыяльнага горадабудаўніцтва, гісторыі архітэктуры і фартыфікацыі. Можна смела казаць пра існаванне ад XI ст. замчышча (вядуцца дыскусіі, калі там узніклі першыя абарончыя мураваныя пабудовы — у XI ці XIII ст.). У час паходу Бату-хана ў 1240—1241 гг. Камянец-Падольскі быў узяты мангольскім войскам. Паводле загада баскакаў, ацалелыя жыхары мусілі разабраць абарончыя збудаванні. Ад мангольскага панавання Падолле і Камянец-Падольскі вызваліў у 1362 г. пасля пераможнай бітвы на Сініх Водах вялікі князь Альгерд. На Падоллі замацаваліся Юрый, Аляксандр і Канстанцін Карыятавічы — сыны князя Міхала-Карыята Гедымінавіча. Карыятавічы адбудавалі знішчаны замак. У 1393 г. Камянец-Падольскі ўзяў Вітаўт, пасля таго як Фёдар Карыятавіч адмовіўся яму падпарадкоўвацца. А ў 1395 г. ужо Ягайла перадаў Падолле кракаўскаму ваяводзе Спітку з Мельштына, які загінуў у 1399 г. у бітве на Ворскле. У 1411 г. Падолле і Камянец-Падольскі ў пажыццёвае ўладанне ад Ягайлы атрымаў Вітаўт. У 1432 г. вялікі князь Жыгімонт Кейстутавіч канчаткова перадаў Польшчы Заходняе Падолле. На гэтым заканчваецца перыяд знаходжання Камянца-Падольскага ў складзе ВКЛ. Ад 1463 г. Камянец-Падольскі з’яўляўся сталіцай Падольскага ваяводства Польскага караляўства. Рэзідэнцыя падольскага ваяводы знаходзілася ў камянецкім замку.

Абарончы комплекс замка на скалістым мысе р. Смотрич з паўночна-ўсходняга боку злучаўся вузкім перашыйкам са Старым месцам. Паводле свайго размяшчэння замак абараняў подступы да плато, на якім ляжыць горад. У 1621 г. у сувязі са з’яўленнем дальнабойнай артылерыі вайсковы спецыяліст Тэафіл Шомберг пабудоваў перад заходнім фасадам замка каменна-земляныя бастыённыя ўмацаванні новаітальянскай сістэмы, якія атрымалі назву Новая фартэцыя.

Нягледзячы на мадэрнізацыю, пад час аблогі 12—26.08.1672 г. горад і замак былі ўзяты турэцкім войскам на чале з султанам Магаметам IV. Паўднёвым флангам на Новым замку кіраваў герой абароны Юрый Валадыёўскі, які загінуў у выніку падрыву парахавага магазіну. Пад турэцкім панаваннем Камянец знаходзіўся да 1699 г. (цэнтр пашалыку/эялету). Турэцкія ўлады правялі сваю мадэрнізацыю, гарнізон дасягаў 6 тыс. чалавек, што пераўтварыла Камянец-Падольскі ў адну з наймагутнейшых асманскіх фартэцый. У другой палове XVIII ст. значную мадэрнізацыю Камянца-Падольскага праводзілі ўжо інжынеры Рэчы Паспалітай. За стагоддзі свайго развіцця замак і места пераўтварыліся ва ўнікальны горадабудаўнічы комплекс, які складаецца са Старога места, прадмесцяў, а таксама Старога і Новага замкаў. І гэты комплекс у значнай ступені захаваўся да нашых дзён.

Якраз аналізу развіцця тапаграфічнай сітуацыі ўласна горада і прысвечана манаграфічная праца Міколы Пятрова. Прычым для даследавання абраны адмысловы ракурс — аналіз гістарыяграфіі і крыніц канца XVII—XVIII стст. Чаму менавіта названы такі храналагічны перыяд? Гэта быў час, калі горад адраджаўся пасля турэцкага панавання, застаючыся стратэгічным фарпостам на паўднёва-ўсходніх межах Рэчы Паспалітай. У XVIII ст. адбываліся значныя сацыяльныя і тапаграфічныя трансфармацыі, аўтар гаворыць: «траціўся і міфалагічны вобраз места з яго выразнымі межамі, якія фармаваліся абарончымі сценамі, вежамі, бастыёнамі, валамі ды іншымі спарудамі. Жыццё Камянца па-ступова выходзіла па-за яго брамы ў прадмесці, якія шчыльным колам атачалі места амаль з усіх яго бакоў» (с. 67).

Чаму аўтарам абраны менавіта крыніцазнаўчыя і гістарыяграфічныя аспекты? Гэта сведчанне багатай дакументальнай і даследчай спадчыны, а таксама мэтанакіраванасці ўкраінскіх гісторыкаў і рэстаўратараў — комплексная рэстаўрацыя старажытнага горада патрабуе і комплекснасць даследаванняў. Мяркую, што цяпер, калі ў Беларусі на муніцыпальным узроўні, у спадзяванні атрымання прыбыткаў, стаў папулярны лозунг рэстаўрацыі старажытных гарадоў, а найвышэйшая ўлада падтрымлівае гэты тэзіс, беларускім спецыялістам варта было б пераняць досвед манаграфіі М. Пятрова. Перад тым, як распачынаць сур'ёзныя працы ў нашым невялікім ваяводскім Менску, трэба было абагульніць усе звесткі па гісторыі архітэктуры і тапаграфіі гэтага горада, а ўжо потым уключаць будаўнічы канвеер.

Варта агучыць і некаторыя заўвагі да працы ўкраінскага гісторыка. Хутчэй тэхнічныя. У якасці дадатку да кнігі публікуюцца дзве крыніцы і план горада XVIII ст. Толькі пад адным дакументам пазначана,

што тэкст узяты з «Актоў Юго-Западной Расіі», паходжанне іншых апублікаваных матэрыялаў застаецца для чытача невядомым. Таксама ў такой інфармацыйна насычанай кнізе варта прывесці паказальнікі, найперш імяны. Разглядаючы фарміраванне гарадскога цэнтра, аўтар шмат увагі надае аналагам у іншых гарадах і краінах — ад Венецыі да Табольска, што суправаджаецца значнай колькасцю адпаведных ілюстрацый. Напэўна, было б карысным прааналізаваць горадабудаўнічы досвед суседняга і саюзнага па Рэчы Паспалітай Вялікага княства Літоўскага, у гарадах якога ў XVII ст. адбываліся маштабныя мадэрнізацыйныя працэсы. Напрыклад, калі ўзяць ратушныя плошчы, то асабліваю карысць для аўтара меў бы разгляд беларускага Нясвіжа і літоўскіх Біржаў. Сітуацыйна ёсць таксама паралель з Камянцом-Падольскім — замкі Радзівілаў знаходзіліся тут па-за гарадам.

Застаецца толькі дадаць, што пасля знаёмства з працаю Міколы Пятрова ў чытача адразу складзецца ўражанне, што ў Камянцы-Падольскім трэба абавязкова пабываць. Кніжка выдатная, а горад, як мы зразумелі, — фантастычны.

Іофе Э. Р.

КАШТОЎНАСЦЬ АРХІЎНЫХ ДАКУМЕНТАЎ

1 января 1919 года: Временное рабоче-крестьянское советское правительство Белоруссии: док. и материалы / Сост. В. Д. Селеменев и др.]. — Мн.: Лимарнус, 2005. — 304 с.: ил.

Пры падрыхтоўцы дадзенай кнігі выкарыстаны архівы Беларусі, Расіі, Польшчы, Украіны, Казахстана, Узбекістана. У анатацыі рэцэнзумага выдання адзначаецца, што яно разлічана на гісторыкаў, юрыстаў, архівістаў, работнікаў музеяў і бібліятэк, краязнаўцаў. Паспрабуем адказаць на пытанне: у чым каштоўнасць рэцэнзумага зборніка для гісторыкаў і архівістаў?

Па-першае, у кнізе ўпершыню поўнасцю апублікаваны пратаколы пасяджэнняў урада і Цэнтральнага бюро Кампартыі Беларусі. Справа ў тым, што раней былі апублікаваны толькі некаторыя пратаколы ды і то з купюрамі — падобнае не дазвалялася рабіць з-за цензуры, якую праводзіў сумна вядомы «Галоўліт». Так, на с. 29—31 надрукаваны пратакол № 1 пасяджэння Часовага рабоча-сялянскага савецкага ўрада Беларусі, якое адбылося 7 студзеня 1919 г. Ён змяшчае 12 пунктаў, прычым толькі 11 і 12 былі апублікаваны 44 гады таму назад, у 1961 г. у зборніку «Рэвалюцыйныя камітэты БССР (лістапад 1918 г. — ліпень 1920 г.).

Для гісторыкаў і архівістаў вельмі важным з'яўляецца пратакол № 5 пасяджэння Часовага рабоча-сялянскага ўрада Беларускай Рэспублікі ад 21 студзеня 1919 г. (с. 37—39). З купюрамі яго ўжо публікавалі ў тым тым жа зборніку 1961 г. Да цяперашняга часу не страціў сваёй навуковай каштоўнасці і «Пратакол № 6» ад 27 студзеня 1919 г., які раскрывае невядомыя дагэтуль старонкі дзейнасці гэтага ўрада. Дагэтуль быў апублікаваны толькі першы пункт, а іх усяго семнаццаць. Тое ж самае можна сказаць і аб пратаколах пасяджэнняў Цэнтральнага бюро Камуністычнай партыі (бальшавікоў) Беларусі. Да выхаду рэцэнзуймай кнігі нідзе не друкаваліся пратаколы: № 2 ад 1 студзеня 1919 г., (без нумара) ад 3 студзеня 1919 г., № 5 ад 9 студзеня 1919 г., № 6 ад 10 студзеня 1919 г., № 8 ад 19 студзеня 1919 г., № 9 ад 20 студзеня 1919 г., № 10 (другі пратакол) ад 22 студзеня 1919 г., № 11 ад 26 студзеня 1919 г., № 12 (першы пратакол) ад 31 студзеня 1919 г., № 14 ад 1 лютага 1919 г., № 15 ад 3 лютага 1919 г. Пратаколы пасяджэнняў Цэнтральнага бюро Камуністычнай партыі (бальшавікоў) Беларусі № 1 ад 31 снежня 1918 г., № 4 ад 2 студзеня 1919 г., № 7 ад 15 студзеня 1919 г., № 10 (першы пратакол) ад 22 студзеня 1919 г., № 12 (першы пратакол) ад 31 студзеня 1919 г., № 14 ад 2 лютага 1919 г. дагэтуль публікаваліся толькі часткова.

Па-другое, у «Дадатак» уключана 8 дакументаў, датаваных студзенем 1919 г. — студзенем 1931 г., прычым 7 з іх публікуюцца ўпершыню: заява Дзмітрыя Фёдаравіча Жылуновіча і іншых членаў урада ў ЦК РКП(б) (дакумент № 1), напісаная ў студзені 1919 г., нататкі невядомага аўтара па гісторыі стварэння БССР (дакументы № 3, 4), дакладная запіска «Савецкая ўлада ў Беларусі» (дакумент № 5), успаміны Вільгельма Георгіевіча Кнорына (дакумент № 6). Уключаны таксама фрагменты са стэнаграм допытаў А. Р. Чарвякова і Д. Ф. Жылуновіча ў ЦКК КП(б)Б, у якіх закраналася гісторыя ўрада (дакументы № 7, 8).

Па-трэцяе, выкарыстанне разнастайных крыніц, у першую чаргу архіўных, дазволіла складальнікам кнігі ўзнавіць не толькі па днях, а нават па гадзінах і хвілінах гісторыю стварэння і дзейнасці ўрада БССР. Вартасаць рэцэнзуемага зборніка заключаецца ў тым, што аналіз змешчаных у ім дакументаў і матэрыялаў дазваляе па-новаму ацаніць умовы стварэння Часовага рабоча-сялянскага савецкага ўрада Беларусі, раскрыць невядомыя і малавядомыя старонкі яго дзейнасці, цяжкасці, якія прыйшлося яму пераадольваць. Навукова-даведачны апарат складаецца з прадмовы, уводзін да раздзелаў, заўваг, спісу скарачэнняў, каментарыяў, імяннога і іншых паказальнікаў, праўда, без геаграфічнага.

Публікацыя дакументаў у зборніку зроблена па сучасных правілах. Ва ўводзінах да падраздзелаў указаны асаблівасці аднаўлення маніфеста і пратаколаў. Добра, што тэкстуальныя заўвагі абазначаны лічбамі, змешчанымі пасля дакументаў. Складальнікамі кнігі з’яўляюцца: В. Д. Селяменёў (кіраўнік), Я. І. Бараноўскі, А. М. Гесь, В. У. Скалабан, навуковы рэдактар — М. Ф. Шумейка.

Пажадана, каб складальнікі кнігі ўлічылі каштоўныя заўвагі да часткі III першага тома англійскага гісторыка Эдварда Кара «Бальшавіцкая рэвалюцыя 1917—1923 гг.», выдадзенага ў 1990 г. у Маскве, якія змешчаны на с. 380 і прысвечаны праблеме ўтварэння БССР. Адзначым, што складальнікі рэцэнзуюмага зборніка ўнеслі значны ўклад у крыніцазнаўства і археаграфію Беларусі. Шкада толькі, што яго наклад усяго 300 экзэмпляраў і кніга ўжо стала бібліяграфічнай рэдкасцю.

Рыбчонак С. А.

ВІЦЕБСК — ДЗВІНА — РЫГА: ПАЧАТАК НОВАГА АРХЕАГРАФІЧНАГА ПРАЕКТА

Віцебска-Рыжскія акты XIII—XVII ст.: Дагаворы і службовая карэспандэнцыя паміж органамі кіравання горада Віцебска і ганзейскага горада Рыгі (з былога комплексу *Ruthenica* Дзяржаўнага Гістарычнага Архіва Латвіі). Выпуск I: Дакументы гаспадарча-гандлёвыя, XV—XVI стст. / Падрыхт. А. Дзярновіч. — Мн.: ATHENAEUM, 2005. — 88 с.: іл. (Athenaeum, Том XI).

Мы з’яўляемся сведкамі пачатку новага маштабнага даследчага і археаграфічнага праекта — публікацыі віцебскіх матэрыялаў з былога комплексу *Ruthenica* Дзяржаўнага гістарычнага архіва Латвіі (ДГАЛ). Аўтар публікацыі Алег Дзярновіч з першых старонак прызнаецца, што «зусім не простая задача звяртацца да старабеларускіх дакументаў з комплексу *Ruthenica* былога Рыжскага гарадскога архіва пасля такіх выдатных даследчыкаў гэтых матэрыялаў, як Герман Гільдэбранд у XIX ст. і Ганна Харашкевіч у XX ст.» (с. 7). Г. Гільдэбранд даследаваў матэрыялы комплексу *Moscovitica—Ruthenica* і зрабіў архіўныя анатацыі гэтых дакументаў¹; Г. Харашкевіч вылучыла полацкія дакументы XIII — пачатку XVI ст., прычым не толькі матэрыялы Рыжскага архіва, але і дакументы з іншых архіваў, у тым ліку з Метрыкі ВКЛ, і апублікавала іх². Цяпер жа настала чарга віцебскіх матэрыялаў, а менавіта дакументаў па зносінах Віцебска і Рыгі, якія патрапілі ў фонд *Ruthenica*.

Трэба адзначыць, што найбольш раннія матэрыялы (XIII ст.) віцебскага комплексу ДГАЛ былі ўжо апублікаваныя раней. Менавіта таму даследчык вырашыў пачаць з увядзення ў навуковы ўжытак зусім новых, невядомых раней матэрыялаў. Том складаецца з кірылічных дакументаў XV—XVI стст. «гаспадарча-гандлёвага» зместу. У сувязі з выданнем першага выпуску, у ім маецца ўступная частка да ўсяго праекта.

Найперш гэта тычыцца гісторыі архіўнага комплексу *Ruthenica*, які ў XVII ст. быў аб'яднаны з комплексам *Moscowitica* у адзін. Спецыяльны раздзел выдання так і называецца — «Гісторыя архіўнага комплексу *Moscowitica—Ruthenica* Рыжскага магістрата». У комплексе пераважаюць уваходныя дакументы. Як правіла, гэта арыгіналы, але захаваліся таксама і тагачасныя копіі найважнейшых актаў, што выйшлі з канцылярыі Рыжскага магістрата. Некаторыя старамаскоўскія і старабеларускія акты былі перакладзены на нямецкую ці лацінскую мовы. Выходныя дакументы прадстаўлены канцэптамі (праектамі) ці запісамі пра адпраўку. Эвалюцыя гэтага архіўнага комплексу, апроч апісальнай часткі, прадстаўлена адпаведнай схемай (с. 18). Што важна, публікатар размяжоўвае паняцці «комплексу» і «аддзела», якія ў гістарыяграфіі часам блытаюць — паняцце комплексу ў Рыжскім архіве з'яўляецца шырэйшым, яго матэрыялы могуць быць раскіданы па розных аддзелах. Гэтую сітуацыю аўтар таксама праілюстравана спецыяльнай схемай (с. 19).

Вельмі важным для археаграфічнай публікацыі з'яўляецца тлумачэнне прынцыпаў публікацыі дакументаў, у дадзеным выпадку кірылічных. Адпаведны раздзел выдання, напэўна, можа выклікаць дыскусіі сярод спецыялістаў, асабліва тых, хто займаецца тэорыяй археаграфіі. Грунтуючыся на досведзе, у тым ліку і на выданні матэрыялаў Метрыкі ВКЛ, А. Дзярновіч прыносіць навацыі ў прынцыпы археаграфічных выданняў дакументаў эпохі Сярэднявечча і ранняга Новага часу. Відавочна, што аўтар з'яўляецца прыхільнікам так званага *лінгвістычнага варыянта* публікацыі, які сапраўды выкарыстоўваецца ў навуковых выданнях па гісторыі мовы. Сутнасць лінгвістычнага варыянта заключаецца ў максімальна адэкватнай перадачы ўсіх графічных асаблівасцяў тэксту крыніцы з захаваннем усіх старажытных літараў і дыякрытычных знакаў. Аўтар піша: «За каліграфічнымі ці размашыстымі радкамі тэксту праяўляюцца партрэты іх стваральнікаў, для разумення гісторыка-псіхалагічных тыпаў якіх для нас важная кожная дэталёў дакумента» (с. 8). Але адначасова археограф прызнае, што «лінгвістычны варыянт, пры ўсёй яго культурна-гістарычнай каштоўнасці, для сучаснага чытача не з'яўляецца простым у разуменні і абмяжоўвае кола спажыў-

цоў гістарычнай інфармацыі» (с. 22). Такім чынам, *адаптаваны варыянт* перадачы тэксту па-ранейшаму застаецца актуальным. І гэты варыянт адпавядае асноўным рэкамендацыям па публікацыі кірылічных дакументаў³. Развіваючы канцэпцыю паралельнай публікацыі тэкстаў дакументаў двума варыянтамі (лінгвістычным і адаптаваным), можна зрабіць заўвагу аўтару выдання — калі ў публікацыі маецца лінгвістычная версія тэксту і абгрунтоўваецца патрэба адаптаванага варыянта з пазіцыі чытабельнасці для больш шырокага кола карыстальнікаў, то ў адаптаваным варыянце зусім не абавязкова захоўваць старажытныя літары, значэнне якіх ведаюць далёка не ўсе чытачы, нават гісторыкі.

У каментарыях даецца кароткае апісанне рукапісу з адзначэннем заўваг і надпісаў; сцісла характарызуюцца асаблівасці мовы і пісьма дакумента; аналізуецца актавы пратакол. Таксама даецца абгрунтаванне датавання і, па магчымасці, гістарычныя каментарыі, у якіх аналізуецца прыведзены ў крыніцы факталагічны матэрыял, канкрэтызуюцца звесткі пра асоб, робіцца гісторыка-геаграфічная ідэнтыфікацыя, даюцца тлумачэнні па гістарычнай метралогіі і тлумачацца цяжкія для разумення часткі тэксту. Апісанне прыкмет рукапісаў падаецца ў скарачаным выглядзе, «такая важная задача, як падрабязнае палеаграфічнае апісанне (з прывядзеннем характарыстыкі знешняй формы дакумента), будзе рэалізавана надалей, і гэтыя матэрыялы складуць асобны выпуск “*Віцебска-Рыжскіх актаў*”» (с. 7—8). Традыцыйна вялікую ўвагу А. Дзярновіч надае аналізу актавага пратакола дакументаў⁴ (гэты кірунак даследаванняў толькі пачынае развівацца ў Беларусі). На базе апублікаваных дакументаў аўтар робіць папярэдняю выснову адносна асаблівасцяў актавага пратакола ў канцылярыі Віцебска сярэдзіны XVI ст. — адбываецца знікненне інтытуляцыі ў пачатку тэксту (вызначэнне асобы, ад якой сыходзіць дакумент), затое пачынае выкарыстоўвацца субскрыпцыя ў канцы дакумента (формула, што выяўляе сутнасць сведчання), якая раней адсутнічала (с. 24).

Гістарычныя каментарыі ўяўляюць каштоўнасць яшчэ і таму, што зроблены значныя ўдакладненні па датаванню дакументаў і іх персаналіях. Калі ў XIX ст. Г. Гільдэбранд рыхтаваў да гэтых дакументаў архіўныя анатацыі, ён не мог улічыць у поўным аб’ёме факты з гісторыі Вялікага княства, але вопісы, падрыхтаваныя Гільдэбрандам, і да сённяшняга моманту застаюцца актуальнымі ў ДГАЛ.

У якасці прыкладу карэктый звестак пра дакументы прывядзем наступнае: дакладнае прачытанне археографам інтытуляцыі «Мікалай Няміравіч, стараста Віцебскі і Мцэнскі» дазволіла дакумент № 1 датаваць 1470 г. У свой жа час Гільдэбранд прачытаў пачатак дакумента як

«Мікалай Няміравіч, стараста Віцебскі і Менскі», хоць Менскае староства той ніколі не атрымліваў. У выніку Гільдэбрант, як і Шварц з фон Бульмерынкам, прадатаваў дакумент 1466 г. У дакуменце № 2 быў правільна ідэнтыфікаваны выдавец ліста — ваявода Віцебскі і маршалак гаспадарскі Іван Багданавіч Сапега, таму прапанавана наступная храналагічная дата дакумента: 1520—1522 гг., хаця ў Гільдэбранда і ў архіўным вопісе зафіксаваны факты з жыцця Івана Сямёнавіча Сапегі, і датуецца ён 1508—1517 гг.

Пачатак выхаду з друку такога выдання, як «Віцебска-Рыжскія акты XIII—XVII стст.», з'яўляецца несумненна значнай падзеяй у беларускай археаграфіі. Сістэматычны працяг выдання і кшталтаванне метадыкі могуць зрабіць гэтае выданне важнай з'явай беларускай гістарыяграфіі.

¹ Hildebrand H. Bericht über die in Rigischen Archiven vornämlich für litauische und westrussische Geschichte angestellten Forschungen (1868) // Bulletin de l'Academie Imp. de St. Petersburg. T. XIII, 1869. S. 548—567; Das deutsche Kontor zu Polozk // Baltische Monatsschrift. Teil XXII, Bd. VII—VIII. Riga, 1873. S. 342—387; Verbesserungen zu K. E. Napiersky's Russische-Livländischen Urkunden. Riga, 1874; Гильдебранд Г. Отчеты о разысканиях в Рижском и Ревельском архивах по части русской истории // Записки Императорской Академии наук. Т. XXIX. Приложение № 3. СПб., 1877; Немецкая контора в Полоцке // Сборник материалов и статей по истории Прибалтийского края. Т. II. Рига, 1879. С. 44—80;

² Полоцкие грамоты XIII — начала XVI вв. / Сост. А. Л. Хорошкевич. Вып. I—VI. М.: Институт истории СССР АН СССР, 1977—1989.

³ Методические рекомендации по изданию и описанию Литовской Метрики / Сост. А. Л. Хорошкевич и С. М. Каштанов. Вильнюс, 1985; Передача текстов документов і пам'яток: Методичні рекомендації за матеріалами науково-методічної нарады (квітень 1990 р.) / Підг. У. Єдлінська та В. Страшко. Київ, 1990; Страшко В. Правила передачі тексту кириличних документів XVI—XVIII ст. дипломатичним і популярним методами та рекомендації для застосування цих правил у виданнях наукового і науково-популярного типів (Проект). Київ, 1992; Каштанов С. М. Актовая археография. М., 1998.

⁴ Дзярновіч А. І. «...in nostra Livonia». Дакументальныя крыніцы па гісторыі палітычных адносін паміж Вялікім Княствам Літоўскім і Лівоніяй у канцы XV — першай палове XVI ст.: Сістэматызацыя і актывы аналіз. Т. I. Мн., 2003. С. 211—223.

ІХ. ХРОНІКА І ІНФАРМАЦЫЯ

Лісава Л. М.

УДЗЕЛ СУПРАЦОЎНІКАЎ НГАБ У НАВУКОВЫХ КАНФЕРЭНЦЫЯХ, СЕМІНАРАХ, АРХІЎНЫХ ЧЫТАННЯХ У 2005 г.

За апошнія дзесяць год (1996—2005) супрацоўнікі Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі ўдзельнічалі ў 112 міжнародных і беларускіх навуковых і навукова-практычных канферэнцыях, семінарах, архіўных чытаннях, на якіх агучылі 147 дакладаў і паведамленняў. Многія выступленні апублікаваны ў матэрыялах канферэнцый і сталі крыніцай вывучэння гісторыі Беларусі для студэнтаў ВНУ, навукоўцаў, краязнаўцаў.

2005 г. стаў другім па колькасці навуковых дакладаў і паведамленняў (22) годам пасля 2000 г., калі іх было 24. У 2005 г. у шасці канферэнцыях, двух семінарах і чатырох чытаннях прынялі ўдзел 11 супрацоўнікаў аддзелаў публікацыі дакументаў, старажытных актаў, навуковага выкарыстання дакументаў і інфармацыі, аўтаматызаваных архіўных тэхналогій.

Назва, месца, час навуковых канферэнцый, семінараў, чытанняў і дакладчыкі на іх былі наступнымі:

1. Навуковая канферэнцыя «Павятовая шляхта ВКЛ: гісторыя, геральдыка, генеалогія, культура (XVI—XVIII стст.)» (*Гродна, 18 лютага 2005 г.*) — **Яцкевіч З. Л.** «Геральдыка беларускіх мяшчанаў у XVI—XVIII стст.»; **Брэгер Г. М.** «Гісторыя ашмянскай шляхты XVI—XVIII стст.»; **Антановіч З. В.** «Крыніцы па генеалогіі шляхты Пінскага павета XVI—XVIII стст.».

2. Міжнародны навуковы семінар «Архіўныя крыніцы па гісторыі культуры і мастацтва ВКЛ» (*Польшча, 12—14 красавіка 2005 г.*) — **Дзянісаў У. М.** «Фонд рыма-каталіцкай Магілёўскай кансісторыі як крыніца па гісторыі мастацтва Беларусі XVII—XVIII стст.».

3. V Узвышшаўскія чытанні, прысвечаныя жыццю і творчасці К. Чорнага (*Мінск, БДАМЛІМ, 27 мая 2005 г.*) — **Антановіч З. В.** «Максім Лужанін — папечнік К. Чорнага».

4. IV міжнародная навуковая канферэнцыя «Гісторыя Магілёва: мінулае і сучаснасць» (*Магілёў, 23—24 чэрвеня 2005 г.*) — **Антановіч З. В.** «Лёсы каталіцкіх ксяндзоў Магілёўшчыны (1917—1939 гг.)»; **Яцкевіч З. Л.** «Мікалай Рыгоровіч Гартынскі — гісторык і археограф».

5. Навукова-практычная канферэнцыя «Ваўкавыск у падзеях і асобах (да 1000-годдзя з дня заснавання)» (*Ваўкавыск, 23 верасня 2005 г.*) — **Бабкова В. У.** «Тэстаменты ў актавых кнігах НГАБ — крыніца па вывучэнню гісторыі Ваўкавышчыны»; **Брэгер Г. М.** «Матэрыялы па гісторыі паселішчаў Ваўкавыскага раёна XVI—XVII стст. у актавых кнігах Ваўкавыскага павета XVIII ст.».

6. Міжнародны навукова-практычны семінар «Інфармацыйныя тэхналогіі ў галіне дакументазнаўства і архіўнай справы» (*Мінск, 27—28 верасня 2005 г.*) — **Міхяёнак Т. С.** «Способы павышэння дастовярнасці інфармацыі, выдаваемай из БД генеалагічнага характара, составленных на основании исторических источников».

7. III архіўныя чытанні «Падзеі першай сусветнай вайны на тэрыторыі Беларусі ў дакументах беларускіх архіваў» (*Мінск, БДАМЛіМ, 5 кастрычніка 2005 г.*) — **Лісава Л. М.** «Источники по первой мировой войне в фондах НИАБ»; **Латушкін А. М.** «Першая сусветная вайна і лёсы Нясвіжскага архіва князёў Радзівілаў».

8. Міжнародная навуковая канферэнцыя «Знакамітыя мінчане» (*Мінск, 27 кастрычніка 2005 г.*) — **Дзянісаў У. М.** «Мінскі біскуп А. Вайткевіч: спроба росшуку дакументаў пра яго жыццё і дзейнасць у НГАБ»; **Антановіч З. В., Яцкевіч З. Л.** «Перыядычны друк рыма-каталіцкай царквы г. Мінска канца XVIII — пач. XX стст.».

9. Міжнародная канферэнцыя маладых вучоных «Моладзь у навуцы — 2005» (*Мінск, 14—18 лістапада 2005 г.*) — **Лісейчыкаў Дз. В.** «Плябанская гаспадарка уніяцкага святара ў XVIII ст.».

10. X міжнародныя магілянскія чытанні «Манастырскія комплексы ў кантэксце хрысціянскай культуры» (*Кіеў, Украіна, 8—9 снежня 2005 г.*) — **Антановіч З. В.** «Пинский Лещинский монастырь — религиозный центр Пинской епархии»; **Яцкевіч З. Л.** «Могилевский Богоявленский монастырь — центр христианской культуры Могилевщины».

11. Агульнарасійская генеалагічная канферэнцыя — XII Савёлаўскія чытанні (*Масква, Расія, 9—10 снежня 2005 г.*) — **Рыбчонак С. А.** «Комплекс основных генеалогических источников в НИАБ в Минске: статистика и оценка возможности проведения исследований».

12. Архіўныя чытанні «Р. П. Платонаў і праблемы археаграфіі, ваеннай і палітыка-ідэалагічнай гісторыі Беларусі XX ст.» (*Мінск, БелНДДАС, 14 снежня 2005 г.*) — 5 паведамленняў: **Антановіч З. В.** «Фонды рыма-каталіцкіх устаноў НГАБ як крыніцы па сацыяльнай гісторыі Беларусі»; **Яцкевіч З. Л.** «Крыніцы па гісторыі дзяржаўных устаноў ВКЛ у НГАБ»; **Лісейчыкаў Дз. В.** «Фонды праваслаўных царкоўных устаноў НГАБ як крыніцы па эканамічнай гісторыі: гісторыя штодзённасці»; **Залівака А. С.** «Фонд Мінскага дваранскага дэпутацкага сходу НГАБ як крыніца па сацыяльнай гісторыі Беларусі»; **Латушкін А. М.** «Дакументы з дзяржаўнага архіва ВКЛ у складзе Нясвіжскага архіва роду кн. Радзівілаў».

Прыведзеная колькасць прачытаных на канферэнцыях, семінарах і чытаннях дакладаў — сведчанне навуковай актыўнасці нашых супрацоўнікаў, іх зацікаўленасці ў папулярызацыі дакументаў, а таксама запатрабаванасці архіўнай інфармацыі ў грамадстве.

ЗВЕСТКІ ПРА АЎТАРАЎ

Антановіч Зінаіда Васільеўна, старшы навуковы супрацоўнік аддзела публікацыі дакументаў НГАБ. Даследуе гісторыю Пінска.

Брэгер Герман Максімавіч, навуковы супрацоўнік аддзела публікацыі дакументаў НГАБ. Даследуе гісторыю айчынных архіваў. Аўтар некалькіх кніг, шэрагу навуковых артыкулаў.

Галубовіч Ала Купрыянаўна, дырэктар НГАБ. Даследуе архіў князёў Радзівілаў. Аўтар шматлікіх публікацый.

Галубовіч Вігаль Уладзіміравіч, канд. гіст. навук, дацэнт кафедры тэорыі і гісторыі права гродзенскага філіяла Беларускага інстытута правазнаўства.

Ганецкая Ірына Уладзіміраўна, канд. гіст. навук, старшы навуковы супрацоўнік аддзела археалогіі сярэднявечага перыяду Інстытута гісторыі НАН Беларусі. Даследуе замкавае будаўніцтва Беларусі.

Гарбачова Вольга Васільеўна, канд. гіст. навук, дацэнт кафедры БДУ «Этналогія, музейналогія і гісторыя мастацтва». Аўтар некалькіх навуковых кніг, у тым ліку манаграфіі «Паўстанне 1830—1831 гадоў на Беларусі» і шэрагу артыкулаў.

Грывянёў Аляксандр Леанідавіч, старшы навуковы супрацоўнік аддзела інфармацыйна-пошуковых сістэм НГАБ. Даследуе царкоўныя архівы.

Дзярновіч Алег Іванавіч, канд. гіст. навук, старшы навуковы супрацоўнік інстытута гісторыі НАН Беларусі. Аўтар шэрагу навуковых кніг.

Залівака Аляксандр Станіслававіч, вядучы навуковы супрацоўнік аддзела публікацыі дакументаў НГАБ. Займаецца генеалогіяй беларускіх шляхецкіх родаў. Аўтар кнігі «Істориография генеалогии Беларуси. Конец X — начало XXI вв.».

Юфе Эмануіл Рыгоравіч, доктар гіст. навук, прафесар БДПУ. Аўтар шэрагу навуковых кніг і публікацый.

Казлоў Уладзімір Леанідавіч, галоўны архівіст аддзела навуковага выкарыстання дакументаў і інфармацыі НГАБ. Аўтар некалькіх артыкулаў.

Канановіч Уладзімір Ільіч, канд. гіст. навук, галоўны архівіст аддзела старажытных актаў НГАБ. Даследуе архіў Радзівілаў.

Лашкевіч Аляксандр Аляксандравіч, канд. гіст. навук, вядучы навуковы супрацоўнік аддзела старажытных актаў НГАБ. Даследуе сацыяльна-палітычную гісторыю Беларусі XIX — пач. XX ст. Аўтар некалькіх дзесяткаў навуковых публікацый.

Ліпская Людміла Міхайлаўна, старшы навуковы супрацоўнік аддзела інфармацыйна-пошуковых сістэм НГАБ.

Лісава Ларыса Міхайлаўна, намеснік дырэктара НГАБ. Даследуе падзеі войнаў 1812 г. і Першай сусветнай на тэрыторыі Беларусі. Аўтар шматлікіх публікацый.

Лісейчыкаў Дзяніс Васільевіч, аспірант Інстытута гісторыі НАН Беларусі, вядучы нав. супр. аддзела публікацыі дакументаў НГАБ. Даследуе гісторыю уніяцкай царквы. Аўтар некалькіх навуковых артыкулаў.

Літвінава Таццяна Фёдараўна, загадчык мастацкага аддзела Гомельскага абласнога краязнаўчага музея. Даследуе гісторыю Гомеля і Гомельшчыны.

Макараў Максім Дзмітрыевіч, канд. гіст. навук, старшы навуковы супрацоўнік РУП «Тэхнапарк БНТУ “Металіт”». Даследуе гісторыю гарадоў і мяшчанства беларускага Падзвіння.

Міхяёнак Таццяна Сяргееўна, загадчык аддзела аўтаматызаваных архіўных тэхналогій НГАБ. Аўтар некалькіх навуковых публікацый.

Несцяровіч Юрый Уладзіміравіч, канд. гіст. навук, старшы нав. супр. БелНДІДАС. Даследуе тэарэтычныя праблемы беларускай археаграфіі.

Новікава Ірына Леанідаўна, галоўны архівіст аддзела інфармацыйна-пошуковых сістэм і аўтаматызаваных архіўных тэхналогій НГАБ. Аўтар шэрагу публікацый.

Раманкевіч Аксана Фёдараўна, вядучы палеограф аддзела старажытных актаў НГАБ. Даследуе гісторыю Піншчыны.

Рыбчонак Сяргей Аляксандравіч, загадчык аддзела навуковага выкарыстання дакументаў і інфармацыі НГАБ. Даследуе генеалогію Беларусі. Аўтар некалькіх кніг і шматлікіх навуковых публікацый.

Смілавіцкі Леанід Львовіч, доктар філасофіі, навуковы супрацоўнік Інстытута ўсходняй дыяспары Тэль-Авіўскага універсітэта. Аўтар шэрагу навуковых кніг і публікацый.

Ходзіна Валянціна Анатольеўна, галоўны архівіст аддзела навуковага выкарыстання дакументаў і інфармацыі НГАБ. Даследуе гісторыю стараверства ў Беларусі.

Цітоў Анатоль Кірылавіч, аўтар некалькіх навуковых кніг па геральдыцы Беларусі і шэрагу публікацый.

Яцкевіч Зміцер Лявонцьевіч, загадчык аддзела публікацыі дакументаў НГАБ. Даследуе гісторыю гарадоў ВКЛ. Аўтар некалькіх кніг і шматлікіх навуковых публікацый.

ЗМЕСТ

I. АРХІВАЗНАЎСТВА	3
Брэгер Г. М. Архіў маёнтка Глыбокае Зяновічаў і Радзівілаў у Галоўным архіве старажытных актаў у Варшаве	3
Раманкевіч А. Ф. Адзін са старажытнейшых рэстраў беларускіх архіваў (Пінскі гродскі суд. 1522—1631 гг.) ...	14
II. ПУБЛІКАЦЫІ І АРХЕАГРАФІЧНАЯ АПРАЦОЎКА АРХІЎНЫХ ДАКУМЕНТАЎ	25
Антановіч З. В., Залівака А. С. Інструкцыя ўраднікаў і абывацеляў Мінскага ваяводства паслам на вальны сойм 1722 г.	25
Галубовіч В. У. Надворны скарб Вялікага княства Літоўскага ў святле справаздач падскарбіяў за 1643—1646 гг.	36
Гарбачова В. В. Ігнацій Дамейка і святкаванне гадавіны лістападаўскага паўстання ў Францыі ў 1833 г.	41
Канановіч У. І. «Studium» на каралеўскім двары: расклад заняткаў каралевічаў Аляксандра і Канстанціна Сабескіх, складзены Янам III Сабескім у Піляшкавічах 16 верасня 1685 г.	51
Лашкевіч А. А. Супрацьпаўстанцкая дзейнасць вайскава-цывільных уладаў Віцебскай губерні ў 1863—1864 гг. ...	57
Нестерович Ю. В. Экспликация понятия археографической публикации	67
Яцкевіч З. Л. Візіты Блоньскага і Пухавіцкага уніяцкіх дэканатаў 1783—1784 гг.	76
III. КРЫНІЦАЗНАЎСТВА	80
Ганецкая І. У. Дакументы па старажытнай гісторыі Глуска-Дубровіцкага ў фондах Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі	80
Козлов В. Л. События 1915—1917 гг. сквозь призму документов Чериковского уездного полицейского управления	86

Смиловицкий Л. Л. О работе волостного суда в Турове до 1917 г.	93
IV. ГІСТОРЫЯ	102
Грывянёў А. Л. Віцебскі Траецкі Маркаў манастыр	102
Липская Л. М. Чечерское высшее начальное училище ...	112
Лісейчыкаў Дз. В. Схаваныя уніяцкія прыходы Пінскага павета канца XVIII — першай трэці XIX ст.	117
Литвинова Т. Ф. Кореневский фольварк в Гомельском имении Паскевичей	130
Ходина В. А. Общество покровительства животным в Минске (1882—1917)	135
Цітоў А. К. Зэгармістры Беларусі	141
V. ГЕНЕАЛОГІЯ	159
Макараў М. Дз. Крупенічы: гісторыя віцебскага мяшчанскага роду XVI ст.	159
Рыбчонак С. А. Радавод Хлявінскіх герба «Радван»	168
VI. НАВУКОВА-ДАВЕДАЧНЫ АПАРАТ, ЗАБЕСПЯЧЭННЕ ЗАХАВАНАСЦІ І ЎЛК ДАКУМЕНТАЎ	180
Голубович А. К., Лисова Л. М. Научно-методические разработки НИАБ — «Положение о документальных памятниках Национального исторического архива Беларуси»	180
Михеенок Т. С. Автоматизированный научно-справочный аппарат к документам НИАБ: проблемы использования и пути улучшения	189
VII. ПОСТАЦІ АРХІВІСТАЎ	194
Новікава І. Л. Да біябібліяграфічнага даведніка «Архівісты Беларусі»	194
Яцкевіч З. Л. «Адольваючы цяжкую паліграфію старажытнага пісьма...» (Іван і Васіль Насовічы)	199
VIII. КРЫТЫКА І БІБЛІЯГРАФІЯ	204
Дзярновіч А. І. Досвед спецыялізаваанай працы	204
Юфе Э. Р. Каштоўнасць архіўных дакументаў	206

Рыбчонак С. А. Віцебск — Дзвіна — Рыга: пачатак новага археаграфічнага праекта	208
ІХ. ХРОНІКА І ІНФАРМАЦЫЯ	212
Лісава Л. М. Удзел супрацоўнікаў НГАБ у навуковых канферэнцыях, семінарах, архіўных чытаннях у 2005 г.	212
ЗВЕСТКІ ПРА АЎТАРАЎ	215

Навуковае выданне

Серыя «Гісторыя, архівазнаўства,
крыніцазнаўства»

АРХІВАРЫЎС

Зборнік навуковых
паведамленняў і артыкулаў

Выпуск 4

Рэдактар І. Я. Войніч

Карэктар Н. В. Ваўчок

Макет, вокладка, камп'ютэрная вёрстка І. Я. Войніч

Малюнак эмблемы на вокладцы А. Леўчыка

Зборнік падрыхтаваны да выдання
аддзелам публікацыі дакументаў
Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі

Падпісана да друку 14.11.2006. Фармат 60x84^{1/16}.

Гарнітура Times.

Друк афс. Ум. друк. арк. 12,35. Ул.-выд. арк. 9,9.

Тыраж 100 экз. Заказ №

Друк УП «Камет»

г. Мінск, вул. Кульман, 27-6а

Дазвол Міністэрства інфармацыі РБ

№ 251 ад 20.01.2005 г.